

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI BAHRİYESİNE ASKER ALMA SİSTEMİ (1839-1908)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammet Sebahattin KURTARAN

İSTANBUL 2015

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI BAHRİYESİNE ASKER ALMA SİSTEMİ (1839-1908)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammet Sebahattin KURTARAN

TEZ DANIŞMANI: Prof. Dr. Ufuk GÜLSOY

İSTANBUL 2015

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Muhammet Sebahattin KURTARAN'ın "Osmanlı Bahriyesine Asker Alma Sistemi (1839-1908)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy~~ çoğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ufuk GÜLSOY
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Vahdettin ENGİN
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Acar SEVİM
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

.....

.....

.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..15../06/2015 tarih ve ..2015/10-5..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
1. Türk Denizciliğine Genel Bir Bakış	1
2. Tanzimat Öncesinde Osmanlı Bahriyesinde Askerlik.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİNDE BAHİRİYE ALANINDA YAPILAN YENİLİKLER	22
1.1. III. Selim Dönemi Islahat Programında Denizgücüne Verilen Önem	22
1.2. Küçük Hüseyin Paşa ve Bahriye Alanındaki Islahatlara Katkısı	24
1.3. 1804 Bahriye Kanunnâmesi	28
1.4. Yapılan Islahatların Başarıya Ulaşamamasının Nedenleri	37
1.5. II. Mahmud Devri'nde Bahriye'de Islahat Hareketlerinin Tekrar Başlaması	39
1.6. Donanma ve Tersâne Nizamı İçin 1829 Tarihli Bir Lâyiha	45
1.7. Donanmayla İlgili Diğer Düzenlemeler	46

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT VE BAHİRİYE ASKERLİĞİ	48
2.1. Askerî Sahadaki Dönüşüm ve Osmanlı Devleti'nde Kur'a Usûlüne Geçilmesi	48
2.2. 1846-1870 Yılları Arasındaki Askerî Düzenlemeler ve Bahriye	61
2.3. Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid Dönemlerinde Bahriye Alanındaki Gelişmeler	71
2.3.1. Bahriye Mektebi ve Askerî Alandaki Etkileri	76

2.3.2. 1886 Tarihli Askere Alma Kanunu ve Beraberinde Yapılan Düzenlemeler.....	84
2.4. Osmanlı Gayrimüslimlerinin Bahriye Askerliği Meselesi	96
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
BAHİRİYE ASKERİ ALIMI SONRASINDAKİ UYGULAMALAR.....	110
3.1. Bahriye Askerinin Talimi.....	110
3.2. Bahriyede Disiplinin Sağlanması	120
3.3. Bahriye Askerinin Giyim-Kuşamı	125
3.4. Bahriye Askerlerine Sunulan Sağlık Hizmetleri	128
3.5. Osmanlı Bahriyesinde Tekaüdlük	133
SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA	146
EKLER.....	155

ÖNSÖZ

Osmanlıların askerî yapısını oluşturan unsurlar içerisinde donanma gücünün önemli bir rolü vardır. Bir devletin karada elde ettiği toprakları en iyi şekilde koruyabilmesi için denizlere hâkim olmasının gerekliliği göz ardı edilemez bir noktadadır. Osmanlı Devleti'ni yönetenler hiç şüphesiz bunun farkındaydılar. Geniş topraklarda yüzyıllarca süren hâkimiyet bu anlayışın en açık göstergesidir.

Osmanlı Devleti'nin sadece karalarda hüküm sürmediğini denizlerde de mühim politikalar yürüttüğü bu alanda yapılan akademik çalışmalarla açıkça ortaya konmaktadır. Geçmişten günümüze gelen süreçte daha çok devletin kara gücü eksenli yapılan çalışmalar göze çarpmaktadır. Ancak Osmanlıların geniş bir sahaya muktedir olmalarında mühim bir etkiye sahip olan deniz kuvvetleri hakkındaki çalışmalar kara ordusu hakkında yapılan çalışmalara göre nisbeten kendilerine daha sınırlı yer bulmaktadırlar. Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında Osmanlı bahriye askerlerinin donanma hizmetine alınması ve bunu takip eden aşamalarda nasıl uygulamaların meydana geldiğini ele alan bu yüksek lisans tez çalışmasıyla dikkatleri biraz daha fazla Osmanlı deniz kuvvetlerinin etkinlik alanına çekmek ve bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın temel kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Beşiktaş Deniz Müzesi Arşivi'ndeki belgeler, 1849 Bahriye Nizamnâmesi, h.1297 (1879/80) Bahriye Kanunnâmesi ve Tanzimat sonrası çıkarılan askere alım kanunları oluşturmaktadır. Ayrıca Takvim-i Vekayi gazetesinin Tanzimat devrinde çıkan sayılarından da yararlanılmıştır. Yine Tanzimat ve bahriye alanında yapılmış olan çalışmalar tez için yol gösterici olmuştur.

Tanzimat'ın getirdiği devlet yapısındaki dönüşüm ile birlikte Osmanlı bahriyesine asker alımı ve celp sonrasındaki uygulamaları odak noktasına alan bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Tez çalışmasının giriş bölümünde Türk denizciliğine genel bir perspektifte bakılarak Türklerin karalardan denize açılış sürecinde nelerle karşılaştığına değinilmiştir. Ayrıca Tanzimat dönemi öncesinde Osmanlı bahriye teşkilâtı içerisinde askerlik ve donanma hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-1839) devirlerinde bahriye alanında yapılan ıslahatlar çerçevesinde deniz gücü ve askerlik ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Tanzimat dönemi uygulamalarının bahriye sahasına etkileri üzerinde durulmuştur. Buradaki temel nokta bahriye askerlerinin alımı meselesidir. Askere alım kanunları, bahriye ile ilgili kanunlar, Bahriye Mektebi'nin askerî sahaya etkisi, gayrimüslimlerin bahriye askerliği meselesi ve bu dönemde bahriye

alanında yapılan ıslahatlar ele alınan konulardır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, bahriye askerlerinin alımı sonrasındaki uygulamalar üzerine yoğunlaşmıştır. Burada alınan neferlerin talimi, disiplini, giyim-kuşamı, tekaüdlükleri ve bahriye askerlerine sunulan sağlık hizmetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Tezin hazırlanması aşamasında her zaman desteğini gördüğüm kıymetli hocam Prof. Dr. Ufuk Gülsoy'a teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans ders döneminde değerli bilgilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Ali Akyıldız, Prof. Dr. Zekeriya Kurşun, Prof. Dr. Vahdettin Engin'e saygılarımı sunarım. Denizcilik alanına ilgi duymamı sağlayan Prof. Dr. İdris Bostan'a, tezime alakalı konularda fikirlerini esirgemeyen Prof. Dr. Ali Fuat Örenç'e teşekkür ederim. "Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)" çalışmasıyla yakınçağ dönemi Osmanlı denizciliğine ışık tutan Prof. Dr. Ali İhsan Gencer'i saygıyla anıyorum. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Beşiktaş Deniz Müzesi Arşivi ve İSAM kütüphanesi çalışanlarına desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmam sırasında maddî ve manevî destekleriyle her zaman yanımda olan başta babam ile annem olmak üzere tüm aileme, dostlarıma ve burs vererek eğitimi destekleyen kurumlara teşekkür ederim.

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin hem gücünün zirvesinde olduğu dönemde hem de eski kuvvetini kaybetmeye başladığı zamanlarda ordu her daim göz önünde olan unsurların başında gelmekteydi. Çünkü ordunun gücü bir devletin varlığını uzun müddet sürdürebilmesinin odak noktasında yer almaktaydı. Tanzimat öncesinde III. Selim devrinde “Nizâm-ı Cedîd” düşüncesiyle kendini güçlü bir şekilde hissettirmeye başlayan ıslahat düşüncesi 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve onu takip eden süreçte zirveye ulaşmıştır. Askerî alandaki düzenlemeler Osmanlı'nın her döneminde olduğu gibi bu dönemde de en başta gelen meselelerdendi. Bu minvalde askerlik hizmetine sene sınırının konması, askere alımlarda kur'a usûlüne geçilmesi, askere alım kanunlarının çıkarılması, gayrimüslimlerin askerlik meselesi üzerinde en fazla durulan konulardı. Kara ordusunun yanında deniz kuvvetlerinin de önemi yadsınamaz bir konumdaydı. Tanzimat dönemiyle birlikte asker alımlarında yapılan düzenlemeler hiç şüphesiz ordunun gücünün belli kısmını oluşturan donanmayı da etkilemiştir. Bu çalışma Tanzimat ile beraber bahriye alanındaki gelişmeleri ve özellikle askere alım kanunları çerçevesinde bahriye askerliğini temele alarak kara ordusu üzerinde toplanmış dikkatleri deniz kuvvetlerine çevirmeyi amaçlamaktadır.

ABSTRACT

The army was invariably the leading constituent both when the Ottoman Empire reached its zenith and started to lose its previous power, for the army was the focal point of a state in order to maintain its entity for a long time. Before the Tanzimat period (The Reform Era), the conception of reform, which had started to make itself apparent powerfully with the thought of “Nizâm-ı Cedîd” (The New Order) under Selim III, reached its peak on November 3rd, 1839 when Tanzimat Fermanı (The Imperial Edict of Reorganization) was proclaimed and continued its effect in the following period. As it was the case in every period of the Ottoman Empire, the military regulations were the leading issue. Therefore, fixing the duration of the military service; transition to selective service, passing laws concerning conscription and the military service of non-muslim citizens were widely discussed issues. As well as the army, the importance of the navy was undeniable. Undoubtedly, conscription regulations made in the Tanzimat period affected the navy, which composed a significant part of the military power. This study aims to attract attention -which is concentrated on the army- to the navy by focusing on the developments in naval forces with the proclamation of Tanzimat and on naval service especially within the scope of conscription laws.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geen eser
a.g.m.	Adı geen makale
a.g.t.	Adı geen tez
A.AMD.	Sadaret Amedi Kalemî Evrakı
A.MKT.	Sadaret Mektubî Kalemî Evrakı
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	Cilt
C.AS.	Cevdet Askeriye
C.BH.	Cevdet Bahriye
ev.	eviren
DH.MKT.	Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî
DİA	Diyanet İşleri İslâm Ansiklopedisi
DMA	Deniz Müzesi Arşivi
ed.	Editör
HAT.	Hatt-ı Hümâyûn
İ.DH.	İrade Dahiliye
İ.HR.	İrade Hariciye
İ.HUS	İrade Hususi
İ.MMS.	İrade Meclis-i Mahsus
İ.MSM.	İrade Mesail-i Mühimme
İ.MVL.	İrade Meclis-i Vâlâ

nşr. Neşreden
nr. Numara
s. Sayfa
TTK Türk Tarih Kurumu
vd. Ve devamı
vr. Varak
yay. haz. Yayına hazırlayan

GİRİŞ

1. TÜRK DENİZCİLİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

Tarihin hemen her döneminde denizler birleştirici özellikleri nedeniyle farklı kültür ve medeniyetlere sahip toplulukları birbirine bağlayan mühim bir unsur olmuştur. Bu nedenle denizlerin önemini bilen ve gelişimini bu özellikler üzerinde kuran devletler bir dünya gücü olma yolunda avantajlar elde etmişlerdir.¹ Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise devletin sahip olduğu deniz kuvvetinin büyüklüğünden ziyâde, halkın karakterinin ve alışkanlıklarının dikkate alınarak bahriye için gerekli olan insan gücünün oluşturulmasıydı. Bunun yanında yedek gemiler aracılığıyla savaş zamanında çabuk toparlanmanın sağlanabilmesi için alınan tedbirler de mühim bir konumdaydı. Devlet kurumlarının da bu amaçlara uygun hareket etmesi hedeflere ulaşılmasında hayatî bir yerdeydi.² Ayrıca devletin savaş için gerekli tertîbata sahip olmasının yanında bunları kullanmasını bilen askerî gücün yetiştirilmesi de gözlerden kaçmaması gereken bir durumdu.³ Dünya üzerinde etkin bir konuma sahip olma konusunda nitelikli bir ordunun gerekliliği inkâr edilemez bir gerçektir. Bu durum geçmişte olduğu gibi günümüzde de ehemmiyetini korumaktadır.

Ordu kelimesi Divân'da⁴ “Hakanın oturduğu şehir, otağının kurulduğu yer” anlamına gelmektedir. Türkçe ordu (orda) kelimesinin karşılığı Arapça'da ceyš, cünd, asker, hamîs ve Farsça'da leşkerdir. Bunlardan cünd ve ceyš “Savaşmak için bir araya gelen insan topluluğu ve yardımcıları”, asker kelimesi de “Bir araya gelmek, toplanmak” demektir. Asker kelimesinden türeyen muasker sözcüğü “ordugâh, askerî üs” anlamındadır.⁵ Arapça “deniz” anlamına gelen bahr kelimesinden türemiş olan bahriye tabiri ise “denize ait, denizle ilgili” mânâsını taşımaktadır.⁶ Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladıktan kısa bir süre sonra sahil bölgelerine ulaştıkları ve İzmir civarını ele geçiren Çaka Bey'in inşa ettirdiği kırk gemiden oluşan donanmasıyla deniz seferlerine çıktığı bilinmektedir. Daha eski devirlerde Türklerin Hazar Denizi ile Baykal Gölü'nde gemicilikle uğraştıkları hakkındaki bilgiler, Timur'un Yıldırım Bayezid'e söylediği rivayet edilen “Sizin ceddiniz gemicilerdir.” cümlesine dayandırılmaktadır.⁷ Büyük Selçuklu Devleti (1038-1157) kurulmadan önce Horasan ve

¹ İdris Bostan, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Deniz Politikası”, *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s. 185.

² Alfred Thayer Mahan, *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi(1660-1783)*, çev. A. Tuncer Büyükonat, İstanbul 2011, s. 46-87.

³ Geoffrey Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler(1500-1800)*, çev. Tuncay Zorlu, İstanbul 2006, s. 242-253.

⁴ Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lügâti't Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, cilt 1, Ankara 2006, s. 124.

⁵ Mustafa Zeki Terzi, “Ordu”, *DİA*, cilt 33, s. 357.

⁶ Nebi Bozkurt, “Bahriye”, *DİA*, cilt 4, s. 495.

⁷ İdris Bostan, “Gemi”, *DİA*, cilt 14, s. 11.

Maveraünnehr bölgelerindeki nehirler üzerinde ticaret yapmak ve yolcu taşımak için gemilerin kullanıldığı bilinmektedir. Bu süreçte Gazneliler zamanında (963-1186) İndus Nehri üzerinde Türk tarihi açısından önemli bir savaş gerçekleşmiştir. Sultan Mahmud (999 - 1030) Hindistan'a yaptığı son seferinde (Mart 1027) Multan'a doğru ilerledi. İndus nehrinin her iki yakasına hâkim bulunan gayet savaşçı ve aynı zamanda usta birer denizci olan Catlar⁸ ile savaşabilmek için Sultan Mahmud çok sayıda gemiden oluşan ince bir donanma yaptırdı. Ayrıca her gemiyi mürettebattan başka yirmi okçu (tîrendaz), karure (şişe), naft (petrol) ve siper (kalkan) ile donatmıştır. Gazneliler nehir üzerindeki bu savaşta Catları mağlup ettiler.⁹ Büyük Selçuklu Devleti (1038-1157) kurulduktan hemen sonra daha ziyade batı yönünde genişlemeye başlamış ve on yıl gibi kısa bir sürede İran'ı geçerek Anadolu'ya ulaşmıştır. Büyük Selçuklular döneminde gerçekleşen batı yönündeki ilerleme sırasında gerek nehirlerde, gerekse denizlerde askerî faaliyetlerin olduğunu tespit edebilmekteyiz. Dandanakan Savaşı'nın (1040) ardından Çağrı Bey'in oğlu Melik Kavurd İran'ın Kirman bölgesine hâkim olduktan sonra dikkatini Uman (Umman) ülkesine çevirmiştir. Kavurd daha sonra Umman sahillerine doğru yelken açtı. Böylece idaresi altındaki gemiler ile Selçuklu tarihinde ilk deniz aşırı seferi gerçekleştirmiş oldu. Kesin bir tarih söylemek mümkün görülmesi de, Kavurd'un Nisan-Mayıs 1053 ve Temmuz-Ağustos 1062 tarihleri arasında Uman'a hâkim olduğu tahmin edilmektedir. Sultan Alparslan (1064-1072) döneminde nehir gemiciliği açısından faaliyetlere tesadüf edilmektedir. Sultan Alparslan Şubat 1064'te Rey'den batı yönünde hareketle Nahcivan sınırına geldiğinde Aras Nehri'ni geçmek için gemilerden köprü yapılmasını emretmiştir. Bu sefere katılan Şehzâde Melikşah ile Vezir Nizamü'l-mülk, Kars'ın kuzeydoğusundaki faaliyetleri sırasında Arpaçay'ı geçmek için gemiler ve kayıklar yaptırmışlardı.¹⁰ Öte yandan Sultan Melikşah (1072-1092) zamanında bir Türk akıncı grubunun Karadeniz sahillerine kadar ulaştığı bilinmektedir. Emir Ebu Yakub ile Emir İsa Böri idaresindeki bu akıncı grubu Bizans yönetimindeki Trabzon şehrini ele geçirmişlerse de şehir bir süre sonra Bizans kuvvetleri tarafından geri alınmıştır. (1080) Sultan Melikşah

---

⁸ Catlar, esasen Hindistan'ın kuzeybatısında yaşayan ve kökenleri tam olarak belli olmayan bir halktır. Avrupa dillerinde Lat, Djatt, Nut denen Cat sözcüğü Beluçca'da deve çobanı demektir. Cat, Sind ve Pakistan Beluçestanı'nda İslâm dinine mensup, fakat Müslüman kabilelerine dahil olmayan ve hayvan yetiştirmekle uğraşan Hindulara denir. (Rafael Blaga, *İran Halkları El Kitabı*, İstanbul 1997, s. 259.)

⁹ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 2007, s. 28; Erdoğan Merçil, "Selçuklular Döneminde Türk Denizcilik Faaliyetleri", *Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Türk Denizcilik Tarihi*, cilt 1, Ankara 2009, s. 21.

¹⁰ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III. cilt, Sultan Alp Arslan ve Zamanı, Ankara 1992, s. 16.; E.Honigmann, *Bizans Devleti'ni Doğu Sınırı*, çev. F.İşiltan, İstanbul 1970, s. 183.; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2000, s. 51-55.

devrindeki denizlerdeki bir başka gelişme ise 1087 yılı başlarında önce Antakya'ya sonra da Samandağı'na kadar gidilerek Akdeniz kıyısına ulaşılması olmuştur.¹¹

Türkiye Selçuklularının kurucusu Süleyman Şah (öl.1086) yönünü Akdeniz'e çevirmişti. Üç yüz atlı ve çok sayıda piyadeden oluşan bir kuvvetle önce deniz yoluyla hareket etmiş, daha sonra karadan ilerleyerek Antakya şehrini ve iç kalesini ele geçirdi. (Aralık 1084-Ocak 1085) Bu olay sırasında Karategin adındaki bir Türk beyi de Karadeniz kıyısındaki Sinop'a hâkim olmuş (1085 başı); fakat Bizans güçleri Sinop'u tekrar ele geçirmiştir. İlerleyen süreçte özellikle Gıyaseddîn I. Keyhusrev (I. Saltanat devri 1192-1197, II. Saltanat devri 1205-1211) döneminde Türkmenler kıyı şehirlerini zorlamakta idiler. II. Süleyman Şah'ın meliklik döneminde Samsun ele geçirilmiş, böylece Selçuklular Karadeniz'de bir limana sahip olmuşlardı. Bir süre sonra Samsun Selçuklu hâkimiyetinden çıktı. (1204) Gıyaseddîn I. Keyhusrev'in 5 Mart 1207'de Antalya'yı fethetmesi ile Selçuklular Akdeniz'de önemli bir limana ve deniz üssüne sahip olmuşlardı. İzzeddin I. Keykavus (1211-1220) Selçuklu ülkesine hâkim olduktan sonra Karadeniz'de önemli bir üs kazanmak amacıyla Sinop üzerine yürüdü. 3 Kasım 1214'te adı geçen şehre hâkim oldu. Karadeniz'de önemli bir liman ele geçirilmiş oldu. Selçuklu tahtı için yapılan mücadele sırasında Antalya'nın Hristiyan halkı bir gece isyan ederek Türk muhafızları öldürdüler. Bunun üzerine İzzeddin I. Keykavus Antalya üzerine sefere çıktı. Sonuç olarak Antalya ikinci kez Türkler tarafından fethedilmiş oldu. (22 Ocak 1216)¹² Bu zaferden sonra I. Keykavus sahip olduğu topraklarla ve denizlerle "es-Sultanü'l-berr ve'l Bahreyn" (Karanın ve iki denizin sultanı) olarak zikredildi.¹³ İzzeddin Keykavus'un ölümünden (1220) sonra Alâeddin I. Keykubad Akdeniz'de Alaiye (Kalonoros) Kalesi'ne sahip olmak istedi. Selçuklu deniz kuvvetlerinin komutanı Antalya Subaşı Mübarizüddin Ertokuş idi. Kalonoros Valisi Selçukluların kış mevsiminde iki ay kaleyi kuşatması üzerine anlaşma istedi. Kalonoros Selçuklu hâkimiyetine girdi. (1221) Sultan kendi adına nispetle buraya "Alaiye" denilmesini ve burada bir tersâne yapılmasını emretti. Adı geçen tersânenin inşa tarihi 1228'dir.¹⁴

Türkiye Selçukları üzerine kıymetli çalışmalar yapmış olan Prof. Dr. Osman Turan denizlerdeki gelişmeleri şöyle ifade etmiştir : "*Selçukluların Sinop, Alanya ve Alaiye fetihleri, Anadolu'ya göç yollarında yapılmış bazı teşebbüsler müstesna, Türklerin denizciliğe başlama tarihi ve ilerlemeleri bakımından çok mühim hadise olup, Akdeniz ve Karadeniz'de askerî ve*

¹¹ Merçil, *a.g.m.*, s. 22.; Merçil, *a.g.e.*, s. 55-60.

¹² Merçil, *a.g.m.*, s. 24-26; Merçil, *a.g.e.*, s. 130-136.

¹³ Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, Ankara 2007, s. 36.

¹⁴ Merçil, *a.g.m.*, s. 26-27.

ticarî seferlere imkân vermiştir.”¹⁵ Denizlerdeki bir diğer önemli gelişme Kırım Yarımadası'nın önemli bir limanı ve ticaret merkezi olan Suğdak 1225'te Selçukluların eline geçmesidir. 1239 Moğol istilasına kadar Suğdak'da Selçuklu hâkimiyeti devam etmiştir.¹⁶ Selçukluların kara devleti karakterini değiştiren, zamanla deniz gören ve onun askerî, ticarî kıymetini keşfeden Türkiye Selçuklu sultanları ve beyleri olmuştur. Akdeniz'de ve Karadeniz'de Antalya, Alaiye, Sinop gibi önemli yerlere hâkim olunması ve tersânelerde gemi inşasının başlaması denizciliğin geliştiğini göstermektedir.¹⁷

Çaka Bey (öl.1095)¹⁸ ile başlayan Türk denizciliği Selçuklu çağında büyük bir gelişme göstermiş ve Selçukluların zayıflaması ardından Moğol egemenliğine girmesinden sonra da Selçuklu'ya tâbi beylerin elinde yükselişini devam ettirerek Osmanlılar zamanındaki altın devrine kadar hızla gelişimini sürdürmüştür.

Denizdeki bu mühim gelişmelerin yanında Selçuklularda donanma kumandanlarına verilen unvanlara bakacak olursak XIII. yüzyılın ortalarında “Reisü'l-bahr” unvanlı bir kumandan Selçukluların Karadeniz'de en önemli üssü olan Sinop'ta oturmakta idi. Bu dönemde de Şücâüddîn Abdurrahman adlı bir kumandan “Reisü'l bahr” görevinde bulunuyorken, II. Gıyaseddîn Keyhüsrev zamanında (1237-1246) ”saltanat naibliği” görevine tayin edilmiş ancak Vezir Şemsüddin Mahmud Tuğraî ile arası açılınca yeniden Sinop'taki görevine dönmüştü. Aynı yüzyılın ikinci yarısında kaynaklarda Emirü's-Sevahil Sadeddin Hoca (Hâce) Yunus ve Melikü's-Sevahil Bahaüddin Muhammed'den de bahsedilmektedir. Bu da bize Selçuklu Deniz Teşkilatı bünyesinde “Emirü's-Sevâhil” ve “Melikü's-Sevâhil” unvanlarının da kullanıldığını göstermektedir. Fuad Köprülü, Selçuklu donanması içinde en yüksek askerî makamı “Reisü'l-Bahr”ın, Moğol istilasından sonra “Emirü's-Sevâhil”e ardından da “Melikü's-Sevâhil” unvanına dönüştürüldüğü düşüncesindedir.¹⁹

Anadolu'nun ilk fetih yıllarıyla birlikte Türklerin denizle karşılaşması süratle Kuzey ve Batı Anadolu sahillerinde ilerlemesi ardından 1085'te Çaka Bey'in İzmir ve civarını fethi; Rodos, Sisam, Sakız, Midilli gibi stratejik önemi olan adalara hâkimiyeti kendisinden sonra geliştirecek Türk denizciliğine örnek olmuştur. Bunu takip eden süreçte Selçukluların Alanya'da kurduğu tersâne Akdeniz için, Sinop'ta kurdukları tersâne de Karadeniz açısından mühimdi. Böylece Akdeniz sahilleri güvenlik altına alındığı gibi Karadeniz'de Kırım'a kadar sefer

¹⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 338-339.

¹⁶ Turan, *a.g.e.*, s. 357-359.; Merçil, *a.g.m.*, s. 28-29.

¹⁷ Merçil, *a.g.m.*, s. 29.

¹⁸ Çaka Bey hakkında genel bilgi için; Mücteba İlgürel, “Çaka Bey”, *DİA*, cilt 8, s. 186-188.

¹⁹ Muharrem Kesik, *At Üstünde Selçuklular*, İstanbul 2011, s. 232-236.

düzenlediler. Bütün bu aşamadaki gelişmeler kendilerinden sonra tarih sahnesine çıkan Anadolu Beyliklerine ve Osmanlı Devleti'ne olumlu bir katkı sağladığı açıktır.²⁰ Anadolu beyliklerinden sahile kıyısı olanların dikkat değer donanmaları vardı. Batı Anadolu'da Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşeoğulları'nın güneyde Akdeniz sahillerinde Hamid ve kuzeyde Karadeniz'in Sinop Limanı'nda Pervaneoğulları'nın ve daha sonra da Candaroğulları Beyliği'nin donanması bu cümledendi.²¹ Adı geçen beylikler deniz faaliyetlerini ihmâl etmediler. Örneğin, Aydınöğulları Beyliği'nin en önemli beylerinden olan, Orhan Bey'in çağdaşı Umur Bey'in (1334-1348)²² kurduğu güçlü donanma, Kıbrıs ve Girit üzerine sefer düzenleyecek kadar kuvvetliydi. Anadolu'nun Ege sahillerini özellikle Venedik saldırılarına karşı korumaya yönelik olarak Bozcaada ve Sakız Adası ile Gelibolu'ya seferler düzenleyen Gazi Umur Bey'in 300-400 gemiden oluşan donanmasıyla denizlerde kazandığı başarılar Osmanlı denizcileri arasında da efsanevî bir hüviyet kazanmasına vesile oldu.²³ Osmanlı denizciliği XIV. yüzyıl başlarına kadar giden bir deniz gaziliği geleneğine dayanmaktadır.²⁴ Denizcilik tecrübesini devamlı şekilde arttırmaya çalışan Osmanlılar kendilerine öncülük eden Batı Anadolu sahillerinde kurulmuş olan denizci beyliklerden tevarüs ettikleri donanma ve denizcilerden yararlanma yoluna gittiler. Söz konusu bu beylikler arasında yer alan Menteşeoğulları, Aydınöğulları, Saruhanöğulları ve özellikle coğrafi yakınlığı sebebiyle Karesioğulları beylikleri Osmanlı denizciliğinin kuruluşuna önemli katkıda bulundular.²⁵ Esasında ismi geçen bu denizci Türk beylikleri de donanmalarını oluştururken yerli ahâlinin tecrübelerinden yararlanmışlardı.²⁶ Bununla beraber bu beyliklerin deniz güçleri ve tecrübeleri olduğu gibi devralınmadığı ve yeterli olmadığı için Osmanlılar her şeye yeniden başlamak zorunda kaldılar.

Osmanlılar Karesi Beyliği'ni kendi sınırlarına kattıktan sonra (1347-1348) denizlere ulaşınca bir donanmaya sahip olma ihtiyacını ilk defa ciddi bir şekilde gördüler. Orhan Bey zamanında (1324-1360) Rumeli'ye geçiş sürecinde Osmanlı donanması büyük ölçüde Karesi Beyliği'nin sahip olduğu donanmaya bağlı olarak tedrici bir şekilde arttı.²⁷ Kısa sürede Edincik, Gemlik, Karamürsel ve özellikle İzmit'te kurup geliştirdikleri tersâneler sayesinde

²⁰ İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği* İstanbul 2006, s. 13.

²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s. 145

²² Umur Bey hakkında bilgi için bkz. Feridun Emecen, "Umur Bey", *DİA*, cilt 42, s. 156-159.

²³ Bostan, *a.g.e.*, s. 14.

²⁴ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi(1300-1600)*, ed. Halil İnalcık, Donald Quatert, çev. Halil Berktaş, cilt 1, İstanbul 2000, s. 55.

²⁵ Bostan, *a.g.e.*, s. 14-15.

²⁶ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, İstanbul 1990, s. 342-344.

²⁷ İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz, Deniz Politikaları Teşkilât Gemiler*, İstanbul 2007, s. 3.; Karesi Beyliği'nin donanmasının durumu ve Osmanlı için ehemmiyeti konusunda bkz. Zerrin Günel Öden, *Karesi Beyliği*, Ankara 1999, s. 62-82.

Osmanlı deniz kuvvetlerinin ilk nüvesini oluşturdular. Hatta Karamürsel Bey'in kendi icadı olan ve onun adıyla anılan çekdiri tipi küçük geminin yüzyıllarca Osmanlı denizlerinde kullanılması bu ilk gayretlerin önemli ölçüde kalıcı olduğunu göstermektedir.²⁸ Osmanlılar, Gelibolu'nun alınmasıyla (1354) başladıkları Rumeli fetihlerine, yeni bir siyasî anlayışla, bir taraftan Balkanlara, diğer taraftan denizlere yönelerek devam ettiler. Bu sebeple Gelibolu, Osmanlıların sadece Balkanlara açıldığı ilk kapısı ve hareket üssü değil, aynı zamanda denizlere çıkışının da ilk hareket noktası olmuştu. Ayrıca Osmanlı ordularının Anadolu'dan Rumeli'ye geçişlerindeki tek güvenli noktasını teşkil eden Gelibolu sayesinde boğazın güvenliğini sağlamak mümkün oluyordu.²⁹ Osmanlılar Rumeli'ye yerleştikten sonra Çanakkale Boğazı'nı ve Marmara sahillerini muhafaza edebilmek için Gelibolu'da güçlü bir donanma ve tersâne tesis etmeye çalıştılar. Boğazların stratejik ve iktisadî bakımdan ne derece önemli olduğunu takdir eden I.Bayezid (1389-1402), Gelibolu'yu bir deniz üssü olarak kurmaya çalıştı. Bu amaçla 1390'da Saruca Paşa'yı kapudan-ı deryalık görevine getirerek Gelibolu'daki limanı tahkim ve tersâneyi yeniden tamir ve inşa ettirdi. Bundan sonra Çanakkale Boğazı'nın Türk hâkimiyetinde olduğu ilan edildi. Bu dönemde Gelibolu'daki Osmanlı donanması altmış gemiden oluşmaktaydı.³⁰ Çelebi Mehmed döneminin (1413-1421) ünlü denizcisi Çalı Bey Gelibolu tersânesinde hazırlanan donanmasıyla Venediklilere karşı yaptığı deniz savaşında (1416) yenildi ise de, Boğaz'ın kontrolünü elinde tutmaya devam etti. Bu dönem Osmanlı denizciliği üzerinde, denizlerdeki ticareti ve hâkimiyeti elinde tutan Venedik ve Ceneviz gibi iki büyük İtalyan şehir devletinin, deniz teknolojisi ve personel takviyesi bakımından önemli etkisi olmuştu. Cenevizliler rakipleri Venediklilere oranla çok eski bir tarihte daha Orhan Bey zamanında, Osmanlılarla dostâne ilişkiler başlatmanın avantajlarını da kullanmışlardır. Bu sebeple denizlerde hâkimiyet mücadelesi yapan bu iki devletten Ceneviz'in yanında yer alan Osmanlıların, kendi mücadelelerinde de Cenevizli denizcilerden yararlanmış olmaları tabiidir. Nitekim 1416 yılındaki Osmanlı-Venedik deniz savaşında görev yapan ücretli denizcilerin çoğunluğu, başta Cenevizliler olmak üzere Latinler teşkil etmişti. Buna karşılık tersâne ve gemi teknolojisinin geliştirilmesinde ise Akdeniz dünyasının ünlü denizci devleti olan Venedik'in tesiri görülmüştür.³¹

Beylikten imparatorluğa ilerleyen süreçte Osmanlı'nın bahriyeye verdiği ehemmiyet II. Mehmed (1. defa, 1444-1446; 2. defa, 1451-1481) döneminde de sürmüştür. İstanbul'un

²⁸ Bostan, *a.g.e.*, s. 14.

²⁹ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 4.

³⁰ İdris Bostan, "Osmanlıların Denizlere Açılma Sürecinde Gelibolu", *Avrupa'ya İlk Adım Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 2001, s. 47-61.

³¹ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 5-6.

kuşatılması hazırlıkları arasında denizden gelebilecek her türlü yardımı önlemek ve deniz yolu güvenliğini sağlamak da bulunuyordu. Bu amaçla Anadolu Hisarı tamir ettirilip tam karşısına 1452 senesinde Rumeli Hisarı yaptırılmıştır. Böylece Karadeniz'e geçiş kontrol altına alınmıştır. Daha sonra Çanakkale Boğazı'na girişte iki sahile karşılıklı Sultaniye ve Kilitbahir kaleleri yaptırılmıştır. Bu şekilde İstanbul abluka altına alınmış oldu. II. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında Gelibolu tersânesi yeniden tahkim edildiği gibi Kapudan-ı Derya Baltaoğlu Süleyman Bey burada eski gemileri tamir ve yeni gemiler inşa ettirdi. İrili ufaklı 350-400 gemiden oluşan Osmanlı donanmasının İstanbul'un fethinde caydırıcı etkisinin bulunduğu ve şehri abluka altında tuttuğu aşikârdır.³² İstanbul'un fatihi Sultan Mehmed, fetihden sonra bir müddet Bizans'tan intikâl eden Kadırga Limanı'nı tersâne olarak kullanmış, daha sonraları Haliç'te Bizans tersânesinin kalıntıları üzerine birkaç gözden ibaret olan ilk tersânesini kurmuştur.³³ İstanbul'un fethi Osmanlı deniz politikalarının açık denizlere doğru çevrildiği bir dönemin başlangıcı olmuştur. Sadrazam Mahmud Paşa'nın (öl.1474)³⁴ yönetimindeki Osmanlı donanması Karadeniz'in Anadolu kıyılarını ele geçirmek için 1459'da Amasra'yı Cenevizliler'den, 1461'de Sinop ve civarını Candaroğullarından aldı. Aynı yıl karadan ve denizden kuşatılan Trabzon Rum İmparatorluğu Osmanlı hâkimiyetine girdi. Sıra Karadeniz'in kuzey kıyılarına gelmişti. Kırım Hanlığında baş gösteren taht mücadeleleri esnasında Gedik Ahmed Paşa güçlü bir donanma ile hareket ederek Kefe başta olmak üzere bazı mühim mevkiileri Cenevizlilerden aldı. (1475) Kırım'ın fethiyle de (1479) Doğu ticaret yolları Osmanlıların eline geçti. Kırım seferi Karadeniz'i Türk gölü haline getirmek için Fatih Sultan Mehmed'in attığı ilk ve en önemli adımdır.³⁵ 1463-1479 yılları arasında on altı yıl süren Osmanlı-Venedik savaşları, Ege Denizi'nde ve Venedik idaresinde bulunan sahil şehirlerinde cereyan etti. Bu arada Eğriboz fethedilerek (1470) Arnavutluk kıyılarının önemli bir kısmı Osmanlıların eline geçti. Nihayet Osmanlı-Venedik anlaşmasının (1479) sağlanması Osmanlıların denizlerde ilerlemesini hızlandırdı.³⁶

Bütün bu gelişmelere bakıldığında Fatih Sultan Mehmed'in son yılları Osmanlı denizciliğinin Batı Akdeniz'e açılma teşebbüslerinin başladığı bir dönem olmuştur. Nitekim

³²Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 6-7.

³³ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s. 3.

³⁴ Sadrazam Mahmud Paşa hakkında genel bilgi için bkz. Abdülhamit Birışık, "Mahmud Paşa", *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt II, İstanbul 1999, s. 70-71.

³⁵ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s.7-8; Yücel Öztürk, *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe(1475-1600)*, Ankara 2000 s. 17-26.

³⁶ Halil İnalcık, "Fatih ve Ege Denizi", *Türk Denizcilik Tarihi*, Ankara 2002, s. 91-98.

Gedik Ahmed Paşa kumandasında 1480’de Napoli Krallığı’na bağlı olan Otranto Limanı’na demirlemiş ve karaya asker çıkararak Otranto ve civarını fethetmiştir.³⁷

II. Bayezid devri (1481-1512), Osmanlı denizciliği, Fatih Sultan Mehmed devrinde geliştirilen Osmanlı deniz politikalarının devamı mahiyetindedir. 1484’te Karadeniz’in en önemli ticaret limanlarından Kili ve Akkirman’ın alınması üzerine güney-kuzey ticaretinin çıkış noktaları Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu. Karadeniz’de hâkimiyet sağlandıktan sonra tekrar Akdeniz’e dönüldü. 1499’da İnebahtı, 1500’de Moton, Koron ve Navarin Osmanlı hâkimiyetine girdi. Akdeniz’deki egemenlik daha da kökleşti. Osmanlı denizcileri de daha iyi tanımaya başladıkları bu denizde tecrübelerini arttırdılar. II. Bayezid döneminde Osmanlı donanması sayıca Akdeniz’in en kuvvetli donanması olan Venedik donanmasını geçmişse de henüz yeterince üstün ve tecrübeli denizcilere sahip değildi. Uzun süredir Venedik, Ceneviz ve İspanyol gemilerini yakından incelemekte olan Osmanlı denizcileri Venedik gemileri tarzında çekdiri ve kalyonlar, İspanyol gemileri tarzında gökeler inşa ettiler.³⁸ Yaşanan bu gelişmeler Akdeniz’deki hâkimiyet mücadelesinde Venedik ve Cenevizlilere karşı Osmanlıları daha etkin bir konuma getirmiştir.

XV. yüzyılın sonlarında Osmanlıların izlemiş oldukları deniz politikalarının sonuçları hakkında şunları söylemek mümkündür: Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemleri donanmaları, Ceneviz’in Karadeniz’deki kolonilerini bölgeden uzaklaştırmıştır. Yine Doğu Akdeniz ile Ege’deki Venedik ve Ceneviz gücüne de büyük darbe indirmiştir. Bu savaşlar sonunda başarı kazanan Osmanlı donanması, Akdeniz’deki geleneksel deniz teknolojisini önceki sahiplerinden kendi dünyalarına aktarmayı başarmıştır. Osmanlı, Akdeniz’deki egemenlik mücadelesinde varlık göstermeye başlamıştır. Ünlü Akdeniz tarihçisi F.Braudel’in belirttiği gibi; kıta savaşlarına ve korsanların çapulculuklarına rağmen, en azından XII. yüzyıldan itibaren Hristiyan himaye ve koruması altında bulunan Akdeniz’de uzun süredir devam etmekte olan düzen, Osmanlıların burada varlık göstermesine kadar sürmüştür.³⁹

Osmanlılar açık denizlere yönelme ve yeni hedefler doğrultusunda Kızıldeniz’de Portekizlilerle Akdeniz’de de İspanyollarla mücadele etmişlerdir. Osmanlılar, Akdeniz’de ticaretin merkezi haline gelmiş olan Suriye ve Mısır limanlarını ele geçirmelerinin ardından Doğu Akdeniz kıyılarını hâkimiyetleri altına aldılar. Yavuz Sultan Selim’in (1512-1520)

³⁷ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 8; Osmanlıların Otranto Seferi hakkında bir değerlendirme için bkz. Konstantinos Giakoumis, ”Osmanlıların Otranto ve Apulia Seferi(1480-1481)”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 9, Ankara 2002, s. 373-382.

³⁸ Bostan, *a.g.e.*, s. 8-9.

³⁹ Bostan, *a.g.e.*, s. 9; F.Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M.A. Kılıçbay, cilt II, İstanbul 1990, s. 176.

Mısır'ı fethinden (1517) sonra Kızıldeniz vasıtasıyla Hint Okyanusu'na ulaşan Osmanlılar, böylece yeni bir dünyaya açılmış oldular. Bu süreçte Yavuz Sultan Selim karadaki galibiyetlerin yanında denizlerde de güçlü olmayı hedefliyordu. Bu yüzden donanmaya önem verdi. Galata'dan Kâğıthane deresine kadar olan yerde başlayan tersâne inşası 1515'te tamamlandı. Böylece Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar donanmanın inşâ ve idarî merkez üssü görevini yürütecek olan Galata (Haliç/İstanbul) Tersânesi kurulmuş oldu. Denizlerdeki gelişmeler Yavuz Sultan Selim döneminin ardından da devam etti.⁴⁰ Kanunî Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) 1522 senesinde Rodos adası fethedildi.⁴¹ Doğu Akdeniz'in Osmanlı egemenliğine girmesinin ardından dikkatler Orta ve Batı Akdeniz'e çevrildi. Osmanlı padişahları içinde denizlerin önemini en fazla anlayan Kanunî Sultan Süleyman olmuştur. Onun deniz siyasetine verdiği önem en az kara siyasetine verdiği önem derecesindeydi.⁴²

Kanunî Sultan Süleyman ile birlikte "Güçlü Türk savaş makinesi" yeniden ve süratle harekete geçti. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de mücadelesini sürdüğü sırada bir başka Türk denizcisi maiyetindeki deniz gazisi korsanlarla birlikte Kuzey Afrika'da, Orta ve Batı Akdeniz'de İspanyollarla kıyasıya mücadele ediyordu. Barbaros ile ilk resmî görüşmeler Yavuz Sultan Selim devrinde başlamıştı. 1531'de Kanunî Sultan Süleyman döneminde Mağrib Beyi olarak Osmanlı himayesine girmesi bütün Akdeniz dünyasındaki dengeleri etkiledi. Barbaros'un 1534 yılı başlarında Osmanlı İmparatorluğu Derya Beylerbeyliği'ne getirilmesi ve denizlerin yönetimi için yeni bir eyalet kurulması, Osmanlı denizciliğinde ve devletin Akdeniz politikalarında önemli bir dönüm noktasını teşkil etti. Barbaros'un Akdeniz'deki faaliyetleri sonunda dengeler, Osmanlılar lehine değişmeye başladı. Pulya ve Korfu Seferi adı altında gerçekleştirilen İtalya Seferi (1537) ile İkinci Adalar Seferi sırasında (1538) Ege Denizi'ndeki Kiklad ve Sporad adaları fethedildi ve Preveze Savaşı ile Akdeniz'deki Osmanlı hâkimiyeti kesinleşti. 1538'de bir taraftan Kanunî Sultan Süleyman Bender'i fethederken, Barbaros Akdeniz'de müttefik Haçlı donanmalarına karşı ünlü Preveze Deniz Savaşı'nı kazanmış ve aynı sene Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa 80 gemilik bir donanma ile Süveyş'ten Kızıldeniz'e açılmış, Yemen'i fethederek bir eyalet teşkil etmiş ve Hind Denizi'ne çıkarak Hindistan'a ulaşmış, Gücerat sahillerine çıkarma yapmış ve Diu Kalesi'ni kuşatmıştı. Denizlerdeki ilerleyiş bunlarla sınırlı kalmadı. Barbaros Hayreddin Paşa, 1543'de Osmanlı donanmasıyla Marsilya'da karaya çıkmış sonra Toulon'a gitmiş. Nice şehrine geçerek İspanya'ya tabi Savoî Dükü'nden kısa sürede burayı teslim almıştır. Osmanlı

⁴⁰ Bostan, *a.g.e.*, s. 9-17.

⁴¹ Rodos adasının Osmanlılar tarafından fethi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*, İstanbul 2004.

⁴² Bostan, *a.g.e.*, s. 17.

donanması sekiz ay Toulon'da kalmış ve bu süre zarfında şehrin yönetimini Barbaros Hayreddin Paşa elinde tutmuştur.⁴³ Denizlerdeki ilerleyiş Kanunî Sultan Süleyman döneminin ardından da sürmüştür. II. Selim (1566-1574) zamanında Türk donanması hâlâ Akdeniz'e hâkim bulunuyordu. Bu hâkimiyet öyle bir hal almıştı ki Akdeniz'in Hristiyan millet ve devletleri Türklerin denizde yenilmez olduğu kanaatine varmışlardır. Özellikle Kıbrıs'ın fethinden (1571) ve bu arada meydana gelen İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı'nda Osmanlıların mağlup edilmesinden sonra kaptanpaşalık makamına getirilen Kılıç Ali Paşa on altı yıl süren kaptan-ı deryalığı sırasında Türk denizciliği en yüksek derecesine ulaşmıştı. Ancak Kıbrıs'ın alınması pek çok insan kaybına neden olmuştu. İnebahtı yenilgisi büyük emeklerle meydana getirilen Osmanlı donanmasına ve personeline zarar vermişti. Buna rağmen Doğu Akdeniz ticaret yolları tamamen Türklerin kontrolüne geçmiş, Akdeniz'de Girit ve Malta hariç bütün adalar Osmanlı egemenliği altına alınmıştır.⁴⁴ 1538-1571 döneminde Akdeniz'de kesinlikle Osmanlı üstünlüğünden söz edilebilir.⁴⁵

İnebahtı Savaşı, Katolik Hristiyan dünyasının son büyük Haçlı Seferi niteliğini taşımaktaydı. Kalıcı sonuçları olmadığı için geçici bir zafer görüntüsü sergiledi. Çünkü Kutsal İttifak'ın asıl amacı olan Kıbrıs Osmanlılardan alınmadığı gibi Venedik çok geçmeden yeni ahidname (1573) ile dostluk kurmak, Kıbrıs için savaş tazminatı vermek ve Zenta Adası için ödediği haracı arttırmak zorunda kalmıştır. Ertesi senelerde Akdeniz'e açılan ve mukabele edecek bir donanma ile karşılaşmayan Osmanlı donanması Tunus'u 1574 senesinde tamamen fethetti. Bununla beraber İnebahtı Savaşı ile XV. yüzyıldan beri Hristiyan Avrupa'da var olan Türklerin yenilmezliği efsanesi yıkılmış oldu.⁴⁶ Kanunî Sultan Süleyman devrinde Osmanlı deniz gücünün ikinci mücadele bölgesi Hint denizleridir. Osmanlı Devleti'nin güney siyaseti sınırları içinde incelenebilecek olan Hint seferleriyle, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde Osmanlı hâkimiyeti sağlamış, böylece Portekizliler sadece açık denizlerde dolaşmak zorunda kalmışlardır. Bu dönemden itibaren Osmanlılar, Yemen ve Habeş eyaletleri ile Kızıldeniz'de Basra ve Lahsa eyaletleri ile de Basra Körfezi'nde güvenliği sağlamaya çalıştı ve güney politikalarını bu eyalet merkezlerinden yönetmeye başladı.⁴⁷ XVI. yüzyılın sonlarından Girit Seferi'nin başladığı 1645 senesine kadar Osmanlı donanmasının büyük çapta bir sefer için Akdeniz'e çıkmadığı ve sadece muhafaza hizmetinde olduğu bilinmektedir. 1645-1669

⁴³ İdris Bostan, "Kanunî, Barbaros ve Akdeniz'de Değişen Güç Dengeleri", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı 34, Ankara 2005, s. 171-179.

⁴⁴ Ali İhsan Gencer, "Bahriye", *DİA*, cilt 4, s. 505-506.

⁴⁵ Halil İnalçık, "Akdeniz ve Türkler", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, cilt 34, Ankara 2005, s. 160.

⁴⁶ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 27.

⁴⁷ Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", *Tarih Dergisi*, sayı 25, İstanbul 1971, s. 51-72.

seneleri arasında yaklaşık yirmi beş yıl süren Girit Seferi, Osmanlı denizliğinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. O zamana kadar donanmanın bel kemiğini oluşturan kürekli gemiler/kadırgalar ile ilgili kanaatler değişmeye ve artık Akdeniz’de görülmeye başlayan yelkenli gemilerin/kalyonların şöhreti artmaya başlamıştır.⁴⁸ 1701 tarihli Bahriye Kanunnâmesi ile getirilen düzenlemelerden sonra kalyon inşası hızlanmıştı.⁴⁹ Adı geçen kanunnâme Mezemorta Hüseyin Paşa⁵⁰ tarafından hazırlanmıştır. Ancak onun vefatından sonra yürürlüğe girmiştir.⁵¹

II. Viyana Kuşatması sonunda, Osmanlı ordularının geri çekilmek zorunda kalması Venedik’i Akdeniz’de Osmanlılara topraklara yeniden sahip olma konusunda ümitlendirmişti. Avusturya ile ittifak yapan Venedik 1685’te Ayamavra, Preveze, Koron ve Mora civarlarındaki bazı Osmanlı kalelerini ertesi yıl ise Navarin, Moton, Anabolu ve İnebahtı’yı ele geçirdi. Böylece Osmanlıların Girit’i fethetmesine karşılık, Venedik de Mora’yı almış oluyordu. XVIII. yüzyıl başlarında III. Ahmed döneminde (1703-1730) Osmanlılar yeniden toparlanma dönemine girmişlerdir. Donanmanın önemli rol oynadığı Mora Seferi’nde (1714-1716) Venedik’e karşı başarılar elde edildi. 1715’te Canım Hoca Mehmed Paşa komutasında Akdeniz’e çıkan Osmanlı donanması İstendil Adası ile Venedik’in işgal ettiği Mora kaleleri alındı. Suda ve İspirlonga kaleleri zapt edildi. Ertesi yıl Limni ve Bozcaada önlerinde meydana gelen üç deniz savaşını da Osmanlılar kazandı. XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlıların açtığı ikinci büyük cephe Rusya’ydı. Karlofça Antlaşması (1699) ile Rusya’nın Azak’ta donanma bulundurmasına fırsat verilmesi Osmanlıların Karadeniz’deki varlığı için tehdit oluşturuyordu. Karadaki Prut Savaşı ve Karadeniz’deki donanma faaliyetleri sonunda Azak, yeniden Osmanlılara geçti. Karadeniz’deki ikinci önemli deniz harekâtı 1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşları sırasında yaşandı. Karadeniz’e çıkan Osmanlı donanması Azak Denizi’ne girdi ve Lori Burnu Savaşı’nda ince donanmanın yardımıyla Rusları yendi. Bu savaş sonunda imzalanan Belgrad Antlaşması’na (1739) göre, Rusya Azak Denizi ve Karadeniz’de artık donanma bulundurmuyacaktı. Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerindeki emelleri ve saldırgan politikası sonucu olarak ortaya çıkan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde 1770’te Çeşme’de Osmanlı donanmasının uğradığı yenilgi bahriye tarihinde İnebahtı’dan sonra görülen ikinci büyük felaketti. Bu yenilgi Osmanlı bahriyesinde

⁴⁸ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 41.

⁴⁹ Bostan, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁵⁰ Hüseyin Paşa hakkında bkz. İdris Bostan, ”Mezemorta Hüseyin Paşa”, *DİA*, cilt 29, s. 524-526.

⁵¹ Yusuf Alperen Aydın, *Osmanlı Denizciliği(1700-1770)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s.23.

modernleşmenin gerekliliğini ortaya koymuştu. Cezâyirli Gazi Hasan Paşa'nın⁵² kapudan-ı deryalığı (1774-1789) sırasında gemi inşasında önemli gelişmeler oldu. Fransız, İsveçli ve İngiliz mühendis ve mimarlardan yararlandı. Cezâyirli Gazi Hasan Paşa'nın gayretleriyle 1775'te "Hendesehane" adıyla "Tersâne-i Âmire Mühendishanesi" açıldı.⁵³ Başbozuk denizcileri eğitmek ve disiplin altına almak için Kasımpaşa'da kalyoncular kışlası ilan edildi. Bu denizcilere muayyen bir miktar maaş bağlandı. Bu çabalar tersâne içerisinde kalyonculuğun ayrı bir ocak olarak ortaya çıkmasına zemin hazırladı.⁵⁴ 1797-1800 arasında tersânedeki yapılan büyük havuz yaptırılmıştır.⁵⁵ III. Selim döneminde denizciliğe önem verilmiştir. Tersânedeki mühendishane yeniden ele alınmıştır. Bahriye eğitimi ve tersâne işlerine düzen verilmiştir. Bu dönemde Fransa'nın 1797'de Korfu Adası'nı, 1798'de İskenderiye'yi işgal etmesi üzerine Osmanlı-Fransız ilişkileri bozuldu. Osmanlılar, Rusya ve İngiltere ile ittifak yaparak Fransa'ya karşı harekâta başlamıştı. Mart 1799'da Korfu hâkimiyet altına alındı. 1801 tarihinde de Osmanlı-İngiliz ittifakına karşı direnemeyeceğini anlayan Fransa Mısır'ı tahliye etti.

Fransız İhtilâlî'nin tesiri ile çıkan Yunan İsyanı, 1821'de Mora Rumlarının ayaklanmasını doğurdu. Denizlerde de Rum ticaret gemileri silahlanarak isyanın adalara yayılmasına ön ayak oldu. Bu isyan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın desteğiyle bastırıldı. Bu durum başta Rusya olmak üzere Avrupalı devletlerin hoşuna gitmedi. İngiltere, Rusya ve Fransa Mora'yı kuşattılar ve Osmanlı-Mısır donanmasının bulunduğu Navarin'e geldiler. Osmanlı Devleti ile bir savaş durumu olmadığı halde müttefik kuvvetler Navarin'e bir baskınla girerek 1827'de Osmanlı ve Mısır donanmalarına ait gemilere ansızın saldırarak batırdılar. Bu baskında Osmanlı donanmasına ait kayıp elli iki gemi ve 6000 denizci idi.⁵⁶ Navarin faciası yelkenli gemilerin son savaşı olmuştur. Bu tarihten sonra buharlı gemiler dönemi başlamıştır.⁵⁷

---

⁵² Cezâyirli Gazi Hasan Paşa hakkında genel bilgi için bkz. Mahir Aydın, "Cezâyirli Gazi Hasan Paşa", *DİA*, cilt 7, s. 501-503.

⁵³ Mühendishane-i Bahri Hümâyûn'un kuruluşu ile ilgili bkz. Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi(1776-1826)*, İstanbul 1995, s. 23-25; Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Teknik Eğitiminde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu(1808'e kadar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, sayı 2, İstanbul 1998, s. 82-104.

⁵⁴ Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme: III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2014, s. 33.

⁵⁵ İdris Bostan, "Tersânedeki Büyük Havuz İnşası,1794-1800", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2006, s. 221-246.

⁵⁶ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 52-61.

⁵⁷ Gencer, *a.g.m.*, s. 508.

2. TANZİMAT ÖNCESİNDE OSMANLI BAHİRİYESİNDE ASKERLİK

Denizlerde Tanzimat Devri'ne kadar olan süreçte Osmanlıların etkin durumu ciddi bir bahriye organizasyonu sayesinde gerçekleşmişti. Üç kıtaya yayılmış olan Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın başlarına kadar bazı kayıplara uğramakla birlikte varlığını büyük ölçüde sürdürebilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yöneticileri denizlerin ehemmiyetinin farkındaydılar ve yüzyıllar boyunca devletin egemenlik sahası içerisindeki denizyollarının verimli bir şekilde kullanılabilmesi için politikalar ürettiler. Başlangıçta teoride olan bu deniz politikalarının pratiğe aktarılmasında şüphesiz ki devletin donanmasının gücü önemli bir yer kaplamaktaydı.

Bir devletin denizler üzerindeki amaçlarının hayata geçirilmesinde kilit noktada yer alan donanma iki ana unsurdan oluşmaktadır. Bunlar, savaşa hazır durumdaki gemiler ve bu gemileri kullanabilmeye muktedir olan yetişmiş personeldir.⁵⁸ Bahsettiğimiz iki unsurdan hiç şüphesiz daha önemli olanı insan faktörüdür. Bir donanmanın nitelikli insan gücüne sahip olması bahriye organizasyonunda başarının temel taşlarından biridir. İşte bu noktada Osmanlılar kuruluş döneminde bir kara devleti karakterindeyken gemi yapımına ve donanmayı oluşturan insan gücüne verdikleri önem sayesinde devletin yapısına yüzyıllar içerisinde deniz gücüyle bağlantılı özellikler de katmıştır.

Osmanlıların deniz hâkimiyetini sağlayan bahriye yönetiminin yapısı donanma ricali, tersâne ricali ve tersâne halkı olmak üzere üçe ayrılıyordu. Donanma ricali arasında kapudan paşanın kumandası altındaki derya beyleri ile onların emrindeki kaptanlar ve gemilerdeki diğer hizmetliler, tersâne ricali arasında da tersânede hizmet görenler bulunuyordu. Tersâne halkı ise tersânede ve gemi inşasında hizmet ediyordu. Donanma ve tersâne ricalinin üstünde Osmanlı donanmasının ve tersânenin en büyük askerî ve mülkî yöneticisi olarak kapudan paşa bulunmaktaydı. Önceleri derya beyi yani Gelibolu sancakbeyi statüsünde görev yapan kapudan paşalar, Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı donanmasına katılmasıyla 1534'te kurulan Derya Beylerbeyliği/Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin beylerbeyliğine getirilmiş, XVI. yüzyılın sonlarıyla XVII. yüzyılda beylerbeylik yanında vezirlik rütbesine de sahip olmuşlardır. XVI. yüzyılda kapudanlık genellikle denizcilikle alakası olanlara verilmekle beraber istisnaları da söz konusu olmuştur. Müezzinzade Ali Paşa (1568-1571) Yeniçeri Ağalığı'ndan, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1661-1666) Diyarbekir Beylerbeyliği'nden,

---

⁵⁸ Daniel Panzac, "Yelkenli Gemilerin Altın Çağında Osmanlı Donanmasına İnsangücünün Sağlanması (1660-1850)", *Devletin Silahlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik(1775-1925)*, der. Eric Jan Zürcher, çev. M.Tanju Akad, İstanbul 2003, s. 45.

Mezemorta Hüseyin Paşa Cezâyir Beylerbeyliği'nden kapudanlığa getirildiler. XVIII. yüzyılda ise mîrî kalyonlar kapudanlığı, kapudâne-i hümayûn ve tersâne kethüdalığı gibi görevlerden kapudan tayin edildi.⁵⁹ Lütî Paşa, kapudan paşaların görevinin deniz ticareti güvenliğinin sağlanması olduğunu belirtmekte, bu göreve gelecek olanların yaşlı, korsanlık yapmış, deniz işlerinde tecrübeli kimseler arasından seçilmesini tavsiye etmektedir. Kalyon dönemine geçildikten sonra hazırlanan h.1113 (1701) tarihli Bahriye Kanunnâmesi'ne göre kapudan paşa; bütün derya beylerinin, kapudan, reis ve diğer donanma ricalinin başbuğu olup derya beylerinin faaliyetlerini denetlemekle sorumluydu. Denizciliğe ait bütün tayinlerden, Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaletine ait timar ve zeametın verilmesi ve arttırılmasından kapudan paşa sorumluydu. XVII. yüzyılda Karadeniz'e gönderilecek filonun kumandanı onun tarafından tayin edilirdi. Timâr sisteminin devam ettiği dönemde kapudan paşa sefere cebelü götürmek zorundaydı ve XVII. yüzyılda bu sayı bin civarına ulaşmıştı. Osmanlı denizcilik tarihinin üç büyük yenilgisinden sonra donanmaya yeniden düzen vermek ve yenilemek üzere kapudan paşaların önemli gayretleri olmuştur. İnebahtı Deniz Savaşı'ndan (1571) sonra Kılıç Ali Paşa, Çeşme Vak'asından (1770) sonra Cezâyirli Gazi Hasan Paşa, Navarin'deki (1827) yenilginin ardından Darendeli İzzet Mehmed Paşa⁶⁰ donanmanın yeniden inşasına büyük önem verdiler.⁶¹

Donanma ricali içerisinde mühim görevlerin başında derya beyliği gelmektedir. Kaptanpaşa eyaletine bağlı sancakların beylerine derya beyi deniliyordu. XVI. yüzyılın sonralarına kadar sancak beyi olarak anılan derya beyleri, emirleri altındaki görevlilerle birlikte donanmanın hizmetinde olup gelirlerine göre bir, iki veya üç kadırğa ile gemici ve gerekli mühimmâtı da temin ederek deniz seferine katılmak mecburiyetindeydiler. Eğribozlu Köse Ali Paşa'nın kapudan-ı deryalığı sırasında Osmanlı bahriyesinde yapılan düzenlemelerle derya beylerinin tam bir tesbiti yapılarak statüleri belirlenmiştir. 1672'deki düzenlemeye göre Osmanlı donanmasında yirmi sekiz derya beyi bulunuyordu. Yönettikleri sancaklar ise Kıbrıs, Rodos, Sakız, Mora, Andre, Sığla, Midilli, İnebahtı, Dimyat, Reşîd, Değirmenlik, İskenderiye, Mezistire, Karlılı, Eğriboz, Baf ve Nakşa idi. Derya beyleri yönetimde ve teşrifatta diğer sancak beylerinin yetkilerine sahiptiler. Kıyı muhafazasıyla görevli olan derya beyleri, kendi bölgeleri içine giren sahilleri ve sahile yakın geçen tüccar gemilerini korsanlara karşı korumakla vazifelidiler. Derya beyleri her yıl donanmanın sefere çıkmasından on on beş gün önce savaşçı leventleriyle birlikte kadırgalarına binerek Tersâne-i Âmire'de hazır

⁵⁹ Bostan, *a.g.e.*, s. 69-71.

⁶⁰ Darendeli İzzet Mehmed Paşa hakkında genel bilgi için bkz. Cevdet Küçük, "İzzet Mehmed Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, s. 668-669.

⁶¹ Bostan, *a.g.e.*, s. 72-73.

bulunmak mecburiyetindeydiler. Bey gemilerindeki kürekçiler esirlerden (forsa) meydana geldiği için gemileri hakkında “forsa gemisi” tabiri de kullanılıyordu. Bu gemilerdeki her küreği beş forsa çekiyordu ve savaşçı olarak 150 silahlı levent askeri bulunuyordu. 1701 tarihli Bahriye Kanunnâmesi’ne göre derya beylerinin eski emektarlarından olması, salyânelerine göre gemilerindeki her kürekte beşer altışar forsa kürekçi ve 160 savaşçı levent bulundurmaları gerekiyordu.⁶²

Osmanlı deniz gücünün askerî yapısı içerisinde azapların önemli bir yeri vardı. Tersâne ve donanmada hizmet teşkil eden tüfekli bir askerî sınıf olan azaplar, tersâne halkı içinde teşkil ettikleri bölükleri ile en kalabalık grubu oluşturmaktaydılar. Azaplar, Türkler arasından ve vilayetlerden kefilli olarak, belirli avarızhâneleri hesap edilerek alınır. Azap veren hane avarızdan muaf tutulur ve diğer haneler, gönderilecek olan azap için fermanlarda tespit edilen harçlığı aralarında toplamak sûretiyle tedarik ederlerdi. Azaplar, donanma ve tersânede bulunmalarına göre tersâne azapları ve donanma azapları şeklinde adlandırılmaktadır. Bu sebeple tersâne yakınında azap kışlalarının bulunduğu yere Azap Kapısı denilmiştir. Tersâne hizmetine girince ulufe alan azaplar, zaman zaman yoklamaya tabi tutulmakta, yoklama sırasında mevcut olmayanların ulufeleri kesilerek eksiklerin yerine yeniden azap yazılmaktaydı. Tersâne yoklama ve mevacic defterlerinde azap ve reisleri, cemaat şeklinde kaydedilmekte ve her cemaat adı altında mevcut bölükler ve bölük başlığı ile de neferler zikredilmekteydi. Bu defterlere göre 1665-1666 senesine kadar tersânede yirmi üç cemaatten oluşan azap ve reisleri yanında azap bölükleri sayısı dört yüz kırktı. Tersâne yoklama ve mevacic defterlerinde silsile-i meratib takip edilerek kaydedilen cemaatleri şu şekilde belirtmek mümkündür: Galata Harc-ı Hassa Reisleri Cemaati, Galata’daki Hassa Kadırgaların Reis ve Azap Cemaati, Paşa Gemilerindeki Reis ve Azap Cemaati, Bey Gemilerindeki Reis ve Azap Cemaati’dir. Bunlar dışında, top gemilerinde on, mavnalarda yedi, kalyatalarda üç, taş gemisinde beş, at gemisinde on iki ve Gelibolu gemilerinde otuz dört bölükten oluşan reis ve azap cemaatleri bulunuyordu. Maiyyetinde kimse bulunmayan reisler, sekiz ayrı cemaat teşkil etmekte ve bölüksüz reisler olarak da anılmaktaydı. Neferli, yani bölüklü reislerden münhal gedik vaki oldukça bunlardan, o bölüklere nakil yapılıyordu.⁶³ 1543 tarihinde tersâne halkı bin sekiz yüz nefer olup bunların içinden iki yüz neferi azap sınıfının reisiydi. Bir müddet sonra azap miktarı iki bin altıyüze çıkmış ve reislerin adedi de 377 olmuştu. Fakat bu 377 reisin hepsi bölük sahibi değildi; içlerinde 227’si bölüklü reis ve 150’si de bölüksüz reisti. Bu kayda göre her bölükte 11 nefere bir azap reisi düşüyordu. Bölüksüz olan reislerin çoğu

⁶² Bostan, *a.g.e.*, s. 73-77; İdris Bostan, “Derya Beyi”, *DİA*, cilt 9, s. 200-201.

⁶³ Bostan, *Tersâne*, s. 51-66.

yelkenciyken terakki ederek azap reisi olmuşlardı. Bunların dışında gemilere fevkalade zamanlarda fazla mürettebat lazım olursa kalelerdeki azaplarla diğer müstahfiz efrattan tedarik ederlerdi. Gümî denilen yelkenciler ile dümenciler de azaplardandı.⁶⁴

Donanmada savaşçı olarak bulunan sınıfları; timârlı sipahi, zaim, kapıkulu askeri ve levendler teşkil ediyordu. Timârlı sipahiler ve zaimler; Kapudan-ı Derya Eyaleti'ne bağlı sancaklar ile mensûhâta⁶⁵ tâbi zeâmet ve timâr tasarruf eden zaim ve timarlı sipahiler, sancakbeyleri ile birlikte donanma hizmetinde muharib olarak sefere katılmaya mecburdular. Kapudan-ı Derya Eyaleti'nin sancakbeylerine deryabeyi⁶⁶ denilirdi ve her deryabeyi kendi sancaklarındaki zaim ve timâr erbabıyla beraber has ve salyanelerine göre bir, iki veya üçer kadirge ile sefere giderlerdi. 1608 senesinde Kapudan-ı Derya Eyaleti'ne tabi on sancakta, 126 zeâmet ve 1492 timar olmak üzere toplam 1618 kılıç vardı. Bunlardan has sahipleri ve zaimlerin cebelüleriyle beraber, donanmaya iştirak eden asker miktarı 4500 idi.⁶⁷

Donanma sefere çıkacağı zamanlarda, derya kalemine bağlı olan bu sancakların sancakbeyi ve alaybeylerine hükümler gönderilmekte, idareleri altındaki zaim ve timârlı sipahileri ile birlikte kendilerine tayin olunan yerlerde hazır olmaları istenmekteydi. 15 Zilka'de 1017 (20 Şubat 1609) tarihinde Gelibolu Sancağı Alaybeyi'ne hitaben yazılan hükümde, denize açılmak üzere olan sancaktaki zuama, erbab-ı timâr, çeribaşı, çerisürücüleri ve tüfenkçi cebelüleriyle iltihak etmesi isteniyordu. Bu hükmün bir sûreti Kapudân-ı Deryâ Eyaleti'nin diğer sancaklarına da gönderilmekte ve donanmaya iştirak edecekleri yer de ayrıca belirtilmekteydi. Buna göre, Kocaeli Sancağı Alaybeyi İstanbul'da, Biga Sancağı Alaybeyi Gelibolu'da, Midilli ve Sakız sancaklarının alaybeyleri Sakız'da, İğriboz, Mezistire, İnebahtı, Karlılı ve Mora sancaklarının alaybeyleri Kızılhisar'da donanmaya katılmak mecburiyetindeydiler. Yalnız Kapudân-ı Deryâ Eyaleti'ne tâbi olan sancakların değil, sefer senelerinde diğer sancakların da timârlı sipahileri ve cebelüleri donanmaya iştirak ediyorlardı. 1573 senesinde Pulya Seferi'ne giden donanmaya katılan sipahi ve cebelülerin miktarını gösteren bir deftere göre, 32 livadan 4407 sipahi ve 2262 cebelü sefere iştirak etmişlerdi. Zaim ve timâr sahipleri sefere bizzat katılmak mecburiyetinde oldukları gibi ihtiyaç haricinde geri kalanlardan da bedelleri tahsil ediliyordu. Ancak timarlı sipahiler, XVII. yüzyılın ikinci

⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 407-410.

⁶⁵ Yaya ve müselleme teşkilâtının kaldırılması üzerine arazileri(çiftlikleri) derya kalemine ilhak olunmuş ve buna mensûhat denilmiştir.(Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 382.)

⁶⁶Derya Beyi hakkında genel bilgi için bkz. İdris Bostan, "Derya Beyi", *DİA*, cilt 9, s. 200-201.

⁶⁷ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 96-97.

yarısından itibaren sefere iştirak etmeyip, bedel ödemeye başlamışlar ve bu bedel ile de kalyon neferlerinin mevacibleri ve Tersâne-i Âmire masrafları karşılanmaya çalışılmıştır.⁶⁸

Osmanlı bahriyesinin askerî gücü içerisinde klasik dönemde kapıkulu askerleri ciddi bir tutmaktaydı. Timârlı sipahiler daimi olarak silah altında bulundurulmadığından ve devletin lüzûm gördüğü anda bunları toplamak vakit alacağından donanmaya yeniçeri, cebeci gibi daima silah altında bulunan muvazzaf sınıflardan da yeteri kadar asker tayin olunurdu. Asıl vazifeleri bizzat padişahın maiyyetinde bulunmak veya ona bağlı olarak gönderilen kara ordusuna katılmak olan yeniçerileri donanmada da muharib olarak görmekteyiz. Donanmada bulunan yeniçerilerin sayılarını onlar için tanzim edilmiş olan mevacib defterlerinden tesbit etmek mümkün olmaktadır. Bu defterlerde, donanmaya iştirak eden yeniçerilerin miktarı, bir günde tahakkuk eden yevmiyeleri ve ait olduğu kıstta ödenecek meblağ kaydedilmekteydi. XVII. yüzyılda donanmaya iştirak eden yeniçeri sayısı en fazla, Girit Seferi'nin devam ettiği 1650 senesindeydi ve donanmaya 3995 kişi katılmıştı. Donanma hem Akdeniz hem de Karadeniz cihetine açıldığı için her iki donanmada da muharib birlikler, dolayısıyla yeniçeriler bulunmaktaydı. Akdeniz donanmasındaki gemi sayısı ve bu cihete verilen önem sebebiyle yeniçeri sayısı, Karadeniz donanmasına nisbetle daha fazlaydı. 1624 senesinde Akdeniz donanmasında 1464 yeniçeri varken, Karadeniz donanmasında 870 yeniçeri, 1625'te Akdeniz donanmasında 2390, Karadeniz donanmasında 662 yeniçeri vardı. Ancak Karadeniz'de bir sefer olduğu veya tedbirli bulunulması gerektiği zamanlarda Karadeniz donanmasındaki yeniçeri sayısı artmaktadır.⁶⁹ Yeniçeri Ocağı'nın bahriye ile olan alakası sebebiyle çadırlarına işledikleri nişanlarında denizcilikle ilgili kadirge resmi, kalyon demiri ve çapa gibi remz ve işaretlere de yer verilmekte idi.⁷⁰

Kara ordusunda top ve top malzemelerinden başka silah, cebhane, siper kazmaya yarayan aletler ve başka savaş malzemeleri hazırlamak ve muhafaza etmekle sorumlu olan cebeciler donanma hizmetinde de vazifeliydiler. Donanmaya iştirak eden cebecilerin sayısı XVII. yüzyılda beş yüz-bin yüz arasında değişiyordu ve donanma seferi esnasında bu kâfi gelmediği takdirde kazalardaki vazifeli cebecilerden de hizmet için gönderiliyordu.⁷¹ Cebeciler dışında topçularda donanmada görevliydi. Gemilerdeki topçu mevcudu donanmadaki gemi sayısı ile orantılı olarak değişmekteydi. Nitekim 1608'de donanmaya 59 topçu katıldığı halde Girit Seferi'nin devam ettiği 1657 senesinde 433 topçu donanmaya

⁶⁸ Bostan, *Tersâne*, s. 231-234.

⁶⁹ Bostan, *a.g.e.*, s. 235-237.

⁷⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları Acemi ve Yeniçeri Ocağı*, cilt 1, Ankara 1943, s. 295, s. 303.

⁷¹ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 98.

iştirak etmiş, aynı sene tersânedan yetmiş gemi gönderilmişti. XVI. ve XVII. yüzyıllarda her kadirgâda üç ve her kalyatada iki topçu bulunmaktaydı. Kalyonlarda ise, 118 ile 380 arasında topçu neferi ile topçu kethüdası ve topçubaşı vardı.⁷²

XVII. yüzyılda Osmanlı donanmasında deniz piyadesi olarak vazife yapan levendler gemilerde muharib gücü teşkil ediyorlardı. Dolayısıyla bir geminin inzibat, disiplin ve harp gücünün temin edilmesinde rolleri büyüktü. Yine deniz harplerinde, gemilerin birbirine yanaşması esnasında levendlerin göstereceği gayret neticeye tesir etmekte harbin kazanılmasına yardımcı olmaktaydı. Uzak mesafeden tüfeklerle, düşman gemilerine yanaştıkları sırada pala ve kılıçlarla saldırarak muharebe yapan deniz leventleri ihtiyaç halinde kara muharebelerinde de istihdam olunmaktaydı. Levendler donanmada muharib olarak vazife yaptıkları gibi muhafaza hizmetinde⁷³ ve bazı isyanların bastırılmasında⁷⁴ da istihdam olunmaktaydılar. Bindikleri gemilerin büyüklüğüne göre belli sayıda levend gemilerde bulunurdu. XVI. yüzyılda bir gemide savaşçı olarak bulunması gereken asker sayısı 150 idi ve bir kadirganın her mankasında⁷⁵ ikisi tüfenkli biri oklu olmak üzere üç asker vardı. XVII. yüzyılda kalyon, başarda, kadirga, kalyata, firkate ve şaykalarda bulunan levent sayısı farklıydı. H.1105'de (1693-94) Avusturyalılarla yapılan savaşlara katılmak üzere Belgrad'a gelen Tuna donanmasındaki kalyatalarda 200, firkatelerde 108 ve şaykalarda 40 levend vardı. Kalyonlardaki levendlerin sayısı da oldukça farklıydı. H.1104'de (1692-1693) bir kapudâne⁷⁶ ve riyâlede⁷⁷ müştereken 1100 levend savaşçı olarak bulunuyordu. Donanma için her bölgeden levend yazılmamakla beraber, bilhassa Çanakkale Boğazı'nın Anadolu tarafından, İstanbul'a yakın yerlerden, Tuna donanması için de Tuna yalılarında levent alınmaktaydı.⁷⁸ Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1103'de (28 Şubat-10 Mart 1692) Kapudan Paşa'ya; İzmir, Sığla, Kuşadası ve Karaburun kadıları ile a'yân-ı vilâyet ve iş erlerine gönderilen hükümde donanma için savaşmak üzere İzmir ve Sığla'dan 500, Kuşadası'ndan 300 ve Karaburun'dan 300 nefer yollanması istenmektedir. Bu hükmün bir sûreti Edremid, Kazdağı ve Karabiga'ya kadar olan kadılara hitaben de yazılmaktaydı. Ayrıca Anadolu'daki levendlerin de sefere katıldığı görülmektedir. Levend yazılacak yerlerin kadılarına gönderilen hükümlerde dirlikle alakası olmayan ve herhangi bir kimsenin "abd-i memlûku" (kölesi) durumunda

⁷² Bostan, *Tersâne*, s. 240.

⁷³ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 170-188.

⁷⁴ Bostan, *Tersâne*, s. 241.

⁷⁵ Manka, savaşçıların durduğu iki kürek arasındaki mahalle denir. (Bostan, *a.g.e.*, s. 242.)

⁷⁶ Kapudâne, bugünkü oramiral derecesine eşitti. Bindiği gemi kapudâne-i hümayûn olarak anılırdı. Kapudanenin ardından ikinci kaptan olarak patrone, üçüncü kaptan olarak riyâle gelirdi. (Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul 1986, s. 175-176.)

⁷⁷ Riyâle, kalyonlardan oluşan donanmada üçüncü rütbeli kalyon kaptanına ve onun gemisine verilen ad. (İdris Bostan, "Riyâle", *DİA*, cilt 35, s. 141-142.)

⁷⁸ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 99.

bulunmayanların kendi rızalarıyla levend yazılmasına mani olunmaması isteniyordu. Levend tutmak ve getirmek üzere levendlerin bölükbaşısı da vazifelendirilmekteydi.⁷⁹

Levendler dışında askerî güç anlamında donanmaya hizmet eden bahriyeli gruplardan bir diğeri aylakçılardı. Yelkenli gemi teşkilatı kabul edildikten sonra her yelkenli gemide aylakçılardan muayyen miktarda bulunurdu. Üç ambarlı kalyonlarda aylakçı mevcudu 200 kadardı. Diğer kalyonlarda 150 ve daha az olabilirdi. Aylakçılar arasında aylıklı olarak Marinar-ı Rum ve Ermeni denilen Hristiyan aylakçılar vardı. Aylakçılar donanmanın daimi maaşlı askeri olmayıp gemilerin denize çıkacakları zaman için altı ay için toplanan ücretli bir sınıftı. Aylakçılar dışında kalyoncularda bahriye hizmetinde bulunan bir diğer gruptu. Yelkenli gemilerde daimi olmayarak her sene donanmanın denize çıkmasından evvel muayyen bir kısım kazalardan donanmada hizmet etmek üzere tertip edilen bahriye efradına kalyoncu veya taşralı neferat denilirdi. Bu taşralı efradın 1682 senesinde ihdas edilen kalyonculukla başlı başına bir ocak halinde bahriye hizmetine alındığı görülmektedir. Bunlar levendler gibi daimi ücretli asker olmayıp fakat donanma hizmetiyle alakadar ve lüzumu halinde donanma hizmetine getirilip donanmanın dönüşünde tekrar memleketlerine avdet ederlerdi. Her sene donanma denize çıkmadan evvel gemilere kazalardan kalyoncu tedariki için lüzumu kadar efradın adedini ve kalyoncu alınacak kazaların isimlerini havi tersâne kaleminden yazılmış olan bir defter kaptan paşa tarafından Bâb-ı Âlî'ye takdim edilirdi. Bunun üzerine her kazanın mürettebi olan kalyoncuların gönderilmelerini havi bu kazaların kadılarına ve valilere hükümler yazılırken aynı zamanda celb edilecek kalyoncunun yarı maaşı da bu hükümleri götürecektir olan mübaşirlerle yollanırdı. Donanmaya alınacak kalyoncu efradı Çekmece kazalarından başlayarak Rumeli'de Edirne civarına kadar olan mahallerde Çanakkale mıntıkası ve Batı Anadolu kazalarıyla adalardan alınmaktaydı. II. Mahmud'un ıslahatı esnasında 1827'de ilan olunan bir kanunla kalyoncu sınıfı kaldırılıp yerlerine tersâne tüfekçi neferatı kaim olmuştur.⁸⁰

Kürekçi ve alatçıların klasik dönem Osmanlı deniz gücünde yadsınamaz bir yeri vardır. Yelkenli döneme geçinceye kadar Osmanlı donanmasını teşkil eden gemilerin kürekle hareket ettiğini düşünülecek olursak sefer senelerinde veya kıyıların muhafazası maksadıyla denize çıkıldığında külliyetli kürekçiye ihtiyaç duyulduğu anlaşılır. Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli bölgelerinden Rodos Seferi (1522) esnasında kırk bin, 1537 senesindeki İtalya ve Adriyatik Seferi'nde otuz bin, Halku'l-vâd Seferi'nde (1537) kırk sekiz bin kürekçi

⁷⁹ Bostan, *Tersâne*, s. 243-244.

⁸⁰ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 484-486.

toplanmıştı. XVII. yüzyılda bu miktar azalmış, yelkenli gemilerin çoğalmasıyla büyük düşüş olmuş, ancak kürekle hareket eden gemiler var olduğu sürece kürekçi teminine ihtiyaç devam etmiştir. Donanma için gerekli olan kürekçiler ocaklık, hodgirifte, miri esir, esir satın alma ve kürek cezasına çarptırılan mücrimler olmak üzere beş kaynaktan temin edilmekteydi. Ocaklık kürekçi temin edilen yerler Anadolu Eyaleti'nde; Biga, Karasi, Aydın, Menteşe, Hamidili, Teke, Alaiye, Çankırı, Ankara, Bolu, Kastamonu, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Saruhan ve Hüdavendigâr sancakları, Rum Eyaleti'nde; Sivas, Amasya, Çorum, Canik ve Karahisar-ı Şarki sancakları, Karaman Eyaleti'nin bütün sancakları ile Rumeli'deki Vize, Çirmen, Dukakin, İskenderiye, Mora, İlbasan, Yanya, Ohri, Delvine ve Avlonya sancakları, Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne tâbi Rodos, Midilli, Eğriboz, İnebahtı ve Karlılı sancakları bulunmaktaydı. Gemilerdeki yelken halatlarını kullanmakla vazifeli gemicilere alatçı deniliyordu. Alatçılar, Gelibolu'dan ocaklık olarak alındığı gibi bedel ile de tutulmaktaydı. Ocaklık kürekçide olduğu gibi, Gelibolu'da da her yedi avarızhânesinden bir alatçı alınıyordu. Gelibolu'dan gelen ocaklık alatçı mevcudu asrın başında ve ikinci yarısında aynı sayıyı (80) muhafaza ederken 1645'te başlayan Girit Seferi'nde yüz üçe kadar çıkmıştır. Gelibolu'dan gelenlerin haricinde ihtiyaç olan alatçılar bedel ile tutulmaktaydı. Donanma seferde iken alatçılar da, kürekçiler gibi mevacib alıyorlardı. 1630 tarihli tersâne muhasebe defterinde kadırgaların 216 kürekçi ve alatçısı olduğu, bunun 196 tanesinin kürekçi, yirmisinin alatçı olduğu görülmektedir.⁸¹

Osmanlı bahriyesinin klasik dönemindeki askerî gücünde korsanlara da değinmek gerekmektedir. Osmanlı'da korsanlık İslâm hukuku prensiplerine göre hareket eden ve İslâm'ın cihat ve gaza anlayışının bir gereği olarak kara sınır boylarında öncü kuvveti olarak mücadele veren akıncıların denizlerdeki bir benzeri olduğunu hatırlamak gerekir. Bu sebeple Osmanlı korsanları devlet hizmetinde veya kendi adlarına savaştıkları zamanlarda dahi İslâm hukukuna göre inanç savaşı yaptılar. Bunun sonucu olarak bu dönemde kendilerinden levend veya gönüllü levend şeklinde bahsedilen Osmanlı korsanları hukuk dışına çıktıklarında haramî levend olarak adlandırıldılar ve bu yüzden cezalandırıldılar. Osmanlı Devleti'nin donanması güçlü bir şekilde Akdeniz'de görülmeye başlamasıyla birlikte korsan gemileri devlet donanmasına iltihak ettiler ve böylece güçlerini birleştirdiler. Kemal Reis ile Barbaros Hayreddin Paşa⁸² arasında geçen dönemde yetişen denizcilerin aslında birer korsan olarak denizlerde görülmeye başladıkları ve sonra devlet hizmetinde resmî faaliyetler göstermeye

⁸¹ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 90-96.

⁸² Barbaros Hayreddin Paşa hakkında genel bilgi için bkz. Şerafettin Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", *DİA*, cilt 5, s. 65-67.

başladıkları bilinmektedir. Korsanlar Osmanlı donanmasıyla birlikte hareket ederek Batı Akdeniz'e kadar ulaştılar ve İspanya ile boy ölçüşmeye teşebbüs ettiler.⁸³

Denizlerde Osmanlıların uzun yıllar süren etkinliği özellikle 1770 Çeşme, 1827 Navarin yenilgileriyle iyice tartışmalı hale gelmişti. Yaşanan bu gelişmeler bahriye sahasında modernleşmenin gerektiği düşüncesini zihinlerde ön sıralara taşıdı. Özellikle askerî sahadaki okullaşma ve nitelikli subayların yetiştirilmesi, Osmanlı bahriye gücünün dönemin şartlarına uygun düzenlenmesi devletin denizlerdeki geleceği açısından mühimdi. Kaptan-ı Derya Cezâyirli Gazi Hasan Paşa'nın çabaları, Bahriye Mektebi'nin açılması, III. Selim'in bahriye alanında yaptığı düzenlemeler, 1804 Kanunnâmesi ile tersâne ve donanmanın ıslah çabaları, II. Mahmud'un Osmanlı deniz gücü alanındaki gayretleri bütün bu gelişmelerin hepsi Osmanlı'nın bahriye sahasındaki askerî kuvvetini yeniden toparlamasını hedefliyordu.

---

⁸³ Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, s. 24.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ BAHRIYE ALANINDA YAPILAN YENİLİKLER

1.1. III. Selim Dönemi Islahat Programında Denizgücüne Verilen Önem

1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'nde kara ordusunun yenilgisi ve Osmanlı donanmasının Çeşme'de Ruslar tarafından yakılması, devletin diğer müesseselerinde görülen bozulma hareketinin büyük bir kuruluş olan donanmaya da sirayet ettiğini göstermiştir. Çeşme faciasından sonra donanmanın ıslahı için bir takım gayretler sarf edilmiştir. Fakat tersâne ve donanmanın tanzimi ve ıslahı bir plan dahilinde ele alınıp geliştirilmemiş veya devlet bu konuda belirli ve kesin bir politika takip etme imkanını bulamamıştır. III. Selim (1789-1807) tahta geçtikten sonra bahriye konusundaki tanzim ve ıslah meseleleri planlı bir şekilde devlet politikası içinde yer almıştır.

III. Selim, 7 Nisan 1789 (11 Receb 1203) tarihinde tahta çıktığında yüzyıllardır Türk gölü olarak kalan Karadeniz'i tekrar Osmanlı'nın hâkimiyet alanı haline getirmek için Kırım'ın alınması gerektiğini gayet iyi biliyordu. Ancak 1787-1792 Osmanlı-Rus, Osmanlı-Avusturya savaşlarının aleyhimize kapanması ve bu savaşlar sırasında Türk ordu ve donanmasının vaziyeti, Kırım'ı tekrar Türk topraklarına kazandıracak güçte olmadığını açıkça göstermişti. Bu sûretle son harpler devletin bütün kurumlarını içine alacak bir ıslahatın gerekliliğini ortaya koymuştur.⁸⁴ III. Selim'in hükümdarlığının ilk yılı olan 1789'da Osmanlı donanması, aktif olup olmadıklarına bakılmaksızın; 18 kalyon, 24 firkateyn, 6 kırlangıç, 10 şehtiye, 8 şalope, 24 Bülbülce, Çamlıca, Kerpe ve Rum tırhandilinden oluşan 90 gemiye sahipti. En büyük kalyonlarda 600-750 mürettebat bulunmaktaydı. Bunların büyük bir kısmı ticaret gemilerinden temin edilmişti. Mürettebat ciddi bir eğitimden geçmediği için donanma döneminin teknolojik birikiminin gerisindeydi.⁸⁵ III. Selim kendisinden önce yapılmaya başlanan modernleşme çabalarına olumlu bakmakla beraber zihninde çok daha geniş çaplı bir modernleşme planı vardı. Bu amaçla 14 Mayıs 1789'da bilgisine, donanımına ve sadakatine inandığı Yusuf Ağa, Mahmud Raif Efendi, Tatarcıkzade Abdullah Efendi, Ebubekir Ratıb Efendi, İbrahim Nesim Efendi, Mehmet Raşid Efendi, Arabacızade İbrahim Efendi gibi önde gelen devlet adamlarının da aralarında bulunduğu yaklaşık iki yüz kişiden oluşan ve her kesimin liderlerine devletin gidişatı, problemleri ve çözüm yolları hakkında görüşlerini açıkça söylemelerine ve tartışmalarına fırsat veren bir meşveret meclisi topladı. Buradaki

⁸⁴ Ali İhsan Gencer, *Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Ankara 2001, s. 31-32.

⁸⁵ Zorlu, a.g.e, s. 37.

görüşlerden istifade ederken diğer taraftan da 21’i Osmanlı, 2’si Avrupalı (İstanbul’daki İsveç elçiliği tercümanı Mouradgea d’Ohsson ve Fransız topçu subayı Bertrand) olmak üzere çeşitli devlet adamı, kadı, maliyeci bürokrat, asker, vakanüvis ve teknisyenlerden devletin genel gidişatı bunun yanında doğal olarak donanma hakkında lâyhalar/raporlar hazırlamalarını istedi. Kendisine ulaşan raporlar çerçevesinde Nizâm-ı Cedîd olarak adlandırılan idari, sosyal, ekonomi ve askerî alanları kapsayan büyük bir ıslahat hareketine girişti.⁸⁶ Nizâm-ı Cedîd hemen her sahada önemli yenilikler getirecek ıslahat programıydı. Fakat Fransız İnkılâbı’nın getirmiş olduğu yeni fikirlerin yayılmaya, Avrupa’da millî şuurun iyice yerleşmeye ve mutlakiyetle idare olunan devletlerin temellerinin kökünden sarılmaya başladığı bir devirde, III. Selim’in büyük cesaretle teşebbüs ettiği böyle bir ıslahat programının tatbik edilmesine Osmanlı Devleti’nin bünyesi ve kanunları müsait olmadığı gibi, kâfi derecede hazırlık yapılmış değildi. Zira ıslahat programında Avrupa’nın ilim, fen ve teknik tecrübelerinden faydalanılması cihetine gidileceği önemle belirtilmesine rağmen, Cevdet Paşa’nın da ifade ettiği gibi o devirde henüz bize Avrupa tekniğini ve ilmini öğretecek dilimize tercüme edilmiş hiçbir eser mevcut değildi. Bu cümleden olarak III. Selim’e takdim edilen lâyhalar, eskiyi örnek alarak hazırlanmıştı. Bahriye konusunda padişaha takdim edilen lâyihalarda üzerine durulan konuların başında tersâne işlerinin ve donanmanın bir nizama konulup ıslah edilmesi gelmekteydi. III. Selim bahriyenin ıslahı üzerinde ısrarla durmaktaydı. Tahta geçtikten birkaç sene sonra Küçük Hüseyin Paşa’yı kaptan-ı deryalığa getirmesi bu işe vermiş olduğu ehemmiyeti göstermesi bakımından mühimdir.⁸⁷

Daniel Panzac’a göre; I. Abdülhamid ve III. Selim döneminde donanmanın gelişmesi üç ana özelliğe sahipti. İlk olarak, bir asırlık yapısal hareketsizlikten sonra, donanma yeniden teşkilatlandı. Özellikle personeliyle ilgili olmak üzere bir dizi yeniliği özümsemek zorunda kaldı. Değişik branşlarda, özellikle de Kapudane ve Tersâne Emni arasındaki karışıklık ve rekabet nedeniyle hükümet tüm hiyerarşisinin başına geçen ve donanmanın yenilenmesini sembolize eden bir Bahriye Nezareti kurdu. İkinci olarak, hem subaylar hem de erat arasında profesyonellerin sayısını ve yeteneklerini arttırmak için büyük gayretler gösterildi. Üçüncü olarak Çeşme yenilgisinde sonraki çeyrek yüzyıl Osmanlı donanmasının yeniden canlanmasına şahit olurken, filolar hem Akdeniz hem de Karadeniz’de faaldiler.⁸⁸

⁸⁶ Tuncay Zorlu, ”III. Selim ve Osmanlı Deniz Gücü’nün Modernleşmesi”, *Türk Denizcilik Tarihi (XVIII. Yüzyıl başından XX.Yüzyıla kadar)*, cilt 2, Ankara 2009, s. 65; Adı geçen konuyla alakalı geniş bir çalışma için bkz. Stanford J.Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III(1789-1807)*, Cambridge 1971.

⁸⁷ Gencer, a.g.e., s. 33.

⁸⁸ Panzac, a.g.m, s. 59.

1.2. Küçük Hüseyin Paşa ve Bahriye Alanındaki Islahatlara Katkısı

Islahata ihtiyaç duyulan alanların başında şüphesiz deniz işleri gelmekteydi. Yapılacak ıslahat çalışmalarının için III. Selim süt kardeşi Küçük Hüseyin Paşa'yı⁸⁹ 1792'de kaptan-ı deryalık makamına getirmişti. Küçük Hüseyin Paşa göreve geldiği sene bir dizi padişah fermanı ile ilan edilen daha köklü reformlar başlattı.⁹⁰ İlk iş olarak Tersâne'nin bir düzene kavuşturulması işine girişildi. Gemi süvarilerinin devlet malına zarar vermelerini engellemek üzere tedbirler aldı. Öncelikle gemileri boyutlarına göre kalyon, firkateyn ve şehtiye şeklinde üçe ayırdı. Gemilere liyakatlarına göre kaptanlar tayin etti. Bahriyenin komuta kademesindeki subayların yani Kapudâne, Patrona, Riyale, Liman Reisi gibi yetkililer ile kaptanların maaşlarına zam yaparak ve emeklilik durumlarını bir kayıt altına alarak rüşvet ve yolsuzlukların önüne geçmeye çalıştı. Bu üst düzey yöneticilerin yanı sıra yelkenci, topçu, gemi reisleri gibi donanmanın gedikli personelinin atama, azilleri için de 11 Temmuz 1792'de bir nizamnâme çıkartılmıştır. Bu nizamnamenin en dikkat çekici özelliklerinden biri görevlendirmelerde sıkı kontrol, liyakat ve teşvike dayanan bir sistem getirmiş olmasıdır. Diğer dikkate değer maddelerden biri de tersânenin ve donanmanın gedikli personelinin daimi hale getirilerek başka işlerde çalışmasının engellenmesidir. Bu çerçevede 15 Aralık 1792'de tüm kalyon ve firkateyn gediklileri bir kayıt altına alınmıştır. Sayılarının üç bin olduğu tespit edilmiştir.⁹¹

1792 tarihli nizamnamenin dikkat çeken maddelerini sıralamakta yarar vardır. Bu maddeler bahriye gücünün nizama alınmasında mühim bir yer tutmaktaydı: – Süvari olacak kaptanların, liyakatleri ve deniz fennine olan aşinalıkları göz önüne alınacak ve katiyen tayin hususunda etrafın ricasına ve hatrına ehemmiyet verilmeyecektir. – Gerek harp sırasında ve gerekse sulh zamanında hiç kimse geminin nezaretinden ayrılmayacaktı. – Süvari kaptanlardan vazifesini yapmakta kusur edenler olur ise gemiden çıkartılarak suçluluk derecesine göre cezalandırılması yerlerine Kaptan Paşa'nın rey ve idaresi ile sancak kaptanlarının da uygun görmesi neticesinde mülâzım kaptanlardan birinin tayin olunması, şâyet süvari kaptanlık münhâl olur ise yapılacak olan yeni tayinin bu usûl üzerine yapılması. – Münhâl olan mülâzım kaptanlık, kapudâne-i hümayûn baş reisine tevcih bulunur. Buna göre Patrona Başreisi, Kapudane Başreisliği'ne; Riyale Başreisi, Patrona Başreisliği'ne tayin olunur. Diğer gemilerin başreislerinden istidatlı kimse bütün kaptanların ve reislerin tasvip ve reyleriyle Riyale Başreisi tayin edilir. Yeri boş kalan reisliğe, ikinci reis, onun yerine

⁸⁹ Küçük Hüseyin Paşa hakkında genel bilgi için bkz. Nejat Göyünç, "Küçük Hüseyin Paşa", *DİA*, cilt 19, s. 6-8.

⁹⁰ Panzac, *a.g.m.*, s. 57.

⁹¹ Zorlu, *a.g.m.*, s. 65.

yelkencilerden uygun görülen bir kimsenin onun yerine üçüncü reis ve topçubaşı ve diğer gediklilerden münasib olanının bir imtihan neticesinde liyakat derecesine göre tayin olunması. – Şayet imtihana girenler aynı derecede liyakat ve ehliyetlerini ispat ederlerse, içlerinden kaptanların ve soyunda tersânede hizmet etmiş kişilerin oğulları tercih edilir. Tersânede hizmet görmemiş deniz fennine mahareti olmayan ecnebilere rica ile kaptanlık verilemez. Fakat deniz fenninde maharetini ispat etmiş ve denize aşına ecnebilere olursa onlara kaptanlık verilir. – Süvari kaptanlarından tersâne kaidelerini ve nizamlarını iyi bilen, bir gemiyi yeniden techiz edebilecek evsafta, tecrübe edilmiş, namuslu ve doğru, okur-yazar olan birisi Liman Reisi tayin edilir. Liman reisi, tersânenin bilcümle masraflarının beyanı ile zahire, mühimmat, levazım vesair şeylerin tertibi, tevzi ve teslimi ile onların muhafazasıyla yükümlü olacaktır. Fakat bütün bu işleri Tersâne-i Âmire Emine ile müştereken yürütecek ve bu hususta hazırlanacak tezkireyi de yine beraberce hazırlayacaklardır.⁹²

Adı geçen nizamname ile gedikli sınıfının nizam altına alınması da mühim bir gelişmedir. Şöyle ki; Sancak Kaptanları ile Tersâne-i Âmire ricalinin müzakereleri neticesinde bundan böyle donanmanın gedikli neferatı yaz ve kış aylarında tersâne ve donanmada daimi olarak hizmet görmeleri sağlanmış oluyordu. Halbuki daha önceleri donanmanın tersâneye dönüşünde gedikli neferatı dağılmakta ve dolayısıyla gemiler bakımsız bir halde kalmaktaydı. Bunun önüne geçebilmek için 15 Aralık 1792 (1 Cemaziyelevvel 1207) tarihinde bütün kalyonları ve işe yarar fırkateynlerde görevli gedikli sayısı tesbit edilerek deftere kaydedilmiştir. Gedikli neferatının maaşlarına da zaman yapılmıştır. Böylece bir geminin münhâl olan gedikli neferinin yerine tayin edilecek olan gediklinin tayin işlemleri bir düzen altına alınarak ehliyetli olan bir kimsenin imtihan neticesinde tayin edilmesi de karar altına alınmıştır. Ayrıca hizmet müddetini tamamlamış ihtiyarlığı nedeniyle emekli olacak olan gediklilere de almış oldukları yevmiyelerinin üçte biri, sulh zamanında hizmetini ifa ederken sakatlanan gediklilere eski yevmiyeleri kadar emeklilik maaşı verilmesi kararlaştırılmıştır. Şayet savaş sırasında yaralanarak emekli olmak mecburiyetinde kalanlar ise zamlı yevmiyeleri kadar emekli maaşı almaları teklif edilmekteydi. Gediklileri ilgilendiren bütün bu hususlar 1792 (h.1207) senesinin Kasım ayında baş muhasebeye kaydolunup, kalyonlar ruznamesine ilm ü haber verilmiştir. Tersâne ve donanmanın her kademesinde görevli subay, er ve gedikli sınıfının bilhassa maaşlarında yapılan bu ayarlamalardan ayrı olarak daha iyi vazife görebilmeleri ve dikkatli olmaları için Liman Reisi, Sancak Kaptanları, Mülâzım Kaptanlar ve diğer kaptanlara tayinat olarak koyun eti, pirinç ve sade yağ (tereyağı) verilmesi

---

⁹² Gencer, *a.g.e.*, s. 37-40.

kararlaştırılmış ve bunların miktarı da belirtilerek hesabı baş muhasebe tarafından yapılmıştır. Bu devirde tersâne ve donanma işlerinde idarî yapılan diğer bir yenilik de harp gemilerinde mutfak teşkilâtının kurulup gemi personelinin beraberce yemek yemelerinin sağlanmış olmasıdır. Bilindiği gibi donanmanın ilkbaharda denize çıkması ve sonbaharda tersâneye dönmesi usûldendi. Sefer halinde olan gemilerdeki neferler altı aylık tayinat olan iki kile pirinç, bir kile mercimek ve üç kıyye zeytinyağını eskiden toplu olarak alırlardı. Fakat personelin bir kısmı bu malzemeyi evlerine taşırlar veya dışarıda satar paraya tahvil ederler, kendileri ise gemide sadece kuru bir peksimetle beslenmek zorunda kalırlardı. Bu tür beslenme ile bahriye askeri güçten düşüyor ve dolayısıyla hastalanmalarına sebep oluyordu. Kumanyalarını paraya tahvil etmeyen neferler ise onları gemilerde ayrı sandıklar halinde saklarlar ve tedarik ettikleri maltız ocağı sayesinde geminin köşe bucağında ateşler yakarak pişirirlerdi. Bu durum belli başlı sıkıntılara neden olduğu için meydana gelen karmaşa düzen altına alınmıştır. Kalyon ve firkateynlerde muhafazalı birer mutfak inşa edilmiştir. Bu sûretle eskiden neferlere verilen mercimek, pirinç, yağ gibi erzak artık verilmeyip, bunlara ilaveten kişi başına üç buçuk kıyye pirinç, yüz yetmiş dirhem sade yağ yevmiye kırk dirhem zeytin, yirmi dirhem soğan, beş dirhem tuz, on dirhem sirke verilip yetmiş yedi günlük hesabıyla gemi kumanyalarına tahsis edilerek özel olarak tayin olunan aşçılar vasıtasıyla pişirilmesi uygun görülmüştür. 1793 (h.1208) senesinde, Kaptan Paşa'nın bineceği 700 nefer takımlı "Bahr-i Zafer" isimli kalyon ve yeniden inşa edilen "Hüma-yı Zafer" firkateyni bu usûl üzerine tertîb olunmuş yani etrafı demir muhafazalı ocaklar yaptırarak, gemi personelinin yemekleri beraber yemeleri tecrübe olunmuştur.⁹³

III. Selim'in tersâne ve donanmayı ıslah yoluyla gösterdiği gayretleri sadık bir Kaptan Paşa sıfatıyla yürüten Küçük Hüseyin Paşa yukarıda bahsettiğimiz meselelerde olduğu gibi gerek deniz askerleri ve subayları hakkında yapılan nizamnâmenin tatbikinde ve gerekse donanma ve tersâne personelinin maaşlarının yükseltilmesinde büyük hizmetleri görülmüştür. Bütün bunların yanı sıra kara ve deniz kuvvetlerine mühendis ve teknik adam yetiştirme yolundaki gayretleri ve dolayısıyla "Mühendishane-i âmire"nin tesisi hususundaki çabaları şâyânı dikkattir. Nitekim 1794 senesinde Levent çiftliğinde "Nizam-ı Cedîd" esas olmak üzere bir ordu teşkil edilmesine gayret edilerek 1795 (h.1210) tarihinde Hasköy'de humbaracı ve lağımçı kışlaları civarında yeniden bir bina yaptırarak "Mühendishâne-i Âmire" adını vermiştir. Burada muvazzaf hoca, kalfa ve öğrenciler tertîb edilerek lağım kazma ve humbara atma fenleri talim ve geometri (hendese) fenni üzerine kaleler vesair istihkâmlar inşasına dair

---

⁹³ Gencer, *a.g.e.*, s. 41-44.

dersler gösterilmesine başlanmıştır. III. Selim tarafından meydana getirilen “Mühendishâne-i Âmire” için bir de kanunnâme hazırlanmıştır.⁹⁴

Kara mühendishânesinden ayrı olarak donanma ve tersânenin mühendis, teknik eleman gibi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tersâne bünyesinde bir mühendishâne kurma işine girişildi. Bu mühendishâne iki bölümden meydana geliyordu. İlk bölüm seyr-i sefain, ikinci bölüm gemi inşa derslerini almaktaydı. Seyr-i sefain derslerini başarıyla bitiren öğrenciler öncelikle gemilerde jurnal hocası (katip muavini) sonra çorba hocası (gemi katibi) daha sonra da başhoca ve ilgili sınavı geçebildikleri takdirde kaptan olarak görevlendirilirdi. Gemi inşa bölümünün derslerini bitirenler sırasıyla ikinci kalfa, baş kalfa ve tersâne mimarlığı ödevlerini görecektirdi. 1795’te Kara ve Deniz mühendishaneleri birleştirildi.⁹⁵ 1797 yılında ise Tersâne Mühendishanesi’ne Küçük Hüseyin Paşa tarafından yeni bir nizam verilmiş ve buna göre, o güne kadar tersâneye bağlı kalan kara mühendislerinin tamamı yeni yapılan ve içinde matbaası da bulunan Hasköy’deki yeni mühendishâne binasına nakledilmiştir. Böylece deniz ve kara askerî mühendisleri ayrı eğitim kurumlarına kavuşmuşlar ve daha sonraları “Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn” ile “Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn” adları ile anılacak iki mühendishânenin temelleri atılmıştır.⁹⁶

III. Selim devrinde bahriye alanında gerçekleştirilmek istenen yenilik faaliyetleri çoğunluğu Fransız olmak üzere batılı uzmanların nezaretinde yürütülmüştür. Padişahın murakabesi altında azimle çalışan bu yabancı uzmanlara kurum ve müesseseler kayıtsız şartsız teslim edilmemiş, mütehassısların yanına verilen birtakım kabiliyetli gençlerin de yetişmelerine zemin hazırlanmıştır.⁹⁷ Zira III. Selim ve Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa devletin deniz gücünde eski kuvvet ve kudretine erişebilmesi için güçlü bir deniz kadrosunun tesisi gerektiğini iyi biliyorlardı. Fi’l-vâki bütün bu gelişme ve gayretler gerek gemi inşasında ve gerekse deniz askerinin sevk ve idaresinde çok lüzumlu olan kadronun bir an evvel devlete kazandırılması hususundan başka bir şey değildi.⁹⁸ III. Selim’in reform projelerinde ağırlık noktası topçuluk, istihkâm, denizcilik ve bunlara yardımcı bilimlerde eğitim sağlayan yeni askerlik ve denizcilik okullarına verilmişti. Bu okullarda Fransız yardımı mühim bir yerdedi. Fransız subaylar öğretmen ve eğitmen olarak atandı. Fransız bütün öğrencilere zorunlu kılındı. Ayrıca çoğu Fransızca olan ve dikkat çekici olarak bir Grande Encyclopedie takımını

---

⁹⁴ Gencer, *a.g.e.*, s. 45.

⁹⁵ Zorlu, *a.g.m.*, s. 66.

⁹⁶ Kaçar, *a.g.m.*, s. 124.

⁹⁷ Besim Özcan, “Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri(Nizâm-ı Cedîd)”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 12, Ankara 2002, s. 671-683.

⁹⁸ Gencer, *a.g.e.*, s. 48.

da kapsayan 400 kadar Avrupa kitabından bir kitaplık da kuruldu. Fakat Fransa'da bu dönemdeki rejim değişikliği, 1798-1802 arasında Osmanlı-Fransız ilişkilerinin bozulması adı geçen bu yardımı kesintiye uğratmıştır. Fakat sonra tekrar başladı. General Sebastiani'nin 1806-1807'de görev almasıyla en yüksek noktasına ulaştı.⁹⁹ Fransız ve İsveçlilerin (Gemi İnşa Mimarı Brun, Mühendis Rhode) özellikle gemi inşasında ve tersânenin gelişmesinde gösterdikleri gayretler önemli sonuçlar alınmasını sağladı. Ayrıca deniz ve kara mühendishânelerinde yetişen Osmanlı mimar ve mühendisler teknolojiye bu yeni tarzı süratle benimseyerek aynı tekniklerle gemi inşa etmeye devam ettiler. Nitekim 1793-1797 yılları arasında Osmanlı mimarlarından Ahmed Hoca, İsmail Kalfa, Molla Mustafa, Nevsim Kalfa, Nikola Kalfa ve Limitri Kalfa gibi bazıları yabancı uzmanların nezaretinde gemi inşa ettiler.¹⁰⁰ Savaş gemileri bakırla kaplandı. Bu kaplama işleminde gemilerin su ile temas eden alt ve yan kısımlarının bakırla kaplanıyordu. III. Selim döneminde bakırla kaplandığı tespit edilen gemi sayısının en az 40 olduğu ve bu teknolojinin daha çok kalyon, firkateyn ve korvetlere uygulandığı görülüyor. Ancak bazı yazışmalarda örneğin h.1210 (1795-96) tarihli fermanla, ince donanma gemilerinin de bakırla kaplanmasının emredildiği anlaşılıyor. Bu işlem için gereken bakır Tokat, Ergani ve Keban bölgelerinden elde ediliyor. İstanbul'a ham bakır getirilerek Tersâne-i Âmire bünyesindeki mahzen-i sürb adı verilen bakır deposunda stoklanıyordu. Bu bakırlar ihtiyaca göre haddehânedeki işleminden geçirilerek levha haline getiriliyor ve gemilere korozyona yol açmayacak çivilerle çakılıyordu. Gemilerin bakır ihtiyacını karşılamada daha çok Daphâne-i Âmire, Tophâne-i Âmire ve Tersâne-i Âmire'de bulunan bakırların talep edildiği anlaşılıyor.¹⁰¹ Genel anlamda değerlendirdiğimizde Küçük Hüseyin Paşa kaptan-ı deryalığı döneminde (1792-1803) donanma ve tersânenin daha iyi bir konuma gelebilmesi noktasında yapılan ıslahatlarda mühim bir rol oynamıştır.

1.3. 1804 Bahriye Kanunnâmesi

III. Selim devrinde (1789-1807) tersâne ve donanmayı ıslah için girişilen faaliyetler bahriyenin gücünü Avrupalı denizci devletlerin seviyesine biraz daha yaklaştırmaktan öteye gidememiştir. En başta personel noksanlığı istenilen deniz gücüne erişilmeyi engelleyen en büyük unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira idareye kâfi gelecek kadar malûmatlı subay, muallim ve dolayısıyla denize aşına bahriye askeri az sayıdaydı. Üsküdar ve Levent

⁹⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 2007, s. 60.

¹⁰⁰ İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü 1789-1819", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2006, s. 207-213.

¹⁰¹ Zorlu, *a.g.m.*, s. 69.; Tuncay Zorlu, *Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, London 2008, s. 35-38.

çiftliklerinde tesis edilen kışlalarda yeni bir askerî düzende asker yetiştirmeye büyük gayret sarf ediliyordu.¹⁰²

Sultan III. Selim döneminde bahriye askerleri arasında tersâne halkı olarak görev alan ve aynı zamanda gemilerde silahendazlık vazifesini ifa eden deniz azaplarının yanında bayrak-asgerleri de mevcuttu. Fakat esas bahriye askerlerini kalyoncular teşkil ediyordu. Kalyoncular hizmete alındıkları zaman maaş alırlar ve hizmetleri nihayet bulunca memleketlerine dönerlerdi. Kalyoncuların Kasımpaşa meydanında kışlaları vardı. Kalyoncuların başları olan Kalyoncu Çavuşları tersâne dahilindeki Galata, Beyoğlu ve Kasımpaşa semtlerindeki inzibat ile alakadar idiler. Bunlara “Kalyoncu Kolluğu” denilirdi. Kalyoncuların iâşe, aylıklarının hesabını tutan ayrıca kalyonların levâzım, hesaplarıyla uğraşan kalyon kâtibi vardı. Ayrıca kalyonlarda kürek çekmek ve yelken kullanmak üzere gündelikçi bir sınıf daha mevcut olup bunlara verilen para halktan karşılanırdı ve buna kalyoncu bedeliyyesi denilmekteydi. Kalyonların bir çarkçısı, kaptanı, nakkaşbaşısı ve tabibi bulunurdu. Kalyonların bir de gedikli sınıfı mevcuttur. Bunların gemilerin yelken ve armalarına dikkat etmek, onların intizamını sağlamak gibi görevleri vardı. Bunlara gabyar denilirdi. Gabyar sınıfı donanmaya 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra girmişlerdir. Küçük Hüseyin Paşa’nın kaptan-ı deryalığı sırasında gabyar neferi arttı. Daha evvel bu işleri gemilerin reisleri, Rüesa-yı süfün tabir edilen reisler görürdü. III. Selim zamanında arma hizmetini görmek üzere bu reislerin nezareti altında Suluca ve Çamlıca (Mora) Hristiyanlarından gabyar ve marinel denilen bir sınıf tesis edilmişti. Bu sınıf mensupları Rumlardan meydana gelirdi, ayrıca Ermenilerden de faydalanılmıştır. Harp gemilerinde bunlar dışında “Sudagabo”¹⁰³ denilen bir sınıf daha mevcuttu. Bütün bahsedilen sınıfların başı kaptan paşadır. Onun ardından tersâne emini(daha sonra ismi Umûr-ı Bahriye Nâzırı olmuştur), tersâne kethüdası, tersâne ağası, liman reisi, liman kâtibi, tersâne defter emini gelmekteydi.¹⁰⁴

Tersâne ve donanmayı ıslah etme gayretleri arttırmak amacıyla III. Selim 1804 yılında¹⁰⁵ çıkardığı bir kanunnâme ile reform faaliyetlerinin bir takım yeni esaslara bağlanmasına büyük bir çaba göstermiştir. Bu kanunnâme bahriyenin her kademesinde görevli bulunan büyük ve küçük memurların, donanma personelinin bir nevi çalışma programı mahiyetinde olmuştur. Bahriyenin teşkilât hususunda eksik olduğu bazı yönleri tamamlama yoluna gidilmiştir.

¹⁰² Gencer, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁰³ Sudagabolar hakkında genel bilgi için bkz. Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye, s. 489.

¹⁰⁴ Gencer, *a.g.e.*, s. 58-64.

¹⁰⁵ Kanunnâme için bkz. BOA, Maliyeden Müdevver Defter, No:8886, s. 319-320 vd.

Özellikle reformlar için gerekli olan paranın yani reformların maddi cephesinin bir yola konulması ve yapılacak olan harcamaların bir takım esaslara bağlanabilmesi amacıyla müstakil bir bahriye hazinesinin kurulması kanunnâmenin getirdiği önemli yeniliklerden biridir.¹⁰⁶ Zira III. Selim tahta geçtikten sonra bahriye ve özellikle de tersâne ile ilgili olarak yayınladığı hatt-ı hümayûnların ekseriyetinde bu durumdaki düzensizlikten bahsetmektedir. 5 Temmuz 1796 tarihli hatt-ı hümayûn şu şekildedir : “ *Güzel lakin tahsis olunan akçe ne miktarda ve nerelere sarf olundu bundan iki ay evvel hesâbı görülsün dedim henüz dahi fezleke verilmedi böyle tedâhül ve hesapsız akçe olarak ebniye meydana çıkmadığı gibi ahz u itâ dahi müşevveş olur tersâne ve defterdarı binaya tahsis olunup darbhaneden alacağı akçenin halen miktarını dahi bilmiyor.* ”¹⁰⁷

1805 yılında Tersâne Eminliği, Umûr-ı Bahriye Nezâreti adıyla Tersâne Defterdarlığı'na çevrilerek bu göreve eski Paris sefiri Moralı Ali Efendi getirilmiştir. Cevdet Paşa, Tersâne Defterdarlığı'nın kuruluşu ile alakalı olarak şu bilgileri verir : “ *Deniz kuvvetlerinin çoğaltılması paraya dayanmaktaydı. Önce Tersâne-i Âmire'nin mali işlerinin düzeltilmesine önem verildi. Tersâne Emaneti kaldırılarak Paris elçiliğinden ayrılıp yakında İstanbul'a gelmiş olan Moralı Seydi Ali Efendi, Zahire Nazırlarından üstün olmak üzere Şikk-ı Sâlis unvanı ile Tersâne-i Âmire Defterdarı tayin edildi ve kapı arasında tek başına bir hazine kurularak deniz kuvvetlerinin geliştirilmesi emr olundu.* ” Nazır olan şahıs aynı zamanda müstakil Bahriye Hazinesi'nden de sorumlu sayılmıştır. Müstakil olarak teşkil edilen tersâne hazinesinin gelirlerinin artırımı yoluna gidilerek bu konuda bir takım önlemler alınmıştır. Bunlardan cizye, avarız, mirî mukataa gelirlerinden ayrılan para, Derya Kalemî'ne bağlı zeamet ve timâr gelirleri, kalyoncu bedellerinin tutarı ve İrâd-ı Cedîd-i Hümayûn Hazinesi'nden tahsis edilen paranın bundan böyle Tersâne Hazinesi'ne bağlanması kararlaştırılmıştır. Müstakil Tersâne Hazinesi'nin başına Umûr-ı Bahriye Nazırı getirilmiştir. Ancak bu düzenleme fazla uzun sürmeyecek Kabakçı İsyanı ile beraber Umûr-ı Bahriye Nezareti kaldırılacaktır. Yeniden kurulan Tersâne Eminliği bu şekliyle de 1826 tarihine kadar devam etmiş ve bu tarihten itibaren de Tersâne Müsteşarlığı kurulmuştur. Tersâne Müsteşarlığı ise 1845 tarihine kadar devam etmiş bu tarihte kurulan daimi Bahriye Meclisi ile müsteşarlık kaldırılmış yerine ise Tersâne-i Âmire Nazırlığı kurulmuştur.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Gencer ,a.g.e., s. 65.

¹⁰⁷ Şakir Batmaz, “Osmanlı Devleti'nde Donanma ve Tersâne İdaresi (XIX.Yüzyıl ve Sonrası)”, *Türk Denizcilik Tarihi(XVIII. Yüzyıl başından XX.yüzyıla kadar)*, cilt 2, Ankara 2009, s. 221-222; BOA, HH, nr. 263/15216.

¹⁰⁸ Batmaz, a.g.m., s. 222.

1804 Kanunnâmesi sadece Bahriye Hazinesi'nin ortaya çıkışı ve Tersâne Eminliği'nin kaldırılarak yerine Umûr-ı Bahriye Nezareti'nin kuruluşu meselelerinin yanı sıra Kaptan Paşa ve Bahriye Nazırı'nın yetkilerini, donanmada vazifeli bulunan ast ve üst rütbeli subayların görevlerini ve bundan böyle alacakları maaş ve tayinatların tutarını, gemilerde mevcut subay, gedikli ve er sayısı ile bunların alacakları nişan ve kıyafetlerini, bahriye mektebinde görevli hoca, halife ve talebelerin adedini; dolayısıyla eğitim kadrosunu; maaş ve tayinatlarını, donanmanın her kademesinde görevli personelin emeklilik meselelerini geniş bir şekilde ele alıp, ayrı ayrı incelemektedir. 1804 Kanunnâmesi'ne 1805 ve 1806 senelerinde bir takım ilaveler yapılarak daha şumûllü bir hale getirilmiştir. 1804 Kanunnâmesi'ne zeyl olan meselelerden biri subay gediklerin alacakları nişan ve giyecekleri kıyafetleri ile ilgili olup diğeri Kalyoncu Tüfekçiliği Nizamnâmesi'dir.

III. Selim dönemindeki bu kanunnâmede (1804) Osmanlı Devleti'nin öteden beri bir kara devleti olarak meşhur olduğu; fakat denizci devletler arasında da anıldığı belirtilmekte ve bundan böyle ada ve sahillerin muhafazası için gemi adedinin arttırılması lüzumuna işaret edilmiş ve şöyle denilmiştir :” ... *bade'l-iktizâ bahir işleriyle mübahir ve te'min-i cezâir ve sevâhil ile müdafaa-yı hecme-i a'da ve murahese-i ezraf ve enha-yı deryâ maslahatının husûlu, süfûn-ı donanma-yı hümâyûnun tesîr ve tevkîline menût ve melfûf ve bî-avni ve te'yid-i sübhâni ve anân-ı semend-i himmet-i ikmal-i kuvve-i berriyeye matûf olduğu misillü delâlet-i rüzgâr tevfik-i sâmedâni ile keşt-i himem-i vâlâ hihem cenâb-ı zill-ı yezdânî daima fehim-i levâzım-ı bahriyye maslahatına dahi câri ve masrûf olmaktan nâşî ...*”¹⁰⁹ 1804 Kanunnâmesi ile tersâne ve donanma işlerinde girilen reform hareketleri daha planlı bir şekilde ele alınması sağlanmıştır. Kanunnâme gereğince teşkil edilen Bahriye Nezareti ile Kaptan Paşa'nın vazifeleri birbirinden ayrılmış ve her iki makamın vazifeleri ayrı ayrı belirtilmiştir. Kaptan Paşa olan zât, donanmanın sefer ve hazerde techiz ve tanzimi, subay ve erlerin disiplini, seferde muharebe ve cephanesinin gereği gibi sarfi hususlarını yürütmekle yükümlü bulunacaktı. Bahriye Nazırı'nın görevlerine bakacak olursak, bundan böyle her türlü satın alma işleri nazır tarafından nakit akçeyle yapılması ile öteden beri “Tersâne ümerası”nın, esnaftan aldıkları ondalık, kâtibiyeye ve etbâiyeye namlarıyla alınan para veya komisyon ortadan kalkıyordu. Ondalık usûlünün kaldırılmasından sonra mahzen ve liman kâtiplerinin, liman reisinin, hocaların ve mutemetlerin ondalık aldıkları tesbit edildiği takdirde nazır tarafından cezalandırılmaları kanunnâmede belirtilmiştir. Tersâne için satın alınan boya, demir, tel, kirpas, aletler, kereste gibi maddelerin fiyat ve mikdarlarını mübeyyin teklif, nazır

¹⁰⁹ Gencer, *a.g.e.*, s. 66.

tarafından mühürlü bir tahrirle Bâb-ı Âlî'ye sunulduktan sonra, ödeme emrinin verilmesi ile tutarları nazır tarafından Tersâne-i Âmire Hazinesi'nden ödenecekti. Nazırın izni olmadan Tersâne Hazinesi'nden tersâne giderleri dışında başka bir mahalle para verilmeyecekti.

Kanunnâmede üzerinde durulan bir mesele de “ocaklık”¹¹⁰ tabir edilen mahallerden kaptan, subay ve erlere tayinat olarak verilecek pirinç, mercimek, tereyağı vesair zahirelerin mevsiminde nazır marifetiyle satın alınarak, tersânede münâsip mahallerde depo edilmesi keyfiyetydi. Tersâne giderlerinin azaltılması amacıyla tersâne ekmekçiliği ve peksimetçiliği de bir nizam altına alınarak, bundan böyle, kanun gereğince bu iş nazırın mesuliyetine bırakılacaktı.

Donanmada görevli gedikli neferlerinin yeniden düzenlenerek çoğaltılması cihetine gidilmesi ve sayılarının bir deftere kayd edilmesi meselesi kanunnâmede ele alınan bir diğer konuydu. Reis-i evvel, sertopî-i kalyon, başhoca, reis-i sani, badbani-i kalyon (kalyon yelkencisi), güverte topçubaşısı, çorba hocası, jurnal hocası, badbani-i anbarî, reis-i salis, ser-oda, seraylak, çavuşan, vekilharç, gabyaran, rubu'lu reis, ser-dümen, cebecibaşından meydana gelen donanmanın gedikli sınıfının bundan böyle mevacibleri arttırılacak, sayıları çoğaltılacak, ayrıca aylık olarak verilen tayinatları ile günlük verilen ekmekleri yeni bir düzenlemeye tâbi tutulacaktı. Diğer taraftan, donanma sefere çıktığı zaman, gemilerde hizmet gören, kethüdâ-yı dümen, kethüdâ-yı cebehane, çavuş-ı kandil, varilci, imam, aşçı, sömbeki (dalgıç) gibi gedikli neferlerinin de altı ay üzerinden aldıkları maaşlarında yeni bir ayarlama yapılmıştır.¹¹¹

Donanmada istihdam edilen hocalar, kalyonlar kitâbet hizmetinde görev alırlardı. 1804 kanunnâmesi ile bunların çoğunun okur-yazar olmadığı göz önüne alınarak yeniden düzenlenmesi cihetine gidilmiştir. Buna göre kanunnâmede, bir kalyon için üç tane okur-yazar hocaya ihtiyaç olduğu belirtilerek bunların görevleri ayrı ayrı tesbit edilmiştir. Şöyle ki ; hocalardan ilki Baş hoca olup kaptanın her türlü kâtiplik hizmetinde bulunacak ve yazışmaları düzenleyecekti. Ayrıca işaret sancaklarını muhafaza edecek, usûlüne göre kullanacaktı. Gemilerde bulunan mühimmat mevcudunu ve masrafını tesbit edecek, erlerin mevcudunu, hastalanan erlerin sayısını, vefat edenini ve hatta vefat etmiş olanının yerine yazılanı tetkik ederek tesbitini yapmakla da yükümlü bulunacaktı. İkinci hoca veya Çorba hocası ise yemek pişirilmesi ile zahire mevcudunu ve sarfının defterini yazacaktı. Üçüncü hoca (Jurnal hocası)

¹¹⁰ Ocaklık, her sene donanma ihtiyacı için gemi inşasında kullanılan malzemeler ile donanmada istihdam olunan kaptanlara, subaylara ve erlere tayinat olarak verilen zahirelerin mubayaa olunduğu muayyen mahaller. (Bkz. Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 445 vd.)

¹¹¹ Gencer, *a.g.e.*, s. 73-77.

olup günlük vukuatı tesbit edecekti. Gemi hocaları bundan böyle Hendesehâne'de tahsil görmüş olanlardan seçilecekti. Diğer gemilere ise lüzûmuna göre bir veya iki hoca tayin edilecekti. Neferlerin edep içinde hareket etmelerini sağlamak ve kendilerine mahsus kıyafetlerle dolaşıp dolaşmadıklarını kontrol için Loncabaşı denilen bir nevi inzibat subaylığı ihdas edilecek ve bunlar Anadolu, Rumeli, Girid, Kıbrıs, Antalya Loncabaşısı olmak üzere beş adet olacaktı. Bunlar ayrıca kayıtlı neferler gibi, lonca yoldaşlarını kaydedip dışarıdan kimsenin kalyonculuk davasına cesaret etmesine de mani olacaktı.

Kanunnâmenin getirdiği bir diğer yenilik de bundan böyle kaptan paşaların, kaptanlardan caize, rüşvet, avaid almamaları keyfiyetinin açıkça belirtilmesidir. Kaptanlar suç işlemedikçe sebepsiz yere değiştirilmeyecekler veya azl olunmayacaklardı. Seferi halde kaptanlar kendi gemileri ile hareket edeceklerdi. Tersâne-i Âmire'de kaldıkları vakit, tersânenen bir gün dahi ayrılmayıp taşraya gitmeyeceklerdi. Ayrıca gemilerinin mühimmatının muhafazasına nezaret edeceklerdi. Emeklilik meselelerinde Kaptan Paşa, Bahriye Nazırı ve Liman Reisi müşterek karar vereceklerdi.¹¹²

1804 Bahriye Kanunnâmesi'nde bahriye askeri alma meselesi ele alınarak bundan böyle donanmaya alınacak erât; İstanbul, Ege, Akdeniz, Karadeniz sahil ve adalarından işe yarar, denizle ülfeti olan yiğitler bahriye askeri yazılacaklardı. Askere alma işlemi Kaptan Paşa tarafından yürütülüp, yine onun tarafından buyruldu çıkarılıp mübâşirler vasıtasıyla celb olunacaklardı. Asker alma işlemleri yürütülürken kat'i sûretle zor kullanılmayacak, ihtimam gösterilecekti. Bedellerini ödeyenler ise askere alınmayacak, bedelleri deftere geçirilip Bahriye Nazırı tarafından Bâb-ı Âlî'ye bildirilecekti. Donanmanın sefere çıkmadığı senelerde bu bedellerin yarısı alınacaktı. Donanma sefere çıktığı zaman, tüfenkçi erleri istihdam edilmesi veya bunların mevcudunun arttırılması gerektiği vakit, kara askerî teşkilatında olduğu gibi ortalar tertip edilecekti. Maaşları, ulufeleri, elbiseleri, subay ve erlerinin nizamları ise yine kara askerî teşkilatındaki gibi olacaktı. Bütün bu düzenlemeler için gerekli olan masraflar bahriye hazinesinden ödenecekti.

Donanmada görevli olan her sınıf gediklinin birbirlerinden özel kıyafetleri ile ayrılacağını öngören kanunnâme bu hususta gediklilerin giyeceği elbise ve takacakları nişanların nasıl olacağını belirtmekteydi. Şöyle ki sudagaboların üç dirhemlik simden yapılmış yaftalarına bir top, rubu'lu reisler, gabyar ve sair gediklilerin de keza simden yapılmış yaftalarına kalyon demiri (çapa) resmedilip giydikleri mintan, elbise yahut acem gömleği yakasına rabt

---

¹¹² Gencer, *a.g.e.*, s. 77-79.

olunacaktı. Baş reislerin başlarına kırmızı, topçubaşlarının da mavi kollabdanlı sakızkârî puşî (serpûş) sarmaları adet olacaktı. Bu nişan ve serpûşlar numune olmak üzere ilk defa yazılan gediklilere devlet tarafından verilecekti. Gönüllü erâtın yakalarına rabt olunmak üzere nâzır tarafından münâsib mikdar simden yapılmış, yarım ay bulunan küçük nişanlar yaptırılacak, gönüllü yazılması sırasında her birinin yakasına birer nişan konacaktı. Donanma tersâneye döndüğü vakit, üç aylık mevâcibleri verilirken, bu nişanları geri alınarak muhafaza edilecek, ertesi sene gönüllü yazılanların her birine birer adet verilip yakalarına rabtolunacaktı. 1804 Kanunnâmesi'nde bütün bu hususlar belirtildikten sonra harp gemilerindeki gedikli nefer mevcudu ile bunların mevâcib tayinatlarının arttırılması kanunnâmeye zeyl olunmuş ve liste halinde belirtilmiştir.

Harp gemileri için gedikli sınıfından ayrı olarak gönüllü neferat tertîbi gerektiği zaman gönüllü olarak gelecekler deftere kayd edileceklerdi. Bu husus kanunnâmede şu şekilde belirtilmektedir : “... donanmâ-yı humâyûna gönüllü neferât tahrîri iktizâ ettikde, nâzır-ı mûmâileyh ve kapudanları ma'rifetiyle yarar kefilleri alınarak, asitâne-i saadetten ve yalı uşaklarından tahrîr ve seksen gurus ulûfe i'tâ oluna ... “ Bedelleri tahsil olunacak kazalardan ayrı olarak taşralardan tertîb edilecek “Bayrak Neferâtı” her ay aynen celb olunageldiği halde, bundan sonra eskiden olduğu gibi kazalardan ve İstanbul'dan bayrak açılıp nefer tahrîr olunmayacaktı.¹¹³

1804 kanunnâmesine ek olarak 1805 yılında kalyoncu tüfekçilerinin nizamnâmeleri, Levent Çiftliği ve Üsküdar Ocakları'na tatbik olunarak hazırlanmış ancak buraların personelinin deniz değil de kara askeri olduğundan bazı farklar ortaya çıkmıştır. Bunların başında rütbelere gelmektedir. Yeni düzenlemeye göre bir asker önce tüfekçi neferi daha sonra onbaşı ondan sonra çavuş, alemdar, bölükbaşı ve kapudan mülâzımı silsilesini takip ederek tüfenkçi kapudanı olabilirdi. Sulh zamanında emekliye ayrılacak olan personel en son aldığı maaşın 1/3'ünü alır, eğer sefer esnasında ve yaralı olarak emekliye ayrılmak icap ederse o zaman aldığı maaşın yarısında kesinti yapılırdı. Yarası fazla ise maaş ona göre arttırılabilmekte idi. Tüfenkçi ocağında olup da tersânede yetenekli olanlar zamanla rütbe ve itibar kazanırlar, sadakâtle hizmet ettikleri müddetçe kapudan dahi olabilirlerdi. Donanma gediklilerine verilen nişanlardan tüfenkçi neferâtına ve zabitanına da verilmekteydi.¹¹⁴ Kanunnâmede ayrıca kalyoncu tüfenkçilerinin hazerde ve seferde eğitimlerinin ne şekilde olacağı da belirtilmiştir.

¹¹³ Gencer, a.g.e, s. 79-84.

¹¹⁴ Batmaz, a.g.m., s. 222.

Eğitim ve ğretim konusu da kanunnâmede üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Fenn-i inşâiyye ile fenn-i harita ve coğrafya kısımlarından meydana gelen Bahriye Mektebi'nde her kısımda kayıtlı 45 talebe vardı. Bunlardan 10 tanesi inşaat kısmında, 35 tanesi harita ve coğrafya fenleri kısmında idiler. Fenn-i harita ve coğrafya kısmında okuyanların yolu kaptanlık idi. Buradan çıkan öğrenciler önce küçük daha sonra bk gemilere hoca olacak, birkaç sene gemilerle denizde dolaştıktan sonra, ilim ve tecrübesi müsellem olduğuna kanaat getirilince, Kaptan Paşa'nın huzurunda, Liman Reisi ve Sancak Kaptanlarının da hazır bulunduğu bir komisyon önünde yapılan imtihan sonunda kaptanlık verilecekti. Fenn-i inşâiyye bölümünde öğrenim görenlerin bir neferi 100 kuruş aylık ile başhalife ve bir neferi 80 kuruş aylıkla ikinci halife olacaklardı. Gerek başhalife gerekse ikinci halifenin maaşları dışında aylık ve günlük tayinatları da olacaktı. Öğrencilerin maaşları ise 25 kuruş idi. Fenn-i inşâiyye kısmındaki başhalife, maharet ve hüner gösterip yeterli bilgiye sahip olduğunu ispat etdiği takdirde kendisine maaş ve salyâne tahsis edilerek, Hendesehâne'den çıkarılacak ve mimarlar zümresine dahil olacaktı. Boşalan başhalifelik mevkiine ikinci halife, ikinci halifeliğe istidadlı öğrencilerden biri, bu öğrencinin yerine de kaptanzâdelerden, subay çocuklarından ve sair istidadlı çocuklardan biri talebe tâyin olunacaktı. Fenn-i harita ve coğrafya kısmınının bir hocası ile halife-i evveli vardı. Bunlardan hocanın 83 kuruş 40 para aylık ve muayyen mikdar tayınatı, halife-i evvelin 63 kuruş aylık ve muayyen mikdar tayınatı olacaktı.¹¹⁵

Kanunnâmenin Mühendishâne-i Bahriye hakkındaki bu hükümleri yanında, donanmada görevli er ve gedikli sınıfının, talim ve gerekli harp egzersizlerini yapmaları da belirtilmiş olup, bundan böyle yelken üzerinde top atışı gibi talimlerin yapılması veya yaptırılması öngörülmüştü. Ayrıca deniz harp sanatını öğrenmek için talim gemileri olmak üzere Tersâne-i mire önünde iki adet korvet tahsis olunacaktı. Bu iki gemiye, donanmada istihdam edilen gedikli neferât münavebeli olarak bindirilecek ve haftada birer ikişer gün İstanbul Haliç de talime çıkacaklardı. Bu talim esnasında erlerin öğrenim ve öğretimine, top kullanması halinde uygulanacak harp egzersizlerine ihtimam gösterilecek. Erlerin talime çıktığı günlerde sudagabolar da İncirlibahe'de nişana gülle atmak, nişan almak eğitimiyle top atıcılığı fennini talim etmek gibi egzersizlerle meşgul olacaklardı. Donanma personelinin bu nev'i talim ve egzersizlerinin yanı sıra, derya fenninde daha ziyade maharet kazanmaları ve denize aşına olabilmeleri için bir takım ticaret gemileri satın alınarak veya inşâ edilerek ilerine gedikli ve reislerden münavebeli olarak donanma personelinin yerleştirilmesi

---

¹¹⁵ Gencer, *a.g.e.*, s. 85-86.

dolayısıyla “mîrî ticâret filosu”nun vücuda getirilmeye çalışılması 1804 Kanunnâmesi'nin ilgi çeken taraflarındandır. Zira Osmanlılar, deniz satvetini elinde bulundurdukları zamanlarda dahi böyle bir filonun eksikliğini her defasında hissetmişlerdi. Harp filosunun fidanlığı mesabesinde olan ve donanma personelinin yetişmesinde en büyük mektep hüviyetinde bulunan böyle bir teşebbüs için kanunnâmeye şöyle denilmekteydi : “... *elhâletü hâzihi tüccar sefâinine killet gelmekle tersâne mevcudundan ve mevcûd kâfi değil ise tersâne ve âhır mahallerde bazı sagîr tüccâr gemileri müceddeden inşâ veyâhud mubayaa ile içlerine sancak kapudânlarının ihbârıyla Kapudan Paşalar donanmadan münâvebeten gedikli ve rüesâ ifrâz ve vaz'u ticarete sevk ile hâsıl olan nemâsı Kapan-ı dakikde cârî olan uçurdum kâidesi üzere seline ve sermâye ve mellâhlar için tevzî ve taksîm ve ol vechile fenn-i deryâda dahi iktisâb-ı mahâret ettirilmesine i'tina oluna ...*”¹¹⁶

Görülmektedir ki, ticaret gemilerinden elde edilen gelir gemilerin çoğaltılmasında ve personel arasında bölüşülmekte idi. Devlet bundan herhangi bir kâr gayesi gütmemekte sadece donanma personelinin denize olan alışkanlıklarını arttırmalarına derya fenninde daha ziyade maharet kazanmalarına gayret etmekte idi.

Öteden beri seferî haldeki donanma gemilerinin her birine kırkar kuruş aylıkla birer hekim ve cerrah tayin edilmekteydi. Bunların tıb fenninde zayıf oldukları görülmüş ve 1804 Kanunnâmesi ile 250 kuruş aylıkla “Donanma-yı hümâyûn hekimbaşı” ve “Donanma-yı hümâyûn cerrâhbaşı” adı ile iki üstad hekim ve cerrâh tayini karar altına alınmıştır. Ayrıca hekimbaşı ve cerrâhbaşının maiyyetlerinde hasta olan subay ve erlerin tedavilerinde istihdam edilmek üzere mülâzım ve talebeler bulundurulacaktı. Bunlar nâzır marifetiyle tedarik olunup aylıkları da nâzır tarafından verilecekti. Hasta tedavisinde istihdam edilmek üzere görevlendirilenler için tersânenin uygun bir mahallinde tahsis edilecek yerde ikametleri de sağlanacaktı. Böylece hastalarla gece-gündüz ilgilenilmesi ve tedavi edilmeleri sağlanmış olacaktı. Donanma seferde olduğu vakit, bunlar yine nâzır marifetiyle lüzûmuna göre gemilere yerleştirileceklerdi.

1804 Kanunnâmesi ve zeylleri bahriyeyi yeni baştan düzenlemekte ve dolayısıyla ıslâhatın bu esâslar dahilinde ele alınıp yürütülmesini gaye edinmektedir. Deniz işlerine büyük ehemmiyet veren III. Selim, bundan böyle bu kanunnâme gereğince hareket edilmesini kat'î bir dille emretmekte ve bu hususu şöyle ifade etmektedir : “ *İşbu kanunnâme-i hümayûnumla ilâ-maşaallah-i taalâ düstûr-ül amel tutulmak üzere iktizâ eden mahallere kayd olunup ve bir*

---

¹¹⁶ Gencer, a.g.e., s. 86-87.

1.4. Yapılan İslahatların Başarıya Ulaşamamasının Nedenleri

III. Selim (1789-1807) tahta geçtiği zaman, XVIII. yüzyılda maruz kaldığı bütün yenilgilere rağmen Osmanlı Devleti hâlâ Avrupa'nın en büyük devletlerinden biriydi. Balkan yarımadasının Tuna nehrinin güneyinde kalan kısmı, Anadolu ve Irak'tan Kuzey Afrika'ya kadar Arap dünyasının tamamı devletin sınırları içinde yer almaktaydı.¹¹⁸ Bu geniş coğrafyanın en iyi şekilde korunması ve yönetilmesi gerekmektedir. III. Selim daha şehzadelikten beri Osmanlı Devleti'nde yapmayı tasarladığı büyük reform hareketini uygulamaya koymayı esas aldı. Ona göre kendisinden önceki padişahların düşündükleri ıslahat fikirleri Osmanlı Devleti'ni eski kuvvet ve kudretine ulaştırmaya yeterli olmamıştır. Bu sebeple yalnız askerî alanda değil, devletin bütün kurum ve kuruluşları yeni baştan ıslahata muhtaçtı. Bu düşüncenin etkisi altında III. Selim büyük bir reform hareketine girişmiş ve bunlar tarihte “Nizâm-ı Cedîd” adı altında toplanmıştır.¹¹⁹

Geniş bir yapıya sahip “Nizâm-ı Cedîd” düzenlemeleri içerisinde konumuz gereği bahriyeyle alakalı kısma bakacağız. Bahriyenin önemini oldukça iyi bilen III. Selim, tersâne ve donanmanın her türlü ihtiyacını karşılamak için emir ve talimatnâmeler göndermekle kalmaz, bunların ne dereceye kadar uygulanıp uygulanmadığını görmek amacıyla bizzat kendisi tersâneye giderdi.¹²⁰ III. Selim tersâne işlerini bu denli ciddiye alarak deniz gücünü istenilen seviyeye çıkartma gayretleri kesintiye uğramadan 1798 senesine kadar devam etmiştir. Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti ister istemez dışa dönük bir siyaset takip etmek zorunda kalmış ve dolayısıyla yapılan reformlar eskiye göre hızını biraz olsun kaybetmiştir. Fransa'nın milletlerarası hukuk kurallarına aykırı olan bu hareketi karşısında III. Selim, ordu ve donanmanın durumunu iyi bildiğinden yalnız başına bir mücadeleye girmekten çekindi. Esasında tersâne ve donanma işlerinde gösterilen büyük gayretler neticesinde, o devir için mühim olan yeni bir Osmanlı donanması vücuda getirilmiş olmasına rağmen bu deniz gücünü sevk ve idare edecek kadro henüz tam manasıyla oluşturulamamıştı. Fransa'nın hareketi İngiltere ve Rusya'nın menfaâtlerine etki edince Avrupa'nın iki büyük devleti Osmanlı'yı Mısır meselesinde yalnız bırakmadılar. 1802

¹¹⁷ Gencer, *a.g.e.*, s. 87-88.

¹¹⁸ Stanford J.Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 12, Ankara 2002, s. 609-628.

¹¹⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, cilt 11, İstanbul 1993, s. 330.

¹²⁰ Ahmet Cevat Eren, *Selim III'ün Biyografisi*, İstanbul 1964, s. 16.

senesine kadar devam eden bu mesele devletin bu süreçte yaşadığı maddi ve manevi zararlar ıslahatın bir müddet için yavaşlamasına sebep oldu. Mısır Seferi'nde kazanılan tecrübeler göre ordu ve donanmanın yeniden düzenlenmesi zorunluluğu ortaya çıktı. Fakat III. Selim, reform hareketlerinin gelişme ve kuvvetlenmesine gayret sarfettikçe başşehirde ve eyaletlerde kurulmak istenen yeni idare karşı muhalefet gittikçe çoğaldı. Ayrıca devlet bütün Arabistan'ı tehdit eden Vehhâbilik meselesi ile de meşgul oluyordu. Buna mukabil devletin Balkanlardaki durumu daha karışık bir manzara arz ediyordu. Romen, Sırp, Hırvat ve Rumlar arasında milliyetçilik cereyanı kuvvetlenmiştir. Eflak, Boğdan, Semendire, Karadağ ve Mora'da teşkilâtlı, yabancı devletlerin himaye ettiği ayaklanmalar baş göstermişti. XIX. yüzyıl başlarında bir nevi halk isyanını andıran bu ayaklanmaların, ıslahatı engellediği gibi eyaletlerin süratle elden çıkmasında da rolü olmuştur.¹²¹

1805-1806 seneleri III. Selim devrinin dönüm noktaları olmuştur. Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'de tatbik edilmek istenmesi sırasında muhalif olan kesimlerin meydana getirdikleri direniş ve III. Selim'in buna boyun eğmesi reform hareketlerinin burada katettiği başarısızlık (İkinci Edirne Vakası,1806); Fransız siyasetine dönülmesi, Osmanlı-Rus/İngiliz ittifakından vazgeçilmesi ve netice de bu iki devletle harbin patlak vermesi durumları III. Selim'in dolayısıyla Nizâm-ı Cedîd kadrolarına duyulan büyük infiâl ve hoşnutsuzluğun bu gibi iç ve dış olaylarla had safhaya varmasına ve karşı hareketin hazırlanmasına yol açtı. III. Selim'in Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ve Şeyhülislâm Topal Ataullah Efendi'nin başını çektikleri muhalif çevrelerin ihanetine uğraması, kendisiyle beraber Nizâm-ı Cedîd'in de yıkılmasını kolaylaştırdı. Bu süreçte yaşanan Kabakçı Mustafa İsyanı ve bu olayın beraberinde getirdikleri III. Selim'i tahtından etmiştir. (29 Mayıs 1807)¹²²

III. Selim'in bu şekilde tahtından uzaklaştırılması ile devletin otorite ve nüfuzu gün geçtikçe sarsıldı. Büyük bir buhran ortaya çıktı. Zaten devlet bu sırada 1806-1812 Rus Harbi içinde bulunuyordu. Bu durum karşısında devletin en ziyade muhtaç olduğu nokta iş bilen, idareden anlayan ve devletin bu badireden kurtaracak kimselerin iş başına getirilmesiydi. Halbuki isyan, III. Selim'in yetiştirdiği devlet ricalini de ortadan kaldırmış ve istenilen kadro kurulamaz olmuştu.

Tersânenin nizam altına alınmasıyla başlanılan reformlar, bilâhare gemi inşaatı ve diğer denize taallük eden sahalara da teşmil edilmiş ve bu arada müstakil bir tersâne hazinesi kurularak mali imkânlar sağlanmıştır. Fakat gemiler için çok lüzûmlu olan teknik personel ve

¹²¹ Gencer, *a.g.e.*, s. 89-91.

¹²² *Osmanlı Devleti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, cilt 1, İstanbul 1999, s. 79-80.

savaşçı askerlerin yetiştirilmesine, dış gailer ve iç huzursuzluklar bir türlü fırsat vermemiş ve neticede gemileri sevk ve idare edecek yeterli kadro kurulamamıştı. Çeşme faciası, tersâne ve donanma işlerinde muhakkak bir reform yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. Fakat Kabakçı İsyanı devletin bütün müesseseleri ile beraber ordu ve donanmamızın ıslahı gayretlerini de alt üst etmiş, yetişen bahriye personel ve ustalarının pek azı bu isyandan kurtulabilmiştir. Netice olarak Kabakçı İsyanı devlete Çeşme faciasından daha fazla zarara yol açmıştır. III. Selim'in tersâne ve donanmanın ıslahında gösterdiği gayret II. Mahmud devrinde girişilecek reform hareketlerine iyi bir zemin hazırlamıştır.¹²³

1.5. II. Mahmud Devri'nde Bahriye'de Islahat Hareketlerinin Tekrar Başlaması

Sultan II. Mahmud (1808-1839) tahta çıktığında istikrarsız bir ülke, etkinliğini yitirmiş bir donanma ve artık buharlı gemilere sahip bir Avrupa ile karşılaştı. Bu durumda bir taraftan kendsinden önce başlayan ve akamete uğrayan reformları devam ettirmeye, bir taraftan da buhar çağının baş döndürücü gelişmelerine ayak uydurmaya çalışması gerekiyordu. Balkanlar ve Karadeniz'de Rusya tehdidi büyüyordu. Devlette milliyetçi ve yerel ayaklanmalar başlamıştı. Üstelik İngiltere gibi güçlü bir denizci devlet Doğu Akdeniz'de etkinliğini arttırmaktaydı. Buna Fransa da katıldı. Bu şartlarda denizcilikte geri kalınması düşünülemezdi.¹²⁴

II. Mahmud tahta geçer geçmez Alemdar Mustafa Paşa'yı¹²⁵ sadrazam tayin etmiştir. İlk ciddi iş olarak başşehirde sükûnu sağlayan Alemdar Mustafa Paşa daha sonra sonra devletin iç güvenliğini ve birliğini tehdit eden, Anadolu ve Rumeli'de türeyen mütegalibe âyân ve yerli beyleri İstanbul'a çağırarak onlarla bir anlaşma zemini hazırlamıştır. Nitekim bu planda muvaffak olmuş ve onlarla "Sened-i İttifak"ı imzalayarak devlet yönetiminde bir nev'i söz sahibi olmalarını sağlamıştır.¹²⁶ Ardından Nizâm-ı Cedîd'in ihyasına çalışarak aynı tarzda Sekbân-ı Cedîd'i¹²⁷ kurmuştur. Ocak esâmelerinin devlet tarafından satın alınmasını sağlayarak hazineye mühim bir gelir sağlamıştır. Tersâne ve donanmanın da ıslahı için çalışmıştır. Alemdar Mustafa Paşa, tersâne ve donanmayı bir nizam altında toplayabilmek için kaptan-ı deryalık makamına Rusçuk yârânından Abdullah Ramiz Efendi'yi getirmiştir. Kaptan-ı Derya Ramiz Paşa tayinini müteakip tersâne işlerinde ıslahata girişerek önce israfın

¹²³ Gencer, *a.g.e.*, s. 93-94.

¹²⁴ *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, İstanbul 2013, s. 133-134.

¹²⁵ Alemdar Mustafa Paşa hakkında genel bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Alemdar Mustafa Paşa", *DİA*, cilt 2, s. 364-365.

¹²⁶ Daha geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul 1942, s. 140-141 vd.

¹²⁷ Sekban-ı Cedid hakkında genel bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Sekban-ı Cedid", *DİA*, cilt 36, s. 328-329.

önüne geçmeye çalıştı. Daha sonra Galata'daki çeşitli olumsuzlukların yaşandığı kalyoncu odalarını kapattı. Râmiz Paşa'dan sonra eski Kaptan-ı Derya Seydi Ali Paşa getirildi. Ancak bahriye işleri hedeflenen duruma ulaşamadı.

Amcası III. Selim'in kıymetli düşünceleri altında yetişmiş olan II. Mahmud (1808-1839) iç düzeni sağladıktan ve mevcut engelleri aştıktan sonra III. Selim'in denizcilik hususunda açtığı terakki yolu üzerine azimle yürümüştü. Tersâne işlerine ehemmiyet vermiş, saltanatının ikinci senesinde 1809'da (h.1224) Sadaret Kaymakamı Reşit Paşa'ya bir hatt-ı hümayûn göndererek Tersâne Âmire'de bir takım yolsuzlukların görüldüğünü, bunun önüne geçilmesini kat'i bir dille bildirilmiştir. II. Mahmud zamanında genel olarak yapılan ıslahatların ağırlık noktasını merkeziyetçiliğin gerçekleştirilmesi, dolayısıyla devletin azalan itibar ve nüfuzunun tekrar elde edilmesi teşkil ediyordu. Bu süreçte içte ve dışta yaşanan siyasî gelişmeler yapılan ıslahatları olumsuz yönde etkiliyordu. Bunların başında 1810'dan beri Rumların müstakil bir Yunanistan kurmak için gösterdikleri çaba ve gayeye erişebilmek için teşkil ettikleri Filiki Eterya adlı gizli cemiyetin faaliyetleri Osmanlı donanmasına ciddi manada zarar vermiştir.¹²⁸ Geleneksel olarak en iyi denizciler Rum asıllı azınlıklardan seçilirdi.¹²⁹ Zira gerek Mora'daki ve gerekse Ege adalarında bulunan Rum tebaadan öteden beri alınan erât, bundan böyle tersâne ve donanmada istihdamlarında bir çekingenlik oluşturmuştu. Ayrıca Filiki Eterya'nın programında Osmanlı donanmasına mensup gemilerin nerede görülürse görülsün hücum edilerek yakılması ve hasara uğratılması hükmü de yer almaktaydı. Bu durum Osmanlı Devleti deniz gücünden yoksun bırakılırsa imparatorluğun içindeki çeşitli milletlerin hürriyetlerine kavuşması dolayısıyla devletin parçalanması o derece kolay olabileceğini zihinlere yerleştirmiştir. Nitekim güçlü bir Osmanlı deniz gücünün varlığının Yunanistan'ın kurulmasına engel olacağı gerçeğini iyi bilen Avrupa devletleri Navarin'de (1827) Türk deniz gücüne ciddi zararlar vermekten çekinmemişlerdirdi.¹³⁰ Rumlar sadece donanmada değil tercüme işlerinde de istihdam ediliyordu. Yaşanan siyasî gelişmeler sonucunda Rumların sabıkali duruma düşmesi işlerinde buldukları yapının bu dönemle birlikte yeniden organize edilmesini gerektirdi.¹³¹

II. Mahmud bahriye işlerine önem vermekteydi. III. Selim zamanında İsveçli mühendis ve ustalar tarafından inşa edilen büyük kârgir havuz, II. Mahmud devrinde tamir ettirilerek, yenileştirilmiş ve ayrıca yapımına 1822 (h. 1238) yılında başlanan ikinci havuzun inşasına

¹²⁸ Gencer, *a.g.e.*, s. 102-105.

¹²⁹ Bernd Langessiepen, Ahmet Güleriyüz, *1828-1923 Osmanlı Donanması*, çev. Renan Mengü, James Cooper, İstanbul 2000, s. 1.

¹³⁰ Gencer, *a.g.e.*, s. 96-114.

¹³¹ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2009, s. 213-214.

irade buyurmuştur. Bu yeni yapılan havuz 31 Mart 1826 (21 Şaban 1241) tarihinde tamamlanmıştır. (Havuz-ı cedîd) Diğer taraftan özellikle Anadolu sahillerinde, Ege kıyılarının bazılarında kalyon, firkateyn, korvet, brik cinsi harp gemileri yapılıyordu. Bu tersânelerin hepsi Tersâne-i Âmire'ye bağlı olup kapasiteleri nisbetinde donanma-yı hümayûna gemi inşa etmekte görevliydi. (Sinop, Bodrum, Gemlik, Limni, Rodos, Samsun, İzmit) II. Mahmud devrinde, III. Selim döneminde faaliyete geçirilen tezgâhlar onarılmış ve daha verimli hale getirilmiştir. Ayrıca Samsun, Amasra, Alacaşehir tezgâhları da yeniden kurulmuştur. 1811 (h. 1226) senesinde Osmanlı donanmasının mevcudu; kalyon, firkateyn, korvet olarak büyük ve küçük 42 parçadan ibaretti.¹³² Bahriye kuvvetinin sayısından dönemin siyasi gelişmelerine tekrar dönecek olursak 1821 senesinde başlayan Rum isyanı, Osmanlı donanmasını harekete geçirmişse de Rumların silahlandığı ticaret gemilerine karşı ilk zamanlarda başarı kazanılamadı.¹³³ Bu hal Osmanlı donanmasının iyi bir vaziyette olmadığını göstermektedir. Rum isyanının başladığı süreçte Türk donanması en ziyade erât meselesinde sıkıntı çekti. Çünkü donanmanın teknik sınıfını (yelkenci, armador gibi) Rumlar teşkil ederdi. Yunan ihtilâli ise Rumlara karşı duyulan itimadı yok etti. Zaten Rumların çoğu ihtilâl ile beraber kaçmışlar, ihtilâlcilere katılmışlardı. Yelkenci ve armador olarak görev alan Rumların donanma hizmetinden ayrılmaları ve onlara duyulan itimatsızlık nedeniyle istihdamlarının mahzurlu görülmesi üzerine Osmanlı donanmasında personel sıkıntısı çekilmiştir. Nitekim Osmanlı donanmasının personel noksanlığı yüzünden isyanın ilk senelerinde Adalar Denizi'nin hâkimiyetini kazanmak pek mümkün olamadı. Fakat 1826 senesinden sonra donanmanın çoğaltılması cihetine gidilerek Tersâne-i Âmire'de yapılan gemilerden başka taşra tezgâhlarında Sinop'da bir kıt'a 61 ziralık bir kalyon, Misivri, Bartın, Samsun, Fatsa, Kurucaşile, Akçaşehir sahalarında birer, Midilli'de iki, Benderkili'de bir adet toplam 9 kıt'a korvet inşası için adı geçen mahallere emirler gönderildi.¹³⁴

Rum İsyanı'nın ilk beş senesinden sonra Osmanlı donanması Adalar Denizi'nde hâkimiyet sağlamıştır. Osmanlı donanmasının yanında Mora ayaklanmalarının bastırılmasında Mısır filosunun da yardımları olmuştur. İsyanın bastırılmasına yaklaşılmışken Osmanlı ve Mısır deniz kuvvetlerinden oluşan Türk deniz gücüne Yunan istiklâlini kabul ettirebilmek amacıyla harp ilan etmeksizin Rus-İngiliz-Fransız müşterek filoları tarafından Navarin Limanı'nda yakıldı. Navarin faciası Osmanlı Devleti'ni donanmasız bırakmakla kalmamış, deniz ehli subay ve gemicileri yani teknik personeli de alıp götürmüştü. Böylece devletin mühim bir

¹³² Gencer, *a.g.e.*, s. 105-106.

¹³³ Adolpus Slade, *Türkiye Seyahatnamesi*, çev. Ali Rıza Seyfioğlu, İstanbul 1945, s.24.

¹³⁴ Gencer, *a.g.e.*, s. 111-112.

sanayi kolu olan bahriye çökme tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Diğer taraftan Navarin faciasından bir sene evvel ulemanın da desteği alınarak II. Mahmud tarafından¹³⁵ 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile de devlet ordu ve donanmasız bir hale gelmişti. Rusya 26 Ekim 1828'de ordu ve donanmasız bulunan Osmanlı Devleti'ne toparlanmaya fırsat vermeden savaş ilan etti. Osmanlılar bu elverişsiz şartlara rağmen Rusya'ya karşı bir buçuk yıl mücadele etti. Harbe Edirne Antlaşması son vermiştir. (14 Eylül 1829) Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti Yunan Krallığı'nı tanımak zorunda kalıyordu. Böylece Karadeniz'den sonra Adalar Denizi'nde de Osmanlı Devleti'nin bir ortakçısı olmuştu. Diğer taraftan isyan ve harpler neticesinde devletin içine düştüğü mali ve iktisadi buhranlar, yabancı devletlerin tahrikleri ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından dolayı meydana çıkan hoşnutsuzluklar eyaletlerde bir takım isyanların çıkmasına sebep oldu. Devletin içte ve dışta bir takım olumsuzluklarla meşgul olması herhangi bir meselede ıslahata girişmesi maddi ve manevi yönden imkansız gibi görünüyordu. Osmanlı Devleti bu sıkıntılarla meşgulken Avrupa devletleri sanayi alanında ilerlemeler kaydediyorlardı. Özellikle buharın makineye tatbikinden doğan buharlı gemilerin icadı ile ticareti dünyanın o güne kadar ulaşılammış yerlerine kadar götürüyor, dolayısıyla kendilerine büyük servet kapıları açıyorlardı. Avrupa'da 1804 senesinde buharın makineye tatbikiyle gelişmeye başlayan buharlı gemiler Osmanlı ülkesine 1827'de (h. 1243) gelmiştir. İngilizler tarafından getirilen gemiye "Sür'ât" ismi verilmiştir. Halk adı geçen bu gemiye "Buğu Gemisi" adını vermişlerdir. 1829 senesinde yine İngiltere'den bir vapur daha satın alınmıştır.

II. Mahmud döneminde ele alınan konulardan bir diğeri de Rum İsyanı'ndan ve Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra gemilerde duyulan personel noksanlığının giderilmesi için girişilen teşebbüs olmuştur. Nitekim Müslümanlardan gemici yetiştirmek amacıyla devrin Tersâne Emini Hüsnü Bey tarafından yeniden bahriye askerleri yazılmış ve bu askerler 1824 (h. 1240) senesinde talim için karada tersâne bahçesinde her türlü teferruatı olan bir gemide kurs görmeye başlamışlardır. Müslüman bahriye askerlerine karada kurulan bu gemide ip ve yelkenlerin isimleri ve gördükleri vazifeleri ilmî bir şekilde öğretilmiş ve tâlim ettirilmiştir. Ayrıca o zamanlar İstanbul'da bulunan Cezâyir Dayısı'nın taahhüdüyle Cezâyir ve Tunus ocaklarından beşer yüz, Trablusgarp Ocaklarından 250 yelkenci neferi de tertip olunmuştur. Bu esnada Silistre havalisinde oturan Kazaklardan dahi donanmada istihdam edilmek üzere

---

¹³⁵ Avigdor Levy, "Osmanlı Ulemâsı ve Sultan II. Mahmud'un Askerî Islahatı" *Modern Çağda Ulema*, çev. Osman Bayraktar, İstanbul 1991, s. 37-39.

neferlere aylık yirmibeşer, bir sergerde ile bir papaza yüzer, bayraktar ve tercümana ellişer kuruş verilme sūretiyle beş yüz güzide Kazak askeri 1824 senesinde İstanbul'a gelmiştir.¹³⁶

Osmanlı siyasî rejimi ve toplumu açısından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adı altında yeni bir ordunun kurulmasıyla başlayan süreç gerçek bir dönüm noktası olmuştur.¹³⁷ Hiç şüphesiz bu durum Osmanlı donanmasına da etki etmiştir. Ocağın lağvından sonra Avrupaî tarzda kurulan "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" ordusuna 10.000'den fazla kişi kaydolmuştur.¹³⁸ Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra özellikle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından donanmanın ıslahı ön plana alınıp mevcut gemilerin sahil sancaklarından Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye¹³⁹ adı altında kurulan yeni askerî teşkilata yazılan erlerin donanmada hizmet görmeleri sağlanmıştır. Fakat bu yeni efrad ile muntazam bir deniz gücü meydana getirmek mümkün olamadı. Bundan dolayı bir takım Osmanlı gemicileri ile eskiden olduğu gibi 60 kuruş maaş ile Sulucalı, Bülbüceli, İnozlu ve Cezâir-i Bahr-i Sefîd'deki Hıristiyan tebaa ile Karadeniz ve Arnavutluk sahillerindeki denize yakınlığı olan Müslüman tebaadan "Marin" namıyla bahriye efradı tedarikine mecburiyet hâsıl olmuştu. Bütün bu efrad donanmada genel bir talim görüp donanma tersâneye geldiği vakit kendilerine üç ay memleketlerine gitme izni verilirdi. 1831 (h.1247) senesinde Kaptan-ı Derya Halil Rifat Paşa komutasında Akdeniz'e çıkarılan donanma bu yeni efrad ile donatılmıştı. II. Mahmud zamanında donanmada görevli gedikli sınıfı III. Selim devrindeki tertip üzere olup farklı bir durum arz etmemektedir. Yine esnaf sınıfı ücretli olarak tutulmakta, gemiler tersâneye bağlandıkları zaman marinlerle birlikte izinli olarak tersânedan ayrılmaktaydılar. Muntazam askerler ise Kasımpaşa'da kışlalarına yerleştirilirdi. Donanma zabitlerine gelince bunlar da eskiden olduğu gibi yine süvari, mülâzım, kapudan, topçubaşı, gemi ağası ve gemi hocası idi. Mülâzım kaptanlar süvarinin bir alt derecesi olup, ikinci kaptan durumunda vazife görürlerdi. Topçubaşı rütbesi ise geminin ileri gelen rütbelerinden biriydi. Gemi hocaları ise eskiden olduğu gibi gemilerin katipleri durumunda olup her türlü yazışma ve hesap işlerine bakarlardı. Gemi ağası ise geminin inzibatı ile yükümlü bulunuyordu.¹⁴⁰

¹³⁶ Gencer, *a.g.e.*, s. 113-118.

¹³⁷ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok; Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum(1826-1839)*, İstanbul 2009, s. 473.

¹³⁸ Şamil Mutlu, "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışına Dair Yeni Bazı Tespitler", *Eski Çağ'dan Modern Çağ'a Ordular, Oluşum, Teşkilât ve İşlev*, İstanbul 2008, s. 415.

¹³⁹ Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye hakkında genel bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye", *DİA*, cilt 3, s. 457-458.

¹⁴⁰ Gencer, *a.g.e.*, s. 117-120.

II. Mahmud döneminde bahriyenin idari hususunda yapılan bir değişiklikle Tersâne Eminliği kaldırılarak yerine Bahriye Müsteşarlığı teşkil edilmiştir. Bahriye Müsteşarlığı ile tersâne ve donanmanın malî yönü, müsteşar tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Esasında “Tersâne Emîni” ile aralarında görev bakımından bir fark yoktur. İsim değişikliğinden ibaret bir keyfiyetti. Müsteşar yine kaptan paşanın emrindeydi. Daha açık bir ifadeyle onun müşaviri durumundaydı. Bu gelişmeler dışında II. Mahmud uzun süre ihmal edilen Bahriye Mektebi ile de ilgilenmiştir. Hüsrev Paşa ilk kaptan-ı deryalığı sırasında (1811-1815) mektebin ıslahı için takrir vermişse de takririne ilgi duyan pek çıkmamıştı. 1815’te görevinden ayrılmıştır. İkinci kaptan-ı deryalığı zamanında (1822-1826) ikinci bir takrir hazırlayarak sadârate sunmuştur. Takrir daha ziyade 1804 Kanunnâmesi’nde görülen hususların biraz düzeltilmesinden ibarettir. (1825)¹⁴¹ Fakat bir sene sonra Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması her tarafta büyük değişmelerin meydana gelmesine sebep olduğundan kaptan paşanın takririnde zikredilen şeylerin pek azı yapılabildiği görülmüştür. III. Selim devrinde olduğu gibi bu dönemde de Bahriye Mektebi’nden mezun olan seyr-i sefain kısmı talebesi ilk önce harp gemilerine jurnal hocası yani seyir zabiti sonra levâzım hocası (levâzım zabiti) ve daha sonra da başhoca son olarak da imtihan vererek kaptan olurlardı. İnşaiyye bölümünden mezun olanlar ise gemi mimarı olarak vazife görürlerdi. Mühendishânede yabancı dil olarak Fransızca okunmaktaydı. 1838 senesinde “Mekteb-i Fünûn-ı Bahriyye” yeniden düzenlenmiş ve bu hususta bir de kanunnâme hazırlanarak burada görevli zabıt, hoca ve talebelerin miktarları, maaş ve aylık tayınları, elbiseleri, tedris usûlü, talimleri ve diğer hususları ile ilgili meseleleri teker teker ele alınarak düzenlenmiş Meclis-i Vâlâ’nın tensibi alındıktan sonra yürürlüğe girmiştir.¹⁴²

Bahriyeye karşı gösterilen itina yalnız iyi ve mütefennin gemici yetiştirmekten ibaret kalmıyordu. Gemicilerin ve diğer görevlilerin sıhhati meselesi de göz önünde bulunduruluyordu. II. Mahmud 1827 senesinde Sakızağacı semtinde küçük bir binada deniz hastanesini açtırmış, gerek hastanenin gerekse gemilerin ilaç ve operasyon aletlerinin tam ve yerinde olması için gayret göstermiştir. Hastane ile gemilerin ihtiyaç duyduğu tıbbî aletlerin ve ilaçların ücreti Tersâne Hazinesi tarafından ödenmekteydi.¹⁴³

Donanmaya cerrah tayini konusunda II. Mahmud döneminde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Seretibba tarafından 1830 yılında padişaha sunulan yazıda Donanma-yı Hümayûn’un, Bahr-ı Sefid ve Bahr-ı Siyah’da seferde bulunduğu esnada her bir gemiye değişik milletlerden 80 kuruş mahiye ile birer cerrah tayin olduğu belirtilir. Yazının

¹⁴¹ Takrir sûreti için bkz. Safvet, *Filâsalar*, İstanbul 1329, s. 73-79.

¹⁴² Gencer, *a.g.e.*, s. 121-122.

¹⁴³ BOA, C.BH., nr. 3816/3817; Gencer, *a.g.e.*, s. 123.

devamında ise “*Son birkaç yıl içinde zuhur eden Rum isyanından dolayı gemilere Rum cerrahların atanması yasaklanmıştır.*” denilmektedir. Müslüman olmayanların işten el çektirilmelerinden dolayı bu ilimle fazla ilgili olmayan insanlarla çalışmaya mecbur kaldıkları, her bir gemiye yerli bir cerrah tayin ederek seferde aylık 100'er kuruş, hazarda ise 50'şer kuruş verildiği açıklanmaktadır. Bunun üzerine 1830'da donanmaya cerrah tayini usûlünde bir değişiklik yapılarak dışarıdan cerrah bulundurulması yerine Tersâne-i Âmire'de donanma hekimbaşı ve cerrahbaşının hekim ve cerrah yetiştirerek donanmaya sevkine karar verilmiştir. Aylık 250'şer kuruş maaş verilerek bunların maiyetlerinde bulunan zabitan ve neferata bu mesleği öğretmek, sulh zamanlarında gündüz ve gece esir, amele ve kalyoncu neferlerinden hasta olanlara bakmak, sefer zamanı ise gemilerde görev almaları kararlaştırılmıştır.¹⁴⁴

II. Mahmud devrinde bahriyeyi ıslah etme yolunda gösterilen bütün bu çabalar ve harcanan paralar tersâne ve donanmayı istenilen seviyeye ulaştıramamıştır. Bu sıralarda Cezâyir, Fransa tarafından işgal edilmiş, İngiltere müstakil bir Yunan Krallığı'nın kurulmasına öncülük etmiştir. Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerinde emelleri devam etmekteydi. Islahat konusunda Avrupa'nın yardımını alamayacağını gayet iyi bilen II. Mahmud XIX. yüzyılın başından beri Osmanlılarla ilişki kurmak isteyen Amerika Birleşik Devletleri'nin dostluk tekliflerini nazar-ı dikkate almıştır. Bu devletle iktisadî ve ticarî bir antlaşma yaparak Türk tarihinde yeni bir devrin başlamasına vesile olmuştur. 1830-1839 yılları arasında kesintisiz devam eden bu ilişkiler neticesinde bahriye alanında önemli sayılabilecek gelişmeler kaydedilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin gemicilik fenninden istifade edilerek yeni tarz gemilerin inşasına başlanmıştır.¹⁴⁵

1.6. Donanma ve Tersâne Nizamı İçin 1829 Tarihli Bir Lâyiha

2 Temmuz 1829 tarihli II. Mahmud'a sunulan lâyihada¹⁴⁶ Tersâne-i Âmire ve donanmanın durum ile ilgili bilgi verildikten sonra bahriyede yeni bir yapılanmanın nasıl olması gerektiği anlatılmaktadır. Lâyihada öncelikle Avrupa'nın denizcilik fenninde hızla mesafe almasının ardından Osmanlı donanma ve tersânelerinin personel sayılarının arttırılması gerektiği ifade edilir. Taşradan nefer toplatılarak bahriye personeli sayısının 8000'e çıkarılması, mevcut olarak 3000 nefer bulunduğu buna 5000 nefer daha ilave edilmesi gerektiği belirtilerek bu sekiz bin neferden 4200 neferi reis, 3000 neferi topçu ve 800 nefer ise tüfenkçi olarak

¹⁴⁴ Batmaz, *a.g.m.*, s. 225.

¹⁴⁵ Gencer, *a.g.e.*, s.124.

¹⁴⁶ BOA, HAT, nr. 570/27927.

belirlenmiştir. Özellikle Arapların yaşadıkları Gazze, Ramallah, Beyrut, Trablusşam gibi mahallerin mutasarrıfları marifetiyle yaşları 15 ile 20 arasında değişen neferlerin getirilerek istihdam edilmeleri gerektiği ifade edilir. Yeni alınacak neferlerle oluşturulacak bahriye personelinin topçu ve reislerinin her yüz neferine birer yüzbaşı, mülâzım ve çavuş; her dokuz neferine bir onbaşı ve son olarak da bu personelin başına üç ambarlı vesair süvari kapudanlarının tecrübeli ve bilgili olanlarından birisinin Kapudan Paşa'nın onayı ile binbaşı olarak atanması kararlaştırıldı. Bunların aylık maaşlarını ve tayinatları Asâkir-i Mansûre'ye tatbik edilerek verilmesi gerektiği ifade edilerek görev ve sorumlulukları şu şekilde sıralanmıştır : 1- Seferde görev yaptıkları gemilerin top, cephe ve diğer mühimmatlarının tertip ve tanzimi 2- Kâr ve ticaretle uğraşmalarının caiz olmadığı 3- Memleketlerine ziyaretlerin nizam çerçevesinde ve Asâkir-i Mansûre Kanunnâmesi'ne uygun olarak yapılması gerektiği 4- Deniz muharebelerinin karaya göre zor olması nedeniyle bahriye personeline maaş ve tayinattan başka bir adet iç gömleği, bir adet yelek, bir adet Acem gömleği, bir adet dizlik, bir adet fes, başına ve beline iki adet kuşak, bir çift siyah yemeni ve bir adet siyah çizme verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca donanmanın sefere çıkışında Kaptan Paşa veya o yoksa Tersâne Emîni tarafından kaç gemiye yüzbaşı ve nefer lazım ise bizzat hesap edilmesi gerekmektedir. Nefer sayısının 8000'e çıkması ile meydana gelecek olan sıkıntıların başında Kasımpaşa'da bulunan Kalyoncu Kışlası'nın 2700 nefer alıyor olması gelmektedir. 4000 neferlik bir kışlaya ihtiyaç vardır. Bunun için uygun bir yerin kısa süre içerisinde tedarik edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁴⁷

1.7. Donanmayla İlgili Diğer Düzenlemeler

Donanmaya zabıt atanması meselesi bu dönemde ele alınan bir başka konuydu. Donanma gemilerine bahriye personeli atanması ile ilgili düzenlemeler 1831 senesinde yapılmıştır. Yapılan düzenlemeleri baktığımızda gemilere süvari atanırken hatır ve gönül gözetilmeyecekti. Bir heyet tarafından sınav yapılacak ve atama bu şekilde gerçekleşecekti. Süvarinin görev yaptığı gemi zamanla bozulur veya eskirse o zaman görevin önemi göz önüne alınarak yeni bir gemi tahsis edilir ya da boş bir gemiye atanırdı. Ancak süvari için uygun bir gemi bulunmaz ise o zaman barış zamanı aldığı son maaşın yarısı kadar bir maaş ödenerek yeni bir gemi tahsis edilinceye kadar kendisine izin verilirdi. Gemilerde baş mülâzım ya da ikinci zabıt olarak yüzbaşı veya yüzbaşı mülâzımı olarak bulunan kişi, süvari gibi her konuya hâkim olup, o olmadığı vakitlerde kumandayı ele alması gereklidir. Bahriyeye yüzbaşı, mülâzım, topçubaşı, baş hoca, jurnal hocası ve dümenci olarak atanacak olanlar gemicilikle

¹⁴⁷ Batmaz, *a.g.m.*, s. 224-225.

ilgili konulara hâkim, emrinde olan personele bunu aktarabilecek ve talim yaptırabilecek durumda olmaları gerekmektedir. Çavuş, onbaşı ve dümençi atanması sırasında da bu durumlar göz önünde bulundurulurdu. Böylesine dikkatli olunmasının nedeni zamanında adı geçen işler için kabiliyeti olmayanların bu görevlere getirilmiş olmalarıydı. 1831 tarihli nizamnâmeyle okuma-yazma bilmeyenlerin mühim görevlerde istihdamının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bunlara ek olarak denizcilikte kabiliyetli olan neferler Bahriye Mektebi'ne yönlendirilmekteydi.¹⁴⁸ Asâkir-i Mansûre Altıncı Alayı'nın Tersâne-i Âmire'de istihdamı bahriye alanındaki bir diğer mühim gelişmedir. Serasker Paşa'nın 2 Kasım 1837 tarihinde Bab-ı Ali'ye sunduğu yazıda ihtiyaca binaen iki yıldır Asâkir-i Mansûre'nin Altıncı Alayı'nın Tersâne-i Âmire'de istihdam edildiği mevcut alayın tersâneye önemli destek verdiği ayrıca işlerini de benimsediklerinden söz edilerek bahriye askerlerine ilhak olunmaları talep edilmektedir. II. Mahmud'un da uygun görmesi ile birlikte maaş ve tayinatları Mansûre Hazinesi'nden ödenmek üzerine tersânede istihdam edilmeye başlanmıştır. Bundan sonra bu alayın işleri ile Tersâne Müsteşarı ilgilenmeye başlamıştır. Her ne kadar Asâkir-i Mansûre'ye başka tayinatlarda verilmekte ise de burada başlangıçta bir sıkıntı yaşanmış, ancak neticede tayinatların bahriye usûlüne göre Mansûre Hazinesi'nden ödenmesi kararlaştırılmıştır.

Açık zabıt atama usûlünden bu dönemde vazgeçilmiştir. Bahriye ve berriye de bu dönem sayı olarak fazla zabıt olmasından dolayı açıktan atama usûlünden vazgeçilmek zorunda kalmıştır. 26 Mart 1838 tarihli II. Mahmud'a ait iradede berriye ve bahriyede açık zabıt sayısının fazla olmasından dolayı bu tarihten itibaren bu şekilde atama yapılmaması gereği ifade edilir. Bu durumun özellikle çok fazla masrafa sebep olmasından dolayı sınırlamanın getirildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bahriye zabitanın tayini hakkında herhangi bir kanunnâme olmadığından bu askerlerin *Asâkir-i Berriye Zabitanının Nasb ve Tayini Hakkındaki Kanunnâme*'ye göre atamalarının yapılması gerektiği belirtilmektedir. Bu arada da bahriye zabitanının atanması için yeni bir kanunnâmenin yapılması çalışmaları da başlatılmıştır. Bu kanunnâmenin Bahriye Müsteşarı tarafından hazırlanarak padişaha sunulması istenilmektedir.¹⁴⁹ Yapılan bütün bu düzenlemeler Osmanlı Devleti'nin deniz gücü anlamında dönemin şartlarına uygun hale gelmesini hedefliyordu. Donanmanın ve tersânenin düzen içerisinde işlemesi devleti eskiden olduğu gibi özellikle denizlerde askerî anlamda etkin bir konuma getireceği şüphesizdi.

¹⁴⁸ Batmaz, a.g.m., s. 225; BOA, HAT, nr. 297/17652.

¹⁴⁹ Batmaz, a.g.m., s.226.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT VE BAHRIYE ASKERLİĞİ

2.1. Askerî Sahadaki Dönüşüm ve Osmanlı Devleti'nde Kur'a Usûlüne Geçilmesi

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru başlayan dönemde Osmanlı Devleti kaçınılmaz olarak yapısal değişimler içine girdi ve müteakip yüzyılın başından itibaren de Avrupa ile kıyaslandığında özellikle askerî alanda gerilemiş olduğunun farkına vardı. Bunun üzerine köklü bir şekilde yenilenmenin yaşam meselesi arz eden bir zorunluluk olduğunu açıkça gördü.¹⁵⁰ Osmanlı ordusunda çağa uygun bir yapılanmayı gerçekleştirme girişimlerinin ilki Nizâm-ı Cedîd askerî birliklerinin kurulmasıdır. III. Selim kendisine yapılan önerileri göz önünde tutarak Yeniçeri Ocağı dışında bir askerî birlik kurma kararı aldırmıştır. Mevcut ocakların ıslahı için çaba gösterilmiştir. Humbaracı, topçu, lağımçı ocaklarının dönemin gereksinimlerine göre yenileştirilmesine çalışılmıştır. Donanmaya da el atılmış kısa denilebilecek bir sürede önemli gelişmeler sağlanmıştır. Sultan III. Selim devri (1789-1807) sonlarında deniz kuvvetleri Avrupa'nın sayılı güçleri arasında yer aldı. Askerî giderlerin karşılanması amacıyla İrâd-ı Cedîd hazine kurulmuş, önemli gelir kaynakları buraya ayrılarak kısa sürede giderleri karşılayacak para sağlanmıştı. 1797 senesi Mayıs ayında İstanbul'da Nizâm-ı Cedîd asker sayısı 2500'ü aşmıştır. 1801'de ise bu sayı 10.000 kişiye yaklaşmıştı. Anadolu ve Rumeli'nin birçok kentinde Nizâm-ı Cedîd kışlaları yaptırılarak birlikler oluşturulmuş, halk gönüllü olarak katkıda bulunmuştur. Özellikle araç-gereç sağlanması, kışla yapımı, talimler için fişek imali gibi işlerde artış olmuş, ticaret ve ekonomi bu vesileyle de olsa canlanmıştı. Ne var ki Kabakçı İsyanı sonucu padişahın tahttan indirilmesi ve öldürülmesi (1807) bu olumlu girişimin de sonu olmuştur.¹⁵¹

II. Mahmud döneminin (1808-1839) ilk yıllarında Alemdar Mustafa Paşa'nın kısa süren sadrazamlığı sırasında Nizâm-ı Cedîd örneğinde "Sekkân-ı Cedîd" birliği oluşturulmuşsa da kısa süre sonra çıkan isyan sonucu Alemdar Mustafa Paşa yenik düşerek öldürülmüş, oluşturduğu birlikler dağıtılmıştır. 1826 yılında kadar olan süreçte Yeniçeri Ocağı merkezde ve taşrada egemen askerî olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak bu ocağa bağlı bulunanlar askerlik mesleğinin gereğini yerine getiremiyorlar, çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir eğitim almaktan kaçınıyorlardı. II. Mahmud'un emriyle Yeniçerilere eğitim yaptırılmasının

¹⁵⁰ Kemal Beydilli, "Osmanlılar", *DİA*, cilt 33, s. 496-497.

¹⁵¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, Ankara 2008, s. 123-126.

yanı sıra “Eşkinci”¹⁵² adıyla yeni birliklerin kurulması kararlaştırıldı. Yeniçeriler bu karara karşı çıkmakta gecikmediler. Et Meydanı’nda toplanarak kendilerine önerilen talimi kâfir işi olduğu için kabul etmediklerini ilan ettiler. (15 Haziran 1826) Bunun üzerine II. Mahmud bu kez kamuoyunu ve ulemayı da yanına alarak Yeniçeri Ocağı’nı kaldırma kararını aldirtmiş ve ayaklanma bastırılmıştır.¹⁵³

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren değişmek zorunda kalan Osmanlı sistemi; vergi, askerlik ve yönetim düzeni için bir takım verilere ihtiyaç duymaktaydı. Bundan dolayı nüfus sayımı önemli bir ihtiyaç olarak belirdi. Bu çevrecede Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla askerî sistem için ihtiyaç duyulan insan kaynağını ve toplumun ekonomik düzeyini belirlemek amacıyla ilk defa 1830 sonlarında bir sayım yapıldı. Anadolu ve Rumeli’deki toprakların bir bölümünde gerçekleştirilebilen bu sayımda yalnız erkek nüfus tesbit edilmiş, din esasına dayalı olarak kabaca etnik özellikler ve iş durumları belirlenmiştir. Verilerin 1831’de toplanan icmaline göre Anadolu ve Rumeli’de sayımı yapılan bölgelerde (Anadolu, Karaman, Çıldır, Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Rumeli ve Silistre eyaletlerinde) toplam nüfus yaklaşık 7,5 milyon olarak görülmektedir. Sayımı yapılamayan bölgelerde ise değişik dönemlerde teşebbüslerde bulunulmuştur.¹⁵⁴ Nüfus sayımlarının en temel noktasında özellikle asker sayısının belirlenebilmesi için erkeklerin sayılması yer almaktaydı. Ortaya çıkan sayım sonuçları Osmanlı Devleti’ne askere alımlar konusunda veriler sunmaktaydı.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın ilgasının ardından Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kuruldu. Bu ordunun asker ihtiyacı belirlenen esaslar doğrultusunda yeniden yapılan tahrirlerle tespit edildi. Adı geçen ordu için bir kanunnâme hazırlandı. Yeniçeriler gibi maaşlı olan Asâkir-i Mansûre asker ve zabitlerinden isteyenler 12 yıl hizmetten sonra ticaret ve ziraat gibi işler için maaşsız olarak terhis olabileceklerdi. Bu arada askere yazılan her beş neferden biri nöbetleşe senede bir defa barış zamanında izin kullanacak ve bu izin (sılaya ruhsat) zabitler için geçerli olmayacaktı.¹⁵⁵ Başlangıçta 12.000 kişilik olması düşünülen Asâkir-i Mansûre, 1500’er erden ibaret ve tertip edilen sekiz birliğe ayrılmıştı. Her birliğin komutası binbaşı rütbesinde bir subaya veriliyordu. Kuruluş geliştikçe değişiklikler yapılmış, 1828’de “Tertip” yerine “Alay”, “Kol” yerine “Tabur” ve “Saf” yerine de “Bölük” terimleri benimsendi. Her alayın üç taburdan kurulması uygun görüldü. Alay

¹⁵² Eşkinci terimi ve Eşkinci Ocağı hakkında bkz. Abdülkadir Özcan, “Eşkinci”, *DİA*, cilt 11 ,s. 469-471; Abdülkadir Özcan, “Eşkinci Ocağı”, *DİA*, cilt 11, s. 471.

¹⁵³ Çadırcı, *a.g.e.* ,s. 126-127.

¹⁵⁴ Yunus Koç, “Nüfus”, *DİA*, cilt 33, s. 297.

¹⁵⁵ İlhami Yurdakul, “Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılmasında Yeni Bir Yöntem:Kur’a Sistemi(1839-1914)”, *Eski Çağ’dan Modern Çağ’a Ordular*, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul 2008, s. 433.

komutanına “Miralay” taburunkine “Binbaşı” denildi. Bir süre sonra alaylar “Hassa” ve “Mansûre” olmak üzere ikiye ayrılarak komutanları “Ferik” (Tümgeneral) rütbesindeki subaylara verildi. 1832’de Feriklikler “Müşirliğe” tahvil edildi ve askerî rütbeler bu biçimiyle uzun süre kullanıldı. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye, çağın gereklerine uygun bir yapıda oluşturulmak istenmişti. Avrupa ülkerinde olduğu gibi askerlere düzenli eğitim-öğretim yaptırılıyor, giyim-kuşam, araç-gereç ve silahlar da yenileştiriliyordu. Özellikle ciddi ve sağlıklı bir eğitim gerçekleştirmek amacıyla Prusya’dan piyade, süvari ve topçu subaylar getirtilmiştir. Subay yetiştirmek amacıyla 1834 yılında Harp Okulu açılmıştı. Yeni ordunun giderlerini karşılamak için “Asâkir-i Mansûre Hazinesi” kurulmuş, önemli gelir kaynakları buraya aktarılmaya başlanmıştı. Ne var ki Osmanlı-Rus Savaşı’nın çıkması ve diğer ekonomik zorluklar nedeniyle kısa sürede asker sayısını istenilen düzeye çıkarmak mümkün olmamıştı.¹⁵⁶

Asâkir-i Mansûre, İstanbul’da kurulmuş, merkezi, düzenli ve sürekli bir orduydü. Kısa sürede taşrada aynı nitelikte birlikler oluşturmak mümkün değildi. Eyalet ve sancak merkezlerinde sürekli asker bulundurmak, sefer esnasında bunlardan yararlanmak ve bu askerî çağın gereklerine uygun olarak oldukları yerde eğitmek tek çıkar yol olarak görülmekteydi. Taşrada “Redif-i Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye”¹⁵⁷ adıyla birliklerin oluşturulması 1834 yılı Mart ayında gündeme alınmış, hazırlıklar tamamlandıktan sonra aynı yılın Ağustos ayında uygulamaya geçilmiştir. Redif askeri, piyade ağırlıklı olmakla beraber kuruluşundan itibaren süvari birlikleri de oluşturuldu.¹⁵⁸ Uygulamaya konulan düzenlemenin ardından Rumeli ve Anadolu’nun her sancağından 1400 mevcutlu redif taburlarının teşkili hedeflenmiştir. 23-32 yaşları arasındaki ahâlîden gönüllü askerler yazılması amaçlanmıştır. Denizle ilgili işlere yeteneği olanların bahriye gücüne ayrılmasına karar verilmiştir. Bu kişilerin layıkıyla talim ve terbiye edilmesi de bir diğer ehemmiyet gösterilen durumdu.¹⁵⁹ Trabzon, Ordu ve kazalarından 1834 (h.1250) tarihinde bahriye askeri alınmıştır. Bu asker alımında Trabzon’dan 150, Ordu ve kazalarından ise 120 nefer talep edilmiştir. Askerler karadan gönderilmişlerdir.¹⁶⁰ Kara ordusunda kurulmaya başlanan redif birlikleri donanmada da uygulanmaya başlanmıştır. 1835 senesi Mayıs ayında Akçaşehir’e gönderilen donanmada redif askerlerinin bulunduğu görülmektedir. Buraya giden donanmada yer alan kalyon,

¹⁵⁶ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 127-128.

¹⁵⁷ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, İstanbul 1982, s.127-158.; Abdülkadir Özcan, “Redif”, *DİA*, cilt 34, s. 524-526.

¹⁵⁸ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 128-129.

¹⁵⁹ BOA, C.AS., nr. 260/10825.

¹⁶⁰ BOA, HAT, nr. 49027-B; BOA, HAT, nr. 49027-C.

firkateyn ve korvet gemilerine redif askeri konulmuştu. Ancak küçük bir gemi türü olan uskunaya ise bu yeni birliklerin ilavesine gerek duyulmamıştı. Redif askerlerinin hepsi nefer adıyla donanmaya alınmıştı. Bunlar muhtemelen kara ordusundan alınan askerlerdi.¹⁶¹ İçinde bulunulan süreçte üzerinde durulan bir diğer konu tersâne için ihtiyaç duyulan marangoz, kalafatçı, nakkaş, burgucu, makaracı ve yelken dikici esnafın bahriye askerleri arasından yetiştirilmesiydi. Askerin teşvik edilmesi için maaşlarından ayrı olarak münasip miktarda yevmiye verilmesi de söz konusuydu.¹⁶²

Redif askeri, piyade ağırlıklı olmakla beraber kuruluşundan itibaren süvari birlikleri de oluşturuldu. İki yıl boyunca uygulamada ortaya çıkan sorunlar ve aksaklıklar görüldükten sonra 1836 yılı Haziran ayından başlanarak kuruluş ve işleyişinde önemli düzenlemeler yapıldı. Devlette redif birliklerinin konumu göz önünde bulundurularak yeni eyaletler oluşturuldu. Valilik unvanı müşirliğe dönüştürülerek müşirlere redif alaylarının başkumandanı olma yetkisi verildi. Bu düzenleme ile redif askeri taşra ordusu olma niteliğini pekiştirdi. Kalelerin ve boğazların korunması işi de redif askerlerine bırakıldı. Kordon ve karakollarda da görev aldılar. Redif giderlerini karşılamak amacıyla “Redif-i Mansûre” adıyla yeni bir hazine kuruldu. Erlere eğitim ve nöbette iken aylık ödenmekte, giyim-kuşam, barınma, silah ve donanımları devletçe karşılanmaktaydı. İzinli olarak memleketlerine gönderildiklerinde silahları alınıyor, giysileri de toplanıyordu. 1839 yılında aylık olarak ödenen düşük ücret için yapılan harcamaların daha çok tuttuğu gerekçe gösterilerek maaş verilmesine son verildi. Bu yapılanma ve işleyiş Tanzimat Fermanı’nın ilanına kadar sürdü.¹⁶³ Bahsedilen süreçte bahriyeye asker alımı ve düzenli er sayısının arttırılması gündemdeki yerini korudu. Redif hariç olmak üzere muntazam bahriye askerinin 12.000’e çıkarılması hedefleniyordu.¹⁶⁴ Dönemin Kaptan-ı Deryası Ahmed Fevzi Paşa’nın (1836-1839) mührünü ihtiva eden bir arşiv vesikasında da muntazam bahriye askeri sayısının yirmi bine çıkarılması gerektiği belirtilmekteydi.¹⁶⁵ Buna göre zikredilen konuda hazırlıklara başlanmış ve adı geçen Kaptan-ı Derya’nın isteği üzerine ahâlî-yi İslâm’dan 1.000, Hristiyanlardan ise 1.500 bahriye askerinin celbi kararlaştırılmıştır. Adı geçen celpte Müslüman bahriye askerinin alınacağı yerler arasında Bartın, Amasra, Akçeşehir, İnebolu, Sinop, Şarköy, Malkara, Tekfurdağı, Edremid, İpsala, Midilli bulunmaktaydı. Reayadan bahriye askeri alımı yapılacak yerler içinde ise

¹⁶¹ Levent Düzcü, *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği(1825-1855)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 144.

¹⁶² BOA, HAT, nr. 1332/51932; BOA, HAT, nr. 1332/51957-A.

¹⁶³ Çadırcı ,*a.g.e.*, s. 129-130; Cahide Bolat,*Redif Askeri Teşkilâtı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi ,Ankara 2000 ,s. 37.

¹⁶⁴ BOA, HAT, nr. 574/28125-B; BOA, HAT, nr. 574/28125-C.

¹⁶⁵ BOA, HAT, nr. 575/28136; Ayrıca bkz. Ahmed Fevzi Paşa hakkında genel bilgi için; Yayın Kurulu, “Ahmed Fevzi Paşa”, *Yaşamlarıyla ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul 1999, s. 128.

Erdek, Bandırma, Mudanya, Gemlik, Limni, Bozcaada, İmralı, İmroz yer almaktaydı.¹⁶⁶ Bu dönemde deniz gücünün askerî eğitimi de üzerinde durulan bir konuydu. 1839'dan itibaren Osmanlı deniz kuvvetleri, İngiltere'den Amiral Walker başta olmak üzere birkaç uzman getirmişti. Bu uzmanların amacı Osmanlı denizcilerini harp için yetiştirmektir. Tabii bu yardımın en önemli nedeni Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni güçlü kılma düşüncesiydi. Zikredilen amaca uygun olarak fırkateyn ve korvet kaptanlığı rütbelerine haiz olmak üzere üç kaptan İngiltere'den getirilmişti. Bunların başında da ünlü İngiliz amirali Baldwin Walker ve ekibi Osmanlı donanmasının hem seyrüsefer kabiliyetini geliştirme hem de 1840'da Mısır'a kaçırılan donanmayı sağ salim geri getirme sürecinde önemli katkı sağlamıştı.¹⁶⁷

Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu'nun ilanı ile (3 Kasım 1839) başlayan Tanzimat döneminde başta memleket idaresi olmak üzere birçok alanda önceki dönemlere kıyasla kalıcı ve köklü değişiklikler yapıldı. Tanzimat Fermanı'nda askerlik, vatan borcu anlayışından hareketle herkesin bu görevi belirli bir süre için yerine getirmekle yükümlü olduğu vurgulanmıştı. Bu görüş doğrultusunda askerlik ve ordu alanına başlatılmış olan çağdaştırma girişimi, uygulamada ortaya çıkan sorunlar ve görülen eksiklikler dikkate alınarak sürdürüldü.¹⁶⁸ Fermanla askerlik konusuna daha yakından baktığımızda üzerinde durulan noktalar şu şekildeydi: Devletin topraklarını koruyabilmesi için doğal olarak askere ihtiyacının olduğu ve bunun için masraf yapmak zorunda olduğu belirtilmekteydi. Herkesin gücüne göre vergi ödemesi dile getirilmiştir. Kara ve deniz askerlerinin masrafları ve diğer giderleri devlet belli yasalarla sınırlayıp ihtiyaç duyulan harcamaları buna göre yapacaktı. Askerlik meselesi biraz evvel de belirtildiği gibi mühim bir meseleydi. Devletin hâkim olduğu toprakları korunabilmesi için asker vermek halkın boynunun borcuydu. Ancak şimdiye kadar bölgelerin nüfus miktarları göz önünde tutulmayarak kiminden fazla kiminden noksan asker istenmekteydi. Bir başka taraftan asker olanların yaşamlarının sonuna kadar bu hizmette bırakılmaları kendilerini ümitsizliğe düşürüyordu. Bu durum soy sop sahibi olmalarının önüne geçiyordu. Bu sebepten dolayı bundan sonra her bölgeden gerektiği vakit asker istenecek askerin daha iyi bir usûle göre celp edilmesi ve dört-beş sene müddetle sırayla hizmet etmelerini sağlayacak bir düzen kurulması gerekmekteydi.¹⁶⁹

¹⁶⁶ BOA, HAT, nr. 1265/49004-A; BOA, HAT, nr. 1265/49004-B; Adı geçen alımla alakalı belgelere göre hangi kaza ve adadan kaç nefer alınacağına dair bilgi için bkz. Tezin ekler bölümü.

¹⁶⁷ Düzcü, *a.g.t.*, s. 146-147.

¹⁶⁸ Musa Çadircı, "Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu", *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 13, Ankara 2002, s. 804-811.

¹⁶⁹ Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 16-17.

1843 senesinin başı itibariyle baktığımızda özellikle askere alma yönetimi temel bir düzenlemeye dayandırılmamıştı. Yeni tabur ve alayların kurulmasında da sağlıklı gerekçeler gösterilmiyordu. İhtiyaç duyuldukça yeni birlikler oluşturuluyordu. Her yıl veya gereklilik görüldüğünde halihazırda var olan alay ve taburlara alınacak askerin miktarı ilgili birimlerce kararlaştırılıyordu. Ardından valilere bildirilerek gereği isteniyordu. Eski tarz bu uygulama sıkıntı ve şikayetleri de beraberinde getiriyordu. Askerlik süresi de belirlenmiş değildi. Asker olanlar ne zaman terhis olacaklarını bilmiyorlardı. Bu yüzden orduya katılma isteği azalmaktaydı ve firar olayları ise artmaktaydı.¹⁷⁰

Sultan Abdülmecid askerlik alanında yapılacak düzenlemeleri belirlemek üzere görevlendirdiği Müşir Rıza Paşa konuyu ilgililerle görüştüktan sonra Bâb-ı Âlî’de oluşturduğu Meclis-i Muvakkat’a (Geçici Meclis) havale etti. Burada alınan kararlar padişah tarafından onaylanarak 8 Eylül 1843’de törenle açıklandı. Yapılan yeni ve kalıcı olacak olan bu düzenleme ile Osmanlı toprakları, coğrafi durumu ve genişliği dikkate alınarak beş büyük ordu bölgesine ayrıldı. Ordulardan ikisinin merkezi İstanbul olacaktı. İlki “Hassa Ordu-yı Hümâyûn Dairesi”, ikincisi ise “Dersaadet Ordu-yı Hümâyûn Dairesi” diye adlandırıldı. Hassa ordusuna Bursa, Aydın, Balıkesir, Biga, İzmit, Menteşe, Karahisar-ı Sahip, Hamid, Teke ve Alanya bölgeleri bağlandı. Ankara, Kastamonu, Edirne, Konya, Amasya, Bolu, İçel, Viranşehir, Büyük ve Küçük Çekmece, Kartal, Gebze bölgeleri ise Dersaadet Ordusu’na bağlandı. Diğer üç ordu Anadolu, Rumeli ve Arabistan orduları adını aldılar. Anadolu ordusunun merkezi başlangıçta Sivas olarak belirlendiyse de kısa süre sonra Harput’a aktarıldı. 1848’de Bağdat merkez olmak üzere altıncı ordu kuruldu. ”Irak ve Hicaz Ordu-yı Hümâyûnu” adı ile oluşturuldu. Böylece devletin yıkılışına kadar geçerli olacak esas düzenleme gerçekleştirilmiş oldu.¹⁷¹ Adı geçen ordu bölgelerinde senede bir kere büyük talim yapılması kararlaştırılmıştır. Yukarıda belirtilen ordulardan yıl içerisinde hangisinin eğitim vakti gelmişse o tarihte bir araya geleceklerdi.¹⁷²

1844 yılı Mart ayından başlanarak uygulamaya konulan yeni askerî düzende askerlik süresi beş yıl olarak saptanmıştı. (muvazzaflık) Terhis olanlar yedi yıl redif sınıfında hizmet görecektlerdi. Redifler her sene bir ay merkez livada eğitim görmek kaydıyla belirtilen süre içerisinde bu hizmette kalacaklardır. Her yılın Mart ayı başında orduların mevcudunun beşte biri terhis edilecek, yerlerine ad çekme ile (kur’a) yenileri alınacaktı. Bundan böyle subaylar üzerlerine sivil görevler alamayacaklardı. Yapılan bu köklü değişiklikle birlikte Osmanlı’nın

¹⁷⁰ Tunalı, *a.g.t.*, s. 21.

¹⁷¹ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 130-131.

¹⁷² BOA, İ.MSM, nr. 14/301; BOA, İ.MSM, nr. 14/305.

düzenli ordusu “Asâkir-i Nizâmiye” diye anılacaktı. ¹⁷³ 1845 tarihli bir bahriye terhis talimatında ise her sene Mart ayında münavebeli olarak neferlerin 10/1’i kadarına ruhsat verilerek yerine yeni neferlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Zikredilen tarihte 1000 neferin terhis edilerek yerlerine yenilerinin hızlı bir şekilde alınmasına dikkat çekilmiştir. ¹⁷⁴

Her ordu merkezinde birer meclis kurulacak, sorunlar burada tartışılıp alınan kararlar İstanbul’da oluşturulan “Dâr-ı Şûra-yı Askerî” ye iletilecek uygun görülürse uygulamaya konulacaktı. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından 1844 yılına kadar geçen sürede askere almada uygulanan yöntem eskisinden farklı değildi. Gerek duyuldukça padişahın fermanıyla valiler bölgelerinde asker toplayıp göndermekteydiler. Bu işle görevlendirilen memurlar evli-bekâr farkı gözetmeksizin gençleri askere yazıyorlardı. Gülhâne Hattı’nda öngörülen eşitlik, kimseye zulüm ve baskı yapılmaması, herkesin hak ve vazifesini önceden bilmesi gibi ilkelerin askerlik alanında da yürürlüğe konulması gerekiyordu. 1843 düzenlemesinde ad çekme ile asker alınacağı belirtilmiş, bunun nasıl yapılacağı açıklanmamıştı. Uygulama başlatıldıktan sonra konu yeniden ele alınmış, bir yasa çıkartılarak 1846’da yürürlüğe girmiştir. ¹⁷⁵ Asker alımlarında kanunun en iyi şekilde uygulanabilmesi için nefer alınacak bölgenin nüfus sayımının dikkatle yapılmasının gerektiği devletçe o mahallin yöneticilerine gönderilen talimatlarda açıkça belirtilmiştir. ¹⁷⁶

Ordu merkezlerinde asker alımının ayrıntılarını belirleyen kur’a kanunu; giriş, beş fasıl, altmış üç bent ile bir hatimedden oluşmaktadır. Osmanlı Müslüman halkının askerlik çağına gelmiş olanlarının her yıl belirli merkezlerde “Kur’a Meclisleri” önünde yapılacak ad çekmelerle asker alımlarında uygulanacak kurallar ayrıntılarıyla belirlenmiştir. Kimlerin hangi koşullarda muaf tutulacakları, bedel ödemenin şartları, firar ve gönüllü asker yazılma gibi konularda ayrıntılara yer verilmiştir. 1846 Kur’a Kanunu incelendiğinde 1843 yılındaki düzenlemelerde kabul edilen prensipler doğrultusunda hazırlandığı dikkat çekmektedir. Maddeleri arasında günün şartlarına uygun birçok askeri konu bulunmaktadır. Kanunda yer alan konular genel bir tasnife tabi tutulacak olursa: Genel konular, askerlikten istisna edilenler, ismine kur’a isabet etmeyenler, bedelli(bedel-i şahsi) askerlik ve gönüllü askerlik konularını kapsamaktadır. ¹⁷⁷ Netice olarak kur’a sistemi, Avrupa’daki (Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya) zorunlu askerlik uygulamalarına benzer şekilde Tanzimat Fermanı’nda

¹⁷³ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁷⁴ DMA, Mektubî, nr. 3/13.

¹⁷⁵ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 131-132.

¹⁷⁶ BOA, A.AMD, nr. 37/19; BOA, A.MKT, nr. 60/47.

¹⁷⁷ Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Sonra Askere Alma Kanunları (1839-1914)*, Ankara 1994, s. 11-12.

ifadesini bulan bir düşüncenin ürünü olarak uygulamaya konuldu.¹⁷⁸ 1846 Kur'a Kanunu Osmanlı Devleti ordusunda hem karada hem de donanmada görev yapan bütün askerleri kapsıyordu.¹⁷⁹ Kara kuvvetlerinde tatbik edilen genel mevzuat deniz kuvvetleri için de geçerliydi : “ *Nezd-i dekâyık ve vefd-i sadaretpenâhilerinde müstağnî-yi tarif ve beyan bulunduğu üzere cünûd-u nizâmiye-yi şahânenin her bir mevadd-ı nizâmiye ve kanunîyede cümlesi yek sene iktizâ-yı hâl ve tabiat-ı maslahattan olduğuna ve asakîr-i bahriye-yi cenâb-ı mülükânenin asâkir-i berriyeden farkı hizmetçe olub o dahi sıfat-ı askeriyeye dokunmayacağına mebni mukaddem ve muahhar daire-yi şûra-yı askerîde kaleme alınmış olan kavanin ve nizamatin asâkir-i bahriye hakkında dahi icrası zımında birer kıta nüshasının ve irsal ve bundan böyle kaleme alınarak icra-yı icabına irade-yi seniyye şeref-müteallik edecek mevaddın dahi ilmuhaber kılıklı birer kıta sûretinin terkim ve isbâl olunması zımında icrâ-yı muktezâsı hususunda müsaade-yi seniyyeleri şâyân ve erzan buyurulması niyâzına dair meclis-i bahriyeden terkîm olunan bir kıta mazbata manzûr-u âli-yi asafâneleri buyurulmak üzere leffen takdim pişgâh-ı ûlyâ-yı safderâneleri kılınmış olmağla rehin-i tensib ve muvafık-ı emr u irade-yi âliye-yi vekâletpenâhileri buyurulduğu takdirde icra-yı icabı bâbında emr ü ferman* “¹⁸⁰

Osmanlı Devleti'nde yer alan bütün Müslümanlara askerlik hizmetinin bir yükümlük olduğu fikri kur'a kanununda üzerinde durulan bir noktaydı. İslâm ahâlîsinden askerlik çağına gelenlerin her yıl kur'ada yer almaları ve kendisine kur'a isabet kişilerin askere gitmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir. Osmanlı topraklarının bir önceki düzenlemede (1843) beş ordu bölgesine ayrıldığı belirtilen kanunda muvazzaf (nizâmiye) askerlik süresinin de 5 ile sınırlandırıldığı hükme bağlanmıştır. Nizâmiye süresi olan beş yıllık mecburi askerlik hizmetini bitirip terhis olacakların yerine kur'a ile asker alınacağı ifade belirtilmiştir. Askere çağırılma yaşının 20-25 olarak belirtilmiştir. Askerliğin bir vatan borcu olduğu özellikle diletirilmiştir. Her ordunun kendisine ayrılan bölgedeki kazalardan er temini yoluna gidileceği, her kazanın nüfusu ve askerlik çağındaki kişileri tesbit edilerek buna göre her kur'a döneminde, o kazanın ne kadar asker çıkaracağı önceden belirleneceği hükme bağlanmıştır. Kazada bulunmayıp da öğretim, ticaret veya başka nedenlerle kur'a mevsiminde kazalarda bulunanlar kur'aya dahil edilmeyecek, bunların kur'aları isimlerine kendi kazalarında çekilecekti. Kazaların yer ve durumu göz önünde tutularak her kazada bir askerlik şubesinin kurulması kanun gereği olacaktı. Kanunda vurgulanan bir diğer nokta uraya

¹⁷⁸ Yurdakul, *a.g.m.*, s. 441.

¹⁷⁹ BOA, Kanunnâme-i Askeri, nr. 7.

¹⁸⁰ DMA, Mektubî, nr. 5/66.

katılması için çağrı aldığı halde gelmeyenlerin gıyaplarında askere alınmalarına karar verilecek ve bu kişiler yakalandıklarında ise hemen sevklerinin yapılacağı belirtilerek bunların sayısı kazadan istenilen asker sayısından düşülecek; kur'a kalan sayıya göre çekilecekti. Adlarına kur'a isabet edenlere anne ve babalarını görmek, işlerini düzene sokmaları amacıyla 20 gün izin verilecekti. İzinlerinin tamamlanmasının ardından bu kişiler kendiliklerinden kaza merkezine gelip teslim olacaktı. Buna uymayanlar hakkında gerekli hukuki işlemler yapılacaktı. Hiç kimsenin bu izin süresini aşamayacaktı.

Kur'aya katılmaları gerektiği halde katılmayıp firar edenler buldukları yerleşim biriminin yöneticilerince her nerede yakalanırsa yakalansın hemen askere gönderileceklerdir. Bu kişilere ayrıca ceza verilmeyeceği belirtilmiştir. Kur'adan sonra firar edenlere ise yakalandıklarında atmış değnek cezası verileceği dile getirilmiştir. Bir kazada kur'adan önce ve sonra firar eden askerleri evinde saklayan kim olursa olsun verdiği vergi yıllık 120 kuruştan az ise bir mislini, çok ise 120 kuruş para ceza alarak ihbar eden kişiye verirdi. Bu gibi kişiler halktan herhangi biri ise kaza merkezine gönderilerek bir ay prangaya konulacak; eğer itibarlı ve bir yerin önde gelenlerinden ise eyalet merkezinde bir ay hapis ya da sürgün edilecekti. Kaza müdürleri ile diğer kamu görevlilerinden herhangi biri bu suçu işlediği takdirde bunlardan 120 kuruş ihbariyeye akçesi alındıktan sonra görevlerinden çıkarılarak iki ay boyunca sürgüne gönderileceklerdi. Devrin ulaşım imkânları da dikkate alınarak askere alınanların kendilerine en yakın bölgelere gönderilmesi de prensip olarak kabul edilecekti.¹⁸¹

1846 Kur'a Kanunu'nda askerlikten istisna edilenler iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan geçici diğeri de daimi olarak istisna edilenlerdi. İstisna olanların bir kısmı da şarta bağlıydı. İstisna nedeni ortadan kalktığı zaman askere gitmek zorundaydı. Kur'a kanununda askerlikten istisna edilenler ile ilgili çeşitli maddeler yer almaktadır. Bu konuyla alakalı kurallar istisna edilenler şu şekildeydi: Mülkiye, kalemiye, ilmiye hizmetinde bulunan kapıcıbaşılık, müderrislik, haccagan-ı divan-ı hümâyûn rütbelerine sahip olan kişiler, her rütbedeki memleket müftüleri, şeyhler, görevlerini fiilen yürüten cami imamı, hatipler, müezzinler ve kayyumlardır. Bunlar askerlik çağında olsalar dahi kur'aya çağrılmayacaklardı.¹⁸² 1850 tarihinde Gelibolu kur'a memuruna gönderilen belgede Gelibolu Mevlevihanesi'ne mensup askerlik çağına gelmiş iki dervişin kur'adan muaf tutulduğu belirtilmiştir.¹⁸³ Bunların dışında ulema sınıfına mensup olanların çocuklarıyla medrese öğrencileri imtihan olduktan ve başarı kazandıktan sonra askerlikten istisna olacaklardı. Bunlar her kur'a senesinde sınava tabi tutulacaklardı. 6

¹⁸¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 12-14.; BOA, Kanunnâme-i Askeri ,nr. 7, s. 4-10

¹⁸² Aydın, *a.g.e.*, s. 14-15.

¹⁸³ DMA, Mektubî, nr. 8/119.

yıl boyunca imtihanda başarı kazananlar askerlik görevinde muaf olacaklardı. Bu kişiler haricinde 70 yaşından büyük olanlar artık çalışamayacağı göz önünde bulundurularak bu gibilerin 15 yaşına varmış diğer bir oğlu da yoksa askerlik çağındaki tek oğlu o yıl askere alınmayacaktı. Gelecek sene benzer durum devam ettiği takdirde yine ertelenecekti. Askerlik çağında olduğu halde sakat, hasta ve iş göremeyecek durumda olanlar da o yıl askere alınmayacaktı. Dul bir kadının kendisine bakacak başka bir çocuğu bulunmuyorsa askerlik çağındaki çocuğu o kur'a yılı askere alınmayacak bir sonraki yıla ertelenecekti. Tek başına aile reisi olan askerlik çağındaki gençlerden ailesine bakacak kimsesi olmayanlar ile yanında yetim ve küçük çocuk saklayanlar da o yıl kur'aya katılmayacaktı. Bir ailenin askerlik çağında iki oğlu varsa bunlardan biri askere alınacak diğeri o yıl için ertelenecekti. Askerlik sırasında birden fazla çocuğu ölenlerin de evde kalan tek çocuğu kur'aya dahil edilmeyecekti. Bedenî ve aklî rahatsızlığı nedeniyle askerliğe elverişsiz durumda olanlar doktor raporu ile istisna ettirilecekti. Bunlar bir daha kur'aya davet edilmeyecekti.

Kur'a döneminde kur'aya katılmasına rağmen adına kur'a isabet etmeyenler ve yukarıda belirlenen birtakım sebeplerle bir sonraki yıla askerliği ertelenenler ertesi yıl yine kur'a tarihinde belirtilen yere gelerek kur'aya katılmak mecburiyetinde olacaklardı. Yalnız bunlardan çolak, topal, kambur, âmâ ve benzeri kişilerin özürleri kalıcı olduğundan kur'aya ikinci defa çağrılmayacaklardı. Her sene kur'aya icabet ettiği halde 26 yaşına kadar kendisine kur'a isabet etmeyenler redif sınıfına yazılıp 7 yıl boyunca bu görevi yapmak zorunda olacaktı. Bu uygulamaya yalnız olmasından dolayı 6 yıl askerliği ertelenmiş ve 26 yaşına gelmiş olanlar da dahil edilecekti. Medreselerde okuyan öğrenciler 20 yaşından 26 yaşına kadar her yıl kur'a yerine gelip sınav yapılacaklardı. Bu sınavı kazananlar bir sonraki seneye tekrar çağrılmak üzere bırakılacaktı. Fakat bu şekilde üst üste altı sene başarılı olanlar artık kendilerini ilme adanmış kabul edilecek, nizamiyenin dışında rediflikten de muaf tutulacaklardı. Redif hizmetine alınmayacak diğer bir sınıf da hasta ve bünyesi zayıf olup askerliğe elverişli olmayanlardı.¹⁸⁴

Ülkenin ekonomik durumu göz önünde tutularak kanunla, askerlik alanında bazı kolaylıklar getirilmiştir. Bu nedenle özel durumları olanlara bedel hakkı tanınmıştır. Halk arasında bedelli askerlik veya "Bedel-i Şahsî" diye tabir olunan bu sistem bazı şartlara bağlanmıştı. Yalnız verilen bedeller para olarak verilmeyecek yerine parayla adam göndermek şeklinde uygulanacaktı. Her ne kadar kanun gereği istisnalar dışında adına kur'a isabet eden herkese askerlik zorunlu idiyse de, askerlik çağına gelenlerden önemli bir zanaat, ticaret veya

¹⁸⁴Aydın, *a.g.e.*, s. 15-16.; BOA, Kanunnâme-i Askerî, nr. 7, s. 10-16

başka bir işle uğraşanlar beş yıl süre ile işlerinden ayrı kalmaları o işin sekteye uğramasına, devlet ekonomisinin zarar görmesine neden olacağı göz önünde tutularak bu gibilerin askerliklerini, vekil ile yerine getirmelerine şu şartlarla izin verilecekti : - Bedel vereceklerin bağ, bahçe, tarla ve çift levazımını satmadan bedel ücretini verebilecek güçte zengin olması. – Bedel verecek kişinin 25 yaşını geçmiş, 30 yaşını aşmamış olması. – Bedel verecek kişinin her türlü bulaşıcı hastalıktan uzak, sıhhati, ruhî durumu ve azalarının sağlam olması, askerliğe elverişli durumda olması. – Bedel olacak kişi daha önce askerlik hizmetine girip bunu bitirip rediflik sınıfına ayrılmış olmaması, fakat çeşitli nedenlerle askerliği ertelenip 26 vardığından dolayı istisna edilenler kabul edilecekti. – Her orduya verilecek bedelin o ordu dairesi ahâlîsinden olması, Tersâne-i Âmire ve Kal’a-i Hakaniye’ye ait sancak ve kaza ahâlîsinden olmaması. – Beyaz köle bedel olarak kabul edilirken, Arap köleler bedel olarak kabul edilmeyecekti. – Daha önce askerlik hizmetine alınırken çürük çıkmamış, ayrıca yüz kızartıcı herhangi bir suçtan dolayı töhmet altında kalıp, bununla ilgili olarak herhangi bir cezaya çarptırılmamış olması. – Vatan ve meskeni meçhul, halk arasında kötü tanınmış kimselerden olmaması – Bu bedellerin kur’adan itibaren üç ay içinde temin edilmesi.¹⁸⁵ Yukarıda belirtilen kurallara uygun olarak 1850 tarihinde Trabzon sancağında icra olunan kur’a-yı şeriyede isimlerine kur’a isabet etmiş neferlerden bazıları bedel vereceklerini belirtmişlerdir. Askerlik alım talimatında munderic olduğu üzere adı geçen bedeli yükümlüler üç ay içerisinde vermeliydiler. Bu kur’ada bedel verecek kişilerin yaşları askerlik çağını geçmiş olsa bile redif olarak yazılacakları dile getirilmiştir. İsimlerine kur’a çıkmış kişilerden çeşitli mahallerde bulunanların ise bulunup askerlik hizmetine dahil edilmesinin de altı çizilmiştir.¹⁸⁶

Tersâne-i Âmire daireleri ahâlîsinden ismine kur’a isabet eden kişi on sene hizmet etmek üzere muvazzaf bahriye askerleri arasına katılacaktı. Ancak bu kişilerden bir sanatla veya ticaretle meşgul olanlar on yıl askerlik yapmaları durumunda işlerine engel olacağı açık bir durumdu. Bunların orduya hizmet etmeleri gereken süreyi yerlerine bedel olarak birini vekil olarak göndererek tamamlamaları kanunda belirtilmiştir.¹⁸⁷

Bedel-i şahsî ile ilgili olarak kanunda bazı ceza-i müeyyidelere rastlamaktayız. Bedel verilen kimse askerlik hizmetinde iken bir yılını doldurmadan önce firar edip de yakalanmazsa, bedel sahibi en geç üç ay içinde bedel olarak yeni birisini bulmak zorunda olacaktı. Fakat firar bir yıldan sonra olarsa o zaman yeni birisi bedel olarak istenmeyecekti. Bedel verilen kişinin askerde ölümü halinde süreye bakılmaksızın yeni bir bedel

¹⁸⁵ Ayın, *a.g.e.*, s. 16-17.

¹⁸⁶ DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 9/174-A.

¹⁸⁷ DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 9/39-A.

istenmeyecekti. Yalnız firar nedeniyle yeni bir bedel isteğini üç ay içinde yerine getirmeyenlerin kendileri askere alınacaktı. Bedel olarak verilen kişi beş yıl için bedel olabilecekti. Gönül rızası ile bedel olduğuna dair tutanak imzalayacaktı. Beş yıllık bedelli hizmetten sonra başlayan rediflik hizmeti bedel sahibine ait olacaktı. Verilen bedeller köle veya başıboş adamlardan olması halinde bunlar ayrıca redif sınıfına ayrılmayacaktı. Ancak redif hizmeti sırasında bedel olmuş olanlar beş yıllık bedelli askerlik süresinden sonra geri kalan rediflik süresini tamamlamak zorunda olacaklardı.¹⁸⁸

Kur'a Kanunu'nda ele alınan bir diğer konu da kur'a işleminin nasıl gerçekleştirileceğiydi. Bu işleminin gerçekleştirilmesiyle ilgili kanunda şu şekilde açıklanmıştır: Ordu meclisi her yıl kur'adan üç ay önce nezdinde bulunan nüfus defterlerine başvurup askerlik yaşına gelmiş olanları tesbit edecek ve bunları ayrı bir deftere kaydedecekti. Daha sonra, o yıl alınacak askerler göz önünde tutularak aynı sene celp edilecek olan er miktarı tesbit edilecek ve bu ihtiyaç kazalara bölünüp taksim defterlerine geçirilecekti. Bu arada hangi kazadaki erlerin hangi alaya verileceği de tesbit edilerek bunlar tahsis defterlerine kaydedilecekti. Yaş defterleri kur'a memuruna verilmek üzere mecliste korunurken taksim, devair, tahsis defterleri ise ordu müşirine, bu defterler ordu müşirliğince de incelenmek üzere seraskerliğe gönderilecekti. Bu defterler seraskerlikçe Dâr-ı Şûra'ya verilip incelendikten sonra da Bâb-ı Âlî'ye takdim edilecekti. Gerekli işlemlerin yapılmasının ardından her kazaya ayrı ayrı olarak gönderilecekti. Kur'a memurları ordular tarafından ve Rûz-ı Hızır'dan 20 gün önce görev yerlerine gönderilecekti. Kur'a memurları gitmeden önce kur'a subayı tarafından kazalara haber verilerek kur'aya katılacak olanların kur'a günü hazır bulunmaları sağlanacaktı.¹⁸⁹

Kur'a memurları kaza merkezlerine vardıklarında ellerindeki yetki belgesiyle padişahın emrini kaza zabıtine, hâkim ve ileri gelenlere göstererek ilgili maddeler açıkça okunup nüfus defterleri ile, kur'a memurlarının elindeki defter karşılaştırılıp eksik olanlar yazılacaktı. Fazla olanlar da tesbit edildikten sonra yoklama yapılacak ve hazır olanların isimlerinin üzerine "M" harfi konulacaktı. Gelmeyenler kur'asız asker yazılacaktı. Ondan sonra kur'a çekilecekti. Kur'aya katılanların huzurunda padişahın emri okunup, muaf olanlar kur'adan önce ayrılacaktı. Öğrenci olduklarını belirtenler imtihana tabi olacaklardı. İmtihanı başaranlar o yıl askerlikten muaf olacaklardı. Yalnızlıktan ötürü muaf olmak isteyenlerin durumları ise tetkik edildikten sonra karara bağlanacaktı. Sağlık nedeniyle askerlik yapamayacak olanlar tabip

¹⁸⁸ Ayn, *a.g.e.*, s. 16-17.

¹⁸⁹ Ayn, *a.g.e.*, s. 17-18.; BOA, Kanunnâme-i Askerî, nr. 7, s. 19-25.

aracılığıyla tespit edilecekti. Gelemeyenlerden hasta ve sakat olanlar kur'aya sokulmayacaktı. Kur'aya katılacakların ismi üzerine "K" harfi konacaktı. İki oğlu olup da ikisi de askerlik çağındaysa kur'aya katılacaklar. Birine kur'a isabet ederse öbürü muaf olacaktı. İkisine de isabet ederse o yıl babaları hangisini isterse askere o gidecekti. Kur'ada boş çekenlerin ismi yerine boş çekti ibaresi yazılacaktı. Mecliste çekilen kur'alar tekrarlanmayacak isim torbasına müftüden başka hiç kimse elini sokamayacaktı. Kur'a bitiminde askere gidecek olanlar meclis huzuruna çağırılıp kendilerine askerlik hizmetinin bir vatan borcu olduğu söylendikten sonra 20 gün izin verilecekti. Yirmi gün sonra gelmeyenler firari sayılacağı ve ceza verileceği hatırlatılacaktı. Yerlerine bedel vermek isteyenler 20 gün içinde bedelini vermek zorunda olacak, aksi takdirde askere gidecekti. Fakat askere gittikten sonra üç ay içinde bedel bulursa kendisi muaf olacaktı.¹⁹⁰

Kur'a defterine, kur'a çekimi sırasında bütün kanun ve nizamlara uyulduğuna dair meclis üyelerince imza atılacaktı. Kur'a zabiti, tahsis defteri uyarınca yeni erler nereye gönderecekse, görevlendireceği subaya kur'a defterini verecekti. İzin bitiminde kaza merkezine gelemeyenler tesbit edilerek, firar edenlerin yakalanması için gerekli yerlere yazı yazılacaktı. Yerine bedel getirenlerin bedel verdiklerine dair kayıt düşülerek bedellerin adları, künyeleri, köy ve kazaları tesbit edilip, rızalarıyla bedel olduklarına dair tutanak tutulacaktı. Sevk edilen erlere gidecekleri yerin uzaklığı nispetinde yolluk verilecekti. Her gün için 300 dirhem ekmeğin rayiç bedeli ile yirmişer para da katık karşılığı verilecekti. İsimlerine kur'a isabet edip de İstanbul'da bulunanlardan esnaf yanında bulunanlar, İktisap Nezareti'ne alınacak, esnaf yanı dışında bulunanlar yerlerinden alınacaklardı. Medreselerde olanlar ayrı kaydedileceklerdi. Şeyhülslâmlıkça medreselerde eğitim görenler imtihan edilirdi. Başarılı olanlar kalır diğerleri ise bağlı oldukları ordulara gönderileceklerdi. 25 yaşını bitirdiği halde kur'a isabet etmeyenler ile çeşitli nedenlerle 26 yaşına kadar muaf olanlar redif sınıfına gönderileceklerdi.¹⁹¹

Kur'a Kanunu'nda (1846) üzerinde durulan bir diğer konu da gönüllü askerlik meselesidir. Bu konuyla alakalı şartlar şunlardır: Gönüllü asker olmak isteyen vücutunda herhangi bir sakatlık durumunun söz konusu olmaması, 18 yaşından küçük, 32 yaşından büyük olmaması. Tersâne-i Âmire ve Kal'a-i Hakaniye'ye bağlı sancak, kaza ve köylerden olmaması. Hırsızlık, ırz ve namusa tecavüz gibi yüz kızartıcı bir suç işlememiş ve bu suçlardan ceza almamış olması. Kendi isteğiyle 5 yıl askerlik hizmetini kabul etmesi. Bu şartları yerine getirenler

---

¹⁹⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁹¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 18-19.

gönüllü olarak askerlik hizmetine girebileceklerdi. Gönüllü asker olacaklar da askerlik bitiminden sonra rediflik hizmetinde yer alacaklardı.¹⁹² Ayrıca 1846 Kur'a Kanunu'nun yürürlüğe girdiği yıl itibariyle donanmamızdaki subay ve er mevcudunun toplamı 9571 kişiydi.¹⁹³

2.2. 1846-1870 Yılları Arasındaki Askerî Düzenlemeler ve Bahriye

Yeniçerilerin kaldırılmasında sonra yeni bir askerî sınıf teşkil edilerek adına Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye denilmişti. O dönemde yaşanan 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında donanma-yı hümayûnun ıslahı nazar-ı dikkate alınarak mevcut gemilere sancaklarından toplanan efrad ile munzatom bir bahriye kuvveti yetiştirme imkânı hâsıl olamamıştı. Bu sebepten dolayı bir takım Osmanlı gemicileri ile eskiden olduğu gibi atmışar kuruş maaş ile Sulucalı, Bülbüceli, İnozlu ve Cezâyir-i Bahri Sefid'deki Hristiyan tebaa ile Karadeniz ve Arnavutluk sahillerindeki denizle yakınlığı olan Müslüman tebadan "Marin" namıyla bahriye efradı tedarikine mecburiyet hâsıl olmuştu. Bütün bu efrad donanmada umumî bir talim görüp, sonbaharda (Rûz-ı Kasım) kendilerine üç ay memleketlerine gitmek üzere izin verilirdi. 1831 senesinde tertib edilen donanma efradı bu şekilde tertib edilmişti. Bu durum Tanzimat devrinde de devam etmiştir. Fakat şurasını belirtmekte fayda vardır ki asker alma işlemi Seraskerlik makamı tarafından yürütülürdü. Tersâne tarafından asker alma işlemi sırasında Seraskerlik makamına bir takrirle müracaat edilerek sahil, vilayet, kaza ve nahiyelerinden yazılacak neferlerin bahriye askeri olarak tersâneye celbi istenir ve bu yollu bir de defter tanzim edilerek seraskerlik makamına gönderilirdi.¹⁹⁴

Bahriye askeri olarak donanmaya hizmet süresi eskiden belli bir kaideye bağlanmış değildi. 1849 (h.1266) tarihine kadar donanmaya alınacak askerin celp ve istihdamı konusunda geçmişte uygulanan usûl devam ettirilmiştir. Adı geçen tarihle beraber kur'a kanunu bahriye askerleri için de uygulama alanına konulmuştur. 1849 senesi itibariyle donanmada muvazzaf askerlik süresi 10 sene rediflik süresi 5 sene olarak belirlenmiştir. Böylece deniz kuvvetlerinde toplam askerlik süresi 15 yıl olmuştur.¹⁹⁵ 1850'de (h.1267) on senesini dolduran bahriye askerlerine tezkereleri verilirken bir nevî nasihat mahiyetinde olan aşağıdaki nutuk söylenirdi: " *Ey asâkir-i şâhâne, cümleiniz iyice bilmiş ve öğrenmiş olduğunuz cihetle yeniden anlatamağa hâcet yoktur ki velînimetimiz efendimizin yapmış oldukları kanun üzere on sene silk-i muvazzafada yani gerek silah altında ve gerek gemi içinde ve gerek*

¹⁹² BOA, Kanunnâme-i Askerî, nr.7, s.25-42; Aydın, a.g.e, s.18-19.

¹⁹³ DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 4/33-A.; Adı geçen belgede rütbelere göre askerlerin dağılımı için bkz. Tezin ekler bölümü.

¹⁹⁴ Gencer, a.g.e, s. 304-305.

¹⁹⁵ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, cilt 2, İstanbul 1325, s. 34; Gencer, a.g.e., s. 305.

tersâne-i âmirede hizmet edenler devletçe ziyâde askere lüzûm olmadığı halde müddetleri tekmîlini der-akab tezkereler verilerek memleketlerine gitmelerine ruhsat verilmektedir. Fakat bu cihetle müddetlerini tekmil edenler silk-i muvazzafadan çıktıkdan sonra vilayetlerinde ve karye ve hânelerinde kendi iş ve güçleriyle meşgûl olmak ve senede bir kere icâb eden mahallere gönderilen sūfûn-ı hümâyûnlarda toplanub ta'lim etmek şartıyla beş sene dahi redif olacaklardır. Elli yedi senesinde silk-i askeriyeye girenler şimdiye kadar kemâl-i şevk ve gayretle edâ-yı hizmet ederek bu sene müddetlerini tamâm etmiş ve padişâhımız efendimizin rızâ-yı hümâyûnlarını tahsil eylemiş olduklarından şimdi gözümüzün önünde tezkereleri verilerek memleketlerine gitmelerine pâdişâhımız efendimiz hazretleri ruhsât ihсан buyurmuşlardır. Rabbim cümlesine selâmetler versin tersâne-i âmire vapurları ile i'zâm olacaklarından inşallah-ı teâlâ sefâ-yı hâtırla vilâyetlerine vâsıl olurlar. Hâk teâlânın inâyetiyle siz dahi bu vecihle müddetlerinizi tekmil ederek sıhhat ve âfiyette vatanlarınıza gidirsiniz. Velînimet-i bîminnetimiz efendimiz hazretleri asâkîr-i şâhânelerini evlâd gibi sevdiklerinden ve bu istibdâl-i kânûn-ı hümâyûnunu mahz-ı merhamet ve ihsân olmak üzere vaz' buyurmuş olduklarından işbu hâyırlı usûl lûtf-ı Hakla bundan böyle dahi beher sene bu sûretle icrâ buyurulacaktır. Ey asâkir-i şâhâne beyânâ hâcet yoktur ki askerlik din ve millet ve vatan hizmetidir. Bunu edâ etmek boynumuzun borcu ve iki cihânda bâis-i selâmetimiz olduğundan sizler dahi müddetleriniz tamam olup ruhsat verilinceye kadar kânûn-ı hümâyûna riâyet ve zâbitlerinizin emir ve tenbihâtına inkiyad ve mutâvaat ederek ve hilâf-ı nizâm olan şeylerden sakınarak sâdikane hizmet ve gayret etmelisiniz. Böylece hüsn-i hizmet ve hareket eyleyenler dünya ve ahirette mükâfat bulacakları misillü şâyet akli ermeyerek buna mugayir hareket edenler olur ise dâreynde ukubet ve mücâzât göreceklerinden şübhe yoktur. Hemân cenâb-ı hak pâdişâhımız efendimiz hazretlerini dünyâlar durdukça taht-ı hümâyûn-ı mülûkanelerinde dâim idüb bizleri dahi rızâ-yı hümâyûn-ı şâhânelerinden ayırmasun ve hayır duâ-yı mülûkanelerine mazhar olacak hizmetlere muvafık buyursun, âmin.” Böylece 1850 senesinde ilk defa olarak 10 senesini dolduran bahriye askerlerine tezkereleri verilmiş oluyordu.¹⁹⁶

1851 (h.1268) tarihinde bahriyede muvazzaflık müddeti 10 seneden 8 seneye indirilmiştir. Ayrıca her sene 3000 neferin kur'a ile bahriye hizmetine alınması kararlaştırılmıştır.¹⁹⁷ 1865 (h.1282) senesinde ise muvazzaflık süresi 8 seneden 6 seneye indirilmiştir. 5 seneden ibaret olan rediflik süresine bir sene ilave edilmiş ve 6 seneye çıkarılmıştır. Bunun yanında harp gemilerinin en müşkül hizmetlerinden olan armadorluk, cebhanecilik, dümencilik,

¹⁹⁶ Gencer, a.g.e, s. 305-306; Adı geçen nutuk için bkz. Safvet, *Filasalar*, s. 50-52.

¹⁹⁷ Mahmud Şevket Paşa, a.g.e, s. 34.

sertopi-i evvel ve sanî, parson-ı evvel ve sanî, serdümen isimleriyle istihdam edilen beş küçük zabitle yine küçük zabıttan olan üç sınıf ateşçinin diğer devletlerde olduğu gibi devamlı sürette bahriye hizmetinde kalmaları kararlaştırılmıştır.¹⁹⁸

Bahriye askerlerinden görev sürelerini tamamlayanlara terhisleri esnasında tezkereleri de verilmekteydi.¹⁹⁹ Askerlik görev süresini tamamlayan bahriye askerlerinin çoğunun memleketlerinin sahil kesiminde yer almasından dolayı vapurlarla evlerine gönderilirdi. 1849 (h.1266) kur'asıyla donanmaya dahil olmuş bahriye neferleri 1858 (h.1275) tarihinde geldikleri şehirlere bu şekilde geri gönderilmeleri kararlaştırılmıştır.²⁰⁰ Redif sınıfına ayrılanların kışlada değil de artık buldukları şehirlerde işlerinin başında olsalar dahi askerî disipline ve ahlâka uygun şekilde hareket etmelerinin üzerinde durulmuştur. Bunun en önemli nedeni kişilerin redif olarak orduya hizmetlerinin devam etmesidir.²⁰¹

Askerî kanun icabınca bahriye neferlerinden her sene onda bir oranında askerinin ihracı ile onların yerine gereken sayıda nefer alınmasının gerekliydi.²⁰² Devletin deniz gücü için gerekli sayıda neferin kısa sürede toplanılması kolay bir iş değildi. Bundan dolayı hizmet süresini tamamlayan askerlerden tezkere bırakacak olanların on sene daha görev yapmaları kararlaştırılmıştır. Ancak bu müddet uzun olduğundan beş yıl istihdam edilmeleri uygun görülmüştür. Ayrıca görev süreleri içinde memleketlerine gitmek isteyenler olursa izin verilecekti. Böylece bahriye askerliği konusunda kişilerin teşvik edilmesi amaçlanmıştı.²⁰³ Bahriyeye alınacak erlerin sahil ahâlîsinden olmasına ehemmiyet verilmiştir. Donanmada ya da tersâne görev yapacak askerlerin denize karşı ilgisinin olması gerekliydi.²⁰⁴ Ayrıca ordunun deniz gücüne dahil edilecek askerlerin kur'a işlemlerinin zamanında yapılması ve bu sırada neferlerin muhafazası önem verilmesi gereken bir noktaydı. Kur'a işlemlerinin aksaması durumu da söz konusu olabilirdi. 1851 senesi Ocak ayında Ordu sancağına bağlı kazaların iskelelere uzak olmasından dolayı bu mahallerin kur'a işlemleri ilkbahara bırakılmıştır. Kur'aya katılacak diğer kazalarda yer alan neferlerin iskelelere sevk ve cem' olunarak korunmaları için luzümunca elbise ve yağmurluk verilmesi kararlaştırılmıştır. Zikredilen mahalle birer yüzbaşı ve mülâzım da gönderilmiştir. Neferlerin gönderilen elbiseleri giyerek ve vapurlara bindirilerek Tersâne-i Âmire'ye celb olunması amaçlanmıştı. Bundan sonra kur'a için bölgeye Haziran ayında gönderilen memurların en kısa sürede ilgili

¹⁹⁸ Mahmud Şevket Paşa, *a.g.e.*, s. 36; DMA, Mektubî, nr. 66/33.

¹⁹⁹ BOA, İ.MVL, nr. 134/3633.

²⁰⁰ BOA, İ.DH, nr. 419/27733.

²⁰¹ DMA, Mektûbî, nr. 8/98.

²⁰² BOA, C.BH, nr. 123/5966.

²⁰³ DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 5/33-A.

²⁰⁴ DMA, Mektubî, nr. 3-A/12.

mahalle varmaları ve tersâneye sevk edilecek neferatın kış mevsimine kalmadan vaktinde gitmeleri gereken yere ulaştırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.²⁰⁵ 1852 tarihinde 10/1 oranında askerin terhis edilerek redife nakline binaen yenilerinin alınması cihetine gidilmiştir. Trabzon, Canik, Gümüşhane, Ordu bahriye için asker alınan sahillere kıyısı olan mahallerdi.²⁰⁶ Tanzimat öncesindeki dönemde de adı geçen mahallerden asker celbi gerçekleştiriliyordu.²⁰⁷ Deniz hizmeti için alınacak erlerin kara ordusuna ayrılan erlere nazaran daha küçük yaşta olmalarının gerekliliği bir başka üzerinde durulan meseleydi.²⁰⁸ Bunun nedeni olarak denizcilik eğitiminin karaya göre daha uzun bir zaman gerektirmesi ve deniz şartlarına uyumun küçük yaşlardan itibaren sağlanmaya çalışılması olarak gösterilebilir.

Askerlikle alakalı istenilmeyen durumlarda yaşanabiliyordu. Gümüşhane ve Trabzon sancakları dahilinde bulunan Torul ve Maçka ahâlîsinden askerlikten kurtulmak için din ve mezhep değiştiren bazı kimseler olmuştu. Ancak bu kişilerin nüfusa Müslüman olarak kayıtlı olmalarından dolayı askerlikten muaf olmaları icab etmemiştir. Din ve mezhep değiştiren kimseler kur'aya dahil edileceklerdi. Adı geçen kazalarda h.1267 (1850) senesinden h.1280 (1863) senesine kadar 755 kur'a bakayası bulunmaktaydı. Bunlar içinde 367 neferin Hristiyanlığa geçmiş olarak kendilerini gösterdikleri yoklamalardan tesbit edilmiştir. 367 kişiden askerlikten muaf olmak için bedel verenler olmuşsa bu paraların reddolunacaktı. Ayrıca neferlerin Tersâne-yi Âmire'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²⁰⁹ Askerlik hizmetinden kaçmak için başvurulmuş bir başka yolda taşra bölgelerinde bazı kişilerin çocuklarını ölmüş olarak gösterme çabalarıydı. Böyle bir usûlsüzlüğe kalkışanların hadlerinin bildirileceği ve sert bir şekilde cezalandırılacakları açıkça beyan edilmiştir.²¹⁰ Bunların yanında askerlik yaşına gelip adına kur'a isabet kişilerden bazıları muinli ve mücerred olmasına rağmen kendilerini muinsiz göstererek askerlikten ihraclarını talep ettikleri mazbatalarını mensub oldukları ordu merkezlerine gönderebiliyorlardı. Bunlardan yalan olanları tesbit ediliyordu. Kişilerin askerliğine engel olacak bir durum olmadıkça vilayet merkezlerine bu şekilde mazbata göndermemelerinin üzerinde duruluyordu.²¹¹

Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından devlet müesseselerinin daha iyi düzenli bir şekilde idare edilebilmesi için her mahallin idari usûlü bir kanuna veya nizamnâmeyle bağlanmıştı. Buna bağlı olarak donanma-yı hümâyûnu ve bahriye askerlerini daha verimli ve sistemli bir

²⁰⁵ BOA, İ.MVL, nr. 195/6002.

²⁰⁶ DMA, Mektubî, nr. 14/129.

²⁰⁷ BOA, HAT, nr. 211/11475.

²⁰⁸ DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 9/143-B.

²⁰⁹ DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 48/15-A.

²¹⁰ DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 5/42-C.

²¹¹ *Takvim-i Vekayi*, nr.1259, 17 Cemaziyelevvel 1287.

şekilde idare etmek için bahriye kanunnâmesi yapılması düşünülmüştür. Ancak böyle bir kanunnâmenin çıkartılmasının henüz erken olduğu kanaatine varılarak bahriye nizamnâmesi yapılmasına karar verilmiştir.²¹² 1849'da dönemin Kaptan Paşası Mehmet Ali Paşa tarafından, sadaretin verdiği emir üzerine Bahriye Nizamnâmesi kaleme aldırılmıştır.²¹³ Bu nizamnâme hükümlerine göre tersâne ve donanma işleri 1879-1880 senelerine kadar idare edilmiştir. Zikr edilen tarihte çıkan Bahriye Kanunnâmesi ile nizamnâme yerini bu kanunnâmeye bırakmıştır.²¹⁴ 1849 Bahriye Nizamnâmesi'nin ilk maddelerinde bahriye askerinin gerek gemilerde ve gerekse kışlalarda ne şekilde hareket etmeleri gerektiği, padişahın bir gemiyi ziyareti esnasında yapılacak merasimin nasıl tertîb edileceği ve bu merasim sırasında askerlerin uyması gereken kuralların neler olduğu üzerinde durulmuştur. Nizamnâmenin sonraki maddelerinde askerler arasındaki saygı konusuna değinilmiştir. Ayrıca askerlerin bir gemiden başka bir gemiye ya da bir taburdan başka bir tabura nakillerinin ne şekilde olması gerektiği nizamnâmede belirtilen bir başka konuydu. 1849 Bahriye Nizamnâmesi'nde Bahriye Meclisi'nin tersâne ve donanmanın her türlü işlerinden sorumlu olduğu ve bütün meselelerin Kaptan Paşa'ya havale edilmeden önce Bahriye Meclisi'nin tasdikinden geçmek zorunda olduğu belirtilmiştir. Adı geçen nizamnâmede kapudâne-i hümayûn, liman reisi, patrona-i hümayûn gibi yüksek rütbeli donanma ricalinin görevleri belirtilerek aralarında iş bölümü yapılmıştır.

Esas bahriye askeri içerisinde belli bir sayıda olan esnaf taburları kışlada nöbet tutmaz, diğer ameleler ile beraber yoklama mahalline sevk edilerek toplu halde yoklamaları yapıldıktan sonra postabaşları mahiyetinde takım takım işbaşı yaparlardı. Çalışmalarında ise subaylar daima nezaret etmekle yükümlüydü. Nizamnâme, tersâne ve donanmanın her türlü meselesini içine alamamıştır. Nitekim bunu tamamlayıcı nitelikte sonradan bazı talimatname ve nizamnâmeler çıkarılmıştır. Bunlardan ilki 28 Nisan 1849 (5 Cemaziyelahir 1265) tarihli "Bahriye Topçuları Talimatnâmesi"dir. Otuz üç madde olan bu talimatnâmede, topların kullanılması sırasında gereken aletlerin miktarı ve çeşitleri, her topun çapına göre tayin olunan topçuların adedi, top taliminin usûlleri ve diğer bazı hususlar belirtilmiştir. Bu talimatnâmeden ayrı olarak 1850'de çıkan "Liman Talimatnâmesi" ve son olarak çıkarılan "Bahriye Askerleri Ceza Kanunnâmesi" vardır.²¹⁵

²¹² *Bahriye Nizamnâmesi*, İstanbul 1265; Gencer, a.g.e, s. 234-235.

²¹³ *Bahriye Nizamnâmesi*, s. 85; Gencer, a.g.e, s. 235.

²¹⁴ *Bahriye Kanunnâmesi*, İstanbul 1297; Gencer, a.g.e, s. 237.

²¹⁵ Gencer, a.g.e, s. 234-246.

Bu süreçte askerî alanda yaşanan en mühim gelişmelerin başında Kur'a Kanunu'nun yürürlüğe girmesi gelmekteydi. 1846 Kur'a Kanunu'nun yayınlanmasından kısa bir süre sonra 1847'de uygulama safhasına geçilmiştir. Ancak kanunun bütün Osmanlı ülkesinde aynı anda uygulanamadı. Örneğin Arabistan ordusunda ilk kur'a uygulaması 1849'da yapılmış ve bütün askere alma bölgesini içine alan sahada ise ancak 1862 yılında gerçekleşebilmişti.²¹⁶

İlk kur'a usûlü uygulamasından (1847) Hüseyin Avni Paşa'nın seraskerliğe getirildiği 1869 yılına kadar askerlik ve askere alma alanında geniş çaplı bir düzenlemeye gidilmemiş, 1846 Kur'a Kanunu bu tarihe kadar yürürlükte kalmıştır. Hüseyin Avni Paşa askerlik alanındaki düzenlemeleri kapsayan bir nizamnâme'yi 10 Cemaziyülevvel 1287 (18 Ağustos 1869) 'de "Kuvve-i Umûmiye-i Askeriye Nizamnâmesi" adıyla yayımlamaya muvaffak oldu. Adı geçen yeni düzenlemeye göre; Osmanlı ordusu birincisi nizâmiye, ikincisi redif, üçüncüsü ise müstahfaz olmak üzere üç kısma ayrılacaktı. Bunlardan nizâmiye kısmı biri dört senelik silah altı devresi, diğeri de iki yıllık ihtiyat dönemi olacaktı. Nizamiyenin süvari ve topçu sınıfları ihtiyat sürelerinin bir senesini silah altında geçireceklerdi. Bu düzenleme ile nizâmiye sınıfının asıl kuvveti 150.000, ihtiyatlar 60.000-65.000, ikisinin toplamı 210.000 kişi olacaktı. Redif kısmı altı sene müddetle mukaddem ve tali diye ikiye ayrılacaktı. Bunlar 240 taburdan mürettep olup toplam 192.000 kişi olarak hesaplanmıştı. Müstahfaz kısmı ise redifteki hizmet sürelerini tamamlayanlardan oluşmakta olup 8 sene müddetle bu sınıfta kalacaklardı. Bunların miktarı da 300.000 kişi olarak hesaplanmıştı.

İhtiyatlık süresini nizamiyede geçirmek isteyenlerle bedel karşılığında askerlik yapanlar 6 yıl nizâmiyede kalacaklardı. Nizâmiyede süresini dolduranlara birer kıta tezkeresi verilecek, bağlı buldukları ordu merkezlerine oradan da ilgili redif taburlarına gönderileceklerdi. Memleketlerine salıverilen ihtiyatlar bir buçuk ay içinde bağlı buldukları redif taburuna haber vermekle yükümlü olacaklardı. Kuvve-i nizâmiyenin çoğaltılmasını gerektirecek bir hâl ve sebep zuhur ettiğinde o sene ihtiyata ayrılacaklara izin verilmeyecekti. Ayrıca ihtiyatlık süresini memleketlerinde geçirenler de celp edilecekti. Şayet mahallî aşayış nedeniyle asker gerekirse, o zaman sadece ihtiyatların piyade sınıfı silah altına çağrılacaktı. İhtiyatlık süresini bitirenler redif subayına gidip ihtiyat tezkerelerini ibraz ederek redif tezkerelerini alacaklardı. Fazladan silah altında tutulanların, muvazaflıkta geçirdikleri fazla sürelerinin tümü, rediflikteki hizmetlerinden düşülecekti. Redifliğin ilk üç senesi mukaddem ve sonraki üç senesi de tali sayılacaktı. Redif iken malûl olanlar eğitime tabi tutulmayacak, geriye kalanlar her yılda bir ay olmak üzere talimle yükümlü olacaklardı. Rediflik süresini bitirenlerle terk-i

²¹⁶ Ayn, a.g.e, s. 21; *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi(1793-1908)*, cilt 3, kısım 5, Ankara 1978, s. 146.

tezkere ederek 12 sene nizamiyede kalanlara artık rediflik yaptırılmayacak bunlara müstahfaz tezkeresi verilecek ve direkt olarak müstahfaz sınıfına dahil olacaklardı.²¹⁷

Yapılan bu çok önemli ve köklü askerî düzenlemelerden sonra sıra, bu düzenlemelere uygun olarak yeni bir kur'a kanununun hazırlanmasına gelmişti. Bu nedenle yeni askere alma kanununun çıkarılması için yapılan çalışmalar 5 Zilhicce 1286 (8 Mart 1870) tarihinde tamamlanarak "Tensikât-ı Cedîde-i Askeriyeye Tevfikân Tanzim Olunan Kur'a Kanunnâme-i Hümayûn" adı ile yeni ve Osmanlı tarihinin ikinci kur'a kanunu olarak padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

1870 tarihli Kur'a Kanunu, yedi fasıl ve bir hatimedden oluşmuştur. Bu kanunla eskiden beri devam edip geldiği gibi, yine Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Müslümanlar tekrar askerlik yükümlülüğü altına alınmıştır. Askerlik hizmeti 1869 askerî düzenlemelerinde belirtildiği gibi nizamiye, redif ve müstahfaz olarak üçe ayrılacaktı. Nizâmiye askeri, kur'a ile silah altına alınacaktı. Erler ve gönüllü olarak askere gitmek isteyenler olmak üzere iki şekilde temin edilecekti. Osmanlı Devleti asker alma yönünden 6 ordu bölgesine ayrılacaktır. Askerlik yaşı 20-25 yaş arası olacaktır. Kur'a memuru ve redif zabitanı, kur'ası olan kazaya gidip kazanın mülkiye memurunun marifetiyle kur'a dahilindeki köy ve kasabalarda 20-25 yaş arasında kaç kişi varsa tespit etmekle yükümlü olacaktır. Kur'a günü gelenlere önce padişahın kur'a ile ilgili emri okunacak daha sonra ise istisna ve sakat olanlar ayrılacaktır. Bunların niçin istisna oldukları yazılacaktı. Askerlikten istisnayı gerektiren sebepler şu şekilde belirtilmiştir : - Mevali-i kiram, şer-i hâkimler ve daima ilim tahsiliyle meşgul olan dersiâm hocalar askerlik yaşında bile olsalar askerlikten muaf tutulacaklardı. Bunların dışında bütün mülki memurlar ve katipler ya bizzat ya da bedel karşılığı askerlikten istisna olacaklardı. (17. Madde) Padişahın hizmetinde çalışanlar, Muzıka-i Hümayûn'da görevliler, saray hizmetçileri istisna tutulacaktı. Bu görevden çıktıkları takdirde askerlik yükümlülüğüne gireceklerdi. (18. Madde) Cami ve mescitlerin aslî imamları, medrese talebelerinden imtihanı kazananlar, tekkesi faaliyette olan tarikat şeyhleri, kur'a sırasında Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye'de tahsilde olanlar, doktorlar, askerliğe yaramayacak derecede sakat veya malûl olanlar, iyileşmesi imkânsız bir haftalığa yakalanmış olanlar daîmî olarak askerlikten istisna tutulacaklardı. Geçici olarak askerlikten istisna olanlar da vardı. Bunlar; yetmiş yaşından büyük veya iş yapamayacak durumda olanlar, dul ve yaşlıların bir oğlu askerde ise evdeki kalan tek oğlu, birden fazla çocuğu askerde ölenlerin geriye kalan bir çocuğu, müstakil hane sahibi olup da askere gittiği halde bakacak kimsesi olmayanlar, iki veya daha fazla oğluna

²¹⁷ Aydın, a.g.e., s. 22-24; *Düstûr-ı Askerî*, s. 7-14

birden kur'a isabet edenlerden sadece biri askere alınmayacaktı. Kur'aya katılmayanlar istisna şartlarına haiz olsalar bile hiçbir zaman askerlikten istisna olamayacaklardı Bunlara mutlaka askerlik yaptırılacaktı.²¹⁸ 1871 tarihli bir arşiv belgesinde bir kişinin iki oğluna birden kur'a isabet ederse sadece istediğinin askere alınacağı belirtilmektedir. Eğer iki oğlundan birine kur'a çıkarsa onun yerine kişinin kur'a çıkmayan oğlu kendi rızasıyla askere gidebileceği kur'a nizamnâmesinde münderictir. Ancak böyle olsa bile Gelibolu kur'a memuruna gönderilen evrakta Tekfurdağı ve İncecik kazalarında kur'aya konulmaksızın kardeşleri yerine neferat alınıp gönderilen çeşitli mahallerden kur'asız asker alınmamasına dikkat çekilmiştir.²¹⁹

Kur'a sırasında firar edip kur'aya katılmayanlarla saklı kalmış ve kendisini gizleyenler özürleri bile olsa askerlikten muaf olamayacaklardı. Kendisini askerliğe elverişsiz hale getirenlerin de sakatlıklarına bakılmayacak, mutlaka askere alınacaklardı. Asker firarilerini saklayanlara veya kaçmalarına yardımcı olanlara üç aydan fazla olmak üzere hapis veya sürgün cezası verilecektir. Ayrıca bir Osmanlı altını da ceza-i nakdî olarak ödeyeceklerdi.²²⁰

Kur'aya katılanlar toplanıp istisna olanlar ayrıldıktan sonra geriye kalanlara kur'a çektirilecekti. 26 yaşına kadar her sene kur'aya katıldığı halde kur'ada ismi çıkmayanlar redif sınıfına naklolunacaktı. Daimi olarak istisna şartlarına haiz olanlar redif sınıfına da alınmayacaktı. Kur'adan sonra ise ismi çıkanlara 20 gün izin verilecekti. Yirmi gün sonra tekrar kur'a merkezine gelecekti. Bu süre sonucunda gelmeyenler firari sayılacaklardı. Toplanan kur'a erleri tespit edildikten sonra gidecekleri yere göre beş saati bir konak sayılmak üzere kendilerine tayinat verilecekti. Altı konakta bir istirahat verilecekti. Ayrıca günlük 60 para harcırah tahsis edilerek bir sevk memuru nezareti altında sevk edileceklerdi.

1870 Kur'a Kanunu'nda da gönüllü askerlik kabul edilmesine rağmen bununla ilgili olarak bazı şartlar ortaya konmuştur : - Bulaşıcı bir hastalığı olmayacak ve askerlik yapabilecek kadar sıhhatte bulunacaktı. -18 yaşından küçük 40 yaşından büyük olmayacaktı. – Tersâne-i Âmire memleketlerinden olmayacaktı. – Kötü tanınmayacak ve adî suçlu olmayacaktı. – Nizâmiye süresi olan 6 sene askerlik hizmetinin tümünü yapmayı kabul edecekti. Herkes kendi ordu bölgesinde gönüllü yazılabilecekti. İsteddiği alay veya tabura kaydolabilecekti. Muvazzaflık ve rediflik hizmetini bitirenler tekrar gönüllü yazılabileceklerdi. Askerlik görevinden istisna bölgeler ahâlîsinden olanlar ise, istedikleri ordu bölgesinde veya deniz

²¹⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 24-26.

²¹⁹ DMA, Mektûbî, nr.116/16.

²²⁰ *Düstür-ı Askerî*, s. 16-32; Aydın, *a.g.e.*, s. 25-27.

kuvvetlerinde askerlik yapabileceklerdi.²²¹ Gönüllü askerlik hususunda dile getirilen kurallara uygun olarak 1876 tarihinde 16 yaşında olan Haydar isimli bir kişi kendi rızasıyla Preveze’de bulunan Sayyad-ı Derya vapuruna nefer olarak kaydolmak istemiş. Ancak adı geçen kişinin yaşı askerliğe tutmadığı için 18 yaşına gelmesi gerektiği belirtilmiştir.²²²

Kur’a kanunda bedelli askerliğe de değinilmiştir. Askerlik ile yükümlü olup ismine kur’a çıkanlar bedel karşılığı bu hizmetten istisna olababilirlerdi. Ancak bedel verecek olanlar bağ, bahçe ve sair çift levazımâtını satmadan bedelini temin edebilecek kadar zengin olacaklardı. Bedel ödeyecek olanlarda ayrıca bazı şartlar aranmaktaydı : - Askerlik yapmaya elverişli olacak ve ayrıca ismine kur’a isabet etmiş olacaktı. – Daha önce askerlik yönünden çürüğe çıkmamış olacaktı. – Bedel-i şahsî bulamayanlar yerlerine meskûkat-ı hâliseden 15.000 kuruş bedel-i nakdî vermek zorunda olacaklardı. 1846 Kur’a Kanunu ile yerine adam göndermek usûlü (bedel-i şahsî) sayesinde askerlikten muafiyet imkânı tanınmıştı. Ancak bu uygulama daha sonra biraz daha genişletilerek 1870 Kur’a Kanunu’nda “bedel-i nakdî” denilen yeni bir usûl daha getirildi. Bu usûlle 15.000 kuruş verenler askerlikten istisna olurlardı.

Bedel olanların bedel paraları kendilerine ödenmeyecek kefâlet-i nakdiye makamında olmak üzere alay veya tabur sandıklarında saklanacaktı. Ücretsiz bedel olanlar firar ederler ise bu sefer bedel sahibi kendisi gelip askerlik yapacaktı. Askerler nizamiye hizmetinin istedikleri senesinde bedel verebileceklerdi. Bunların nizamiyede geçen hizmetleri rediflikteki hizmetlerinden düşülecekti.²²³

Kanunun yürürlükte olduğu süreçte gündeme gelen meselelerin başında piyade, topçu, süvari ve bahriye askerlerinin uzun süre ordu ve kışlalarda kalmalarından dolayı ziraatla ilgili işlerin sekteye uğraması geliyordu. Bu durumdan dolayı ziraat işlerinin ihmal olunmaması için redif teşkilatı içerisinde düzenlemeye gidilmesi kararlaştırılmıştır.²²⁴ Çünkü tarım Osmanlı ekonomisinin en önemli dayanak noktalarının başında gelmekteydi. Ayrıca nüfusun büyük bir kısmını köylüler oluşturmaktaydı. XIX. yüzyıl boyunca Anadolu tarımında büyük ve orta mülkiyetli toprak sahiplerinin yanında küçük köylü işletmeleri önemlerini korumuşturlar. Bunda Anadolu’nun toplumsal, siyasal ve iktisadi özellikleri etkilidir.²²⁵

²²¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 27.

²²² DMA, Mektûbî, nr. 227/33.

²²³ Aydın, *a.g.e.*, s. 28; *Düstûr-ı Askerî*, s. 36-52.

²²⁴ BOA, C.AS., nr. 47/2187.

²²⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2009, s. 213.

Yine bu dönemde bahriye askerlerinden görev müddetini tamamlayanların yerlerine yenilerinin alınmasına ehemmiyet verilmiştir.²²⁶ Donanmaya alınacak neferin kıyı halkından olmasına dikkat ediliyordu. Sahil kesimlerine göre daha iç mahallerden celp edilecek askerlerin kara ordusunda istihdam edilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bunun nedeni olarak da iç kesimlerde yer alan halkın bahriye işleri konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması gösterilmekteydi. Çünkü iç kesimlerden donanmaya asker alınsa dahi bunların talim ve taallümlerine ayrılan vaktin daha fazla olması bu gerekçeyi destekleyen bir başka noktaydı. Bunun yanı sıra denizden uzak mahallerden celp edilen askerlerden çoğu bahriye hastanesinde zaman geçirerek kısa müddet sonra çürüğe çıkarak memleketlerine iade ediliyordu. Bu usûlsüzlüğün en hızlı şekilde önüne geçilmesi amaçlanmıştır.²²⁷ 1882 senesinde sahile uzak mahallerden nefer alınmıştır. Ancak bunlar deniz yüzü görmedikleri için bahriye hizmetinde beklenen verim alınamamıştır. Adı geçen neferlerden yarısının memleketlerine iadesi kararlaştırılmıştır. Bir sonraki yıl bahriye için alınacak neferin sahil ahâlisinden olması ve deniz şartlarına yatkın olması ilgili devlet görevlilerine emredilmiştir.²²⁸ Asker celp işlemlerinin nizama uygun yapılması gerekiyordu. Kurallara aykırı davranıp hile yapan şahıslar hapis ile cezalandırılmışlardır.²²⁹ Bahriye neferlerinden askerliğinin nizâmiye kısmını tamamlayanlara tezkereleri veriliyordu. Ayrıca bunlar redif sınıfına dahil edilerek memleketlerine gönderiliyorlardı. Bahriyedeki redif askerleri her sene bir ay müddetle eğitim görmek üzere tersânede bulunmalıydılar.²³⁰

1870 senesine ait redif talimatında askerlerin icra edecekleri talime ne şekilde celb edilecekleri açıkça belirtilmiştir. Redif askerleriyle ilgili adı geçen talimatta üzerinde durulan noktalar şöyleydi: Her redif taburu yaz mevsiminde ziraat işlerinin en az olduğu ya da işlerinin olmadığı aylarda nöbetleşe olarak celb ve cem olunacaklardı. Hangi taburların ne zaman toplanacakları ordu merkezlerine bildirilecekti. Askerlerin talim etmesi için tahsis olunacak aylar birbirini takip eden iki ay olacaktı. Bir sınıf asker bir ay talim yaptıktan sonra hanelerine dönecekler. Bunların ardından talim yapacak diğer askerler gelecekti. Herhangi bir usûlsüzlük yapan tespit edilirse rütbesine bakılmaksızın cezaî işlem uygulanacağı adı geçen talimatta belirtilmiştir. Rediflikten firar eden olursa tutuklanacak ve o senesi redif müddetinden hesap edilmeyecekti. Hastalığından dolayı o yıl talim yapamayanlar hasta

---

²²⁶ BOA, İ.DH, nr. 697/48774.

²²⁷ DMA, Mektûbî, nr. 118/103.

²²⁸ DMA, Mektûbî, nr. 380/53.

²²⁹ DMA, Mektûbî, nr. 191/118.

²³⁰ BOA, İ.MMS, nr. 45/1889; BOA, İ.MMS, nr. 47/2006.

olduklarını tabur meclisine tasdik ettireceklerdi.²³¹ Redif askerlerinin toplandığı yerler buldukları mahallerin askerî merkezleriydi. İstanbul'da bulunanlar Süleymaniye, Mecidiye, Kuleli ve Selimiye kışlalarında toplanmaktaydı.²³²

Osmanlı Devleti'nin toprakları içinde yer alan göçebeler için de kur'a çekilmiştir. 1871 tarihinde göçebeler için Ünye kazasında yapılacak olan kur'a işleminin ertelenmeyeceği belirtilmiştir. Bu kişilerin verecekleri bedel akçesi hakkındaki kararın Canik mutasarrıflığına bildirileceği beyan olunmuştur.²³³

2.3. Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid Dönemlerinde Bahriye Alanındaki Gelişmeler

Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876)²³⁴ Osmanlı bahriyesinin yaşadığı en önemli değişikliklerden biri yaklaşık beş asırdır varlığını sürdüren Kaptan Paşalık²³⁵ ya da bir başka ifadeyle Kaptan-ı Deryalık makamının kaldırılarak yerine 1867 yılında Bahriye Nezareti'nin kurulmasıdır. Bu kurumu 1804 yılında ihdas edilen Umûr-ı Bahriye Nezâreti'yle karıştırmamak gerekir. Çünkü Umur-ı Bahriye Nezareti, Tersâne Eminliği'nin yerine kurulmuşken; Bahriye Nezâreti, Kaptan Paşalık kurumunun yerine ihdas edilmiştir. Buradaki nezaret bir çeşit genel müdürlüktür.²³⁶

Osmanlıları Bahriye Nezareti'ni kurmaya sevk eden nedenlerin başında daha önce kurulmuş bulunan Bahriye Meclisi'nin tersâneyle donanmanın malî ve idarî yönünü düzenlemede istenilen sonuçları vermemiş olması gelmektedir. 1861 yılında Bahriye ve Tersâne Müsteşarlığı'nın kaldırılması bu konulardaki tüm yükün, zaten bir takım ek görevleri de olan Kaptan Paşa'nın omuzlarına yüklenmesine yol açmıştı. Bu durum doğal olarak bu makamı hantal ve işleyemez hale getirmişti. Sadaret makamı 11 Mart 1867 tarihinde bir takrir hazırlayarak Kaptan Paşa'nın görev alanını donanma-yı hümayûnu komuta etmekte sınırlandırılması, idarî ve malî işlerin ise yeni kurulan Bahriye Nezareti'ne verilmesi konuları belirtilmiştir. Bunun yanında Bahriye Nazırlığı görevine de Hazine-i Hassa Nazırı Hakkı Paşa'nın ek memuriyet ile atandığı Kaptan Paşa'ya bildirilmiştir. Bu gelişmeler üzerine daha önce altı kez görev yapmış olan Kaptan-ı Derya Damat Mehmed Ali Paşa 12 Mart 1867

²³¹ *Takvim-i Vekayi*, nr. 1260, 19 Cemaziyelevvel 1287; nr. 1261, 22 Cemaziyelevvel 1287; nr. 1262, 24 Cemaziyelevvel 1287.

²³² *Takvim-i Vekayi*, nr. 1226, 20 Safer 1287.

²³³ DMA, Mektûbî, nr. 116/18.

²³⁴ Bu dönem hakkında genel bilgi için bkz. Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *DİA*, cilt 1, s. 179-185.

²³⁵ Kaptan Paşalık hakkında genel bilgi için bkz. İdris Bostan, "Kapudan Paşa", *DİA*, cilt 24, s. 354-355.

²³⁶ Tuncay Zorlu, "Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu ve Abdülaziz Döneminde Osmanlı Denizciliği", *Türk Denizcilik Tarihi(XVIII. Yüzyıl başından XX.yüzyıla kadar)*, cilt 2, Ankara 2009, s. 147-148.

tarhinde yerini Hakkı Paşa'ya bırakmış ve kendisi de bir ay süreyle donanmanın başkumandanı olarak kaptanlık yapmıştır. Bu takrire göre, Tersâne-i Âmire'nin tüm malî işleri Bahriye Nezareti'ne, Donanma Komutanlığı da "Mesned-i Kapudânî" yani Kaptanlık makamına bırakılıyordu. Ancak kaptanlık makamı Bahriye Nezareti'ne bağlanıyordu. Bahriye Nezareti'nin Kaptan Paşalık kurumuna göre en önemli özelliği "Mesned-i Kapudânî" ve onun emrinde olan "Kumanda Meclisi"nin teşkil edilmesi idi. Böylelikle idarî ve askerî işler birbirinden tamamen ayrılarak farklı iki meclis tarafından yürütülecekti. Ancak Kumanda Meclisi kaptanlık makamına rapor verirken, kaptanlık makamı da Bahriye Nazırı ile birlikte konu hakkında ortak görüş birliğine varıyordu. Bu usûl, Bahriye Nezareti'nin kuruluşunu takiben bir ay sonra kaptanlık makamının kaldırılması sonucu değişecek ve Kumanda Meclisi direkt olarak Bahriye Nezareti'ne bağlanacaktı.²³⁷

Bahriye Nazırı Hakkı Paşa²³⁸, yeni teşkilatta kaptanlık makamının ve Bahriye Nezareti'nin görevlerini içeren bir nizamnâme hazırlayarak 17 Mart 1867'de sadarete göndermiştir. Bu nizamnâme 28 Mart 1867 tarihinde padişah Abdülaziz tarafından onaylanmıştır. Söz konusu nizamnâmeye kadar; tersâneyle donanmanın tüm inşaat ve tamirat işleri Bahriye Nezareti'nin yetki alanı için alınıyor. Bütün satın alma işleri Bahriye Nezareti'nce yürütüleceğinden daha önce Tersâne-i Âmire'de bu işlerle meşgul olan meclislerin hepsi yeni nezarete bağlanıyordu. Söz konusu meclislerin yapıları ve görev alanları nezaret tarafından düzenleniyordu. Mutad harcamalardan farklı olarak yeni gemi inşası ya da büyük masraf gerektiren satın alımlarda Bahriye Nazırı, sadarete dilekçe yazacak ve "vükelâ-i devlet" kendi arasında yapacağı görüşmeler sonunda konuyu padişaha arz edecek ve çıkacak iradeye göre hareket tarzı belirlenecekti. Bahriye askerlerinin ve gemi adedinin artırılması konusunda nezaret ile kaptanlık birlikte hareket edecekti. Deniz askerlerinin kıyafetleri, yiyecekleri ve maaşları, gemi teçhizatı ve tamiratları ile ilgili konular Kumanda Meclisi tarafından kaptanlık makamına ve orada onaylandıktan sonra da Bahriye Nezareti'ne sunulacaktı. Burada incelemeyden geçtikten sonra uygulamaya konulacaktı. Uygulamalardaki asıl amaç Tersâne-i Âmire'nin malî işlerinin bir düzene sokulması ve harcamaların yerli yerinde olduğu konusuna dikkat edilmesi idi.

---

²³⁷ Zorlu, *a.g.m.*, s. 147.

²³⁸ Hakkı İsmail Paşa, Nafia Meclisi Reisi Uzun Salih Paşa'nın İstanbul'da doğan oğludur. Bazı kayıtlarda ismi İsmail Hakkı olarak da geçmektedir. Sadaret Mektubî Odası'dan yetişerek 1855'te Saray Başkatibi oldu. Evkâf Nazırı ve Mabeyn Nazırı görevlerinde bulundu. Vezirlik rütbesi verilerek 13 Mart 1867'de Derya Kaptanlığı yerine kurulan Bahriye Nazırlığı'na getirildi. Osmanlı'nın ilk Bahriye Nazırı olan Hakkı İsmail Paşa 8 Mart 1868'de azledildi. (*Osmanlı İmparatorluğu'dan Günümüze Denizlerimizin Amirleri*, haz. İbrahim Akkaya, Fahri Ayanoglu, İstanbul 2009, s. 105.)

Tersâne ve donanma ile ilgili bütün işlerin yürütülmesinde Bahriye Nezareti'nin en büyük yardımcısı bahriye, idare, kumanda meclisleriydi. Bunlardan ilki olan Bahriye Meclisi (Tersâne Meclisi) kuruluşundan kısa bir süre sonra kendi içerisinde Bahriye Dairesi, Nizam Dairesi, Levâzım Dairesi ve İmalat Dairesi'ne ayrılmıştır. İdare Meclisi ise Tersâne-i Âmire'deki tüm satın alma işlerini, gelir ve tahsilâtların kayıtlarını, inşaat ve mefruşat işlerini kısaca tüm malî işleri düzenlemek ve yürütmekle yükümlü idi. Kumanda Meclisi, donanmanın gerektiğinde uygun görülen mahallere sevk edilmesi işine baktığı gibi donanmadaki ümera ve subayların tayinleri ile nizamlarından sorumluydu. Bu meclis de kendi içerisinde Yoklama, Jurnal, Ceride kalemleri ve Vezne idaresi gibi alt idari birimler bulunuyordu.²³⁹ Tanzimat sonrası Osmanlı Bahriye Teşkilâtı'nın idarî yapısında meydana gelen değişikliklerinden yanında bu süreçte Osmanlı donanmasının askerî yapısına da bakmakta fayda vardır.

Osmanlı bahriye askerleri kadrosu, seferî olarak gemilerde vazife yapan ve hazerî olarak da Tersâne-i Âmire'de bulunanlar olmak üzere iki kısımdan ibaretti. Seferî kadro ile Tersâne-i Âmire tamirat ve inşaat işlerinde vazifeli hazerî kadronun durumu şu şekildedir :

Sanayi-i Bahriye Alayı: Ekserisini neferlerin oluşturduğu kalafatçı, burgucu, ateşçi gibi ustalarında vazife yaptığı bir sınıftır. Sayıları 1000-1500 civarındadır. Alayı teşkil eden sınıflar; Sınıf-ı harp: Liva paşa, ümera ve zabitan, eimme ve küttab, şakirdan, küçük zabitan ve neferattır. Sıhhi: Ümera ve zabitan. Sınıf-ı sanayi ve inşaiye: Ümera ve zabitan, küçük zabitan, neferât-ı sıbyan. Çarkçıyân: Liva paşa, ümera ve zabitan, şakirdan, ateşçi ve kömürcüdür. Sanayi-i Bahriye Alayı'nın sayısı 1887 yılına kadar iki bini bulmuştur. Ancak 1888 ve 1889 senelerinde alayın mevcudunun sayısında düşüşler yaşanmıştır. Bir sonraki yıl ise adı geçen alayın barındırdığı mevcut kişi rakamı 937'ye kadar düşmüştür. Bu durumun muhtemelen en mühim sebebi 1889 yılında patlak veren Girit İsyanı'dır. Bu isyan nedeniyle seferî kadroyu teşkil eden ümera ve zabitanın toplam sayısı 1880-1881 senelerinde 100.000 nefer iken, 1888-1889 yıllarında nefer sayısı 240.000'e yükseltilmiştir. Tersâne-i Âmire'de faaliyet gösteren imalat sınıflarının da Girit İsyanı'nın bastırılmasında aktif rol oynayarak seferî kadroya dahil edildiği söylenebilir. Bu isyanın devamındaki yıllarda içte ve dışta yaşanan siyasi gelişmelerde bahriyenin askeri teşkilatının bir kanadını temsil eden teşkil eden Sanayi-i Bahriye Alayı gibi imalat gruplarını doğrudan etkileyerek savaşlarda vazife almalarına neden olmuştur.

²³⁹ Gencer, *a.g.e.*, s. 316-341.; Gencer, "Bahriye Nezareti", *DİA*, cilt 4, s. 511-512.

Tîr-i Güverte Sınıfı: Gemilerin armalarını imal etmek ve mevkilerine yerleştirmek için kurulmuş bir sınıf olup, ekserisini küçük zabıt ve neferler teşkil eder. Sayıları 300 ile 500 arasında değişmektedir. Tîr-i güverte sınıfı personeli de dönemin siyasi durumu gereği donanmada aktif olarak görevlendirilmiştir. Bu sınıfın mevcut sayısı 1883'de 745'e kadar çıkmışken 1900'lü yıllarından başlarında 326'ya kadar düşmüştür.

İmalât-ı Sıbyan Taburu: Tersâne-i Âmire'de imalat işleri için ekserisini yetiştirilen küçük sıbyan ve neferlerin teşkil ettiği taburdur. Taburda 200 civarı sıbyan bulunmaktadır. 1897 Osman-Yunan Savaşı'nda bu taburun hemen hepsi harp sınıfına geçirilmiştir.

Sanayi Sıbyan Taburu: Tersâne-i Âmire'de sanayi işleri için yetiştirilen küçük sıbyan neferlerinin oluşturduğu taburdur. Bu taburda 500-600 arası kişi bulunmaktaydı. Özellikle fabrikalarda görevlendirilen yabancı personelin yerine vazife alacak ustaların yetiştirilebilmesi için istihdam edilmişlerdir. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı esnasında sıbyan efradının hepsi harp sınıfına geçirilerek muhtemelen savaşa gönderilmiş veya hazır halde bekletilmişlerdir.²⁴⁰

Bahriye Taburu: Ortalama 1000 civarı bahriye neferinin teşkil ettiği ve savaşlarda aktif olarak vazife yapan askerî birliktir. Özellikle Tersâne-i Âmire'de istihdam edilen bahriye taburunun imalat ve inşaat işlerinden ziyade güvenlik ve asayişin sağlanması amacıyla görev yaptıklarından dolayı zaman içerisinde sayılarında fazla bir değişim görülmemiştir.

Donanmayı teşkil eden gemilerde vazife yapan bahriye askerinin seferî kadrosu ise şu şekildedir :

Sınıf-1 Harp: Donanma komutanından sonra sırayla müşir, ferik, mirliva, kaymakam, binbaşı, kolağası, yüzbaşı, mülâzım-ı evvel ve mülâzım-ı sani ile imam ve kâtiplerden müteşekkildir. Ferik paşa ve liva paşalar sadece geçici görevle bazı zırhlı gemilerde ve firkateynlerde görev yapmaktaydılar.

Zabıtân-ı Sıhhiye: Donanma gemilerinde görev yapan askerî doktordur. Gemilerin boyutlarına ve türlerine göre zabıtân-ı sıhhiye sayısı 1 ile 4 arasında değişmekteydi.

Sanayi ve İnşaiyye: Gemilerin tamir görevlerini yerine getirmekle görevli ümera, zabıtân, küçük zabıtân ve neferattan oluşan sınıftır.

---

²⁴⁰ Şakir Batmaz, II. Abdülhamid Devri Osmanlı Donanması, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2002, s. 78-87.

Çarkçıyan: Ateşçi, kömürcü ve makine aksamından sorumlu çarkçılardan oluşmaktadır.

Gedikli Sıbyan Sınıfı: Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın Bahriye Nazırlığı sırasında 5 Şubat 1890 tarihinde donanmada önemli hizmetleri olan güvertede; işaretçilik, porsunluk, serdümenlik ve topçuluk, sanayi ve makede; kalafatçı, marangoz, burgucu ve ateşçi dallarında sanatkâr yetiştirmek üzere gedikli sınıfının kurulmasına karar verilmiştir. Güverte sınıfı için en başta 100 daha sonra 55 kişi, makine sınıfı için ise her sene Sanayi ve İmalât-ı Bahriye sınıflarından 20 kişi ayrılarak tahsis edilmiş, böylece gemilerde bu iş için başıbozuk işçi görevlendirilmesinin de önlemi alınmıştır. İstanbul ahâlîsinden bu sınıfa girmek isteyenlerin az olması üzerine taşra ahâlîsinden de arzu edenlerin gedikli sınıfına müracaatlarına müsaade edilmiştir. Ayrıca sürekli gelişen top, tüfek gibi harp teçhizatının temizlenme usûlü eski silahlarla aynı olamayacağından yeni silahların temizliğini öğrenmek üzere sıbyan taburundan 40 nefer ayrılarak kundakçı ve çakmakçı olarak yetiştirilmesine karar verilmiştir. Bunların yanında Tersâne-i Âmire'de dalgıç bölüğü teşkil edilerek Cidde'den altı nefer getirtilip, burada eğitilmiş ve torpido kesme görevinde istihdam edilmiştir.²⁴¹

Genel olarak baktığımızda II. Abdülhamid döneminde Tersâne-i Âmire, Daire-i Bahriye, Donanma-yı Hümayûn ve Bahriye Mektebi'nde görev yapanların toplamı 15.000 civarındadır. Bunlardan 12.000'i gemilerde görevli zabitan ve neferattır.²⁴²

1880 tarihi itibarıyla bahriyede görev yapan neferatın görev sürelerini gözden geçirdiğimizde gemilerde topçuluk, ateşçilik ve güvertede çeşitli hizmetlerde bulunan askerler beş sene nizamiye, üç sene ihtiyat, dört sene rediflik toplam 12 sene askerlik hizmeti ile mükelleftiler. Asâkir-i nizâmiye-i tersâne efradı üç sene muvazzaf, üç sene ihtiyat sınıflarında hizmet ettikten sonra altı sene rediflik yaparlardı. Daha sonra sekiz sene müstahfaz sınıfında bulunurlardı. Bu askerlerin yaşadıkları zorluklardan dolayı redif müddetleri olan altı senenin iki senesinde indirime gidilmiş, müstahfazlık sınıfında altı senenin külliyyen affi kararı alınmıştır. Bunun yanında neferat efrâd-ı bahriyenin hangi sınıfında bulunursa bulunsun, çeşitli nedenlerle muvazzaflık süreleri aşanların bu vakitleri ihtiyatlığa, ihtiyat sınıfında muayyen vakitten fazla istihdam edilenlerin müddetleri de rediflik sınıfındaki hizmetlerine sayılacaktı. Genel manada bahriye askerlerinin görev süresi muvazzaflık, ihtiyatlık ve rediflik olmak üzere toplamda 12 seneydi. Ayrıca bahriye askerleri hangi sınıfta kaç sene istihdam olunmuş ise kendilerine verilecek tezkerede yazacaktı. Bunun yanısıra kara ordusunda görev

²⁴¹ Batmaz, *a.g.t.*, s. 87-90.

²⁴² Batmaz, *a.g.t.*, s. 92.

yapan askerlerle bahriyede görev yapanların görev sürelerinin uygun düşmesi de gözden geçirilen bir başka konuydu.²⁴³

Üzerinde durduğumuz dönemde yabancı müşavirlerden de yararlanılmıştır. Henry Woods ve Hobart Paşalar, Alman deniz subayları Starke ve Klaus von Hofe hizmetine alındı. Özellikle Hobart Paşa yaptıklarıyla takdir topladı. Bir diğer önemli isim Amerikalı general Ransford D. Bucknam idi.²⁴⁴ İngiliz uzmanlar donanma, tersâne ve Bahriye Mektebi'nde görev almışlardır. Hobart Paşa donanma komutanı olarak bir süre görev yapmıştır. Ayrıca onun yardımcısı Albay Woods ise Bahriye Mektebi'nde öğretmenlik hizmetinde bulunmuştur.²⁴⁵ II. Abdülhamid devrinde bahriye alanında yaşanan önemli bir diğer gelişme de h.1297 Bahriye Kanunnâmesi'nin yayımlanmasıdır. (1879/80)²⁴⁶ Osmanlı Devleti'nin son bahriye kanunnâmesi olmak açısından da mühimdir.

Genel olarak bakıldığı zaman II. Abdülhamid döneminde bahriye askerinin disiplinsizliğinin, suistimalin içinde günden güne bozulduğu görülür. Bununla birlikte personelin yetişmesi için eğitim ve talime önem verilmiş, gemilere kütüphane kurulması yoluna gidilmiş, sıbyan taburları teşkil edilerek askerlerin küçük yaşlardan itibaren yetiştirilmesine gayret edilmiştir. Hak ve vazifeler Bahriye Kanunnâmesi ile resmîleştirilmiş ise bunlar tamamıyla düzenlenmesine ihtiyaç duyulan bir müessesede günü kurtarma gayretleri olarak kalmıştır. Kara ordusuna benzer bir yenilik çalışmasına bir türlü başlanılamamıştır.²⁴⁷

2.3.1. Bahriye Mektebi ve Askerî Alandaki Etkileri

Bahriye Mektebi'nin donanmanın eğitimi konusundaki rolü yadsınamaz bir yerdedir. Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında tahta geçen padişahlar donanmanın modernleşmesi ve askerinin eğitiminde Bahriye Mektebi'nin gücünün farkındaydılar. Bu bakış açısıyla bağlantılı olarak yabancı müşavirlerden de yararlanılmıştır. Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) Osmanlı bahriyesinde görev yapan yabancı müşavir Walker Bey (1839-1843) daha sonra ferikliğe yükseldikten sonra Yaver Paşa olarak anılmaya başlanmıştır. Walker Bey'in Bahriye Mektebi'nin ıslahı konusunda bir lâyihası bulunmaktadır. Lâyihasında; Bahriye Mektebi'nin hoca sayısı ve yeni hocaların tayini, mektebin kitap sayısının çoğaltılması, mevsimlere göre ders programlarının düzenlenmesi, denizcilik bilgisinin kazanılmasında talimin önemi, talebelerin yabancı dil öğrenmesinin teşvik edilmesi, harita çizimi eğitimi, öğrencilerin düzenli spor yapması, denizcilikle ilgili Türkçe kitapların çoğaltılması için her türlü kolaylık ve

²⁴³ DMA, Mektûbî, nr. 336/22.

²⁴⁴ *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, İstanbul 2013, s. 148.

²⁴⁵ Levent Düzcü, "Denizci Bir Sultan: Abdülaziz'in Denizciliğe Olan İlgisi", *Türk Denizcilik Tarihi Bildiriler Uluslar arası Piri Reis ve Denizcilik Sempozyumu*(26-29 Eylül 2013), cilt 4, Ankara 2014, s. 59-60.

²⁴⁶ *1297 Bahriye Kanunnâmesi* için bkz. TTK Kütüphanesi, kayıt nr: 364, yer nr: b/262.

²⁴⁷ Batmaz, a.g.t., s. 105.

teşvikte bulunulması konularına değinmiştir. Adı geçen lâyiha 19 Şubat 1840'da yürürlüğe girmiştir. Walker'in bu lâyihası üzerine Bahriye Meclisi okulun durumunu gözden geçirmiş ve hazırladığı mazbata ile mezkûr lâyiha istikametinden bazı kararlar almıştır.²⁴⁸ Bahriye Mektebi hakkındaki çalışmalar ilerleyen süreçte başa geçen padişahların dönemlerinde de devam etmiştir.

Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit devirlerinde Bahriye Mektebi'nde mühim düzenlemeler olmuştur. Sultan Abdülaziz'in denizcilikle ilgili reformlarının önemli bir parçası, hiç şüphesiz kendisini denizcilik eğitimi alanında ortaya koyar. Bahriye Mektebi'nin içinde bulunduğu durumundan memnun olmayan Sultan Abdülaziz, yeni bir eğitim programı hazırlatmak için bir komisyon kurulmasını ve çalışmalara başlamasını emretmiştir. Bu arada 15 Ekim 1863'te Bahriye Mektebi'nde okutulan Rumca dersleri kaldırılmıştır. Mektebi dereceyle bitirenler arasından seçilenlerin eğitilerek Bahriye kurmay sınıfının (Erkân-ı Harb) bunlardan oluşturulması yoluna gidilmiştir.²⁴⁹ Bu çerçevede yapılan faaliyetlere bakıldığında, Bahriye Mektebi'ne alınacak öğrencilerin üç aylarda müracaat etmelerinin ve rüşdiye diploması bulundurmalarının zorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kaptan çocuklarının içinden uygun olanların da bu okula kabul edilebilecekleri yönünde düzenlemelere rastlanmaktadır. Aynı yıl içerisinde harp sınıfı denilen (güverte) ve inşaiye sınıflarının yanı sıra gemi makineleri işletme mühendisi olarak görev yapacak subayların yetiştirilmesi için buhar sınıfı kurulmuştur.²⁵⁰ Mektepteki derslerin yanında öğrencilerin uygulamadaki eksiklerinin giderilmesi için çalışmalar yapılmaktaydı. Bu amaçla 7 Nisan 1864'te tersâne fabrikalarında gemi inşa eğitimi gören 17 Bahriye Mektebi öğrencisi gemi inşası eğitimi için İngiltere'ye gönderilmiştir.²⁵¹ 1864 yılı Mayıs ayında Bahriye Mektebi'nde eğitim gören öğrencilerin uygulamadaki eksiklerinin giderilmesi için Nevîd-i Fütûh isimli brik tarzı geminin tamir ve techiz edilmesiyle talebelerinin hoca eşliğinde Marmara'da bu eksiklerini kapatması kararlaştırılmıştır.²⁵² Bahriye Mektebi öğrencilerinin uygulamalı eğitimi için Marmara Denizi'nde de gerekli çalışmaları yapmaları kararının alınmasında karada bulunan eğitim sefinesinde verilen eğitimden istenilen verimin alınamamasının etkisi vardır. Çünkü talebelerin elde ettikleri bilgileri pratikte en iyi şekilde yerine getirmeleri göz ardı edilemez bir durumdu.²⁵³

²⁴⁸ Selman Soydemir, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri (18 ve 19. Yüzyıllar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 7-11.

²⁴⁹ İ.Bülent Işın, *Osmanlı Bahriyesi Kronolojisi(1299-1922)*, Ankara 2004, s. 208.

²⁵⁰ Zorlu, *a.g.m.*, s. 148-149.

²⁵¹ Erkan Göksu, "Ana Hatlarıyla Abdülaziz Dönemi Osmanlı Bahriyesi ve Ceride-i Askeriyyelere Göre 1864 Yılı Denizcilik Faaliyetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 13, Ankara 2002, s. 822-830.

²⁵² Işın, *a.g.e.*, s. 229.

²⁵³ *Takvim-i Vekayi*, nr. 751, Selh Zilhicce 1280.

Heybeliada'daki okul binası genişletilmiş ve aynı yerde Ticaret-i Bahriye Kaptan Mektebi açılmıştır. 1868'de Bahriye Okulu'nun başına İngiltere'de eğitim görmüş Eğinli Said Paşa tayin edilmiş ve onun döneminde önemli gelişmeler sağlanmıştır.²⁵⁴ Donanmanın ıslahı için bahriye askerliği ile ilgili nizamatin değiştirilmesi ve bahriye şakirdanın tahsili hususunda bazı tedbirler alınmasının gerekliliği bu dönemde bahriye alanında üzerinde durulan meselelerdir.²⁵⁵ Mekteb-i Fünûn-ı Bahriye öğrencileri talim için Fethiye kalyonu ile Bahr-i Sefid'e gönderilmişlerdir.²⁵⁶ Okul için gerekli olan ders araç ve gereçleri 1869'da İngiltere'den temin edilmiştir. 1870'de Hüdavendigâr isimli fırkateyn, mektep gemisi olarak tahsis edilerek bahriye öğrencilerinin seyir, topçuluk, buhar gibi hususlarda uygulamalı eğitim yapmaları imkânı tanınmıştır. Hepsinden önemlisi, bu gemiyle Akdeniz'de gezdirilecek öğrencilerin, süvarilerin, öğretmenlerin ve subayların seyir sırasında uğrayacakları yerlerde nasıl davranışlar içinde bulunmaları gerektiği, denizcilik, askerlik ve eğitimle ilgili hususlarda hangi noktalara göstereceklerini anlatan çok kapsamlı bir nizamnâme hazırlanmıştır. Bu arada mektebin nüfusunun arttığı ve yeni derslerin ihdas edildiği görülmektedir. Temmuz 1873'te Mekteb-i Bahriye'nin öğrenci sayısı 72 kişinin katılımıyla 368'e çıkmıştır. 1874'te Harbiye Mektebi'nde olduğu gibi Bahriye Mektebi'nde de jimnastik dersleri uygulamaya konduğu anlaşılmaktadır.

1875 yılında Bahriye Mektebi'nin idadi sınıfları, Mekteb-i İdadi-i Şâhâne ile Topçu ve Tıbbiye Mekteplerinin idadilerinin oluşturduğu Umûm Mekteb-i İdadiyesi'ne katılmıştır. Ancak fayda sağlanamayarak 1878 yılı Ağustos ayında eski konumuna Heybeliada'ya nakledilmiştir. Bu işler gerçekleşirken 1875'te Mekteb-i Bahriye'deki eğitim-öğretimin düzenlenmesi için bir komisyon oluşturularak ders müfredatları gözden geçirilerek yeni bir program hazırlanmıştır. Bahriye Okulu 4 yıl idadi, 2 yıl harbiye, 2 yıl da denizde uygulamalı eğitim olmak üzere 8 yıl teorik ve uygulamalı eğitim veren bir okul halini almıştır. Aynı yıl içerisinde idadi sınıflarına altyapı oluşturmak amacıyla Kasımpaşa'da Mekteb-i Rüşdiye-i Bahri isimli bir ortaokul açılmıştır. 20 Mart 1876'da eğitim için Bahriye Mektebi'ne kamaralı bir gemi tahsis edilmiştir. 21 Nisan 1875'te Bahriye Mektebi'ndeki eğitim süresi üç yıla çıkartılmış ve Kasımpaşa'da yeniden bir Bahriye Rüşdiyesi (Mekteb-i Rüşdiye-i Bahriye) açılmıştır.²⁵⁷ Donanmadaki kâtip sıkıntısını gidermek için bu mektebe Menşe-i Küttab adlı bir sınıf ilave edilmiş, Rüşdiye kısmından mezun olanlar içinden isteyenlerin Heybeliada'daki Bahriye Mektebi'ne gitmeksizin bu kısımda 2 yıl okuyup kâtip olabilmeleri ve mülâzım

²⁵⁴ Nejat Gülen, *Şanlı Bahriye(Türk Bahriyesinin İkiyüz Yıllık Tarihçesi 1777-1973)*, İstanbul 2001, s. 113.

²⁵⁵ BOA, İ.DH, nr. 589/41028.

²⁵⁶ BOA, İ.DH, nr. 629/43754.

²⁵⁷ Zorlu, *a.g.m.*, s. 149.

(teğmen) rütbesi ile brik kâtibi unvanı alarak tersâne ve donanmada kâtiplik görevlerinde kullanılması gündeme gelmiştir.²⁵⁸

Abdülaziz devrinde Bahriye Mektebi'nin Bahriye bölümünde okutulan dersler 1875 yılı itibariyle şöyle planlanmıştı :

Bahriye bölümü birinci sınıfının dersleri : Müsellesât-ı küreviye, cerr-i eskâl ecsâm-ı salbe, hikmet-i tabiye, ilm-i kimya, hendese-i resmiye, mebâdi-i fenni inşâ, mebâdi-i fenn-i makine fenn-i seyr-i sefâin, coğrafya-i tabiye, usûl-i kitâbet, mebâyinü'l inşâ, İngiliz lisanı, tarama, kılınç talimi.

Bahriye bölümü ikinci sınıfının dersleri: Heyet-i âdî, heyet-i bahrî, topçuluk fenni, gemicilik fenni, tarih-i umumî, harita-i bahriye ahzı, âlât-ı rasadiyye istimali, usûl-i kitâbet, mebaniyu'l inşâ, İngiliz lisanı, kılınç ve hücum talimleri.

Bahriye bölümü üçüncü sınıfının dersleri: Heyet-i bahri, fenn-i harbi bahrî, topçuluk fenni, gemicilik fenni, kavanin-i bahrî, karaya asker sevki usûlü, torpido yani deniz lağımları, kronometro dairesi, âlaât-ı rasadiyye istimali, usûl-i kitâbet, mebâniyu'l inşâ, İngiliz lisanı, kılınç ve hücum talimleriyle münferiden icrası.

Bahriye bölümü dördüncü sınıfının dersleri: Heyet-i bahriye ameliyatı, fenn-i seyr-i sefâin, sefine jurnali tutmak usûlü, makine istimali talimi, münavere-i bahriye ameliyatı, harita-i bahriye ahzı, fenâr ve kavanin-i bahriye resâil mütâlaatı, derhal sandal indirilerek karaya asker sevki, İngiliz lisanı, nişan-ı top ve kılıç ve mec ve tüfenk talimi, humbara doldurmak ve topa vaz etmek usûlü.

Bahriye Mektebi'nde bahriye bölümü dışında makine mühendisliği ve inşâiye bölümleri de mevcuttur. 1875 tarihi itibariyle makine mühendisliği birinci sınıfının dersleri: Cebr-i âlâ, hendese-i halliye, müsellesât-ı küreviye, cerr-i eskâl ecsâm-ı salbe, hikmet-i tabiye, ilm-i kimya, mebâdi-i fenn-i inşâiye, hendese-i resmiye, mebâdi-i fenn-i makine, usûl-i kitâbet, mebâyinü'l inşâ, İngiliz lisanı, resm-i makine, kılınç talimi

Makine mühendisliği bölümü ikinci sınıfının dersleri: Hesâb-ı tefâzulî ve temâmî, cerr-i eskâl ecsâm-ı salbe, fenn-i makine, fenn-i inşâiye, tarih-i umumi, usûl-i kitâbet, mebâyinü'l inşâ, İngiliz lisanı, resm-i makine, kılınç ve hücum talimleri.

Makine mühendisliği üçüncü sınıf dersleri: Hesâbât-ı makine, cerr-i eskâl-i âliye, kuvve-i tehammuliye-i ecsâm, usûl-i kitâbet, mebâyinü'l inşâ, İngiliz lisanı, resm-i makine, kılınç ve hücum talimleriyle münferiden icrası.

Makine mühendisliği dördüncü sınıf dersleri: Hesâbât-ı makine, usûl-i kitâbet, mebâyinü'l inşâ, İngiliz lisanı, bi'l hesâb resm-i makine, kılınç ve hücum talimleriyle münferiden icrası.

²⁵⁸ Işın, *a.g.e.*, s. 231-232.

İnşâiye bölümü birinci sınıfının dersleri : Cebr-i âlâ, hendese-i halliye, müsellesât-ı küreviye, cerr-i eskâl ecsâm-ı salbe, hikmet-i tabiye, ilm-i kimya, mebâdi-i fenn-i inşâiye, hendese-i resmiye, mebâdi-i fenn-i makine, usûl-i kitâbet, mebâyinü'l inşâ, İngiliz lisanı, resm-i inşâiye, kılınç talimi.

İnşâiye bölümü ikinci sınıf dersleri: Hesab-ı tefâzulî ve temâmî, cerr-i eskâl ecsâm-ı salbe, fenn-i makine, fenn-i inşâiye, tarih-i umumi, usûl-i kitâbet, mebâyinü'l inşâ, İngiliz lisanı, resm-i makine, kılınç ve hücum talimleri.

İnşâiye bölümü üçüncü sınıf dersleri: Hesâbât-ı makine, cerr-i eskâl-i âliye, kuvve-i tehammuliye-i ecsâm, usûl-i kitâbet, mebâyinü'l inşâ, İngiliz lisanı, resm-i inşâ, kılınç ve hücum talimleriyle münferiden icrası.

İnşâiye bölümü dördüncü sınıf dersleri: Hesâbât-ı inşâiye, usûl-i kitâbet, mebâyinü'l inşâ, İngiliz lisanı, bi'l hesâb inşâiye resmi, kılınç ve hücum talimleriyle münferiden icrası.²⁵⁹

II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ile birlikte 100. sene-i devriyesini tamamlayan Bahriye Mektebi'nin Sultan Abdülaziz devrindeki durumuna nazaran özellikle eğitim ve öğretim süresi, ders programı ve disiplin anlayışında değişikliğe gidildiğini görmekteyiz. Mektebin eğitim sisteminde köklü değişikliklere götüren yeniliklerin başında eğitim sürelerinin artırılması gelmektedir. Bu döneme kadar Bahriye sınıfı talebesinin eğitim süresi dört yıl olup, bunun iki senesi Bahriye Mektebi'nde diğer iki senesi ise talim gemisinde geçmekte idi. Ancak bahriyeye ait nazariyelerin mükemmel sûrette öğrenilmesi için öngörülen bu iki senenin kâfi gelmemesi üzerine öncelikle talebelerin bu konudaki eksiklikleri kurulan komisyonlarla tespit edilmiştir. Bunun üzerine talebenin üç sene müddetle Bahriye Mektebi'nde eğitim alması, dördüncü sene ise imtihanla talim gemisine gönderilmesine karar verilmiştir.²⁶⁰ Önceden olduğu gibi iki sene daha bu gemide eğitim alındıktan sonra mühendis-i evvel rütbe ile donanmaya çıkarılıp bir yıllık eğitim müddeti sonunda mülâzım olmalarına karar verilmiştir. Ayrıca 12.10.1882 tarihinde Bahriye Mektebi'ndeki öğrenciler ile ilgili teşkilâtlanmada Harbiye Mektebi'nde olduğu gibi bir takım yeniliklere gidildiği görülür. Buna göre Harbiye Mektebi'nde bulunan talebenin mevcudunun bölüklere taksim edilip birer mülâzım ve bir binbaşı tayini ile kışladaki askerler gibi talim ve terbiye görmeleri usûlünün Bahriye Mektebi'nde de kabulüne karar verilmiştir. Böylece bahriye talebesi üç bölüğe taksim edilmiş ve başlarına birer yüzbaşı ve mülâzım atanması kararlaştırılmış, ancak mektepte sadece bir tane yüzbaşı olduğundan iki yüzbaşı ve üç mülâzımın temini yoluna gidilmiştir. Ancak bu yeni yapılanma ile ilgili yapılan tahkikler neticesinde bunun Bahriye Mektebi için pek uygun

²⁵⁹ Kenan Sayacı, *Deniz Harp Okulu Tarihçesi*, Tarihsiz, s. 244-246.

²⁶⁰ Batmaz, *a.g.t.*, s. 105-106; DMA, Tersâne, nr: 653/39-40.

olmadığı neticesine varılmıştır. Gerekçesi ile ilgili tahkik komisyonunda bulunanların sunduğu ilamda Harbiye Mektebi öğrencilerinin taksim olunmasının sebebi olarak öğrencilerin çokluğu, her sınıfta 100-120 kadar öğrenci bulunması gösterilmiştir. Bundan dolayı her sınıfın bir bölük olarak kabul edildiği, okuldan mezun olan öğrenciler arasında münasiplerinden bu bölüklere birer yüzbaşı ve ikişer mülâzım ile her sınıfın kabiliyetlilerinden birer çavuş ve onbaşı atandığı belirtilir. Buna karşılık Bahriye Mektebi'nin ise, idadi sınıfları ile beraber Harbiye Mektebi'nin yarısı kadar olduğu ve her bir sınıfta bulunan öğrencilerin bölük tertûbine yetmeyecek sayıda olmaları nedeniyle iki sınıfın birleştirilerek bölük haline konulması kabil ise de bu bölüklere tayini gerekli zabitanın bir sınıfta bulunamayacağından gerekli olan intizamın sağlanamayacağı ifade edilmiştir.

Bahriye Mektebi'nde teşebbüs edilen bu yapısal değişiklik çabalarının yanında eğitim ve öğretimde bazı değişikliklere gidilmiştir. 1897 yılına kadar mektepte eğitim ve öğretim alanında yapılan bu değişiklikleri şu şekilde sıralamak mümkündür : - Bahriye Mektebi'nde kayıt yaşı olarak 18'den gün almamış olması ön şart olarak sunulmuştu. Mesela mektebe kayıt olmak 1892 yılının Eylül ayında müracaat eden Akçarlı Kâşif bin Hasan 18 yaşını geçmiş olmasından dolayı memleketine gönderilmiştir. – Nizamnâme gereği Bahriye Mektebi'ne kabulde aranan bir diğer husus ise müracaatta bulunan talebenin İstanbul yahut sahil şehirlerinde bulunan idadi mekteplerinden mezun olmuş olmasıdır. Filibe müftüsü tarafından Rusçuk Rüşdiyesi'ni bitirerek tahsillerine devam etmek üzere 1888 tarihinde İstanbul'a getirilen 9 adet neferin zikredilen şartı yerine getiremedikleri gerekçesiyle Bahriye Mektebi'ne kayıtları yaptırılmamıştır.²⁶¹ – Bahriye Mektebi'nde uluslar arası hukukun okutulmasına önem verilmiştir. – Okulda sınıfı geçemeyenler ve gayr-ı meşru hal ve hareketler içinde bulunanların durumları ile ilgili lazım gelen muamelenin ne olduğu 02.10.1882 tarihinde Harbiye Nezareti'ne sorularak bu nevi öğrenciler hakkında resmi muameleler başlatılmıştır. – İmtihan sisteminde de değişikliğe gidilerek 18.01.1883 tarihinde tahsil ettikleri bilginin derecesini anlamak, talebenin gayretini fazlalaştırmak ve ilerde girecekleri imtihanlar için tecrübe edinmelerini sağlamak amacıyla çoğunluğunun şifahen, mümkün olmayanların ise yazılı olarak her üç ayda bir imtihana tabi tutulmalarına karar verilmiştir. – 16.08.1886 tarihinde Şûrâ-yı Bahrî kararıyla torpido imalinin ve kullanılmasının önemine binaen Bahriye Mektebi talebelerinin bu fenni tahsil edebilmesi için Muhbîr-i Sürûr fırkateyninde açılan torpido mektebi müdür Derviş Paşa görevlendirilmiştir. Böylece Bahriye Mektebi ders programına bu tarihten itibaren bir de torpido fenni ilave olmuştur. Torpido dersinin konulmasından kısa bir süre sonra da mektep talebelerinin öğrendiği nazari bilgileri

²⁶¹Batmaz, *a.g.t.*, s. 106-107; DMA, Mektûbî, nr: 739/14; Mektûbî, nr: 21/67.

pratiğe çevirme gayesiyle kendilerine tahsis edilen bir gemi ile Hint, Çin ve Japonya taraflarına bir gezi yapmaları kararlaştırılmıştır. 1887 yılı içinde ayrıca Bahriye Mektebi'nden diploma alarak mülâzımlık rütbesi ile donanmaya çıkarılan efendilerin uygulamalı deniz eğitimlerinin pekiştirilmesi maksadıyla Mehmet Selim mektep gemisiyle Suda merkez olmak üzere bütün Akdeniz dolaştırılmıştır.²⁶²

8 Ekim 1897'den itibaren okulda verilen eğitimin istenilen düzeyde olmamasından dolayı ders programında bir dizi yeniliğe gidildiği görülmektedir. Bu düzenlemelerin yansımaları şu şekilde olmuştur : - Okula kaydolan öğrenci dört sene idadi ve iki sene bahriye sınıflarında okuduktan sonra diploma ile mülâzım-ı sâni rütbesini alacak, iki senede talim gemisiyle gezdikten sonra, yani sekizinci senenin sonunda mülâzım-ı evvel rütbesiyle donanmada göreve başlayabilecekti. – Günlük vakit çizelgesinde üç saat derse ayrılacak, iki saat de müzakere ile değerlendirilecek, hava güzel olduğu takdirde üçüncü dersten sonra gelen talimler yapılacaktır. – Öğretmenler tarafından her üç ayda bir öğrencilerin bilgilerini ölçmek için şifahi olarak özel imtihanlar yapılacaktır. – Öğrencilerin sınıflarını geçmesi için yapılacak genel imtihanlar özel imtihanlar gibi şifahi olacak, ders hocasının seçmesi ve belirlemesi ile mektep nezaretinin de onaylaması üzerine Bahriye Nezareti'nden tayin edilecek hocaların katılımıyla yapılacaktır. – Genel imtihanlarda bir dersten beş nottan düşük alanlar sınıflarını geçemeyecekler, bulunduğu sınıfın toplam taban notunu dolduramayan öğrenciler de sınıfta bırakılacaktır. İdadi ve bahriye sınıflarında iki defa sınıfta kalanlar nefer olarak donanmaya gönderilecektir. – Öğrencilere tam bir sene için ahlâkî güzellik yönünden elli puan tahsis edilmiş olup, sene sonunda ahlâk yönünden sicilleri incelenip buna göre derecesi tayin edilerek daha sonra tahsillerini tamamladıktan sonra aldıkları ahlâk notları diplomalarına işlenecekti. – Terbiye ve askerî kurallara aykırı hareketlerden dolayı ahlâk notundan kırk puanı kaybeden öğrenciler neferlikle donanmada görevlendirilecektir. – Okula kayıt yaptıracak öğrenciler yaşları 12'den küçük ve 16'dan büyük olmayacak, ayrıca hastalıklı olmadıkları da sağlık heyeti tarafından tasdik edilecektir. – Bahriye Mektebi'nde birinci, ikinci, üçüncü olarak mezun olanlar kurmay sınıfına geçirilecektir. – Öğretmenler ders zamanlarında öğrencilerin eğitimleri ile ilgili durumlarını takip ederek, matbu jurnallere not verecek ve bu notları Çarşamba günleri ders nazırına teslim edeceklerdir. – Programdaki ilim ve fenlerin eğitimi ancak mükemmel şekilde yetişmiş öğretmenlerle yapılabileceğinden bu maksatla mektebe tayin edilecek zabıtlar bilgi, beceri ve terbiyeye uygun olanlar arasında seçilecektir. – Neferlikte donanmaya gönderilme ve okuldan atılma cezaları öncelikle iki sene sınıfta kalan öğrencilere uygulanacak, ayrıca bir sene zarfında sekiz defa aleni tektir, vurma

²⁶² Batmaz, *a.g.t.*, s. 108-110.

ve hapis cezası alanlarla mektep heyetine karşı gelen yahut öğrencileri isyana teşvik edenler ve okul dışında askerlik namus ve terbiyesine aykırı hareket etmiş olanlar da bu şekilde cezalandırılabilirlerdi.²⁶³

Bahriye Mektebi'nin Sultan Abdülaziz devrinde; Bahriye bölümü, Makine Ressamlığı ve İnşâiye bölümü olarak üç kısma ayrılarak sınıfların oluşturulduğu görülür. Abdülaziz döneminin sonlarına doğru bu bölümlerden makine ressamlığının adı makine mühendisliği olarak değiştirilmiştir. II. Abdülhamid'in tahta geçişiyle beraber 1877 yılına ait ders cetvellerinde de mektebin bölümlerinde herhangi bir değişikliğe gidilmediği ve Abdülaziz döneminde kabul edilen son şeklinin uygulandığı görülür. Ancak mektebin bölümleri aynı kalırken bir taraftan da okutulan dersler güncelleştirilmeye başlanmıştır. Geçen dört-beş yıllık süre içerisinde Abdülaziz döneminde okutulan derslerin üçte ikisinin değiştirildiği görülür. Bunu yaparken her sınıfta okutulan temel dersler sabit tutulmuştur. En son teknik yeniliklerin anlatıldığı elektrik, torpido, top dersleri gibi birçok yeni dersin ise ilavesine gidilmiştir. İngilizce'nin hemen her sınıfta mecburî ders olarak okutturulduğu buna karşın bu dönemde Fransızca seçmeli ders durumunda olduğu görülmektedir. II. Abdülhamid devrinde Bahriye Mektebi ders programında görülen bir başka yenilik ise uluslar arası hukuka önem verilmesidir. Bu konuda öğrencilerin bilgilendirilmesi amacıyla Hukuk-u Milel ve Hukuk-u Umûmiye-i Düvel dersleri konulmuştur.²⁶⁴ Ayrıca II. Abdülhamid döneminde Osmanlı bahriyesinin hizmetinde yer alan yabancı müşavir Woods Paşa'dan torpido eğitimi konusunda destek alınmıştır. Woods Paşa, Muhbîr-i Sürûr firkateyni ile Akdeniz'e açılarak adı geçen gemiyi okul haline getirerek deniz subaylarına ve topçuluk şubesinden genç subaylara torpido kursu tertipleyerek eğitim vermiştir. Torpido muallimi Woods Paşa 16 Ağustos 1886 tarihinde Bahriye Mektebi talebelerine de ders vermekle vazifelendirilmiştir. Daha sonra bu görevinden alınmıştır. Bunun nedeni ise Woods Paşa'nın oldukça meşgul olması ve paşa olan bir kimsenin mektepte ders vermesinin münasip görülmemesiydi. Woods Paşa torpidolarla ilgili padişaha rapor vermeyi sürdürmüştür. Raporunda torpido fenni tahsil eden zabıt ve neferlerin maharet kazanmalarının tahsilden sonra tatbikat ile mümkün olacağını belirtmiştir.²⁶⁵

II. Abdülhamid devrinde bahriye hizmetinde görev yapan bir diğer yabancı müşavir ise Stracke'di. Bahriye Mektebi hakkında 8 Şubat 1885 tarihli bir rapor hazırlamıştır. Mektebin 250-300 öğrenci kapasiteli olmasına rağmen sadece 150 öğrencisinin olduğunu raporunda belirtmiştir. Starcke, Osmanlı bahriyesinin yetiştirilenden daha fazla subaya ihtiyacı olduğunu ancak mektepten her sene 15-20 subay çıktığını ve mektepteki talebelerin arttırılması

²⁶³ Batmaz, *a.g.t.*, s. 112-115.

²⁶⁴ Batmaz, *a.g.t.*, s. 116.

²⁶⁵ Soydemir, *a.g.t.*, s. 110-115.

gerektiği dile getirmiştir. Bunun için de Starcke, devletin halkın dikkatini bu konuda çekmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Halkın çocuklarını Bahriye Mektebi'ne göndermekte heveslendirilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Ailelerin çocuklarının kara askeri gibi üst rütbelere yükseldiğini görmek ebeveynleri memnun edecekti. Starcke bu sebeple kara ve deniz askerlerinin eşit olması gerektiğini dile getirmektedir. Bir kara subayının altı-yedi senede kolağası rütbesine yükseldiği halde bir deniz subayının ancak on üç-on dört senede bu rütbeye gelebildiğini bunun ise bahriyeye olumsuz bakılmasına sebep olduğunu, eğer bahriye subaylarına kara subaylarına tanınan yükselme imkanları tanınırsa o zaman yeni yetişen değerli birçok gencin bahriyeyi tercih edecekleri ve bunun da Osmanlı bahriyesinin kazancına olacağını beyan etmektedir. Adı geçen raporda Bahriye Mektebi'ne talebe alım usûlü hakkında da görüş beyan etmiştir. Ayrıca mektebin öğrencilerinin spor yapmaları için bir mahallin tahsis edilmesi, mektepte görev yapan subayların talebelere örnek olması, öğrencilerin kıyafetleri konularında fikirlerini belirtmiştir. Starcke raporunda Almanya Devleti savaş gemilerinde malûmat edinmek ve alışkanlık kazanmak üzere sekiz genç subayın Almanya'ya gönderilmesi için de ayrıca müsaade istemektedir.

Starcke 17 Kasım 1886'da Bahriye Mektebi hakkında bir rapor daha sunmuştur. Bahriye Mektebi'nde daha fazla talebe mezun olması üzerine yine durmuştur. Mektepte topçuluk ve torpido fenlerine dair birer adet iyi yazılmış kitabın okutulmasını tavsiye etmiştir. Starcke, Osmanlı-Rus Savaşı'ndan beri bahriye subaylarının deniz görmekdiklerinden her sene subayların iki-üç savaş gemisi ile bütün torpido vapurlarından oluşan bir filo oluşturarak denizde gezmelerini, manevralar yapmalarını, bu şekilde meleke ve maharet kazanacaklarını belirtir. Kara ordusunun birçok sınıfından Almanya'ya talim için asker gönderildiği halde bahriye askerinin bundan mahrum bırakılmış olduğunu, bu hususa ehemmiyet verilmesi gerektiğini söyleyen paşa raporunda en son torpidolar ve torpido eğitimi üzerinde durur.²⁶⁶

2.3.2. 1886 Tarihli Askere Alma Kanunu ve Beraberinde Yapılan Düzenlemeler

1886 tarihli Askere Alma Kanunu günün şartlarına uygun olarak hazırlanmış olup, birçok askerî konuya geniş açıklamalar getirmiştir. Kanun sekiz fasıl ve bir hatimedden oluşmaktadır. Birinci fasıl; askere alma ile ilgili genel konuları, ikinci fasıl; askere alma daireleri ile ilgili konuları, üçüncü fasıl; askerlikten istisna şartları özürlerini, dördüncü fasıl; firariler ile askerlik hizmetinden kurtulmak isteyenler hakkında yapılacak muameleleri, beşinci fasıl; muayene ve kur'a işlemlerinin ne şekilde yapılacağını, altıncı fasıl; kur'adan sonra yapılacak işlemler ile ilgili konuları, yedinci fasıl; gönüllü askerlik ve şartlarını, sekizinci fasıl; bedelli

²⁶⁶ Soydemir, *a.g.t.*, s. 120-124.

askerliğin ne şekilde yerine getirileceğini içermektedir.²⁶⁷ Kanunun hatime kısmında ise 1870 Kur'a Kanunu'nun feshedildiğini ve yerine bu kanunun geçerli olduğu ifade edilmiştir.²⁶⁸

Adı geçen askere alma kanunun nizamiye askerinin alınmasıyla alakalı genel hükümleri şöyle sıralanabilir: Eskiden beri devam edip geldiği gibi İstanbul ve Bilâd-ı Selâse halkı askerlik mükellefiyetinin dışında tutulacaktı. Önceden muaf olan göçmen ve Çerkez kabileleri bu kanunun yayınlanmasıyla birlikte askerlik mükellefiyeti altına alınacaklardı. Askerlik hizmeti daha önceden de olduğu şekilde 20 yaşından itibaren başlayacak, yirmi yaşına giren her Müslüman erkek kişi askerlik yükümlülüğü içerisinde yer alacaktı. Bu yükümlülük 40 yaşına kadar devam edecekti. Askerlik üç döneme ayrılmış olup (toplam 20 yıl), bunlar sırasıyla nizamiye, rediflik ve müstahfazlık dönemleridir. Nizâmi askerlik hizmeti silah altına girildiği günden itibaren başlayıp altı yılın sonunda bitecekti. 20 yıllık askerlik hizmetinin ilk altı yılı nizâmiyede yani muvazaflık olup, onu takip eden altı yıl rediflik hizmetinde, ondan sonraki sekiz yıl ise müstahfazlıkta geçecekti.

Bahriye gemilerinde armacılık, topçuluk, ateşçilik ve güverte gibi görevlerde bulunanlar ile bahriye sanayi alaylarındaki askerlerin nizamiye askerlik süreleri 8 yıl, rediflik süreleri ise 4 yıl olmak üzere toplam 12 yıl olarak kabul edilmiş; bu askerler müstahfazlık sınıfından muaf tutulacaklardı. Yine bahriye askerlerinden kimsesizliği nedeniyle, üç yılını doldurmadan donanma hizmetinden alınıp memleketine gönderilenler hakkında, kara ordusunda uygulanan muamelelerin aynısı uygulanacaktı. 1886 tarihli kanunda bu konuyla ilgili şu ifadeler yer verilmiştir: “ *Süfûn-u hümayûn-u şâhânedede armacılık ve topçuluk ve tüfekçilik ve ateşçilik ve güverte üzerinde mütenevvia ile mükellef ve meşgûl olan ve bahriye sanayi alaylarında mensub bulunan efrâd-ı askeriyeye-i şâhânenin maa ihtiyat müddet-i nizâmiyeleri sekiz ve müddet-i redifeleri dört seneki hizmet-i askeriyeleri ceman on iki seneden ibaret olup bunlar hizmet-i mustahfizadan muafırlar. Fakat içlerinden müddeti hizmetleri üç seneden noksan olduğu halde muinsizlikleri tebeyyün ederek memleketlerine iade olunanlar haklarında asâkir-i berriye-i şâhâne misillü muamele olunur.* ”²⁶⁹

Askerlik çağına varmadan ticaret, zanaat veya başka nedenlerle kendi memleketinden başka yere giden ve kur'a mevsiminde orada bulunanlar, o yerlerdeki askerlik şubelerine başvurarak, Tezkere-i Osmaniyelerini göstererek ne işle meşgul olduklarını ve ikametgâhlarını göstermek sûretiyle kaydolmaya mecbur olacaklardı. Askerlik mükellefiyeti çağına girdiklerinde ise, bunların kayıtlarını yapan askerlik şubeleri künye ve mahallî ikametgâhlarını bağlı oldukları dairelere kur'a mevsiminden en az bir ay önceden bildirecek,

²⁶⁷ Aydın, *a.g.e.*, s. 30.

²⁶⁸ *Düstür*, 1.tertip, cilt 5, Ankara 1937, s. 695; Aydın, *a.g.e.*, s. 30.

²⁶⁹ Aydın, *a.g.e.*, s. 31; *Düstür*, 1.tertip, cilt 5, s. 656-658.

onlar hakkında gıyaben kur'a çekilecekti. Şayet buldukları yerlerden kendileri hakkında bir bilgi gelmemişse o zaman genellikle askerlik şubelerinde bunların velileri veya başka sorumlular tarafından verilen bilgiler üzerine gıyaplarında kur'a çekilecekti. Her redif taburu bölgesinde askerlik çağına gelmiş erler iki kısma ayrılacak ve birinci kısım hiçbir istisnadan yararlanmayan ve kaflı (K) tabir olunanlar, ikinci kısım ise görünen malûliyetleri veya kimsesizlikleri nedeniyle daimî ve geçici bir şekilde istisna olanlarda olacaktı. Bunlardan kimsesi olmayanlar herhangi bir nedenle geçici olarak istisna olacakların bu nedenleri ortadan kalkınca askere gitmek zorunda olacaklardı. Birinci kısımda olanlar da iki kısma ayrılacaktı. Bunlar tertîb-i evvel kur'ası çekenler ile tertîb-i sani kur'ası çekenler olacaktı. Tertîb-i evvel kur'ası çekenler ile tertîb-i sani kur'asını çekenler olacaktı. Tertîb-i evvel kur'ası çekenler 6 yıllık bir süreyi silah altında geçirmek zorunda olacaklardı. Fakat tertîb-i sani kur'asını çekenler, 6 ile 9 ay arasında fiilî olarak silah altında bulunduktan sonra salıverileceklerdi. Bu kişiler memleketleri dahilinde askerî talimleri öğrenmek zorunda olup, tertîb-i evveller ihtiyat durumunda olacaklardı. Bunlar kendi tertipleri olan tertîb-i evvellerle birlikte ihtiyata geçeceklerdi.

Numara çekildiği sırada tertîb-i evvel numarası çektiği halde herhangi bir mazereti nedeniyle kur'a çekiminden bir sonraki seneye ertelenenler efradı-ı mezune (izinli efrad), numara çekmeye gelmeyen veya firar edenlere efradı-ı meczure adı verilecekti ki bunlar hemen silah altına alınacaklardı. Kur'aya gelip katılmayan ve firar edenler yakalandıklarında hemen birliklerine gönderileceklerdi. Kur'a yıllarında her tabura tanınan acemi er kontenjanını tamamlamak için öncelikle bir önceki yılın meczure erleri, ikinci derecede tertîb-i evvel numarası çektiği halde geçerli mazeretlerinden dolayı bir sonraki seneye ertelenenlerden, üçüncü derecede o yılın tertîb-i evvellerinden ve dördüncü derecede efradı-ı mevkûfelerden celp edilecekti.²⁷⁰

Askere Alma Kanunu'nda Osmanlı Devleti'nin asker alma işlemi için altı ordu bölgesine ayrıldığı, her ordu dairesinin dört fırka, iki tugay, her tugayın iki alay, her alayın dört tabur, her taburunda dört bölük bölgesine ayrıldığı belirtilmiştir. Kanunda asker alma işlemlerinin kolay ve adil yürütülmesini sağlamak için, her liva dairesinde bir asker alma şubesinin teşkil edeceği belirtilmiş, ayrıca ordu merkezlerinde de birer yoklama heyetinin bulunacağı hükme bağlanmıştır. Her bir ordu bölgesinde lazım olan nizamiye er ihtiyacı, o ordu bölgesindeki askerlik çağındaki tertiplerden alınacaktı. Fazla olan erler 7. Kolordu, Yemen ve Hicaz'daki eksik er ihtiyacını tamamlamak için gönderilecekti. Girit Adası ve Trablusgarb'taki daimi askeri kuvvetler için de birinci, ikinci, ve beşinci ordu dairelerinden geçici olarak er alınması

²⁷⁰ Ayın, *a.g.e.*, s. 31-32; *Düstûr*, 1.tertip, cilt 5, s. 658-660.

şeklinde bir düzenlemeye gidilecekti. Trablusgarb'taki ahâliden toplanan erler yetmediği takdirde öbür bölgelerden buraya takviye erler alınacaktı.

Her bir ordu bölgesindeki Kal'a-i Hakaniye için lâzım olan topçu erlerinin kendi bölgelerinden temin edilmesi, Akdeniz ve Karadeniz boğazlarıyla Ege adalarındaki kaleler ve Tophâne-i Âmire ihtiyat alayı için de özellikle birinci ve ikinci ordu dairelerinden er temin edilmesi istenirken ayrıca boğazlar için ayrılacak olan erlerin güçlü, kuvvetli olmalarına dikkat edilecekti. Kur'a kanununda konuyla ilgili geçen ifadeler şu şekildedir: “ *Her ordu-yı hümâyûn dairesinde bulunan Kıl'a-i Hakaniye muktezi topçu efradının kendi dairesi ahâlîsinden tefrik ve ita edecek ve Bahr-i Sefîd ve Bahr-i Siyah boğazlarıyla Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Kıl'a-i ve Tophâne-i Âmire ihtiyat alayı için lüzumu olacak efrad münhasırân birinci ve ikinci ordu-yı hümâyûnlar dairelerinden verilecek ve fakat mezkûr boğazlar için muktezi efrad acemi efrad meyanında en ziyade güçlü ve kuvvetli olanlardan intihâb olunacaktır.* ”

Sanayi alanlarının er ihtiyacı 1, 2, 3, 4, 5 ve 6. ordu bölgelerinden sağlanacaktı. Deniz kuvvetleri için lazım gelen erlerin kıyı bölgelerinden temin edilmesi hususu özellikle vurgulanmıştır. Kıyı bölgelerinde toplanan erlerin deniz kuvvetlerinin ihtiyacından fazla olması halinde ihtiyaç fazlası erler kara kuvvetlerine aktarılacaktı. Kıyı bölgelerinden toplanıp kara kuvvetlerine aktarılan ve topçu süvarisine ayrılan erlerin, ata binebilenlerden olmasına dikkat edilecekti. Kanunda bu mesele ile alakalı geçen ifadeler şöyledir :” *Kuvve-i Bahriye-i Şâhâne için iktizâ eden neferât mutlaka sevâhil efradından ve bunların gemicilik gibi sanayi-i bahriye ile melûf takımından tertîb ve tefrik olunacaktır. Sevâhil ahâlîsinden bahriye efrâdı mürettebesi kâmilten alındıktan sonra fazla neferât kalır ise anlar berriyeye verilecektir. Bahriyeye lâzım gelen efrad ikmal ve temin edilmedikçe sevâhil ahâlîsinden berriyeye neferat itası caiz değildir. Ahvâli fevkaladede sevâhil efradı kifayet etmez ise içeri taraflar ahâlîsinin sahile en ziyade yakın olanlarından dahi bahriyeye neferat verilmesi mücazdır. Süvari sınıfı ile topçu süvarisine verilecek efrad dahi memleketlerinde ata binmeğe alışmış olanlardan tefrik ve ita olunacaktır.*”²⁷¹

1846 ve 1870 kur'a kanunlarında bir kısım özel durumları olan kişiler askerlik hizmetinden daimi veya geçici olarak muaf tutulmuşlardı. Bu durum 1886 yılında yayınlanan askere alma kanununda da devam etmiştir.²⁷² Kanun gereği padişahın özel emriyle askerlik hizmetinden muaf olmak mümkündü. Padişahın bu özel emri ile istisna edilenlerin dışında Harem-i Şerîf'in beratlı hademe ve görevlileri, Hz. Muhammed ile diğer bütün peygamberlerin türbedarlarından beratlı olanları askerlik hizmetinin dışında tutulacaklardı. Bu kanunda da

²⁷¹ Ayn, a.g.e., s. 32-33; *Düstür*, 1.tertip, cilt 5, s. 662.

²⁷² Ayn, a.g.e., s. 34.

İstanbul halkı ile bilâd-ı selâse²⁷³ ahâlîsi askerlikten muaf edilecekti. Bunların dışında Saye Ocağı mensupları ile yüksek rütbeli kadılar görevli şer'î hâkimler, dersiamlar, imtihan sonucu İstanbul içinde görev yapmaya hak kazanan ilmiye mensupları, tekke mamur olan tarikat şeyhi ile camilerde bizzat asli olarak görev yapan imam ve hatipler de askerlik hizmetinden istisna edileceklerdi. Askerlik çağına gelen yani 20 yaşından önce kadı yetiştiren okul olan Mekteb-i Nüvvâb'da tahsilini bitirip diploma alanlar askerlik hizmetinden muaf tutulacaklardı. Bizzat padişahın hizmetinde bulunanlar da askerlik hizmetinden istisna edileceklerdi. Padişahın şahsî hizmeti dışında sarayın diğer kısımlarında görevli olup hazine-i hassada isimleri kayıtlı olanlar askerlik çağına girdikleri tarihten itibaren 14 yıl olan nizâmiye ve redif hizmeti süresince aynı görevleri devam ettiği takdirde muaf olacaklardı. Fakat sarayda geçici görevde çalışan kişiler bu muafiyetin dışında tutulacaktı.

Muzıka-ı Hümayûn'da görevli bulunanlar görevleri devam ettikçe askere alınmayacaklardı. Bunların dışında bütün yüksekokul öğrencileri, tıbbiye, veteriner ve mühendislik okullarında tahsilde bulunan taşralı talebeler askerlik çağına girdiklerinde kur'a çekmek zorunda olacaklardı. Bunlardan tertîb-i evvel numarası çekenler mezuneler (izinliler) arasına kaydolunacaktı. Bu kişilerden tahsillerini bitirdikten sonra devlet işlerinde görev alanlar ile devletin resmî okullarında kalanlar askerlik hizmetinden istisna edileceklerdi. Yalnız tıp ve veterinerlik okullarında okuyup da doktorluk, eczacılık, cerrahlık, veterinerlik diploması alanlar olağanüstü durumlarda veya gerektiğinde askeriye sîhî işlerinde görevlendirilmek üzere alınabilecekti. Askerlikten istisna olan bölgelerde doğup da askerlik mükellefiyeti altındaki bölgelere gidenler doğum yerlerindeki askerlik muafiyeti devam ettikçe onlar da muaf olacaklardı. Sadece bunların yerleştikleri yeni memleketlerinde doğan çocukları herhangi bir istisnadan yararlanamayacak yerli halk gibi muamele göreceklerdi. Yabancı bir devletin tabiyetinde olup da Osmanlı ülkesinin askerlik mükellefiyeti altındaki herhangi bir yerinde yerleşenlerin çocukları ecnebi tabiyetini taşıdıkça muaf tutulacaklar yalnız İranlılar bu muafiyetten yararlanamayacaktı. Yatılı olarak medreselerde okuyan talebeler askerlik çağına girdiklerinde kur'aları çekiliyorsa da o yıl belirlenen derslerden imtihan edildikten sonra askerlikleri tecil edilebilecekti. Altı yıl üst üste imtihanlarda başarı gösterenler nizamiye sınıfını yapmadan yani silah altına girmeden redif sınıfına nakledileceklerdi. Bunlardan mazeretleri nedeniyle kur'a tarihinde kur'aya katılmayanlar kur'a tarihinden itibaren dokuz ay içinde müracaat ederek imtihan isteğinde bulunabileceklerdi. Askerlik yaşı olarak belirlenen 20 yaşından sonra herhangi bir medreseye

---

²⁷³ Bilâd-ı Selâse hakkında genel bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Bilâd-ı Selâse", *DİA*, cilt 6, s. 151-152; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 140.

girenlerin istisna durumları söz konusu olmayacaktı. Medrese talebelerinin altı yıl üst üste imtihana davet edilmeleri onların medreselerde kesintisiz okuma şartlarına bağlanacaktı. Medreseleri terk edenler daha sonra imtihana alınmayıp direkt olarak askere gönderileceklerdi. Redif hizmetine alındıkları tarihte hâlâ eğitimlerine devam eden medrese öğrencileri mensup oldukları redif taburları silah altına alınsa dahi bu kişiler çağırılmayacaklardı.²⁷⁴

Askerliğe yaramayacak kadar sakat ve malûl olanlar askerlik hizmetinin dışında tutulacaklardı. Bir kereye mahsus olmak üzere kur'a vaktinde çağırılarak durumları göz ile görüldükten sonra deftere gerekli kayıtlar düşüldükten sonra ellerine askerlikten ihraç olduklarına dair "Askerlikten İhraç Belgesi" verilerek gönderileceklerdir. Bir daha kur'aya çağırılmayacaklardı. Zâhirî bir hastalığı görülmeyip de askerlik yapamayacak kadar bünyesi zayıf görünenler kur'adan sonra liva merkezlerine gönderilecekti. Burada en az iki askerî doktorun olumsuz raporu neticesinde bir sonraki yıl tekrar kur'aya çağırılmak üzere serbest bırakılacaklardı. Bunların durumlarının devam edip etmediği her sene doktor raporuyla tespit edilecekti. İyileştikleri takdirde askere alınacaklardı. Fakat altı yıl boyunca doktor raporuyla askere gidemeyeceği ve askere elverişli olmadığı kesinlik kazananlar redif sınıfına nakledilerek nizamî askerlik hizmetinden istisna edileceklerdi. Yetmiş yaşını geçen veya yetmiş yaşına varmadan sakat ve güçsüz duruma düşenlerden askerlik çağında bir oğlu olup da kendisine bakacak başka kimsesi olmayanların o kur'a yılında askere gidecek çocuğunun tecili yapılırdı. Bu durum altı yıl üst üste devam ederse bunlar da redif sınıfına nakledileceklerdi. Bir adamın veya dul bir kadının bir oğlu askerde ise askerdeki oğlu dönüncüye kadar askerlik yaşındaki diğer oğlu silah altına alınmayacaktı. Yine bir adamın veya dul bir kadının askerlik çağına gelmiş oğlundan başka kendisine bakacak kimsesi yoksa onların askerlik çağındaki çocuğu bu durum devam ettiği müddetçe askere alınmayacaktı. Bir kimsenin birden fazla çocuğu askerde ölmüşse, bu gibilerin kendi geçimlerini sağlayacak ve kendilerine bakacak kimseleri olsa bile askerlik çağındaki çocuğunun askerliği ertelenecekti.

Müstakil hâne sahibi olup da evini askerlik süresince teslim edecek kimsesi olmayanlar ile yetimlerine bakmak durumunda olanlar da geçici olarak askere alınmayacaklardı. Bu durumları devam ettikçe istisna edileceklerdi. Aynı evin geçimi ile mükellef iki kişiden her ikisi de askerlik çağına gelmiş ve ikisine de tertîb-i evvel numarası çıkmış olanlardan numarası önce olanlar o yıl askere alınacak diğeri alınmayacaktı. İki den fazla çocuğu olup da aynı yıl hepsine birden tertîb-i evvel numarası çıkmış ise babaları bunlardan hangisini isterse

²⁷⁴ Ayn, a.g.e., s. 34-35; *Düstür*, 1.tertip, cilt 5, s. 662-665.

o yıl bırakabilecek diğerleri askere gönderilecekti. Bir adamın veya bir kadının iki oğlundan biri talebe ise ve kur’ada tertîb-i sani numarası çekmişse ve imtihan neticesinde de ba’şarılı olmuşsa talebe olmayan diğer oğlu ile becayış yaptırması mümkün olmayacaktı. Yalnız talebe olan oğlu imtihanı kaybederse o zaman iki oğlu arasında becayış isteğinde bulunabilecekti.²⁷⁵

Hâne ve ikametgâhları Osmanlı ülkesinde olup da kendileri yabancı ülkelerde bulunanlar da askerlik mükellefiyetini yerine getirecekti. Devletin koyduğu kurallar dışında başka bir devletin tabiyetine geçtiğini pasaportla iddia edenler, Osmanlı vatandaşı sayılacak ve asker alma kurallarından hiçbir şekilde muaf olmayacaklardı. Vekâleten imamlık ve hatiplik hizmetini yürütenler askerlik yükümlülüğünü yerine getirmek zorundaydılar. Tarikat şeyhleri, cami ve mescit imamlarından önceleri istisnayken durumları sonradan değişenler de askerlik yapmayacaklardı. Babasının yerine imamet ve hitabete sahip olmak için mahalli hükümetten beratlarını almayanlar ilk kur’a senesi için izinli sayılıp “efrâd-ı me’zune” olarak kaydolunacaktır. Bir sonraki sene yine mahallî hükümetten beratını alamaz ise silah altına alınacaktır. İmamet ve hatipliklerini satarak bir başkasına devredenler durumuna uygun olarak nizamiye, redif ve müstahfaz sınıflarından birine kaydedileceklerdi. Askerlik hizmeti şerefli ve kutsal bir meslek sayıldığından yüz kızartıcı bir suç işleyip bu nedenle ceza almış olanlar da bu hizmetin dışında tutulacaktı. Bununla ilgili 57. maddede “ *Beş seneden dûn olmamak üzere prangabentlik cezası görmüş erbâb-ı cinayet, kanunen hidemât-ı devletin hiçbirisinde istihdâm olunmayacakları cihetle bu misüllüler hizmet-i mukaddese-i askeriye şerefine nâiliyetten ve bu sebeple silah taşımaktan dahî mahrum olurlar.* ” denilmektedir.

1886 tarihli kanunda askerlik çağına girdiğinden dolayı askere alma şubelerince kur’aya katılması için çağrılanlardan firar ederek gelmeyenler ve saklananlar hakkında bazı cezaî müeyyideler yer almıştır. Bu gibilerden normal olarak kur’aya katıldığı takdirde askerliğe elverişsiz veya özürleri nedeniyle ertelenebilecekler kapsamına giren kişiler bile ceza alarak zecrî numara sahipleriyle birlikte askere alınacaklardı. Ancak bunlardan çok önemli özür sahipleri ile dış görünüşleri itibariyle arkadaşlarını tiksindirecek ve nefret ettirecek kadar bir hastalığa sahip olanlar askere alınmayacaklardı. Hafif sakatlıkları olanlar geri hizmetlerde çalıştırılmak üzere sevk edileceklerdi. Kur’aya katılmadıkları için ya da firar ettiklerinden dolayı zecrî numara alanların yaşlarına bakılmayacaktı. Bu gibiler hangi yaşta yakalanırsa yakalansın hemen askere gönderileceklerdi. Askere başlama yaşı 20 olarak kabul edilecekti. Bu gibiler “Askerlik yaşı tecavüzü” terimiyle redife ayrılamayacaklardı. Yine yirmi yaşına girdiği halde Tezkere-i Osmaniyelelerini almayanlar isimlerini nüfus defterine kaydettirmemiş

---

²⁷⁵ Aydın, *a.g.e.*, s. 35-37.

kabul edileceklerinden bu gibilere de zecrî numara verilerek altı yıl boyunca silah altında tutulacaklardı.²⁷⁶

Kanunun 63. maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: “ *Sinn-i mükellefiyete dâhil olanlardan hizmet-i mukaddese-i askerîyeden kurtulmak garazi ile parmaklarını kat veyahud dişlerini ihraç veya sair azasından birini cüz-i ve külli ta’lil ve cerh edenler zecrî numara ashabına kayıt ile ahzolunurlar.* “ Bu gibilerin her halükârda askere alınacakları, sakatlıklarına bakılmayacak ve askerde kendilerine uygun işler verilerek askerliklerinin bitirileceği belirtilmektedir. Askerlik çağına girmeden önce kendisini askerliğe elverişsiz hale getirenler ise 20 yaşına girdikten itibaren zecrî numara sahipleriyle birlikte işleme tabi tutulacaklardı. Kanunda kur’a çekimi öncesinde ve sonrasında veya askerlik hizmeti sırasında firar edenlere, firar ettirenlere, onları evlerinde saklayanlara çeşitli cezalar öngörülmektedir. Kanuna göre askerlik çağına girip de kur’a çekiminden önce veya sonra firar edenleri evlerinde saklayanlar, kaçırınlar, firarlarını kolaylaştıranlara üç ayı geçmemek üzere hapis veya sürgün ile bir Osmanlı lirası para cezası verileceği belirtilmiştir. Şayet bunlar ihbar sonucunda yakalanmışsa alınan para cezası muhbire verilecekti. Şayet firar eden askerleri evlerinde saklayanlar devlet memuru ise bu gibiler görevden ihraç edilecekler. Ayrıca yukarıda bahsedilen para ve hapis cezalarına çarptırılacaklardı. Bu kişi asker ise bir sene müddet ile silah altına alınarak çalıştırılacaktır. Bir senelik zecrî askerlik hizmeti kişinin askerlik hizmetinden mahsup edilmeyecekti. Zecrî askerlik süresinin dört ayı muhbire verilecekti.

Askerlik çağına giren birisi Tezkere-i Osmaniyesi’ni diğerine verip kendi ismini de onun ismiymiş gibi söyleyerek hile ile ona numara çektirir veya kendisine tertîb-i evvel numarası çıktığı halde onu gönderirse ya da kendisini askerlikten kurtarmak için yerine malûl birisini gösterip hileye kaçarsa bu gibilere zecrî numara sahipleri gibi muamele edilecekti. Talebe olup da kendisine güvenemediği için yerine başkasını imtihana sokanlara da aynı muameleler yapılacaktı. Ayrıca bunlara askerî ceza kanununa göre işlem yapılacaktı. Kanunda yukarıda belirtildiği gibi askerlikten kurtulmak için hile yapanlara, firar edenlere, kendisini askerliğe elverişsiz hale getirenlere çeşitli cezalar verilirken ayrıca askerlikten kurtulmak için evlenip muinsiz hali alanlar ve kur’a sonrasındaki şeri bir özrü olmadığı halde karısını boşayanlarında zecren askerlik hizmetine alınması kanun gereği idi. Yine askerlikten kurtulmak amacıyla küçük yaştaki kız çocuklarıyla evlenenler ve müsinne tabir edilen çocuk doğuramayan kadınlarla evlenenlerin de muinsizlik hali dikkate alınmayacaktı. Zecrî numara sahibi olduğu halde iyileşmesi mümkün olmayan bulaşıcı bir hastalığa sahip olanların durumları doktor

²⁷⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 37-38.

raporuyla da sabit olduktan sonra bu gibilere askerlikten ihraç tezkereleri verilecekti. Devletçe böyle hastalıkları olanların tedavileri yapılarak hastalıkların yayılmasının önüne geçilecekti.²⁷⁷

Kur'a Kanunu'nun (1886) 5. faslında muayene ve numara çekimi işlemlerinin ne şekilde yapılacağına dair geniş açıklamalar yer almaktadır. Kanuna göre altı ordu dairesi bölgesindeki vilayetlerde her sene 20 yaşına girecek Müslüman gençlerin kaza, köy ve mahalleleriyle hane numaralarını, lakaplarını, baba isimlerini ihtiva eden künye defterleri Dahiliye Nezareti'nce illerden getirtilip Kasım'dan üç ay önce seraskerliğe gönderilecekti. Daire-i askeriyece bu defterler tetkik edilerek her ordu dairesinde askerlik yaşına girenlerin miktarı tespit edilecekti. Hazırlanan künye defterleri bir ay içinde yazıya ek olarak ordu merkezlerine gönderilecekti. Silsile yoluyla gerekli bilgi ve emirlerle ilgili yerlere verilerek bu defterin Kasım ayından 15 gün evvel redif taburları binbaşlılarına ulaştırılması sağlanacaktı. Redif binbaşlıları da taburları bölgesinde askerlik yaşında olanların muayene sırasında ispat-ı vücut etmelerinin şart olduğunu mülkiye memurları vasıtasıyla ilan edecekti. Ardından heyetiyle birlikte bölgesinin muayenesini yapacak ve bu sırada elindeki defterlere göre köy ve kasabalarda o yıl 20 yaşına girmiş, girecek, evli, bekâr, sakat, sağlam muinsiz, muinli olanların tümü tespit edilecekti. O sırada orada olmayanların da durumları babalarından öğrenilecekti. Mükellefler hakkındaki bilgiler isimleri hizasına şerh edilecekti. Bu defterler dikkatle tutulduktan sonra altları mühürlenip imzalanacaktı. Defterlerden aslı asker alma şubesinde hıfzedilirken diğer iki sûreti ise redif livasına gönderilecekti. Muayene sırasında kimsesizliklerini söyleyenler hakkındaki bilgilerin geniş bir şekilde isimleri hizalarına yazılması istenecekti. Bu konuda ihmali olanlar şiddetli cezalara çarptırılacaktı. Mevcut defterlerde gerek muayene gerekse kur'a çekimi sırasında silinti, kazıntı ve çizgi bulunmamasına özellikle dikkat edilecekti. Çeşitli sınıflardaki nizamiye alayları komutanlıklarınca alaylarının mevcutlarından ne kadarının ihtiyata ayrılacağı, ne kadarının terhis olup redife ayrılacakları, ne kadar ere ihtiyacın olduğuna dair bir defterin Kasım ayında ordu Erkân-ı Harp Dairesi'ne gönderecekti. Gerekli incelemeler yapıldıktan sonra ülke genelinde ne kadar yeni ere ihtiyaç olacağı tespit edilecekti. Bunun üzerine her kazadan ne kadar er alınacağı belirlenecekti. Çeşitli nedenlerden dolayı istisna olacaklar göz önünde tutularak % 10 nispetinde fazla er ihtiyacı gösterilecekti.²⁷⁸

Ordu dairelerince hazırlanan defterler daire-i askeriyece incelenerek ordu bölgelerinde 20 yaşına giren ve bütün ordu için lâzım olacak er ihtiyacı tespit edilerek deftere kaydedilecekti. Defterler seraskerlikçe Bâb-ı Âli'ye takdim edilecekti. Burada gerekli incelemeler yapıldıktan

²⁷⁷ Aydın, *a.g.e.*, s. 38-39; *Düstür*, 1.tertip, cilt 5, s. 671-673.

²⁷⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 39-40.

sonra sonuç ve durum padişaha padişaha arz olunacaktı. Askere alma konusunda gerekli emirler ordulara verilirken Dahiliye Nezareti'ne de bilgi verilecekti. Alınacak yeni erlerin hangi kazadan hangi alay ve taburlara ne kadar verileceği de, ordu dairesinden alay ve taburlara bildirilecekti.²⁷⁹

Medreselerde okuyan talebelerden imtihan olmayı isteyenleri redif livaları merkezlerinde hakkaniyet üzerine imtihan etmek için ordu alay müftülerinden birer mümeyyiz seçilerek redif merkezlerine tayin olunacaktı. Gerekli askere alma emirleri askerlik şubelerine ulaştığında her redif binbaşısı kur'aya katılacak kazanın kaymakamlarıyla haberleşecek, asker alma heyetini oluşturup ayrıca kaza dahilinde bulunan kasaba ve köylerde evli, bekar, sakat, sağlam, muinli, muinsiz olanlar belirlenecekti. Bunların yanı sıra ticaret ve diğer birtakım nedenlerle başka bir yere gitmiş 20 yaşında kim varsa hepsi Rûz-ı Hızır'dan beş gün sonra numara çekilecek bölgeye götürülecekti. Mevcut olmayanların yerlerine ahz-ı asker meclisinde vekâlet için babaları veya akrabalarından biri gelmek üzere muhtarlara ulaştırılacaktı.²⁸⁰

Rûz-ı Hızır'ın beşinci günü kur'a meclisi oluşturulacak nüfus memuru da nüfus defteriyle birlikte mecliste hazır bulunacaktı. Kur'aya katılacaklara askerlikle ilgili padişah emri okunduktan sonra defterlerde ismi olanların yoklamaları yapılacaktı. Bu kişiler içerisinde askerlik hizmetine yaramayacak kadar sakat olanlar ile çeşitli nedenlerden muaf olanlar ve özürleri nedeniyle bir sonraki yıla tecil olunacaklar bir tarafa ayrılacaklardı. Bunlara ek olarak özürleri nedeniyle gelemeyenler ve başka yerlerde bulunanların gelememiş nedenleri isimleri isimleri hisasına yazılacaktı. Firar edip kur'aya katılmayanlar ise zecrî numara sahibi olacaklardı. Bütün işlemler bittikten sonra ismi hisasına (k) harfî bulunanların miktarı kadar kâğıt ile bir o kadarda boş kâğıt torbaya konularak müftü tarafından teker teker kur'a çekilecekti. Kur'alar açık bir şekilde yapılacak ve kur'a sonrasında hiçbir itiraz ve iptal söz konusu olamayacaktı. Müftüden başka hiç kimse kur'a torbasına elini sokmaya yetkili değildi. Taksim defterleri mucibince bir kazanın hissesine isabet eden yeni erler o kazanın efrad-ı meczure ve mezunesi ile tertîb-i evvel erlerinden ayrıldıktan sonra eksik kalırsa o zaman noksanın tamamlanması için o senenin tertîb-i sani erlerinin ilk numarasından başlanacaktı.

Birinci ve ikinci yıl üst üste ispat-ı vücut eden fakat askerlik hizmeti için elverişsiz oldukları askeri doktorların raporuyla kesinlik kazanacak olanlar efrad-ı mezune olarak kabul edilecekti. Bunlar altıncı yıl sonunda da iyileşmediği takdirde redif sınıfına ayrılacaklardı. Kur'a çekimi bittikten sonra askere gidecekler anne ve babalarını görmek, işlerini düzene sokmak amacıyla 20 gün sonra kaza merkezinde gelmeleri şartıyla izin verilecekti. Bu kişilere

²⁷⁹ *Düstûr*, 1.tertip, cilt 5, s. 673-677; Aydın, *a.g.e.*, s. 40.

²⁸⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 40-41.

izin verilmeden önce devlete kemâl-i sadakatle hizmet edeceklerine dair yemin ettirilecekti. Yirmi gün sonra dönmeyenlerin firarı verilecekti. Numara çekimi sırasında hasta bulunanların numaraları bir yakını tarafından çekilecekti. Şayet kendilerine tertîb-i evvel numarası çıkmış ise bunlar bir sonraki yıl askere alınacaklardı. Kanun zaptiye, jandarma, polis mesleğindeyken kendisine kur'ada tertîb-i evvel numarası çıkanlarında hemen askere gidecekleri hükmünü getirmiştir. Bunların görevlerinde geçen hizmet süreleri askerliklerinden sayılmayacaktı. Gerek muayene gerekse kur'a tarihinde görevlendirilen asker alma meclisinin memurlarının yolluk ve harcırahları ordu tarafından verilecekti. Bu nedenle bunların hiçbir şekilde para vermeden kimseden bir şey almamaları gerekirdi. Böyle yapmazlarsa cezalandırılacakları belirtilmiştir.²⁸¹

Kur'adan sonra yapılacak işlemler de kanun açıkça belirtilmiştir. Kur'a bittikten sonra yapılan bütün işlerin kanun ve tüzüklere uygun olduğuna dair bütün meclis üyelerinin imzaları alınacaktı. Bundan sonra asker alma kalemince gönderilen cüzdanlara erlerin tertipleri yazılacaktı. Medrese talebelerinin durumları teferruatlı olarak kaydedilecekti. Defterlerin bir sûreti askerlik şubesinde saklanırken aslı ordu merkezine gönderilmek üzere liva merkezine iletilecekti. İzin verilenler 20 gün sonra kaza merkezlerinde toplandıklarında tekrar yoklamaları yapılarak gelmeyenler tespit edilecekti. Gelmemiş olanlar firari kabul edilecek yakalanmaları için gerekli yerlere yazı yazılacaktı. Her kazanın erlerini belirlenen birliklere veya yerlere götürmek üzere bir subay tayin edilecekti. Bu subay erlerin hastalanmadan ve sıkıntı çekmeden yerlerine ulaşmalarını sağlamakla yükümlü olacaktı. Yerlerine ulaşan erler o yerin büyük zabiti tarafından sayılacak gerekli yerlere dağıtımı sağlanacaktı. Yollarda firar edenlerin nerede ve ne zaman firar ettikleri defterlere kaydedilecekti. Bunlar hakkında şubelere bilgi verilecekti. Gıyaplarında kur'a çekilen talebe-i ulumun imtihanları buldukları yerlerde yapılacaktı. Nizâmiye erlerinden ihtiyata oradan da redife ve rediflikten de müstahfazlığa nakil olacaklara verilmek üzere yeterince ihtiyat, redif ve müstahfaz tezkereleri ordular tarafından tanzim edilerek gerekli yerlere gönderilecekti.²⁸²

Kanunda gönüllü asker olmak isteyenler için belli şartlar ortaya konmuştur. Bunlar: - Gönüllü asker olmak isteyenlerin her türlü bulaşıcı hastalıktan uzak, vücudu sıhhatte ve askerliğe elverişli durumda bulunması. – 18 yaşından küçük olmaması ve askerlik yükümlülüğü altında bulunmaması. – Kendisinin hırsızlık, ırza tecavüz gibi yüz kızartıcı bir suçtan dolayı ceza almamış olması ve halk arasında kötü tanınmış kişilerden olmaması.

²⁸¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 41-42; *Düstür*, 1.tertip, cilt 5, s. 677-684.

²⁸² Aydın, *a.g.e.*, s. 42; *Düstür*, 1.tertip, cilt 5, s. 684-691.

– Askerliğin hangi sınıfına girerse o sınıf için takdir edilen askerlik süresi kadar silah altında bulunmayı kabul etmesi. – Anne ve babasının rızalarıyla olması. Gönüllü askerlik hizmetini kabul edenler istedikleri alay ve taburda istihdam edileceklerdi. Bu kişilere ayrıca devlete sadakatle hizmet edeceklerine dair yemin ettirilecekti. Redif ve müstahfaz hizmetindeyken gönüllü olarak silah altına girmek isteyenler hangi sınıfa mensup iseler yine o sınıfa kayıt ve kabul olunacaklardı. Bunlar kaydolurken redif ve müstahfazda ne kadar müddetleri kalmışsa o kadar silah altında tutulacaklardı. Kanunda askerlikten istisna edilen bölge halkından gönüllü olarak nizamiye askeri olmak isteyenler kara veya deniz birliklerinden hangi alay ve taburu isterse oraya verileceklerdi. Bu kişilerin 18 yaşından küçük, 36 yaşından büyük olmamalarına dikkat edilecekti. Gönüllü askerlerin tertipleri yani, kendileriyle birlikte silah altına alınanlar ne zaman ihtiyat sınıfına geçiyorsa onlar da o zaman ihtiyata geçeceklerdi. Kendi ordu bölgelerinin dışında bir bölgede gönüllü asker olarak bulunanların durumları bağlı oldukları redif livalarına bildirilecekti. Ayrıca gönüllü askerler mensup oldukları sınıfın mecburî hizmetini bitirdikten sonra istedikleri kadar silah altında kalarak hizmet edebileceklerdi.

Devletin ekonomik durumu göz önünde tutularak 1846 yılındaki Kur’a Nizamnâmesi’nde askerliğin vekil ilke ifası demek olan “bedel-i şahsî”, 1870’de ise hem “bedel-i şahsî” hem de “bedel-i nakdî” sistemi kabul edilmişti. Ancak aradan geçen sürede bu sistemin bazı mahzurları ortaya çıkmıştı. Bu nedenle adı geçen sistemin kaldırılarak yerine sadece para usûlü demek olan “bedel-i nakdî” sisteminin konulduğuna dair 1886 Askeralma Kanunu’nun 118. maddesinde, “ *Hizmet-i nizâmiye-i askerîyenin bedel-i şahsî ile ifası usûlü lağv olunmuştur. Bedel-i nakdî kabulü caiz olup bunun da miktarı elli adet Osmanlı altınıdır.* ” hükmü yer almıştır. Bunun yanında 50 adet Osmanlı altını vererek askerlikten muaf olmak isteyenlerin kendilerine en yakın askerî birlikte beş ay boyunca eğitim görmeleri şartı da getirilmişti. Bedel-i nakdî vermek için önce kur’aya katılmak ve tertîb-i evvel numarasını çekmek zorunda olacaklardı. İlgili konuyla alakalı kanunda geçen ifadeler şöyledir : “ *Bedel-i nakdî vermeği arzu edenlerin bedel-i nakdîlerinin kabulü buldukları mahalle en yakın bulunan kıt’a-i askeriyede beş mah müddet hizmet-i askeriyede bulunmalarıyla meşruttur. Bedel-i nakdî vereceklerini numara çekilip tertîb-i evvel numarası isabet ettikten sonra ahz-ı asker şubesine haber verirler.* ” Ayrıca zecrî numara sahiplerinin bu konudaki istekleri kabul olunmayacaktı.(120. Madde)²⁸³

Donanmanın 1885 (h.1303) tarihinde üç bin üç yüz bahriye askerine ihtiyacı vardı. Adı geçen neferin bir an evvel celp edilmesi gerekliliği üzerine durulmaktaydı.²⁸⁴ Alınacak

²⁸³ Aydın, a.g.e., s. 43-44; *Düstür*, 1.tertip, cilt 5, s. 693-695.

²⁸⁴ BOA, İ.DH, nr. 982/77554.

neferlerin özellikle tersâne hizmetine verilecek olan askerlerin sağlam yapılı ve kuvvetli olmaları gerekiyordu. Çünkü donanma-yı hümayûn bünyesinde büyük toplar, gemilerin kazan ve makineleri, itfaiye hizmetleri gibi çabukluk ve güç gerektiren işler bulunmaktaydı. Bunun yanında deniz şartları da neferlerin kuvvetli vücut yapılarına sahip olmasını gerektiren bir başka nedendi.²⁸⁵ Ayrıca askere alma kanununun yürürlükte kaldığı yıllarda aksilikler de söz konusu olabiliyordu. Cebele kazasına bağlı bazı karye ve nahiyelerde asker alımı esnasında yapılan sağlık muayeneleri yüz yüze değil de gıyaben yapılmıştı. Usûle aykırı yapılan bu uygulamanın önlenmesine önem verilmiştir.²⁸⁶ Askere alım sırasında sivil ve askeri memurlar tarafından yapılan yolsuzlukların önüne geçilmesi bir diğer üzerinde durulan meseleydi.²⁸⁷ Trabzon Redif Kumandanlığı'na bağlı Rize kazasında elinde sahte redif varakası olan bir kişi tespit edilmiş ve bu kişi tebdîl-i havadan dönmediği için adına yasal işlem başlatılması emredilmiştir.²⁸⁸

2.4. Osmanlı Gayrimüslimlerinin Bahriye Askerliği Meselesi

Tanzimat dönemi için mühim olan bir diğer mesele Osmanlı gayrimüslimlerinin askerliğiyle alakalı durumdu. Bu süreçte gayrimüslimlerin muvazzaf asker olarak orduya alınmaları ile ilgili ilk önemli gelişme 1835 tarihinde yaşandı. Osmanlı Devleti o tarihe kadar Müslümanlardan sağlanan asker ihtiyacının bir kısmının Hristiyanlardan karşılanmasını kararını verdi. Bunun üzerine kısa bir zaman diliminde adı geçen konu üzerine hazırlıklar neticelendirilip Hristiyan bahriye askeri alınacak yerler belirlendi. Devletin hâkim olduğu topraklar göz önünde bulundurulduğunda belirlenen yerlerin dar bir alanı kapsadığı özellikle de kıyılara uzak iç kesimlerden toplandığı görülmektedir. Osmanlı kara birliklerinde Hristiyan halkın istihdam edilmeleri meselesi ise o günlerde herhangi bir şekilde gündeme gelmedi.²⁸⁹ 1835 senesinde donanma adına böyle bir karar alınmasında etkili olan nedenler şöyle sıralanabilir: Osmanlı topraklarında yaşanan Rum isyanının gemilerde görev alan Rumları etkilemesi, bu kişilerin yerinin Müslümanlarla doldurulmasının gereğinin ortaya çıkması, Mısır donanmasının gelişmesi ve Fransa'nın Cezâyir'i alması Osmanlı Devleti'ni Müslüman denizcilerin geldiği önemli celp alanlarından mahrum kılması donanmanın insan gücüne olan ihtiyacını fazlasıyla arttırmıştı.²⁹⁰ Donanmadaki nitelikli insan potansiyelini arttırmak bu noktada gayrimüslimlerden de yararlanmak diğer bir nedendi. Bir taraftan Osmanlı hâkimiyet sahasında yaşanan isyanlar gayrimüslimlerle alakalı bakış açısında değişikliğe sebep olurken

²⁸⁵ DMA, Mektûbî, nr. 1124/146.

²⁸⁶ BOA, DH.MKT, nr. 1756/96.

²⁸⁷ BOA, DH.MKT, nr. 2444/39.

²⁸⁸ DMA, Mülga Bahriye, nr. 732/263-B.

²⁸⁹ Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, İstanbul 2010, s. 35.

²⁹⁰ Panzac, *a.g.m.*, s. 61.

diğer taraftan kaybedilen topraklar ve celp alanlarının nispeten azalmasının getirdiği ikilem ortaya böyle bir düşünceyi ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Alınan karar gereğince 1835 senesinde Sivas, Amasya, Erzurum, Hafik, Divrik, Tokat, Zile, Van, Ankara ve Nevşehir'den 1098 Hristiyan reâyâ askere alındı. Bahriye askerlerinin celp edildikleri yerleşim yerlerine bakıldığında 1820'li yıllar boyunca yaşanan Rumların isyan hareketlerinin ülke içerisinde ismi zikredilen tebaya karşı güvensizlik havasının hâlâ etkisini devam ettirdiğidir. Bu durum 1835'teki bahriye askeri tertübine de yansımıştır. Asker alımı yapılan bölgelerin özellikle Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerden seçilmesi tesadüf değildi. 1837'de donanmanın ihtiyacı olan asker sayısını karşılayabilmek için Hristiyan halktan yeniden asker alınmasına karar verildi. Bu tarihte yapılan asker alımında kıyıya uzak bölgeler ziyade denize yakın yerleşim yerlerinden donanmaya nefer alındı. Hüdavendigâr, Canik, Trabzon sancakları Hristiyan donanma neferi alınan yerlerin başında gelmekteydi.²⁹¹

1837 tarihinde bahriye neferi olarak alınacak 1.500 Hristiyan, muvazzaf asker olarak 5 yıl boyunca donanmadaki gemilerde görevlendirilecekti. Askerlik müddetince diğer muvazzaf bahriye erleri gibi maaş, mahiye, tayinat ve elbise verilecekti. Terhis olana kadar cizye alınmayacaktı. Tersâne-i Âmire'ye geldikleri tarihten başlamak üzere askerlikte beş yılını tamamlamış olanlar terhis edilip, yerlerine yenileri alınacaktı. Askerlik sırasında rütbe almış olanlar ile ileride rütbeye nail olmak isteyenler isterlerse tezkere bırakabilecekti. Bir diğer dikkat çeken nokta ise beş sene hizmetten sonra terhis edilenler gelecekte bir daha askere çağırılmayacaklarıydı. Bahriye askeri olarak alınacak Hristiyan reâyâ öncelikle 18 ile 25 yaşları arasında, denize alışkın ve kuvvetli Rum gençlerinden seçilecekti. Bu özelliklerde yeterince Rum genci bulunmadığında ise açık Ermeni (Gregoryan) ve Katoliklerden yazılacak neferatla kapatılacaktı. İstenilen vasıflarda gençler toplandıktan sonra bunlar merkezden tayin edilen özel memurlar tarafından muayene edilerek İstanbul'a gönderileceklerdi. Asker adayları İstanbul'da ikinci bir muayeneden sonra donanmaya kabul edilecek bu arada işe yaramaz olduğu belirlenenler olursa bunlar geri gönderilecek yerlerine yenileri istenecekti.

II. Mahmud'un (1808-1839) Hristiyan tebaadan bahriye askeri almasını emreden 6-16 Haziran 1837 tarihli emri ile ilgili sancak ve kazalara çalışmalara başlandı. Gelen haberler gayrimüslim halkın bahriye askeri yazılmak konusunda hiç de istekli olmadıklarını, uygulamanın beklenilenin aksine Hristiyanlar üzerinde genel bir hoşnutsuzluk ve paniğe yol açtığı şeklindeydi. Bazı yerlerde halkın asker yazımından kurtulmak için dağlara veya adalara

²⁹¹ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 35-36; BOA, İD, nr. 16662/23.

kaçtıkları bildiriliyordu. Mesela Rodos ve Sakız adalarındaki Rumların çoğu Osmanlı Devleti'nin kendilerinden de asker alacağı endişesiyle kayıklara binerek civardaki küçük adalara firar ediyorlardı. Alınan önlemler sebebiyle henüz kaçmamış olanların ise en küçük bir fırsatta diğerlerine katılacakları şüphesizdi. Bu arada bazı Hristiyanlar birtakım gerekçeler ileri sürerek kazalarının paylarına düşen askerlerin tamamını veremeyeceklerini söylüyorlardı. Kapıdağı ve Erdek halkı yedi sekiz aydır veba yüzünden çektikleri sıkıntıları dile getirdikleri dilekçelerinde kazalarından daha önce istenen 40 neferata sonradan 13 kişinin daha ilave edildiğini belirterek bu talebi karşılamalarının mümkün olmadığını bildiriyorlardı. Yüzyıllardır askerlik yükümlülüğünden uzak yaşamış olan Hristiyan tebaadan beş yıl sürecek aktif bahriye askerliğini bir anda kabullenmelerini beklemek zordu. Nitekim 1837'deki asker yazımı sırasında yaşanan sıkıntılar bu gerçeği gözler önüne serdi. Bütün olumsuzluklara ve Hristiyan reâyânın gönülsüzlüğüne rağmen, 1837 yılında çoğunluğu Rum olmak üzere toplam 1491 Hristiyan Osmanlı reâyâsı bahriye askeri olarak donanmaya alındı. Bunların 491'i Midilli, Paşalimanı, Bandırma, Gemlik, İmroz, Erdek, Kapıdağı, Bozcaada, Mudanya, Marmara, İmrallı, Limni, Mihalic, Edremid ve Ayazmend'den; geriye kalanı ise Trabzon ve Canik sancaklarındandı.²⁹²

Rodos Adası bağlamında gayrimüslimler ile Müslümanlar arasındaki durumu mercek altına aldığımızda XIX. yüzyılda Akdeniz'deki olumsuz gelişmelerin Rodos gayrimüslimleri üzerindeki etkilerinin sınırlı olduğunu görülmektedir. Adadaki unsurlar arasında bir güvenlik sorunu yaşanmamaktaydı. Bu durum Rodos'un kale istihkâmları yapılanmasında da etkili olmuştur. Kalede daha çok dışarıdan gelebilecek tehlikelerin dikkate alındığı ve hazırlıkların o yönde yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim muhassıllık teşkilâtının oluşturulduğu 1840 yılında adada dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı 7 karakol binası faaliyettedir. XIX. yüzyıl ortalarında adada üç sınıf asker hizmet görmekteydi. Birinci sınıfı Rodos Müslüman halkı arasından seçilen topçu askeri, ikinci sınıfı başka mahallerden tertip olunan nizamiye askeri ve üçüncü sınıfı da adanın muhafazasında görevli gemide hizmet veren bahriye askeri oluşturmaktaydı. Rum isyanıyla birlikte adanın muhafazası için ek tedbirler yürürlüğe konulmuştur. Kaptanpaşa, isyanın ilk dönemlerinde Sakız, Midilli, İstanköy, Rodos ve Limni için Anadolu'dan asker yazılma işlemleri hususunda emirler verip, bir de görevli tayin etmiştir.²⁹³

---

²⁹² Gülsoy, *a.g.e.*, s. 36-39.

²⁹³ Ali Fuat Öreñç, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul 2006, s. 417-418.

3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nda²⁹⁴ Osmanlı gayrimüslimlerinin Müslümanlar gibi askerlikle mükellef olacaklarına dair açık ve net bir ifade yoktu. Ancak fermana yer alan “*muhafaza-i vatan için asker vermek ahâlinin farîza-ı zimmetidir*” cümlesi Müslümanlar dışındaki diğer Osmanlı tebaasının da bu mükellefiyet kapsamına alınması gerektiğini ortaya koyuyordu. Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti'nde, askerlik konusunda toplumsal mükellefiyetlerden, bireysel mükellefiyetlere doğru bir dönüşüm söz konusudur. Bundan dolayı askerlik görevi fermana altı çizilerek ferdi bir mükellefiyet olarak ele alınmıştır. 1839 Tanzimat Fermanı askerlik görevini bir “*farîza-i zimmet*” yani “*kişisel boyun borcu*” olarak belirtmektedir. Zaten Osmanlı Hristiyanları bir süreden beri sınırlı da olsa Müslümanlarla birlikte bahriye askeri olarak donanmaya alınmaya başlanmıştı. Tanzimat Fermanı'nın devlete asker vermeyi “*boyun borcu*” olarak gören yaklaşımı Tanzimat reformlarının en önemli hedeflerinden biri olan Müslüman-Hristiyan eşitliğinin bir gereğiydi. Ancak yüzyıllardır askerlik hizmetinden muaf olmanın avantajlarına alışmış olan Hristiyanların gösterebilecekleri tepkiler düşünüldüğünde onları askerlik fikrine hazırlamadan ve bu konuda gerekli hukukî ve teknik alt yapıyı oluşturmadan, Tanzimat'ın öngördüğü “*tebaa eşitliğinin*” askerlikte sağlanması pek de kolay değildi.²⁹⁵ 1839 yılında 1.000'i Müslüman 1.500'ü Hristiyan olmak üzere toplam 2.500 neferin alınması kararlaştırılmıştır. Daha öncede belirtildiği üzere istihdam olunan neferlere elbise, maaş, mahiye, tayinat verilecekti. Neferlerin hizmet süreleri donanmaya alındıkları vakitten itibaren beş yıldır. Hristiyanlardan donanmada buldukları süreçte cizye talep edilmeyecekti. Alınacak askerlerin denize yatkınlığının olması göz önünde bulundurulmuş bir durumdur.²⁹⁶

1846'da uzun zamandır üzerinde çalışılan kur'a kanunu tamamlanarak yürürlüğe sokuldu. Kanun metni çok sayıda bastırılarak başta ordu merkezleri olmak üzere ilgili yerlere gönderildi. Kanun Müslümanların askerlikleriyle alakalı esas ve ayrıntıları belirlerken Hristiyan tebaanın askerliğinden söz etmiyordu. Kanunun getirdiği belki de en önemli yenilik istenilen şartlara haiz Müslümanlara askerliklerini bedelli olarak yapabilmeye imkân sağlamasıydı. Ancak burada sözü edilen bedel para değil, şahıs idi. Müstesnalar dışında ismine kur'a isabet eden her kim olursa olsun, beş yıl askerlik yapmakla mükellefti. Fakat askerlik çağına gelmiş olanlar arasında önemli bir zanaat veya ticaretle, yahut diğer büyük bir işle uğraşanlar kanunda açıklanan şartları yerine getirmeleri kaydıyla askerliklerini vekil ile ifa edebileceklerdi. Kanuna göre bedel usûlü yalnız beş yıllık temel askerlik hizmeti için

²⁹⁴ Fermanın genel bir değerlendirmesi için bkz. Halil İnalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, cilt 28, sayı 112, Ankara 1964, s. 611 vd.; Tanzimat Fermanı'nın metni için bkz. Lütfi, Tarih, cilt VI, İstanbul 1302, s. 61-64.

²⁹⁵ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 41-42.

²⁹⁶ BOA, HAT, nr. 1265/49004-A.

geçerliydi. Tersâne-i Âmire ve Kal'a-i Hakanî'ye bağlı sancaklarda oturanlar ise bundan faydalanamıyordu. Bedel-i şahsî hakkı daha sonra Hristiyanlara da tanındı. Donanma askeri olan bir Hristiyan istediği takdirde kendi yerine milletinden birisini bedel şeklinde orduya gönderebilecekti. Mesela bir Rum başka bir Rum'u, bir Katolik başka bir Katolik'i bedel olarak verebilirken, Müslümanları veya o tarihe kadar askere dahi çağırılmayan Yahudileri ise bedel olarak veremiyordu.²⁹⁷ Hristiyanlara tanınan bu haklara rağmen askerliğe karşı istekli olduklarını söylemek pek de mümkün değildi. 1851'de Trabzon reâyâsından donanmaya nefer alınacağını haber alan Hristiyanlar buna tedbir olarak Rus ve Yunan pasaportu alma girişimlerinde bulunmuşlardı. Amaç Osmanlı'nın hâkimiyet sahasının dışında yer alarak askerlik hizmetinden kendilerini çıkarmaktı.²⁹⁸ İlerleyen süreçte yaşanan bir diğer olay da 1859 tarihinde Enez (İnöz)'deki nüfus tahririnde yaşanmıştır. Adı geçen mahalde yaşayan Rumlar kendilerini Yunanlı gösterme cihetine gitmişlerdir.²⁹⁹

1846 Kur'a Kanunu ile birlikte yapılan düzenlemelerin yanında Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında da askerlik meselesi üzerine mühim bir gelişme yaşandı. Osmanlı Devleti 28 Mart 1855 tarihinde yüzlerce yıldır yürürlükte olan dinî karakterli bir vergi olan cizyeyi kaldırdı.³⁰⁰

Cizye konusu, Kırım Savaşı'nı sona erdirmek ve imzalanacak barış anlaşmasının hükümlerini belirlemek üzere yapılan devletlerarası görüşmelerde de gündeme geldi. Bu müzakereler sonunda deklare edilen kararlardan biri, Osmanlı Hristiyanlarını Müslümanlarla eşit haklara kavuşturacak reformlara dairdi. Kararın arkasından İstanbul'da Sadrazam Âlî Paşa, Hariciye Nazırı Fuad Paşa ve Şeyhülislâm Arif Efendi ile İngiltere, Fransa ve Avusturya sefirlerinin katıldıkları gizli toplantılar yapıldı. Bu toplantılarda askerlik ve cizye konuları da dâhil olmak üzere Osmanlı Hristiyanlarının haklarını yeniden düzenleyen 1856 Islahat Fermanı'nın taslağı hazırlandı. Bu taslak kısa sürede bir ıslahat metni haline gelerek padişah fermanı şeklinde 18 Şubat 1856'da ilan edildi.³⁰¹ Hükümet mütteliklerinin uyarılarını dikkate alarak 1856 Islahat Fermanı'nın ilanını Paris Antlaşması (30 Mart 1856) öncesine denk getirdi. 28 Mart 1855'deki cizyenin ilga kararının ardından Bâb-ı Âlî, İstanbul'daki Avrupalı sefirlere bundan sonra bu verginin bir daha tahsil edilmeyeceğini bildirerek yeni karar gereği Hristiyanların Müslümanlar gibi askere çağrılacaklarını belirtti. Buna göre Hristiyanlar Osmanlı ordusunda miralaylığa, siyasî ve idarî hizmetlerde ise birinci

²⁹⁷ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 41-47.

²⁹⁸ BOA, İ.HR., nr. 76/3712.

²⁹⁹ DMA, Mektûbî, nr. 37/21.

³⁰⁰ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 60; Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Yıldız, "1856 Islahat Fermanı'na Giden Yolda Meşruyet Arayışları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 7, İstanbul 2002, s. 75 vd.

³⁰¹ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 62; 1856 Islahat Fermanı'nın orijinali için bkz. BOA, İ.MM, nr. 245; Fermanın değerlendirmesi için bkz. Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *DİA*, cilt 19, s. 185-190.

sınıf memuriyetlere kadar yükselebileceklerdi.³⁰² Bâb-ı Âlî, cizyeyi ilga ederek Hristiyanların askere alınmaları önündeki hukukî engeli de ortadan kaldırmış oldu. Böylelikle Kırım Savaşı yüzünden had safhaya ulaşan asker ihtiyacının hiç olmazsa bir kısmının Hristiyanlardan karşılanması ve bu sayede Müslümanların yükünün biraz hafifletilmesi düşünülüyordu. Hristiyanların askere alınacağına ilişkin karar, Osmanlı Devleti'nin o tarihte müttefiki olan Fransa ve İngiltere'den olumsuz bir tepki almadı. Cizyenin ilgasından ise, her iki devlet de büyük memnuniyet duydu. Bunun nedeni, Avrupalı devletlerin yüzyıllardır cizyeyi Hristiyanlar üzerindeki Müslüman hâkimiyetinin bir sembolü olarak kabul etmeleriydi. Hristiyanlarca mahkûmiyet alameti olarak bu verginin kaldırılması Müslüman-Hristiyan eşitliği yolunda ilk önemli reformdu. Gerçekte ilga edilen cizye vergisinin kendisi değil, yalnızca unvanı idi. Cizye ismen ortadan kaldırılırken, bedel-i askerî olarak varlığını 1909'a kadar sürdürecekti.

9 Ocak 1856'da yayınlanan bir hatt-ı hümayûnla, gayrimüslimlerin orduda asker olarak istihdam edilecekleri hususu bir kez daha vurgulandı. Bu konu 18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nda da yer aldı. 1856 Fermanı, gayrimüslim tebaanın Osmanlı Devleti'ndeki eski statülerini tamamen değiştirmekte onların hukukî durumları, dinî ve sosyal hayatlarında köklü değişiklikler öngörmekteydi.³⁰³ Özellikle, fermandaki eşitlik vurgusu dikkat çekiciydi. Tanzimat'a göre Islahat Fermanı'nda eşitlik kavramı çok daha kuvvetli bir şekilde işlenmekteydi.³⁰⁴ Gayrimüslimler ve Müslümanlar Islahat Fermanı ile birlikte yasalar bağlamında tüm haklarda eşit hale geliyorlardı.³⁰⁵ 1856 Islahat Fermanı'ndaki Müslüman ve gayrimüslimlerin eşitliği maddesi tam anlamıyla uygulanamamıştır. Askerlik yükümlülüğü örneği bunu açıkça göstermektedir.³⁰⁶ Hristiyanların eşitlik ilkesinin askerlik konusunda uygulanmasından memnun olacaklarını düşünmek, Kırım Savaşı'nda yaşanan son olaylar hatırlandığında fazla iyimserlik olurdu. Bu gerçeğin farkında olan Bâb-ı Âlî, prensip olarak gayrimüslimlerin askerlik yapmaları gerektiğini fermanda ilan etmekle birlikte onları bu konuda ikna etmenin güçlüklerini düşünerek “*bedelli askerlik*” usûlünü kabul etmek zorunda kaldı. 1856 Fermanı, haklardaki eşitliğinin vazifelerde de eşitliği gerektirdiğinden bahisle, Hristiyan ve diğer gayrimüslimlerin Müslümanlar gibi asker vermeye mecbur olduklarını söylüyorsa da arkasından, “*bedel veya nakden akçe itâsıyla*” fiili askerlik hizmetinden muaf

³⁰² Gülsoy, *a.g.e.*, s. 61-62; Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaninin Tarih-i Islahatı (1826-1882)*, İstanbul 1328, s. 113-114.

³⁰³ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 62-66; Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu(1839-1914)*, Ankara 1989, s. 54.

³⁰⁴ Roderic H.Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform(1856-1876)*, çev. Osman Akinhay, İstanbul 2005, s. 57.

³⁰⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, nşr. Cevdet Baysun, cilt 1, Ankara 1986, s. 67.

³⁰⁶ T.Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2008, s. 267.

olunabileceği de belirtiyordu. Burada sözü edilen bedel, “*şahsî bedel*”di. Tersâne-i Âmire ile Kal’a-i Hakani’ye bağlı bölgeler dışındaki zengin ve şartları haiz Müslümanlar bu imkândan zaten 1846’dan beri yararlanıyorlardı. Keza aynı hak, Hristiyanlar için de söz konusuydu. Fermandaki “*nakden akçe itâsı*”ndan murad ise Müslümanların askerlik hizmeti yerine ödedikleri muafiyet bedeli ile; 14 Mayıs 1855 tarihli karara göre fiilî askerlik kapsamına dahil edilemeyen gayrimüslimlerden alınacak “*iane-i askerî*” idi. Bedelli askerlik, Müslümanlar için 1855 öncesinde “*şahsî veya nakdî bedel*” olmak üzere iki şekilde uygulanmaktaydı. İsmine kur’a çıkan bir Müslüman, kanunda açıklanan şartları taşımak kaydıyla yerine bir başkasını bedel olarak askere gönderebiliyor ya da aktif askerlikten muafiyet bedeli olan parayı hemen ödeyerek beş yıl için bu hizmetten muaf oluyordu. 1856 öncesi nakdî bedel tutarı en az 50 lira (5.000 kuruş), en çok ise 80 liraydı. 1856 Fermanı, şahsî bedelden ayrı olarak Müslümanlara daha önce tanınmış olan “*paralı askerlik*” imkânını gayrimüslimlere de tanıyarak teorik olarak iki grup arasında bir “*eşitlik*” sağlıyordu. Fermanın askerlikle ilgili son cümlesinde, gayrimüslimlerin ordu içinde istihdamlarına dair gerekli düzenlemelerin yapılacağına dair bir ifade vardı. Bu ifade, Bâb-ı Âlî’nin bütün olumsuzluklara rağmen Müslüman olmayan halkın askere alınması konusunda hâlâ ümitli olduğunun işaretiydi. Beklentiler yakında olmasa bile ileride uygun bir zamanda gerçekleşebilirdi.³⁰⁷

Bedel-i askerî vergisinin özelliklerine yakından bakacak olursak bilindiği gibi Meclis-i Tanzimat ülkedeki Müslüman erkek nüfus 6 milyon, gayrimüslim erkek nüfus ise 3 milyon kabul ederek her iki tarafın nüfusundan 1/180 oranında asker alınmasını kararlaştırdı. Buna göre gayrimüslim halktan her sene 16.666 kişinin fiilen askere alınması veya bunun bedeli olan toplam 83.330.000 kuruşun tahsil edilmesi gerekiyordu. Ancak meclis daha sonra tebaa nüfusuyla ilgili rakamların kesinlik arz etmediğini düşünerek yeni tahrirler yapılan kadar bedel-i askerîye muhatap olan gayrimüslim nüfusta dörtte bir oranında tenzilat yaparak bedel-i askerî vergisi toplamını 12.500 kişi üzerinden 62.500.000 kuruş olarak kesinleştirdi. Meclis-i Tanzimat’ın gayrimüslim erkek nüfusta yaptığı 1/4 oranındaki tenzilat 1271 (1855) senesine ait bedel-i askerî hesaplarına da aynen yansıtıldı. Hesaplama yapılırken önce vergi tahsili yapılacak her sancağın gayrimüslim erkek nüfusu ceride muhasebesindeki kayıtlardan istifade ile kaza kaza çıkarılıyor daha sonra her kazanın vereceği asker miktarı “*180 nüfus için 1 nefer*” şeklinde belirleniyordu. Bu işlem sonucu ortaya çıkan rakam Meclis-i Tanzimat’ın ilk kararına göre o kazadan askere alınacak dolayısıyla bedel-i askerî vergisine muhatap olacak reâyâ sayısıydı. Ancak vergi miktarı, Meclis-i Tanzimat’ın tenzilat kararı gereği bu rakamda 1/4 nisbetinde indirim yapıldıktan sonra hesaplanıyordu. Sözelimi, 1858’de Silistre

³⁰⁷ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 67-68.

Eyaleti'ne bağı Tolcu Sancağı'nın, Tolcu Kazası erkek nüfusu 2895 olarak gözüküyordu. Bu kazadan nisbet kaidesine göre (1/180) alınacak asker sayısı 16 idi. Bundan 1/4 oranında indirim yapıldıktan sonra ortaya çıkan 12 rakamı, Tolcu Kazası'nın devlete vereceği asker sayısını ifade ediyordu. Dolayısıyla bedel de bu rakam üzerinden hesaplanıyordu.

Şehir merkezlerinden kazalara, kazalardan ise kasaba ve köylere doğru yapılan tahrirler sonuncu ortaya çıkan yeni nüfus verileri bedel-i askerî gelirlerinin artmasını sağladı. Kaza nüfuslarında doğum, ölüm veya göç sebebiyle meydana gelen nüfus değişiklikleri de verginin hesaplanmasında dikkate alınıyor, fazlalıklar kazaların bedel-i askerîlerine ilave ediliyordu. Eğer herhangi bir sebeple kaza nüfusunda bir azalma söz konusu olursa bu azalmanın para parasal karşılığı o kazanın bedel-i askerî toplamından düşülüyordu. Tenzilat usûlünün terk edilip Müslümanlar için uygulanan 1/180 kuralının bedel-i askerî hesaplarında ölçü alınması, çıkarları açısından eski usûle taraftar olan gayrimüslim halkın şikâyetlerine yol açtı. Bu yüzden tahsilat konusunda bazı sıkıntılar çekildi. Bedel-i askerî vergisi 1895 yılı sonuna kadar “*her yüz seksen erkek nüfus üzerine bir nefer*” kaidesine uygun olarak hesaplanmaya devam etti. Miktarı, yine kişi başına 5.000 kuruş kabul ediliyordu. 30 Ocak 1895'te yayınlanan bir karnâmeyle bedel-i askerî vergisinin 1/135 oranında hesaplanmasına karar verildi. Buna göre gayrimüslim halk her 135 erkek için bir neferin bedeli olan 5.000 kuruş ödeyecekti. Yeni uygulamayla bedel-i askerî vergisi biraz zamlanmış oldu. 1903'te yapılan bir başka değişiklikle bedel 1909 yılına kadar her yüz nüfus için 5.000 kuruş (1/100) şeklinde hesaplandı. Bu değişiklik kişi başına düşen bedelin biraz daha yükseldiği anlamına geliyordu.³⁰⁸

Bedel-i askerî vergisi gayrimüslim erkek nüfusunun tamamını kapsamamakta 15 ila 75 yaş arasında yaşından olanlara dağıtılmaktaydı. 15 yaşından küçük ve 75 yaşından büyük olanlar, hastalar, iş göremez durumda bulunanlar, vergi ödeyemeyecek kadar fakir olanlar, papaz ve diğer ruhbanlar bedelden muaftı. Bunların hisselerine düşen miktar diğerlerine taksim ediliyordu. 30 Ocak 1895'te alınan bir kararla, bedel-i askerî vergisinden istisna edilenlere yeni ilavelerde bulunuldu. Bunlar, gayrimüslim tebaadan askerî ve tıbbî mekteplerde tedris ve tahsilde bulunan muallim ve talebeler, bilfiil askerlik hizmeti görenler, ellerinde askerlik yaptıklarını gösterir ihrac tezkeresi olanlar, polis ve jandarmalardı. Bu kişiler sahip oldukları sıfat veya konumlarını kaybettikleri anda, bedel-i askerî vergisini ödemek mecburiyetindeydi.

Yasa gereği tevziat haricinde tutulması gerekenler ile son nüfus tahririnden sonra göç etmiş veya ölmüş olanların yakınları Bâbiâli'ye müracaat ederek yanlışlığın düzeltilmesini isteyebilirlerdi. Aynı hak, kazalarına konulan bedel miktarını aşırı bulup, indirim yapılmasını

³⁰⁸ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 85-87.

isteyen gayrimüslimler için de geçerliydi. Osmanlı tabiiyetini kabul ederek Rumeli'ye yerleşen Avrupalılar ile Tolcu taraflarında yaşayan Hristiyan Kazaklar da, belirli bir süre bedel-i askerîden muaf tutuldular. Sözelimi 1858'de Tolcu Sancağı'na bağlı Babadağı Kazası'na yerleşen Avusturyalılar hükümetin kendilerine sağladığı ayrıcalıklar sayesinde 1865 yılına kadar, Osmanlı ordusu saflarında uzun yıllar seferlere iştirak eden Tolcu'daki Kazaklar ise, 1866'ya kadar bedel-i askerî ödemediler. Aynı şekilde ilk zamanlar bedel ödemekle mükellef tutulan Hristiyan Kıptiler de, Müslüman Kıptilerin askere alınmasından dolayı daha sonra vergi kapsamından çıkarıldılar. Bu arada, savaşlar sırasında topraklarını terk eden gayrimüslimler de altı sene boyunca bedel ödemeyeceklerdi. Göçebe Hristiyan toplulukları ise belli bir mekâna yerleştirildikten sonra bedel-i askerîyi ödeyeceklerdi. Sözelimi Yanya Eyaleti dâhilinde göçebe sûretiyle yaşayan Ulahlar, yerleşik hayata geçtikleri 1858 yılı Mart ayında bedel kapsamına alındılar. Öte yandan, çiftliklerde çalışmak amacıyla Bosna ve Hersek'e gelmiş olan Avrupalılar da bedel kapsamı dışındaydı. Muhtar ve mümtaz eyaletler ile Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de yaşayan gayrimüslim halk bedel-i askerî vergisinden muaftı.³⁰⁹ Gayrimüslimlerin askerlik meselesinde yapılan bu düzenlemeler Osmanlı içerisindeki Müslüman olmayan unsurları nefer olma konusunda ikna ettiği söylemek pek kolay değildi. 1853 senesinde Kesriye Sancağı'ndan Tersâne-i Âmire için Hristiyan taifeden asker alınmasına karar verilmişti. Kur'anın icrası için Miralay Edhem Bey ve eyalet meclisi azalarından Hacı Bey tayin olunmuştu. Horpeşte Kazası'nda kur'anın uygulanmasına reâyâ tepki göstermiştir. Kur'a işleminin uygulanmasına rızalarının olmadığını belirtmişlerdir. Horpeşte'nin hissesine düşen kur'aya dâhil olmayan yedi nefer yakalanmıştır.³¹⁰ 1871 senesinde bir yıl önce askerlik için yapılan kur'a çekimlerine çağrılan Prizren ahâlîsinden birçoğu katılmadığı gibi kur'a isabet eden kişiler askerlik vazifelerini yerine getirmekte imtina etmişlerdir. Daha sonra Safvet Paşa'nın bölgeyi ziyareti adı geçen mahalde yaşanan çeşitli olumsuzların önüne geçilmesinde etkili olmuştur.³¹¹ 1885'te İsporata adaları halkının yapılmak istenilen nüfus sayımından imtina ettiği görülmektedir. Bunun nedeni şüphesiz nüfus tahrirlerinin asker celpleri konusunda devlete mühim veriler sunmasıydı. Adalar halkının zikredilen tarihteki nüfus sayımına karşı çekimser kalması üzerine Sömbeki Adası'na Eser-i Nüzhet ve İstanköy vapurları bölgeye gönderilmiştir. Bunun üzerine Sömbeki ve Herkit adalarında süratle nüfus tahririne başlanılmıştır.³¹² 1887 tarihinde ise adalarda bulunan Hristiyanlar İslâm köylerini tazyik ve tehdit etmekteydiler. Bu durum

³⁰⁹ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 90-91.

³¹⁰ BOA, İ.DH, nr. 267/16662-9.

³¹¹ *Takvim-i Vekayi*, nr. 1399, 11 Cemayizelahir 1288.

³¹² DMA, Mektûbî, nr. 509/48.

üzerine ismi geçen mahallere asker sevk edilmesine ve Müslüman halkın korunması için elde bir vapurun bulundurulmasına karar verilmiştir.³¹³ Güvenliğin sağlanması ve devamı mühim bir meseleydi. Bahsi geçen seneden önceki vakitlerde de Girit Adası'nda asayişin muhafazası için vapurlar mevcuttu. Bu vapurların tonajlarından dolayı adada yer alan Hanya Limanı'na girmekte sorun yaşamaları nedeniyle elde olan vapurlardan daha ufak bir vapurun gönderilmesi de talep edilmiştir.³¹⁴ İstenilmeyen bu olaylar yanında gayrimüslimler arasında gönüllü olarak Osmanlı ordusuna hizmet verenler de vardı. 1876-1877 Osmanlı-Sırp Savaşı'nda yararlılıkları görülen Hristiyanlardan oluşan gönüllü ve yardımcı birliğin tekrar toplanıp Ruslarla yapılacak savaşta 3000 neferden oluşacak yardımcı bir alayın oluşturulması düşünülmüştür. Gayrimüslimlerin bu şekilde vatan-ı umûmiye destek vermelerinin takdire şayan olduğu belirtilmiştir.³¹⁵ 1877 yılı Haziran ayında Prizren'de vatanın muhafazası amacıyla Müslüman-gayrimüslim karışık olarak 4000 kişi kendi istek ve arzularıyla bir bölüğün teşkilini sağladılar. Redif zabitanı tarafından da bu bölüğe harekât-ı harbiye talimine yaptırılmıştır.³¹⁶

Bedel-i askerî vergisi fert bazında yani mükelleflere getirdiği malî yük itibarıyla ele alındığında ortaya şöyle bir görüntü çıkıyordu: 1/180 kaidesine göre hesaplandığı dönemde bedel-i askerî vergisi kişi başına 28 kuruş gelecek şekilde formüle edildi. Buna göre 15-75 yaş arasındaki bir gayrimüslimin hissesine senede ortalama 28 kuruş bedel-i askerî vergisi düşüyordu. Dolayısıyla bir gayrimüslim 60 yılda askerlik bedeli olarak toplam 1.680 kuruş ödüyordu. 1/135 oranında hesaplandığı devrede ise bedel kişi başına 37 kuruş 10 para olduğundan bir Hristiyan veya Yahudi Osmanlı vatandaşı 60 senede devlete ortalama 2.222 kuruş bedel-i askerî veriyordu. 1/100 kaidesine göre ise bu miktar yılda 50 kuruştan 60 senede 3.000 kuruşa çıkıyordu. 1896 yılına kadar gayrimüslimlerin bedel-i askerî vergisi kişi başına ortalama 28 kuruş; 1896-1903/04 seneleri arasında 37 kuruş 1,5 para; 1904-1909 döneminde ise 50 kuruş gelecek şekilde düzenlendi. Üstelik bedel-i askerî vergisi peşin tahsil edilmeyip muayyen taksitler halinde isteniyordu. Dönemin usta ve işçi yevmiyeleriyle mukayese edildiğinde bedel-i askerînin miktarı bir hayli düşüktü. Örneğin, Nafia Meclisi'nce belirlenen rakamlara göre 1857 yılı Eylül ayında bir neccar ve silicinin yevmiyesi 20 kuruş, taşçının 18 kuruş, lağımçı ve hırvatın 13 kuruş, hamalın 12 kuruş, duvarcının 16 kuruş, kaldırımcının 15 kuruştur. 1859 yılı Mart ayında ise bir dülger en çok 30, en az 20 kuruş; rencber ustası 28 kuruş, marangoz 25 kuruş, oymacı 30 kuruş; taşçı, sıvacı, nakkaş, bıçakçı, hamamcı 25'er

³¹³ DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 279/12-A.

³¹⁴ DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 47/27-A.

³¹⁵ BOA, İ.DH, nr. 745/60933.

³¹⁶ BOA, İ.DH, nr. 747/61062-2.; Takvim-i Vekayi'de yayımlanan bir istatistiğe göre 1871 senesinde Prizren sancağında; 170440 İslâm, 25008 Bulgar, 4520 Latin nüfusu bulunmaktaydı. (*Takvim-i Vekayi*, nr. 1433, 9 Ramazan 1288.)

kuruş, lağımçı 18 kuruş, su yolcu 20 kuruş gündelik almaktaydı.³¹⁷ Aynı tarihlerde bedel-i askerî vergisi yılda ortalama 28 kuruştı. Bedel-i askerî vergisi halkın malî durumuna göre paylaştırıldığından 28 kuruşun çok üzerinde bedel verenler olduğu gibi bunun çok altında ödeme yapanlar da vardı. Bir Müslüman'ın bedelli askerlikten yararlanabilmesi için 1856-1870 yılları arasında peşin olarak 5.000 kuruş (50 altın lira) nakdî bir bedel ödemesi gerekiyordu.³¹⁸ Müslümanların askerlik bedellerini “*meskûkât-ı hâliseden*” vermeleri zorunluymışken, gayrimüslimlerden nadiren de olsa bedel-i askerî vergisi olarak kuruş yerine “*kavâim-i nakdîye*” veya “*mağşûş meskûkât*” bile kabul ediliyordu.

Bedel-i nakdî, 1870-1886 döneminde 15.000 kuruşa çıkarıldı. 1886'dan sonra ise önce 10.000 kuruşa sonra 7.500, nihayet 5.000 kuruşa kadar indirildi. Bedel-i nakdînin 5.000 kuruş olarak alındığı dönemde bir Müslüman beş yıl boyunca askerlikten muaf olabilmek için 20 yaşında 5.000 kuruş vermek zorundaydı. Oysa ki bir gayrimüslim askerlikten muafiyeti karşılığında 60 senede toplam 2.222 kuruş bedel ödemekteydi. Gayrimüslimler bedel sayesinde ömür boyu askerlikten affedildikleri halde, bir Müslüman verdiği askerlik bedeliyle yalnızca muvazzaflık hizmetinden kurtulabilirdi. Muvazzaflık yani aktif askerlik süresini bu şekilde tamamlayan Müslümanlar rediflik sınıfına geçirilir fakat ihtiyaç halinde yine askere çağrılabilirdi. Bu durumdan olan bir kişi ya yerine vekil gönderir ya da rediflikten muaf olabilmek için yine 5.000 kuruş bedel-i nakdî öderdi. İsteyenler rediflikten sonraki mustahfızlık devresi için de bedel verebiliyorlardı. Kısacası, ismine kur'a isabet eden bir Müslüman Osmanlı vatandaşı bu üç sınıf askerlikten muaf olabilmek için posta masrafları dahil toplam 151 altın lirayı (15.100 kuruş) gözden çıkarmak zorundaydı.

Osmanlı Devleti'nde askerlik süresi 1843 ve 1846'da 5 yılı muvazzaflık ve 7 yılı rediflik dönemi olmak üzere toplam 12 yıldır. 1869/70 yılında muvazzaflık dönemi toplamda 6 yıla çıkarıldı. Bunun 4 yılı silah altında 2 yılı ise ihtiyat olarak geçirildi. Rediflik ise 6 seneydi. 1869/70'de rediflikten sonra bir de 8 yıllık mustahfızlık dönemi ihdas edildi. 1909'da muvazzaflık 3 yıl, ihtiyatlık 6 yıl, rediflik 9, mustahfızlık devresi 7 yıldır. Aynı yıl deniz kuvvetlerinde muvazzaflık 5 yıl, ihtiyatlık 10 yıl, rediflik 5 yıl olup mustahfızlık dönemi yoktu.³¹⁹

Eric Jan Zürcher'e göre, Hristiyanların orduya alınmasının 1909'dan önce ciddi bir seçenek olmadığı 1870 yönetmeliğinde açıkça görülmektedir. Birinci maddede şu ifade bulunmaktadır : “*Sultanın iyi korunan mülklerinin tüm Müslüman nüfusu kendi üzerlerine*

³¹⁷ Gülsoy, a.g.e., s. 97-100.

³¹⁸ Ufuk Gülsoy, “Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askerî(1855-1909)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 37, İstanbul 2002, s. 117.

³¹⁹ Gülsoy, a.g.e., s. 100-101.

vecibe olan askerî hizmeti yapmaya şahsen yükümlüdürler.” Gayrimüslimlerden hiç söz edilmemesi, Osmanlıların gözünde askerî hizmet kanunu kapsamında olmadıklarını göstermektedir. Böylece, 1909’a kadar gayrimüslimler için askerî hizmet teorik olarak bir seçenek olarak kaldı. Bu orduda Hıristiyanların olmadığı anlamına gelmiyordu. Fakat bunlar subay olup esas olarak sıhhiye sınıfında yer alıyorlardı. Bu kesim çoğunlukla teğmen ve yüzbaşı rütbesindeki Ermeni ve Rum asıllı ordu doktorlarından oluşmaktaydı.³²⁰ Gayrimüslimlerin ordu içerisinde istihdamı konusunda özellikle de donanmada görev yapmaları konusunda bir başka görüş de uzun müddet Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde yaşamış ve Fenerler İdaresi’nde görev yapmış bir Fransız olan Camille Bernard Collas’tan gelmektedir. Mezkûr kişiye göre 1847’den beri gemilerde çalışan Rum Ortodoks dininden denizciler, dindaşlarının kara ordusunda hizmet görmeye karşı gösterdikleri isteksizliği sergilememektedirler. Bunun nedeni olarak da bütün uluslarda daha çocukluk yaşlarında başlayarak disipline alışan denizciler yasalara uygun hareket etmeleri ve durumlarından hoşnut olmayan hareketler sergilememelerini göstermektedir.³²¹

Üzerinde durduğumuz süreçte Avrupalı devletlerin tebarı olan milletlerden asker alabildikleri görülmektedir. Rusya; Kazak ve Çerkesleri, Fransa; Cezâyirli, İngilizler; Hintlileri, Felemenkler ise Sumatralıları askerlikle mükellef tutuyorlardı.³²²

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra askere alma ile ilgili olarak temel değişiklikler yapılmak istenmiş ve hatta bu amaçla da bir asker alma tasarısı bile hazırlanmıştır. Ne var ki ülkenin içinde bulunduğu içi ve dış sorunlar yeni bir kanunun çıkarılmasına ve uygulanmasına fırsat bırakmamıştı. Buna rağmen bu dönemde askerlik ve askere alma ile ilgili olarak o zamana kadar çözülmemiş çok önemli sorunlar çözüme kavuşturulmuştur. 7 Ağustos 1909 (1325) bir kanunla eskiden beri istisna mahaller olarak kabul edilen İstanbul ve Bilâd-ı Selâse (Galata, Eyüp, Üsküdar) halkı askerlik mükellefiyetine alındı. Çözüme kavuşturulan çok önemli bir diğer husus da o vakte kadar nizami askerliği kabul etmeyen ve etmek istemeyen gayrimüslimlerin de bu kanunla Müslümanlar gibi askerlik yükümlülüğüne alınmalarıdır.³²³ Adı geçen kanunun 1. maddesi yukarı bahsettiğimiz konulara açıklık getirmesi açısından mühimdir : “*Anâsır-ı Gayrimüslime-yi Osmaniyeden alınmakta olan bedelât-ı askeriye 1325 senesinden itibaren ref ve ilga olunmuştur. Binaenaleyh gerek gayrimüslimden ve gerek Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse ve saire gibi elyevm nüfusları tahrir olunan mahaller ahâlîsinden*

³²⁰ Erik Jan Zürcher, “Teoride ve Pratikte Zorunlu Askerlik Sistemi(1844-1918)”, *Devletin Silahlanması Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, der. Erik Jan Zürcher, çev. M.Tanju Akad, İstanbul 2003, s. 100.

³²¹ Bernard Camille Collas, *1864’te Türkiye Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapütülasyonların Tam Metni*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2005, s. 81.

³²² Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu(1861-1876)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 41.

³²³ Ayın, *a.g.e.*, s. 46-47.

esnân-ı sütte-i askeriye dâhilinde bulunanların 1325 senesinden itibaren ve el-yevm meri'ül icra olan kanuna tevfikân kur'aları keşide olunacaktır."³²⁴

Rumî 1325 (1909/1910) yılı mecburi askerlik uygulamasının başlangıç tarihi olması hasebiyle bir hayli sıkıntılı geçti. Bu sıkıntılar askeralma işlemlerinin her aşamasında olduğu gibi muayeneleri tamamlanmış asker adaylarının kur'aları sırasında da yaşandı. 1910 Şubat ayında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd'e bağlı İsporad (Sporad) adalarına kur'a icrası için giden görevli heyet, gayrimüslim muhtar ve eşrafın, "bu adaların masûniyetini ileri sürerek" kur'a meclisine katılmayacaklarını söylemeleri üzerine işe başlayamadı. Muhtarların daha sonra itirazdan vazgeçerek emre uyacaklarını açıklamalarıyla heyet kur'a fermanını halka okuyabildi. Fermanın okuması akabinde ada sakinlerini toplayan muhtarlar halka Osmanlı ordusunda asker olmak isteyip, istemediklerini sordu. Halkın cevabı olumsuzdu. Bunun üzerine muhtarlar kendilerinin de kur'a meclisine katılmayacaklarını açıkladılar. Olayın öğrenilmesi üzerine Dahiliye Nezareti Cezâyir-i Bahr-i Sefîd valisine şifreli bir telgraf göndererek 1909 öncesine ait askerlik muafiyetlerinin II. Meşrutiyet'ten sonra kaldırılmış olduğunu artık İsporata adalarından da asker alınacağını bildirdi. Bunun üzerine askerlik işlemlerine yeniden başlayan askeri heyet, muhtarlardan ada halkının son nüfus bilgilerini istedi. Muhtarların bilgi vermeğe yanaşmaması sebebiyle asker adaylarının tespiti eski nüfus kayıtlarına göre yapıldı. Aynı yıl Sömbeki Adası ihtiyar heyeti Osmanlı hükümetine başvurarak cezirelerinin taşlık ve susuz olduğunu halkın geçimlerini sağlayabilmek için sadece sünger avcılığı yapabildiklerini söyleyerek askere alındıkları takdirde perişan olacaklarını belirterek eskiden olduğu gibi askerlikten muaf tutulmalarını talep etti. Mükellefiyet kapsamına alınan İsporad adalarındaki Rum halkın direnişi yüzünden 9 Mayıs 1910 tarihi itibarıyla buralardan Osmanlı ordusuna asker sevki yapılamadı. Bu arada Bâb-ı Âlî ada sakinlerinin muafiyet iddialarını değerlendirdi. Sonuçta iddialarını haksız ve Kânûn-ı Esâsi'nin eşitlik ilkesine ayıkırı bularak reddetti. Osmanlı hükümeti, ilgili nezaretlere birer yazı göndererek İsporad adalarında "mükellefiyet-i askerîyyenin behemehâl" uygulamasını istediye de adalar halkının direnişi yüzünden asker celbini gerçekleştiremedi. Direnişe çok sayıda Hristiyan kadın da katılarak İsporad adalarında askerlik işlemlerinin durdurulmasını istedi. Mesela Kaşot'ta bu amaçla perde arkasından erkeklerin organize ettiği kadın nümayişleri yapıldı.³²⁵

³²⁴ *Düstûr*, tertîb-i sani, cilt 1, s. 420.

³²⁵ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 158-159.

Her Şeye rağmen 1910 yılı başında vilayetin çoğunda asker adaylarının kur'aları çekildi.³²⁶ Gayrimüslim Osmanlı askerleri orduda yalnız kara birliklerinde değil, ihtiyaç oranında donanmada da görevlendiriliyordu. Donanmada istihdam edilecek gayrimüslimler özellikle denize kıyısı olan bölgelerden seçiliyordu. Bunlara gerektiğinde savaş gemilerinde de görev veriliyordu.³²⁷

---

³²⁶ Güsoy, *a.g.e.*, s. 159.

³²⁷ Güsoy, *a.g.e.*, s. 163.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAHRİYE ASKERİ ALIMI SONRASINDAKİ UYGULAMALAR

3.1. Bahriye Askerinin Talimi

Askerlik mesleğinin temelinde talim yer almaktadır. Düzenli olarak bir ordu içerisinde yapılan talimler askerlerin disiplin altına alınarak birlikte hareket etme kabiliyetini geliştirmelerine mühim bir katkı sağlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde III. Selim ve onu takip eden süreçte II. Mahmud devrinde ordu üzerinde düzenleme yapılması düşüncesi hâkimdi. Bu noktada talim konusu da gündemde yer alan maddeler arasındaydı. Nizâm-ı Cedîd fikrinde daha sonra da Yeniçerilerin ilgası ve yeni bir ordu düzeninin teşkilinde talim ve taallüm temelde bulunmaktaydı. III. Selim (1789-1807) devrinde talimle ilgili olarak kaleme alınan metinlerde açıkça gözlemlendiği üzere nefer namzetlerine öncelikle nasıl ve hangi hızla yürüneceği, ne şekilde bekleneceği, sağa, sola ve geriye dönüleceği öğretiliyordu. Yürüyüşler ve silahların ateşlenmesi esnasında neferler arasında senkronizasyonun sağlanması öğrenme süreci sonunda oluşması beklenen kalıcı davranış değişikliğinin en mühim unsuruydu.³²⁸ II. Mahmud (1808-1839) zamanında oluşturulan yeni ordunun bânisi siyasi iradenin zahiri tarifine bakılacak olunursa “ *Ta'lîm-i mezkûrun hülasası neferât-ı askerîyyeye evvelâ silah kullanmak sâniyen eyü yürüme usûlünü tefhim ve salisen vakt-i muhârebede elzem olan hareketleri öğretmekden ibarettir.* ” Bu tarife bakıldığında talim ve taallümle kastedilen aslen bir “beden terbiyesi” olduğu hükmüne varılmaktadır. Askerde istenilen tarz davranış alışkanlıkları oluşturmayı hedefleyen talim düşüncesi acemi olanın ehil hale gelişine kadar sürekli tekrarlanırdı.³²⁹

Sanayi çağı ile birlikte yan yana gelişen Avrupa düzenli ordularında askerden beklenen mekanik performans standardının geliştirilmesi idi. Bu da aynı şeyin sürekli tekrarıyla, savaş aletini kullanmadaki el becerisi ve emre itaat etmekle askerin zihninde ve bedeninde iyice yer edecekti. Sanayi çağı sürecinde zanaatkârın yerini nasıl ki seri imalatçı fabrika işçisi almışsa, işte buna benzer şekilde düzenli ordudan da benzer bir işçi davranışı bekleniyordu. Yani ordu mensubu asker, fabrika işçisi gibi rutin işleri bedeni ile yerine getirecek ve fazla düşünmesine gerek kalmayacaktı. Ondaki beklenen mekanik olarak işini yapması ve itaat etmesiydi. Ordularında düzenli bir sisteme geçen Avrupa'daki bu yaklaşım, pek tabii donanmada da karşılığını bulacaktı. Osmanlı sultanı II. Mahmud, önce Yeniçeri Ocağı ile işe başlayacak ve düzenli ordu-donanma işlemini hayata geçirecekti. Yeniçeri Ocağı'nın lağvıyla birlikte kara askerinde meydana gelen değişim ve düzenleme bahriye askeri için de söz konusu olmuştur.

³²⁸ Fatih Yeşil, “Nizâm-ı Cedîd Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790-1807)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 52, İstanbul 2011, s. 41.

³²⁹ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, İstanbul 2009, s. 335.

Sultan II. Mahmud'un, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordu için yapacağı düzenlemelere denizciler de dahil olacaktır. Bilindiği gibi Sultan II. Mahmud, bu yeniliklerle düzenli ordu kurma girişimlerini başlatmıştır. Yapılan düzenlemelerle alay, tabur, bölük terimleri ile miralay, binbaşı, ünvanları benimsenmiştir. Alaylar, hassa ve mansûre olarak ikiye ayrılmış, bunun yanında Avrupa'da olduğu gibi askere düzenli eğitim ve öğretim yaptırılmış, araç-gereç ve silahları yenileştirilmiş, iyi eğitilmeleri için Prusya'dan subaylar getirilmiştir. İşin okul boyutunda 1827'de Askeri Tıp Okulu, 1834'de ise Harp Okulu açılarak subay yetiştirilmeye başlanmıştır. Böylece ordu tamamen merkezî ve düzenli bir yapıya kavuşturulmuştur. Ancak donanma, ordu gibi hemen düzenlemeye tabi tutulamamıştır. 1831'e gelindiğinde bu iş gündeme alınmış ve ordu için yapılan dönüşüm tecrübeleri donanmaya da tatbik edilmiştir. Kara ordusu içinde 1826 sonrası yapılan değişime bakılarak, donanmanın durumu Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp bir nizamnâmede ele alınmıştır. Nizamnâmeye genel olarak bakıldığında denizcilik işleri özelde de donanma bir bütün olarak ele alınmıştır.³³⁰

Talim, kara ordusunda olduğu kadar donanma için de gözardı edilemez bir yerdedi. XIX. yüzyılla birlikte devletler arası rekabetin denizler üzerinde daha da artması, gemi inşa teknolojisinde yaşanan gelişmeler denizlerde görev yapan personelin daha nitelikli ve daha disiplinli olmalarını gerekli kılıyordu. Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde bahriye alanında yürürlükte olan kanunlarda donanma için talimin önemini altı çizilmektedir. Askerin eğitimini en iyi şekilde yerine getirebilmesi için talim için gerekli teçizata sahip olması da gerekliydi. Sultan Abdülaziz dönemi açısından bu duruma baktığımızda Batı'nın silahlanma hızı ve kalitesinin her geçen gün artması üzerine Osmanlı Devleti de yeni tarz silah ve buna ait malzemeleri Avrupa ülkelerinden satın almak sûretiyle ordu ve donanmasını güçlendirmeye çalışmıştır.³³¹ Sultan Abdülaziz donanma için gerekli olan askerî malzemenin alınmasını sağlamasının yanında bahriyenin gücünün artırılması konusunda Sir Adolphus Slade'nin de donanmada hizmet etmesini sağlamıştır. Adı geçen yabancı müşavir göreve başladığında Kaptan Paşa'nın maiyetinde yer alarak bahriye askerinin talimi konusunda danışman olmuştur. Slade, 1853'te donanmanın durumu hakkında şunları söylemektedir : “ Bu yıl müsait mevsimde donanmanın her sınıf gemilerinde bir filo Karadeniz'e çıkarılıp talim yapılsaydı çok faydalı olacaktı. ” Beyan ettiği görüşüne gerekçe olarak da donanmadaki erlerin yarısının memleketten yeni gelmiş acemiler olduğunu,

---

³³⁰ Düzcü, *a.g.t.*, s. 138-139.

³³¹ Ünal, *a.g.t.*, s. 124.

öteki yarısının ise bu acemilerden daha iyi olmadığını belirtmiştir.³³² Adolphus Slade'in bahriye askerlerinin talimi konusunda lâyhaları da bulunmaktaydı. 1851 senesinde Peyk-i Zafer kalyonunun mektep gemisi haline getirilerek talimlere başlanılmasını lâyihasında belirtmiştir. Müşavir Paşa olarak da anılan Slade'in ele aldığı bir diğer konu da toçuluktur. Kırım Harbi yıllarında Kaptan Paşa'ya sunduğu lâyihasında şöyle demektedir : “ Necm-i Şevket gemisinde top talimine başlanmasında maksat, Avn-i Bârî gemisi ile top talimi yapıp neferleri hazırlamak ve bütün donanma gemilerine topçu muallimleri yetiştirmektir. Bu esnada donanmada haylice yeni asker mevcut olduğundan vakit kaybetmeyerek bunlara süratle top fennini öğretmeye ihtiyaç vardır. Bu şekilde hareket edildiği takdirde birçok topçu muallimine sahip olunacaktır. Bundan böyle top fenninin tahsil ve talimi için Necm-i Şevket gemisine kimse gönderilmeyerek mevcut gemilerin her biri talim gemisi itibar olunması topçuluğu tahsil etmiş olanların maharet kazanmaları ve yeni askeri de kolaylıkla talim etmeleri için her gün iki-üç saat top talimi icra edilmesi, Bahri Bey'in her gemiyi muayene ederek her bir hususun nizamına uygun bir şekilde yapılmasına çalışması ve Kasım'dan sonra yine eskisi gibi yeni askerle bazı talimciler Necm-i Şevket gemisine gönderilerek talime başlamalarına müsaade edilmesi niyaz olunur. ” Bahsettiğimiz bu lâyihanın yanında Müşavir Paşa, 1854 yılında subaylığa yükseltelen deniz erleri ve umumiyetle donanmada kullanılan subayların terfileri hakkında da bir rapor hazırlamıştır. Genel anlamda baktığımızda Adolphus Slade nam-ı diğer Müşavir Paşa Osmanlı bahriyesine hizmet ettiği 16 yıl boyunca yararlı faaliyetlerde bulunmuştur.³³³

II. Abdülhamid devrinde (1876-1909) ise donanmada görev yapan bahriye askerlerinin buldukları gemilerde uygulanan mevcut programlara göre her tür talimin ciddiyetle yerine getirilmesi ve edindikleri maharetlerin derecelerinin öğrenilebilmesi için altı ayda bir defa imtihan yapılmasına karar verilmiştir. Her askerin teker teker yapılacağı imtihanlar neticesinde tutulan cetveller Dâire-yi Bahriye'ye gönderilmiştir. Ayrıca gemilerde harik talimleri, müsademe talimleri ve umumi talimlerin gemilerde bütün personelin görebileceği münasip bir mahalle asılarak bir düzenli bir şekilde yapılmasına özen gösterilirdi. Bahriye zabitanlarının talim gemisinde maharet ve bilgilerini geliştirebilmesi için eğitime katılmaları konusunda sürekli teşvik edilmişlerdir. Bütün bunların teftişi ise değişik mevkilerde bulunan kumandan ve komodorların³³⁴ maiyetlerinde bulunan bir vapurla ara sıra gezerek gemi mürettebatının talimlerini gözlemeleri şeklinde olup, bu konuda üç ayda bir jurnal vermeleri

³³² Soydemir, *a.g.t.*, s. 35-39.

³³³ Soydemir, *a.g.t.*, s. 61-65.

³³⁴ Komodor, bir filotillânın sevk ve idaresinden sorumlu kişilere denir.(Lütfi Gürçay, *Gemici Dili*, İstanbul 1962, s. 253.)

mecburi tutulmuştur.³³⁵ Bahriye Kanunnâmesi'nde düzenli jurnal verilmesiyle ilgili şu ifadeler bulunmaktadır : “Donanmanın ahvali ve keyfiyetine dair donanma kapudanı tarafından bir kıta jurnal tutulub bunun bir nüshası her üç mâhda bir kere donanma kumandanı vasıtasıyla bahriye nezâretine kılınacaktır.”³³⁶

Kanunlar anlamında bahriye askerlerinin eğitimine baktığımızda, 1849 Bahriye Nizamnâmesi'nde talim ilgili maddeler yer almaktadır. Mezkûr nizamnâmede, donanmada eğitim yapılacağı zaman görevli hiç kimse kendi başına hareket edemeyeceği ve serasker gemisinden çekilen işarete uyulması gerektiği belirtilmiştir. Eğitim esnasında askerin telaşlandırılmayıp olay çıkarılmadan eğitime devam edilmesine dikkat çekilmiştir.

Bahriye Nizamnâmesi'nin talimle ilgili olan 21. maddesinde, donanmada eğitime başlamadan önce boru çaldırılıp talime çıkacak asker pruvadan grandiyeye kadar tabura alınacağı yazılmıştır. Bu usûl donanmaya dışarıdan gelen misafire de uygulanacak ve yine aynı şekilde boru çaldırılarak askere taburu alınacaktı ve gereği yapılacaktı. Donanma için gerekli olan malzemenin kışlada ve karakollarda iyi muhafaza edilmesi için özel yerler tahsis edilmesi nizamnâmenin 31. maddesinde dile getirilmiştir. Mühimmat gemilerde ambar ve bataryalarda, diğer yerlerde ise iyi saklanacak depolarda bulunmalıydı. Bu gibi yerlerden sorumlu olan memur ve subaylar kullanılacak mühimmat ve eşyanın fazla sarfedilmemesine dikkat edeceklerdi. Şayet malzemenin korunmasına riayet edilmez ise sorumlu kişilerden bedeli tazmin ettirilecekti.³³⁷

Nizamnâmede adet olduğu üzere bahriyede görevli personel ile erlere belirli vakitlerde ateşli silahlarla eğitim yaptırılacağına altı çizilmiştir. 100. madde de gemilerde mevcut topların her birine beşer hartuç³³⁸ hesabıyla gerekli cephane verileceği, her altı ayda bir kere gülle ile nişan talimi, üç ayda bir defa güllesiz, kurşunsuz, ateşli top ve tüfek ile, onbeş günde bir defa ağızlık talimi icra ettirileceği ifadeleri geçmektedir. Bu talimler gelişi güzel yapılmayacaktı. Komutanlar İstanbul'da ise serasker gemisine, eğer seyirde iseler kendilerinde rütbe bakımından büyük olan komutan veya başbuğa müracaat etmeye mecbur olup yalnız olurlarsa kendi başına talim yapmalarına izin verilmiştir. Talimle alakalı olan bir diğer madde olan 102. madde de ise asker olan kişilerin vakitlerini boşa geçirmeyip eğitimle meşgul olmaları gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle asker cumartesi günü güneşin doğuşundan kuşluk vaktine kadar kılıç eğitimi, havanın iyi olması durumunda akşama doğru yelken eğitimi; Pazar günü sabahleyin top, akşamüzeri filikalarda kürek ve gemilerde işaret eğitimi

³³⁵ Batmaz, a.g.t., s. 94-95.

³³⁶ 1297 Bahriye Kanunnâmesi, s. 55.

³³⁷ Bahriye Nizamnâmesi(1849), çev. Sabahattin Öksüz, yay. haz. Coşkun Güngen, Ankara 1996, s. 7-11.

³³⁸ Hartuç, mermilerin barut haklarının konması için fanilâ veya ham ipektan yapılmış keselere yahut pirinçten yapılmış kovanlara denir. (Gürçay, a.g.e., s. 194.)

yapacaktır. Pazartesi günü askerin kalkışı ile birlikte neta batarya, daha sonra ise yanaşık düzen eğitimi, akşam 21.00-22.00 sularında selviçe³³⁹ eğitimi, Salı günü kuşluk vaktine kadar yanaşık düzen ve tüfek eğitimleri, havanın iyi olması durumunda akşama doğru arma eğitimi yapılacak, Çarşamba günü sabahleyin askerin elbisesi kontrol edilecek, akşam ezanı sularında top ve arma talimi ile meşgul olunacaktır.³⁴⁰

Bahriye Nizamnâmesi'nden daha sonra çıkarılan h.1297 (1879/80) Bahriye Kanunnâmesi'nde talim konusunda özellikle kumandanların görevlerine vurgu yapılmıştır. Kumandan olarak bahriyede görev yapan kişilerin bulunduğu mahallerde sorumluluklarında olan filoya top talimlerini icra ettirmeleri gerektiği bahriye kanunnâmesinde belirtilmiştir. Ayrıca kumandan olan kişinin bulunduğu mahaldeki bahriye askerlerinin talimlerle yeteneklerinin geliştirilmesi yine zikredilen şahsın yapması gereken işler dahilindeydi.³⁴¹ Ayrıca sulh zamanlarında harp gemilerinin toplarının mükemmel bir şekilde hazır bulunmasının önemine bahriye kanunnâmesinde değinilmiştir. Muharebe için lazım olan mühimmat ve levazımatın gemide eksiksiz bir şekilde yer alacaktı. Top, tüfek ve kılıç talimleri bahriye dairesi tarafından verilen tarifnelere göre yapılacaktı. Bahriye askerleri bunun haricinde bir harekette bulunmayacaklardı. Sefine süvarisi toplara dair verilecek talimatnameye göre gemide bulunan zabitan ve neferatın talim etmeleri için icab eden tertibatı herkesin muharebe zamanında bulunacağı mahal ve mevkiye göre kullanmalarını öğretecekti. Buna göre gemi süvarisi hızlı bir şekilde zabitan ve neferlerin maharet kazanmaları için gayret edecekti.³⁴²

Osmanlı donanmasının özellikle bahar aylarında düzenli olarak İstanbul'un Beşiktaş sahili açıklarında talim yapmasına önem verilirdi. Talim sırasında bahriye nizamnâmesinde de altı çizildiği üzere disiplinin sağlanması mühimdi.³⁴³ Deniz erlerinin piyade talimi için başlarına subay tayin edilirdi.³⁴⁴ Bahriye askerinin talimi için gerekli olan levazım kendilerine verilirdi Bunun yanında donanmadaki neferlerin tüfekleri eskidiğinde yerlerine yenilerinin verilmesine özen gösterilirdi. Tüfek talimi için icab eden malzeme bahriyelilere temin edilirdi.³⁴⁵ Donanma içerisinde yer alan gemilerin ihtiyaç duyduğu siyah barut, kurşunlu fişek gibi malzemelerin ikmaline ehemmiyet verilirdi.³⁴⁶ Askerî savunma alanında yaşanan gelişmeler de takip edilirdi. 1890 tarihli bir arşiv belgesinden yeni icat edilen dumansız barut ve gazlı

³³⁹ Selviçe, armada bulunan müteharrik halatlara denir. (Gürçay, *a.g.e.*, s. 341.)

³⁴⁰ *Bahriye Nizamnâmesi*(1849), s. 30-31.

³⁴¹ *1297 Bahriye Kanunnâmesi*, s. 31.

³⁴² *1297 Bahriye Kanunnâmesi*, s. 73.

³⁴³ BOA, Amedi Kalemi, nr. 24/24.

³⁴⁴ DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 4/209-B.

³⁴⁵ BOA, C.BH., nr. 196/9189; C.BH., nr. 43/2013.

³⁴⁶ DMA, Mektûbî, nr. 3/97.

tüfeğin Osmanlı bahriye ordusunda tecrübe edildiği anlaşılmaktadır.³⁴⁷ Donanmaya verilen silahların bakımı ve korunmasının gerekliliği askerlere açık bir şekilde ifade edilmekteydi.³⁴⁸ Tüfek talimi yanında top talimi de yapılırdı. Top talimi sırasında başarılı olanlara nişan verilirdi.³⁴⁹ Ayrıca top talimlerinin yerinden gözlemlenmesine devletin önem verdiği görülmektedir. 1871 senesinde Kal'a-i Hakaniye'de mukim olan topçu askerlerinin maharetlerini anlamak amacıyla Mirliva Reşid Paşa memur edilmişti. Adı geçen kişi Rusçuk'a giderek bu mahallin kalesinin Taş Mescid Tabyası'nda hazır bulunarak nişan talimi de izlemiştir.³⁵⁰

Tüfek, top, kılıç, rampa, ayak ve rakam talimleri gemide mutad olarak yapılan talimlerdenidir. Top taliminde dikkat edilen noktaların başında herkesin muharabe zamanında bulunacağı mevki öğrenmesi ve seri hareketler yapması gelmekteydi. Bu sebeple her bir top için görevli zabıt ve askerinin isimleri bir pusûlaya yazılarak herkesin görebileceği bir yere asılırdı. Büyük toplar, kılıç topları, kılıç ve mitralyöz talimlerinde askerinin başında mutlaka bir zabıt bulunurdu. Topların başında hazır bulunan bu kıdemli zabıtın emri olmadıkça atış talimi başlamazdı. Her üç ayda bir gemi süvarisi tarafından gece top atışı talimi de yaptırılır. Eğer bu atış talimlerinin meskûn mahalde yapılması icab ediyorsa mutlak sûrette mahalli yönetimden izin alınması gerekmektedir. Yabancı limanlarda da mahallî hükümetin nizam ve kanunları doğrultusunda ahâlîyi rahatsız etmeyecek şekilde talim yapılması uygun görülmüştür. Bu talimlerde sarf edilen top, barut, humbara, şişhane tüfeği fişeğinin miktarı geminin günlük vukuat jurnaline kaydedilirdi. Donanmanın seferden önce teçhizi esnasında cephanesine kaç adet barut sandığı istif edebileceği tersâne zabitanı tarafından raporla Harbiye Dairesi'ne bildirilirdi. Bu raporun bir nüshası gemi süvarisine verilirdi. Ayrıca bu talimlerde müsaade edilenden fazla top kullanılması yasaktır. Gemide asker sabah kılıç talimi de yapar. Bu talim üç siper, iki kesiş ve bir saplayıştan ibaretti. Kılıç talimi genellikle top ve tüfek taliminden sonra yaptırılmaktadır.³⁵¹

Acemi askerinin eğitilmesi üzerinde durulan mühim bir meseleydi. Eğitim için gemiler tahsis edilirdi. Kumkapı önlerinde talim için gemiler çıkarılırdı.³⁵² Eğitim sadece İstanbul civarında değildi. 1857 (h.1274) tarihinde acemi neferinin bahriye fennini öğrenmesi için Beriyetüşşam taraflarına gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³⁵³ Deniz erlerinin gemide eğitim görmeleri mühimdi. Bu sayede denizdeyken nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda

³⁴⁷ DMA, Mektûbî, nr. 711/105-185.

³⁴⁸ DMA, Mektûbî, nr. 732/15.

³⁴⁹ BOA, İ.DH., nr. 260/16095.

³⁵⁰ *Takvim-i Vekayi*, nr. 1434, 13 Ramazan 1288.

³⁵¹ Şakir Batmaz, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*, İstanbul 2010, s. 45-46; *1297 Bahriye Kanunnâmesi*, s. 74-75.

³⁵² BOA, İ.DH., nr. 408/27007.

³⁵³ BOA, İ.DH., nr. 403/26691.

uygulamalı bir eğitim görmüş oluyorlardı. Askerlere top, tüfek talimi yanında hattıharp ve müsademe eğitimleri de verilirdi.³⁵⁴ 1890 senesinde bahriye silahendaz taburları erleri ile birlikte gemideki erlerin de haftada üç gün eğitime tabi tutulmaları dile getirilmiştir.³⁵⁵

Donanma Akdeniz’de eğitim ve manevra tatbikatları gerçekleştirilmiştir.³⁵⁶ Donanmada her üç ayda bir top talimi yapılması h.1297 (1879/80) Bahriye Kanunnâmesi’nde belirtilmekteydi.³⁵⁷ Ayrıca her bir bölükten acemi erlere kürek talimi yaptırılmaktaydı. Yine çok sık olmasa da bahriyelilere seyahat esnasında yangın (harik) taliminin de yaptırıldığı görülür. Bu talimde gemi mürettebatı, kampananın çalmasıyla birlikte sus borusunun sesini işitir. Herkes bulunduğu yerde durur. Gardiyanların yangın mevkiini ilan için çaldığı düdüğü müteakip söylenen nidayı dinlerler. Böylece yangının geminin neresinde çıktığı bütün personel tarafından anlaşılır. Yangın başta ise mümkün mertebe geminin kıcı rüzgara doğru çevrilir ve yangını söndürmek için önceden hazırlanan ecza şişeleri ve su kullanılır. Seyr-i sefain memuru veya muavinleri petrol ve buna benzer maddelerin saklandığı mahallerin anahtarlarını süvarinin yanında emrine hazır bulundurur. Yangının bulunduğu yere yakın olan yerdeki cephanenin uzak bir mahalle sevkine nezaret ederler. Cerrah ise hastaların gemide güvenli bir yere nakli ile eczanın korunması, icabı halinde denize atılması ile görevlidir. Sefine emini, mahpusların prangalarının fora edilerek localarından çıkarılıp uygun bir mahalde nöbetçi nezaretinde tutulmalarını sağlar. Kâtipler ise paralarla gemiye ait resmi evrakların tahliyesi ile ilgilenirdi. Yangın taliminin haftada en az bir defa yapılması gerekmektedir.³⁵⁸

Askere talim yaptıracak subayların eğitimine de ehemmiyet verilmekteydi. Top, torpido, seyrisefain eğitimi görmeleri için subaylar İngiltere’ye gönderilmiştir. Bunun yanında Amerikan donanmasında staj görmek üzere deniz subayları görevlendirilmiştir. Ayrıca Fransa’ya tahsil görmek üzere deniz subaylarının gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³⁵⁹ Eğitim görmek üzere Almanya’ya bahriye zabıtları gönderilmiştir. Bu zabıtlar adı geçen devletin donanmasına kabul edilmişlerdir. Osmanlı Devleti de bu durumdan dolayı Alman imparatoru ve hükümetine memnuniyetlerini belirtmişlerdir.³⁶⁰ Askerin taliminin yanında özellikle kış aylarındaki hava şartlarından korunabilmeleri için kışlaların tamir edilir ve eksikler giderilirdi. Bahriye askerleri kışın Heybeliada ve Tersâne-i Âmire civarındaki kışlalarda ikamet

³⁵⁴ DMA, Mektûbî, nr. 577/209.

³⁵⁵ DMA, Mektûbî, nr. 632/52.

³⁵⁶ DMA, Tersâne, nr. 753/70-A

³⁵⁷ DMA, Mektûbî, nr. 342/14.

³⁵⁸ Batmaz, *a.g.e.*, s. 47.

³⁵⁹ DMA, Erkan-ı Harbiye, nr. 131/31; Tersâne, nr. 914-A/200-A; Mektûbî, nr. 874/14.

³⁶⁰ BOA, İ.HUS., nr. 21/31.

ederlerdi.³⁶¹ Neferatın talim yapması ve barınması yanında beslenmesi de bir diğer mühim meseleydi. 1886 (h.1304) tarihli askerlere verilecek yemek cetveline göre neferlere kurubamya, pilav, pırasa yahnisi, nohut yahnisi, fasülye yahnisi verilmekteydi.³⁶²

Askeri talimler dışında okuma-yazma bilmeyen deniz eratına subaylar tarafından gerekli eğitim verilirdi. Erlere gemicilik eğitimi de subaylar tarafından yaptırılırdı. Ayrıca imamlar aracılığıyla neferler din eğitimi alırlardı.³⁶³ İmamlar içerisinde orduda hizmet verenler önemli bir konumda yer almaktaydılar. Donanmada, tersanede, askerî hastanelerde, kara ve deniz mühendishaneleri gibi askerî eğitim kurumlarında dinî hizmetler imamlar eliyle gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca imamların padişah beratı ile tayin edildikleri ve muayyen maaşlara bağlanmış oldukları bilinmektedir.³⁶⁴ Bahriye ve bahrî işlere ait müesseselerdeki (Tersane, Boğaz Kaleleri) ve yerleşim birimlerindeki (Çanakkale, Kasımpaşa gibi) imam tayinleri genelde Kaptan Paşa tarafından teklif edilmekteydi.³⁶⁵ 1883 senesinde donanmada görev yapan müstahdem asâkir-i bahriye gediklilerinden okuma-yazma bilmeyenleri çoğu gemicilikten imtihan olunarak zabitanlığa geçmekte oldukları görülmüştür. Bu durum donanmadaki cahil zabıt sayısını arttırmaktaydı. Sonuç olarak bu kişilerin okuma-yazma öğrenmesi cihetine gidilmiştir. Okuma-yazmada başarılı olmayanlar ise rütbelerinden terfi edemeyeceklerdi.³⁶⁶

II. Abdülhamid döneminin özellikle bahriye alanında önemli isimlerinden olan Hasan Rami Paşa³⁶⁷ hatıratında talim konusuna değinir. Bu mesele hakkında çeşitli vurgularda bulunur. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı öncesindeki hazırlıklarda donanmanın talimi meselesinde fikirlerini Bahriye Nezareti'ne beyan etmiştir. Osmanlı donanmasının Çanakkale'den hareketinden itibaren taktik talimleri yapması gerektiğini dile getirmiştir. Gemi komutanlarının bu konudaki eğitimlerine önem verilerek tam bilgiye sahip olmaları gerektiğinin altını çizmiştir. Atış talimlerine başlanılmasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Hasan Rami Paşa'ya göre herkes elindeki silahın tesir gücünü ve özelliklerini bilerek kullanılmalıdır. Bu hususlara uyulmazsa Osmanlı'nın denizde korunması zordur. Bundan dolayıdır ki Muarız Körfezi'nde silahların tecrübesiyle atış talimi ve teşkilât tatbikatının yapılmasının önemi Hasan Rami Paşa tarafından padişaha iletilmiştir.³⁶⁸

³⁶¹ BOA, HAT, nr. 1244/48316; HAT, nr. 1244/48316-A.

³⁶² DMA, Islahat, nr. 9/73.

³⁶³ DMA, Komodorluk, nr. 35-A/17.

³⁶⁴ Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 12-13.

³⁶⁵ Beydilli, *a.g.e.*, s. 28.

³⁶⁶ DMA, Islahat, nr. 5/22.

³⁶⁷ Hasan Rami Paşa'nın hayatı hakkında bilgi için bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Denizlerimizin Amirleri Derya Kaptanları Bahriye Nazırları ve Deniz Kuvvetleri Komutanları*, haz. İbrahim Akkaya, Fahri Ayanoğlu, Ankara 2009, s. 118-119.

³⁶⁸ *II. Abdülhamid Devri Son Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa ve Hatıratı*, yay. haz. Osman Öndeş, İstanbul 2013, s. 153.

Hasan Rami Paşa'nın 31 Mart 1898 tarihinde bahriyeyle ilgili görüşlerini yine II. Abdülhamid ile paylaşmıştır. Görüşlerini şu şekilde sıralamaktadır: Osmanlı donanmasının İstanbul'da bulundurulmasının iki noktada zararlı olduğu görüşündedir. Birincisi İstanbul Haliç'te yerleşen harp gemilerinde görevli yüksek rütbeli subaylar adaba ve askerî kurallara riayet etmeden atıl bir şekilde vakit geçirmekte ve bu nedenle işsizliğin verdiği sonuçlara bağlı olarak manevi bakımdan çok geride kalmaktadırlar. İkincisi, donanma İstanbul Haliç'te buldukça görevli subay ve askerleri için gerekli eğitim yapılmadığından harp gemileri hareket ve faaliyetten mahrum kalmaktadır. Bu da Osmanlı Bahriyesi'ni en önemli gelişme döneminde geride kalmasına neden olmuştur. Belirtilen iki hususun giderilmesi gerektiği sûretiyle, harp gemilerinin sahillerimizdeki limanlara dağıtılarak kanunnâme hükümlerine göre amiral, subay ve askerlerin eğitimlerini yapmaları gerekir. Gemi mürettebatının meşru işlerde askerî görevleriyle meşgul bulunmaları, askerî eğitimlerini arttırmaları, amirlerine itaat hususu ve belirtilen askerlik görevine alışmalarına yardımcı olacaktır. Bu hususların faydalı olacağı tarafınızca bilinmektedir.

Hasan Rami Paşa görüşlerini yaşanan olaylarla da desteklemektedir. XIX. asrın sonlarında meydana gelen Japonya-Çin ve İspanya-Amerika deniz savaşlarından çıkarılan sonuçlardan bahsetmektedir. Bu savaşlarda, donanmaları harbe hazırlıklı olan ve ihtiyaçlarını yerinde karşılayanlar ile harp teşkilâtları bakımından çeşitli silah eğitimleri ile beraber, senede bir defa büyük filo manevraları yapan donanmaların başarılı olduğu görülmüştür. Hasan Rami Paşa bunu göz önünde bulundurarak sahillerimizde bulundurulacak savaş gemilerimizin devamlı eğitimle meşgul olup senede bir defa da Akdeniz'de toplu tatbikat yapması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Diğer taraftan Rami Paşa, sahillerimizin özellikle boğazın düşman saldırısından korunması için deniz harp taktiklerine uygun olarak eğitimlerin yapılmasının gerekliliğine değinir. Subaylar ve askerlerin denizin her türlü koşullarında görev yapacak şekilde eğitilerek deneyimli duruma getirilmeleri gerektiği görüşlerine ekler. Hasan Rami Paşa o dönemde Alman İmparatoru'nun Alman deniz subaylarına verdiği demeçle bahriyede insan faktörünün önemini özetler. İlgili açıklamada Alman imparatoru şu ifadeleri kullanmaktadır : *“Bir denizci devletin denizci yetiştirebilmesi, büyük bir donanma teşkil etmesinden daha zordur. Çünkü devlet gerek gördüğünde birkaç donanma kurabilir. Fakat kendisine lazım olan binlerce denizciyi satın alamaz. Bunun için, önce denizci eğitimine önem verelim.”* Ayrıca Hasan Rami Paşa, Osmanlı donanmasının merkezinin Çanakkale Boğazı olması gerektiğini görüşlerine eklemiştir.³⁶⁹

---

³⁶⁹ Hasan Rami Paşa ve Hatıratı, s. 206-207.

II. Abdülhamid'e sunduğu bir 1904 tarihli bir başka raporunda Hasan Rami Paşa, savaş gemilerinde eğitim görmemiş ve başarısı sınanmamış subaylar ve erlerin atanmasının önlenmesine dikkat çekmiştir. Rami Paşa, subay ve askerlerin top eğitim gemisinde imtihan edilip diploma almadan donanmaya verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Paşa'ya göre, denizci olmak amacı ile alınacak yeni personel, denizlerdeki her türlü koşulda görev yapabilmelidir. Bu amaçla alınacak kişilerin, denize kıyısı olan sahil bölgelerinden seçilmesi gerekmektedir.³⁷⁰

II. Abdülhamid devrinde bahriye alanında mühim isimlerden bir diğeri de yabancı müşavir Kalau Von Hofe'du. Adı geçen müşavir Osmanlı Devleti'ne 1892 ile 1903 yılları arasında hizmet etmiştir. Hofe'un 15 Temmuz 1892 tarihli padişaha sunduğu raporunda Osmanlı bahriye subay ve askerlerinin kabiliyetli kişiler olmasına rağmen çeşitli deniz tecrübelerine yeni silahların kullanılmasında alıştırma yapmaya muhtaç olduklarını, bunun ise barış zamanlarının çok iyi değerlendirilmesiyle olacağını, sadece teorik bilgilerin öğretilmesinin yeterli olmayıp pratik olarak da denizde çalışmalar yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Kalau Von Hofe'un 3 Eylül 1892 tarihli bir başka raporunda bahriyeye mensup subay ve askerlerin talim ve terbiyeleri hakkında görüşlerini dile getirmektedir. Raporunda yakında oluşturulacak olan talim filosundaki gemilere tayin edilecek subay ve neferlerin görev ve hizmetlerinin denizcilik usûllerine tamamiyle uygun bir şekilde icra ettirilmesini, senenin muhtelif zamanlarında yapılacak talim ve manevraların mükemmel ve tafsilatlı bir program dahilinde uygulanarak filo kumandanına bu programın verilip hükümlerinin harfiyen yerine getirilmesini ve bunun da müfettiş vasıtasıyla takip edilmesini tavsiye etmektedir. Hofe, 17 Mart 1893 tarihli raporunda bahriye askerlerin talimiyle alakalı düşüncelerini dile getirmiştir. Mezkûr raporda, donanma için gerekli techizatın alınmasının yeterli olmadığı subayların bunların kullanmakta yetenek sahibi olmalarının gerekliliğini vurgulamıştır. Adalar Denizi sularında devamlı seygar olmak üzere her türlü techizatı mükemmel en az bir zırhlı talim gemisinin bulundurulmasını ve subayların bir program dahilinde bu gemiye gidip alışkanlık kazanmalarının gerekliliği Von Hofe tarafından belirtilmiştir.

Donanma hakkında sunduğu raporlar dışında Von Hofe 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Donanma hakkında müşahedelerini hizmet süresi içerisinde padişaha arz etmeye devam etmiştir. Osmanlı savaş gemilerinin teknelerinin sağlam ve kullanılmaya uygun olup ancak yeni gelişmelre göre diğer devlet donanmalarında olduğu gibi bölmeler ilave ve zırhlı güverte imal edildiği ve makineleri tadil edilip silahları yenilemek sûretiyle takviye ve ıslah olunduğu takdirde kullanılmaya devam edileceğini Von Hofe

³⁷⁰ Hasan Rami Paşa ve Hatıratı, s. 216-218.

bildirmektedir. Donanmada bahsedilen ıslahatın yapılabilmesi bir sene içinde mümkün olduğu gibi bu süre zarfında da donanma mürettebatının yeni manevralar öğrenmek üzere talim ile meşgul olmaları gerekmektedir. Bir taraftan bu faaliyetler devam ederken diğer taraftan da her sene yeni bir zırhlı gemi alınmasına başlanacak ve birkaç sene sonra mükemmel bir donanma meydana getirilmiş olacaktır. Donanmanın tadil ve ıslahı için Almanya'dan mühendis getirilmesine ve donanmanın mürettebatının da Hofe Paşa'nın tarif edeceği şekilde yeni usûlde manevra ve talimlere başlamasına karar verilmişti.³⁷¹

Netice olarak bahriye askerinin talim konusunun devletin gündeminde yer aldığını görebilmekteyiz. Hem devletin hem de bu konuda görevlendirilen kişilerin donanmanın gelişmesi ve askerinin eğitiminin daha iyi bir noktaya gelmesindeki çabaları göz ardı edilemez bir durumdaydı. Aslında temelde düşüncelerin birleştiği yer, donanma için gerekli olan gemilerin, silahların alınmasının tek başına yeterli olamayacağı bunları kullanacak yetişmiş asker gücünün de olması gerekliliğinin hayati bir mesele olduğuydu. Bu düşünce yapısına uygun olarak yapılan talim uygulamalarıyla bu meseleye çözüm bulunmaya çalışılmıştır.

3.2. Bahriyede Disiplinin Sağlanması

Askerlikte ceza meselesi disiplinin sağlanmasında temel noktada yer almaktadır. Bahriye askerleri içinde buldukları mesleğe uygun davranmadıklarında bazı cezalar ile karşı karşıya kalabilmekteydiler. Osmanlı Devleti'nde deniz kuvvetlerindeki ceza konusu bahriye ile ilgili çıkarılan kanunlarda kendine yer bulmuştur.

1849 Bahriye Nizamnamesi'nin 45. maddesinde askerinin suç işlemesi durumunda nasıl bir işleme tabi tutulacağı açıkça belirtilmektedir. Askerlerden suç işleyen olursa, subayları tarafından Divan-ı Harb'e verilecek ve işlenen suçların derecesine göre cezalandırılacaklardır. Suç işleyen askerinin tahkikatı, asker donanmadan ise donanma subayları, Bahriye Mektebi'nden ise oluşturulacak meclisin üyeleri tarafından yürütülecektir. Suç işleyen kişi hakkındaki ayrıntılı rapor, suçlu donanmadan ise Kaptan Paşa'ya, Bahriye Mektebi'nden ise Bahriye Mektebi Nazırı'na arz edilecek ve onlar tarafından onayına müteakip Bahriye Feriki'ne ve daha sonra Bahriye Meclisi'ne onay için havale edilecektir. Bahriye Meclisi'nin vereceği karara göre kesinleşen ceza Kaptan Paşa tarafından onaylanacaktır. Bu usûl kışla, alay, riştehâne gibi yerlerde aynen uygulanacaktır.³⁷²

Nizamnamedeki bir diğer maddede, subaylarla beraber çarşıya çıkan veya görevli olarak gönderilen askerinin firar etmesi halinde sorumlu olan subay, askeri buluncaya kadar aramaya mecburdur. Bahriye Nizamnamesi'nin 51. maddesinde, askerlikte karakol görevi dikkat

³⁷¹ Soydemir, a.g.t., s. 128-144.

³⁷² Bahriye Nizamnamesi(1849), s. 15.

edilecek önemli hususlardan biri olduğundan, bahriyede görevli subay ve erlerin kasıtlı ve özürsüz olarak sorumluluk alanlarını terketmemeleri gerektiği dile getirilmektedir. Buradaki görevlilerden birisi gidecek olursa, kendilerinden üst rütbeli subaylardan izin alıp nöbet yerine başka biri görevlendirilmeden ayrılmayacaktır. Bunun gibi mazereti olanları kasten değiştirmeyenler hakkında soruşturma yapılacak ve bir sebep ile ayrılanlara da sebebi sorulup ceza verilecekti. Nizamnâmenin 53. maddesinde de askerinin cezalandırılması ile ilgili ibareler yer almaktadır. Subay ve askerlerden, serasker gemisinden de izin verilmesi halinde gemilerinden Cuma ve Pazartesi geceleri izin alanlar verilen sürede geri döneceklerdir. İzin süresini yirmi dört saat geçirenler hakkında firar işlemi yapıp mahkemeye verileceklerdir. Ancak izin müddetini geçirip kendileri gelenler görevi terk ettiği gerekçesiyle cezalandırılacaklardır.³⁷³

1849 Bahriye Nizamnâmesi'nde cezaî işlem gerektiren firar meselesine açık bir şekilde değinilmiştir. Donanma gemilerinden veya kara birliklerindeki askerlerden birisi firar edip dost devletlerin gemilerinden birine girdiği anlaşılırsa bahriye kuralları gereği asker gittiği gemiden talep edilir. Eğer gemi, firar edip kendilerine gelen askeri inkar ederse, geminin etrafında karakol yapıp filika gönderilerek durum geminin bağlı olduğu konsolosluğa bildirilecek, konsolosluktan yetkili bir kişi alınarak gemi aranacaktır. Şayet geminin bağlı olduğu konsolos yoksa durum valiliğe bildirilerek buradan görevlendirilen bir kişi vasıtasıyla gemiye girilerek firari yakalanarak izin verilen görevlilere teslim edilecektir.

Nizamnâmenin 109. maddesinde de askerlere uygulanacak cezalarla ilgili cümlelere yer verilmiştir. Herhangi bir erin suçlu olduğu, subayı tarafından meydana çıkarıldıktan sonra kanunen cezası verilecektir. Suçu sabit olanlar hangi sınıf ve milletten olursa olsun gemideki görevliler tarafından eziyet ve rencide edilmeyektir. Bazı katiller ve hırsızlık yapanlar, sıkı şekilde tutularak lüzumundan fazla sıkıntı verilmeyerek, yalnız firar etmek ve silah kullanmak isteyenlerin sıkı şekilde bağlanmasına itina olunacaktır. Nizamnâmenin konuyla ceza konusu ilgili bir diğer maddesinde, karakol gemisinde bulunan subay ve erler görevlerini askeri kurallar içerisinde yapıp adalet ve hakkaniyet ölçüsüne uygun olarak hareket edeceklerdir. Gemide tevkif edip yakaladıkları herhangi birisinden rüşvet almayacaklar, onlara eziyet ve kötü harekette bulunmayıp limana teslim edeceklerdir. Eğer subay ve erlerden rüşvet alan veya haksız yere suçlulara eziyet eden olursa, tahkikatı yapılarak gerekli cezanın verilmesine dikkat edilecektir.³⁷⁴

³⁷³ Bahriye Nizamnâmesi(1849), s. 16-17.

³⁷⁴ Bahriye Nizamnâmesi(1849), s. 31-34.

Bütün bunlar yanında askerî ceza kanununun erlere en iyi şekilde öğretilmesi üzerinde durulan bir başka konuydu. Bu şekilde bahriyede görev yapan erler askerlik hizmetleri süresince kanun çerçevesinde hal ve hareketlerinde daha dikkatli olmuş olacaktı.³⁷⁵

Bahriye erleri içerisinde ıslah edilemeyen veya disiplini bozanlar olduğunda bu kişilere ceza verilirdi. Bu gibi askerlerin Yemen'e sürüldüğü görülmektedir. Yemen yanında disiplinsizliklerinden dolayı Fizan'a sürülen deniz subayları da olmuştur.³⁷⁶ Tersânede ve donanmada disiplin çok mühimdi. Resmi selamlamalarda veya normal zamanlarda tersânede laubali hareketlerde bulunmaya teşebbüs eden deniz subayları uyarılırdı. Askerin elinde sigara ya da tesbihle gezmesi kabul edilebilir bir durum değildi.³⁷⁷ Subaylar hizmet erlerini askerî işler dışında kendi kişisel işlerinde kullanamazlardı.³⁷⁸ Bu durum 1849 Bahriye Nizamnâmesi'nin ilgili maddesinde de açık bir dille belirtilmişti. Subayların keyfi bir şekilde askerî kurallara uymadan erlere kötü davranmaları devlet tarafından hoş karşılanmayan bir durumdu. Subay bu hareketlerin dolayı uyarı alırlardı.³⁷⁹ Subaylarla erler arasında borç para alıp-vermek yasaklanmıştı. Buna rağmen İskodra komodorluğuna bağlı Saadet Vapurunun subaylardan borç aldıkları belirlenmiştir. Aralarında borç alışverişi bulunanlar cezalandırılmıştır.³⁸⁰ Deniz subaylarına rüşvet ve hediye almamaları konusunda müftü önünde yemin ettirilirdi.³⁸¹

Cezayı gerektiren bir diğer durum üzerinde durduğumuz nizamnâmede de yer aldığı gibi firar meselesiydi. Bahriye Nizamnâmesi'nde olduğu gibi Bahriye Kanunnâmesi'nde de firar konusuna yer verilmiştir. Gemiden bir kişi firar ettiğinde bu durum derhâl kumandana veyahud kıdemli zabıtana bildirilecekti. Gerekli halde firar durumu Bahriye Nezareti'ne de irsal olunacaktı.³⁸² İki aydan fazla firar edenlerin rütbeleri kaldırılırdı. İdare-i Mahsusa vapurlarından kaçarak firar eden bahriye erlerine divan-ı harp tarafından çeşitli cezalar verilmekteydi. Harp divanı askere bir ceza verdiğiğinde bu yaptırım Şûrâ-yı Bahriye'nin onayından geçtikten sonra uygulamaya konulurdu.³⁸³ Asker işlediği suça göre ceza alırdı. Örneğin bahriye eri bir subayı öldürmüştü küreğe konulabilir veya idam edilebilirdi.³⁸⁴

Bahriye askerleri izinsiz olarak hareket edemezlerdi. Erlerden bazılarının geceleri balık avına çıktıkları ve kaza sonucu denize düşenlerin olduğu tesbit edilmiştir. Bunun durum

³⁷⁵ DMA, Mektûbî, nr. 175/150.

³⁷⁶ DMA, Erkan-ı Harbiye, nr. 121/25; Şûrâ-yı Bahrî, nr. 575-A/8-A.

³⁷⁷ DMA, Tersâne, nr. 495-C/81-B; Tersâne, nr. 495-C/83-A.

³⁷⁸ DMA, Tersâne, nr. 495-C/89-B; Tersâne, nr. 564/66-B.

³⁷⁹ DMA, Divan-ı Harb, nr. 73/31.

³⁸⁰ DMA, Komodorluk, nr. 39-A/314.

³⁸¹ DMA, Mektûbî, nr. 8/80; Mektûbî, nr. 8/99.

³⁸² *1297 Bahriye Kanunnâmesi*, s. 92-93.

³⁸³ DMA, Divan-ı Harb, nr. 28/8; Divan-ı Harb, nr. 29/53; Divan-ı Harb, nr. 11/14.

³⁸⁴ DMA, Mektûbî, nr. 908/9.

sonucunda balık tutanların yanında askerlerin disipliniyle vazifeli süvari ve memurlar da sorumlu tutulmuşlardır.³⁸⁵ Subaylar da her asker gibi içinde bulunduğu mesleğe aykırı hareket edemezlerdi. Disiplinsiz hareketleri sonucunda ağır yaptırımlarla karşı karşıya kalırlardı. Sahte ekmek pusûlası düzenleyen bir deniz subayı askerlikten uzaklatırılmıştır. Yine sahte senet düzenleyen bir brik kâtibi de askerlikten el çektirilmiştir. Firari bir deniz çavuşu da keza askerlik mesleğinin dışına çıkarılmıştır. Tütün kaçakçılığı yaptıkları tesbit edilen deniz erleri de yaptıkları bu işten men edilmişlerdir.³⁸⁶ Deniz subayları kılıçsız gezemezlerdi. Bu kurala aykırı hareket etmeleri durumunda yakalananların hapsedilmeleri sağlanırdı.³⁸⁷ Subayların izinsiz bir şekilde evlenmemeleri gerekirdi. Eğer böyle bir durum tesbit edilirse tedib ve terbiye edilecekleri beyan edilmiştir.³⁸⁸ Bunların dışında zabitanın sokaklarda üniforma ile sigara içmesi yasaktı. On sekiz yaşında küçük olan zabitan ile bahriye sıbyan neferatının tütün içmesine müsaade edilmeyeceğine Bahriye Kanunnâmesi'nde değinilmiştir.³⁸⁹ Askerin kumar oynamaması ve etrafı rahatsız edecek derecede gürültü yapmaması, güvertede usûle aykırı davranmalarını için sefine emini tarafından sık sık kontrol edilmelerinin gerekliliği Bahriye Kanunnâmesi'nde değinilen disiplinle alakalı bir başka konuydu. Uygunsuz harekette bulunanlar ve hizmetlerinde eksiklikler olanlar derhal nöbetçi zabite ve süvari-yi saniye bildirileceklerdi.³⁹⁰

Genel olarak değerlendirdiğimizde Osmanlı bahriyesinde firar, içki içme, kanun ve nizamnâmeler ile üstlerine karşı gelme, adam yaralama gibi suçlardan dolayı ceza aldıkları görülmektedir. Seyahat esnasında gemide en çok işlenen suçların başında ise karaya çıkanlardan sarhoş olarak geri dönenlerin olması gelmektedir. Bunlar zincire vurularak cezalandırılmıştır. Bunun yanında günlük talime katılmayan nefere 18 usturpa vurulmuştur.³⁹¹ Bu tarz cezalar sadece Osmanlı Devleti'ndeki bahriyelilere özgü değildi. İngiltere'de beylik gemilerinin sık sık kaza yapmasının sebebinin kaptanların ve bahriye personelinin ihmalkârlığı olduğunun tesbit edilmesi üzerine sorumlu kişilerden bir kısmı azl edilmiştir. Birçoğu ise takdir cezası almıştır.³⁹²

Disiplinsizliklerle alakalı yaşanan sıkıntıların önüne geçmek için şu önlemler alınmıştır: - Gemilerde ve diğer mevkilerde bulunan askerlerden akşam ve yatsı yoklamalarında bir kişi dahi mevcut olmazsa izinsiz gitmiş olacağından durumunun tahkik edilmesi. – Gündüz çarşı

³⁸⁵ DMA, Tersâne, nr. 495-C/98-B.

³⁸⁶ DMA, Tersâne, nr. 719/7-A; Tersâne, nr. 719/27-A; Mektûbî, nr. 223/144; Mektûbî, nr. 384/100.

³⁸⁷ DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 465/6-A.

³⁸⁸ DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 5/9-A.

³⁸⁹ *1297 Bahriye Kanunnâmesi*, s. 83.

³⁹⁰ *1297 Bahriye Kanunnâmesi*, s. 155.

³⁹¹ Batmaz, *a.g.e.*, s. 44-45.

³⁹² *Takvim-i Vekayi*, nr. 140, 27 Cumadelahire 1288.

ya da pazara gönderilecek askerin yalnız salıverilmeyip, yanlarına zabıt verilmesi. – Emir çavuşlarının haricinde izinle dışarı çıkan askerin kasatura taşınmasına müsaade edilmemesi. – Yatak ve eşyaların 24 saatte bir kontrol edilerek levazım-ı askeriyeden başka bir şey olup olmadığının tesbiti. – Tertip haricindeki nizâmi dairesinde her kimin yanında hizmetçi bulunursa filanca zatın hizmetindedir, diye ellerinde bulundurulmak üzere bir ilmühaber verilmesi. – Zanlı olan askere verilecek izin müzekkerelerinde gidilecek yerin yazılması, gitmeye mezun oldukları mahalde izin tezkiresinin tasdiki ve gittikleri yerden dönüşlerinde hakikaten belirtilen yere gidip gitmediklerinin araştırılması. Taşradan kaçan ve Beyoğlu'ndaki viranelere gizlenerek olumsuz hareketler içinde olanların artması nedeniyle yukarıda sıralanan önlemlere başvurulduğu görülmektedir. Bunu dışında izinli olarak taşraya gönderilen zabitanın buralarda saçları uzun, fesleri siyah ve elbiselerinin ise gayrı muntazam olması nedeniyle izinlerinin de sürekli kontrol altında tutulmasına karar verilmiştir.³⁹³

1870 tarihli Askerî Ceza Kanunnâme-i Hümayûnu bağlamında askerlere verilen cezalara baktığımızda göze çarpanlar şunlardır: Suçun niteliğine göre Divan-ı Harp tarafından verilecek cezalar; idam, müebbed kürek, müebbed kalebend, bir seneden on seneye kadar kürek, bir seneden on seneye kadar prangabend, bir seneden on seneye kadar kalebend ve nef-i müebbed cezaları olarak sıralanmaktaydı. Bununla birlikte askerden tard, üç aydan üç yıla kadar sürgün, on beş günden bir seneye kadar prangabend, kırk beş günden üç seneye kadar hapis, on beş değnekten seksen değneğe kadar darb, on günden altı aya kadar demirbend cezaları sayılmaktaydı. Hafif cezalar ise, 24 saatten 45 güne kadar hapis, 24 saatten 12 güne kadar demirbend, 3 değnekten 15 değneğe kadar darb idi.³⁹⁴

1897 senesinde Askerî Ceza Kanunu'na göre suç işlemiş askere uygulanan darp cezasının kaldırılarak yerine hapis cezası konulması kararlaştırılmıştır. Bir değneğe karşılık olarak iki gün göz ve riyazet hapis cezası hüküm verilmiştir.³⁹⁵ Eğer bir bahriye eri veya subayı askerlik hizmeti dışında bir suç işlemişse buna divan-ı harpler bakmayacaktı. İşledikleri suçlarla ilgili mahkemeler durumu değerlendirecek ve ihtiyaç duyulan yaptırımını uygulacaklardı.³⁹⁶ Asker olanların mahkemesine divan-ı harpte bakılmadığı takdirde askerlik şerefini korumak için sivil mahkemelerde kendi yerlerine bir avukat bulundurulması kararlaştırılmıştır.³⁹⁷

Bahriyede suçlara verilen cezalar yanında kandil, padişahın doğum günü, bayram gibi vesilelerle af da çıkarılmıştır.³⁹⁸ Başarısı, fedakârlığı, yararlığı görülen askerler nişan ve

³⁹³ Batmaz, *a.g.t.*, s. 103-104.

³⁹⁴ Tunalı, *a.g.e.*, s. 172-173.

³⁹⁵ DMA, Mektûbî, nr. 1046/42-A.

³⁹⁶ DMA, Mektûbî, nr. 887/14.

³⁹⁷ DMA, Muhakemât ve Hukuk Müşavirliği, nr. 2/2.

³⁹⁸ DMA, Tersâne, nr. 719/13-A; Tersâne, nr. 719/15-A; Tersâne, nr. 719/18-A; Tersâne, nr. 719/70-C.

madalya ile ödüllendirilirdi. 1853'te Sinop Madalyası 1854'te de Kırım Muharebesi Madalyası Sultan Abdülmecid döneminde verilen madalyalardandı. Madalyalar altın, gümüş ve nikel gibi madenlerden yapılmaktaydı.³⁹⁹ 1871'de Bahriye Nazırı Abdülhamid Ferid Paşa'ya birinci rütbeden Nişan-ı Osmanî verilmiştir. Aynı yıl iyi niyetli mücadeleleri nedeniyle neferden başçavuşa kadar olan askerlerin maaşlarına beşer kuruş zam yapılması kararı alınmıştır.⁴⁰⁰ 1891 tarihinde hizmetlerinden dolayı bahriye ümera ve zabitanından bazı askerlere Girid madalyası verilmiştir.⁴⁰¹ Ayrıca sefine zabitanından veya neferatından biri diğerini tehlikeden kurtarırsa ya da buna benzer bir harekette bulunursa ödüllendirilmesi için bu durum Bahriye Nezareti'ne bildirilecekti.⁴⁰² Bunun dışında Osmanlı Devleti tebasından olan biri devletin izni olmadan yabancı bir devletin kendisine vereceği nişan ya da madalyayı kabul edemezdi. Eğer bir kişi Osmanlı Devleti'nin izni dahilinde yabancı bir devletten nişan alırsa bu kişinin ne sebeple ve hizmetle nişan aldıkları Cerîde-i Askeriye'ye derc ile umuma ilan edileceği Bahriye Kanunnâmesi'nde belirtilmiştir.⁴⁰³ Bunlar dışında Ramazan-ı Şerif'de İstanbul'da bulunan bahriye askerlerine şeker, pirinç, yağ, zeytin gibi ilave tayinat verilmiştir.⁴⁰⁴

3.3. Bahriye Askerinin Giyim-Kuşamı

Osmanlı bahriyesinin kıyafetlerinin esas unsurunu teşkil eden ceket (setre) ve pantolon giyimi 17 Haziran 1826 tarihinde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin kurulmasıyla başlamıştır. Bu tarihten itibaren itibaren bahriye personelinin kıyafetlerinde süreç içerisinde dönem dönem değişimler yaşanmıştır. Özellikle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra bahriye kıyafetleri tamamen değiştirilmiştir. Buna göre; II. Mahmud devrinde, harp sınıfı güverte zabitleri giyimi, iliklenmek üzere üç sıra altı düğmeli ve dik yakalı setre, aynı renkte pantolon ve yedi düğmeli nevrسیم kaput şeklindedir. Silahendaz askerinde ise, al çuhadan mintan ve pantolon düzenindedir. Silahendaz zabitlerinin giyim şekli, al çuhadan takalarıyla kolları sarı sırma ile işlenmiş mintan ve pantolondur. Bütün zabıt ve askerlerin başlarına mavi püsküllü Tunus fesi giydirilmiştir. Fesin içine başta düzgün durması için mukavvadan bir başlık konulmaktadır.

Sultan Abdülmecid devriyle birlikte orduya yeni bir düzen verilmeye başlanmıştır. Bu kıyafetlere de yansımış özellikle Tunus fesleri yerine aşağı kısmı enli yıkarısı daha dar fesler

³⁹⁹ Tunalı, *a.g.t.*, s. 179.

⁴⁰⁰ *Takvim-i Vekayi*, nr. 1421, 5 Şaban 1288.

⁴⁰¹ BOA, İ.DH, nr. 1219/95401.; Girid madalyası, biri 1868 yılında Abdülaziz, diğeri ise II. Abdülhamid tarafından ihdas olunan madalyalardır. Her ikisinde altın ve gümüş olmak üzere iki cinsti. (bkz. Mithad Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s.124.)

⁴⁰² *1297 Bahriye Kanunnâmesi*, s. 93.

⁴⁰³ *1297 Bahriye Kanunnâmesi*, s. 26-27.

⁴⁰⁴ DMA, Tersâne, nr. 495-C/80-D.

kullanılmıştır. Püsküller biraz daha küçülüp fesin tepesine, püskül ile fes arasına sarı madenden bir ferahi konulmuştur. Evvelki rütbe işaretleri 1853 tarihine kadar muhafaza edilmiş, Kırım Savaşı'ndan sonra setrenin armudî şekilde olan kol kapağı etrafına dikilmek üzere sırma şeritler kabul olunmuştur. Bu dönemdeki en mühim değişiklik zabitler için lacivert çuhadan iki önlü, iki sıralı ve en üstteki iliklenmeyen karşılıklı beş düğmeli ve açık yakalı setredir. Bu şekilde kahverengi dik yakalı setre terk edilmiştir. Askerler içinde lacivert çuhadan bir önlü, iki sıralı düğmeli ve açık yakalı bir üstlük kabul edilmiş ve pantolonları üstünden bellerine kırmızı bir kuşak sarılmıştır. Önce yalnız yüzbaşidan yukarı rütbedeki subaylara hususi olan iki kollu kılıç kayışı, sonradan bütün zabitleri kapsamış yalnız kıdemli yüzbaşı rütbesine kadar olanların siyah, daha üst rütbedekilerin sırmalı kemer ve kılıç kayışı takmaları öngörülmüştür. Zabit ve erlerin yaz mevsiminde beyaz pantolon giymeleri bu dönemdedir. Abdülaziz döneminde ise bahriye kıyafetlerinde mühim bir değişiklik yapılmamış, sadece feslerdeki ferahi kaldırılmış ve mavi püskül yerine siyah püskül kullanılmaya başlanmıştı. Subay ve er elbiseleri yine barutî çuha kumaştan yapılıyordu. Korvet kaptanı ve yukarı rütbedeki subayların setreleri çift yönlü ve açık yakalı yapılıyor, sağ kolağasına kadar küçük rütbelilerin setreleri ise çift önlü ve omuz hizasından itibaren soldan sağa iliklenir ve kapalı yakalı olurdu.⁴⁰⁵

II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle askerî uniformalarda fazla bir değişiklik yapılmamıştır. Erler için 1878 tarihinde çıkarılan bir kararnâme ile setre ve pantolon giymelerine karar verilmiştir. Zabit uniformalarında da aynı kararnâme ile bazı değişikliklere gidilmiştir. Rütbe işaretleri Abdülaziz zamanında olduğu gibi setre kol kapağı etrafına dikilen şeritlerle gösterilmeye başlanmıştır. Ancak şerit genişlikleri eskisine nazaran hayli inceltilmiştir. Özel günlerde bahriye zabitanının giymesi gerekli elbise ile ilgili yapılan son düzenlemeler çerçevesinde 1905 tarihli elbise kararnâmesi ile olmuştur.⁴⁰⁶

Sultan II. Abdülhamid zamanında subay ve er elbiseleri barutî veya siyah çuha kumaştan yapılmaktaydı. Daha sonraları subaylar günlük elbise olarak setre yerine uzun ceket giymeye başlamışlardı. Rütbe işaretleri, kollarda en üstte kroslu sırma şerit olmak üzere sarı ve beyaz sırma şeritten oluşuyordu. Adı geçen dönemde personelin kılık ve kıyafetinde hususi ehemmiyet verilmiştir. Buna dikkat etmeyenler cezalandırıldığı gibi uygunsuz hal ve durumlar bizzat II. Abdülhamid'e iletilmiştir. Özellikle feshanede üretilen yeşil ve kırmızı renkte fesler dururken askerin püskülleri kısa, siyah renkli fesleri giymesi büyük dikkat

⁴⁰⁵ Batmaz, *a.g.e.*, s. 84-86.

⁴⁰⁶ Batmaz, *a.g.t.*, s. 101-103.

çekmiş ve bu durum II. Abdülhamid'e intikâl ettirilerek, konuyla ilgili ferman yayınlanması talep edilmiştir. Bununla da kalınmayarak bütün ikazlara rağmen bunları giymeye devam edenler olursa sadece onlar hakkında değil, komutanları hakkında da soruşturma açılacağı bildirilmiştir. Ayrıca bahriye zabitlerinin ekserisi kılıçsız olarak dolaşmakta, yakası dürülmüş ceket giymekte hatta sivil elbiseleriyle gezmekte oldukları görülmüş ve bunlardan tespit edilenler hakkında tembihte bulunulmuştur.⁴⁰⁷

Bahriye askerlerinin kılık kıyafetleri konusunda uymaları gereken kurallara Bahriye Nizamnâmesi'nde de (1849) yer verilmiştir. Mezkûr nizamnâmede, askerlik mesleğine giren ve herhangi bir ihtiyaçtan dolayı kendilerine verilen elbiseleri satmak isteyenlere subaylar tarafından dikkat edileceği ve elbise sattırılmayacağı belirtilmiştir. Bahriyede görev yapan üst rütbeli subaylardan erlere kadar hiç kimse resmi üniformadan başka bir elbise giymeyecektir.

Nizamnâmenin 20. maddesinde filikacı olan askerın yazlık ve kışlık elbiseleri serasker gemisindeki filikacıların elbiseleriyle aynı olacağı dile getirilmiştir. Serasker gemisinde hangi tip elbisenin giyileceği bir gün önceden öğrenilecek ve tüm harp gemilerindeki filikacılara işaretle duyurularak aynı elbise giydirilecektir. 65. madde de ise sandal ve reis bulunanlar, daima erlerin elbise ve ayakkabılarının temiz, küreklerin düzgün olmasına ve denizde gidiş gelişlerde sandal ve filikalarından içindekilerin gelişigüzel oturmayıp düzenli olmaları belirtilmiştir. Bahriye Nizamnâmesi'nde yer alan bir diğer maddede bahriyede görevli subay ve erlere lazım olan kışlık ve yazlık elbise ile ayakkabıların Bahriye Meclisi'nin örneğine uygun olarak imal ettirilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁰⁸

1849 Bahriye Nizamnâmesi'nde olduğu gibi 1297 (1879/80) Bahriye Kanunnâmesi'nde de bahriye askerlerinin giyim-kuşamı konusuna yer verildiğini görmekteyiz. Adı geçen kanunnâmenin üniformalarla ilgili faslının birinci maddesinde bahriye içerisinde yer alan zabitan, neferat, tüfenkendaz efradının giyecekleri elbiselerin çıkarılacak irade-i seniyye dahilinde Bahriye Nezareti'nin vereceği karara göre olacağını altı çizilmiştir.⁴⁰⁹

Bahriyelilerin giyim-kuşamı konusunun ehemmiyet verilen meselelerden biri olduğunu açıkça görebilmekteyiz. Deniz erleri tertip yerlerine elbiseleri giydirilerek sevk edilirdi.⁴¹⁰ Bahriye eratı kendilerine verilen elbiseler keyfi düzenlemeler yapamazlardı. Bunun aksi durumlarda askerın elbisesi üzerinde yaptığı değişikliğin önüne geçilirdi.⁴¹¹ 1846 senesinde bahriye erlerine senede 3 çift ayakkabı verilmesinin uygun görülmekteydi.⁴¹² Bahriye nefer ve

⁴⁰⁷ Batmaz, *a.g.e.*, s. 86-88.

⁴⁰⁸ *Bahriye Nizamnâmesi (1849)*, s. 5-44.

⁴⁰⁹ *1297 Bahriye Kanunnâmesi*, s. 28.

⁴¹⁰ DMA, Erkan-ı Harbiye, nr. 130/2.

⁴¹¹ DMA, Şûrâ-yı Bahri, nr. 4/123-A.

⁴¹² DMA, Şûrâ-yı Bahri, nr. 4/38-A.

zabitanına üç senede bir defa kaput verilirdi.⁴¹³ Askerlerin kıyafetlerinde herhangi bir bozukluğun olmamasına dikkat edilirdi. Düzensizlik görüldüğünde bunun önlemi alınır ve asker uyarılırdı. Bahriye zabitlerinin kılık kıyafetlerine özen göstermeleri emredilmiştir. Elbise nizamına uygun şekilde giyinilmeliydi.⁴¹⁴ Bahriyeliler mevsim şartlarına uygun olarak giyinirlerdi. Bahriye Kanunnâmesi'nde adı geçen konuya değinilmiştir. Kolağası rütbesinden mülâzım-ı saniye kadar olan bahriye zabitlerinin Rûz-ı Hızır'dan Rûz-ı Kasım'a kadar rütbelerine mahsus forma ile birlikte beyaz pantolon giyecekleri kanunnâmede belirtilmiştir. Ayrıca yine bütün bahriye askerlerinin beyaz elbiselerini giyecekleri ilgili maddede yer almaktadır. Ruz-ı Kasım'dan ruz-ı hızıra kadar ise gerek zabitan gerekse de diğer bahriye askerleri laciverd elbiselerini giyeceklerdi. İcabı durumunda kumandanın emrine göre beyaz yerine laciverd, laciverd yerine de beyaz elbise kullanılabilirdi. İstanbul dışında görev yapan bahriye kumandanları buldukları mahallerin havasına göre beyaz veya laciverd elbise giyebileceklerdi.⁴¹⁵ 1905 tarihli bir irade de bahriye askerleri yazlık olan beyaz elbiseyi Eylül ayına kadar giymeleri bu tarihten sonra kışlık elbise giymeye başlamaları belirtilmiştir.⁴¹⁶ Sonbahar aylarıyla birlikte uygulanan kışlık elbise giyilmesi kuralı yaz aylarının gelmesiyle birlikte yerini tekrar yazlık elbiselere bırakırdı.⁴¹⁷ Deniz askerlerine verilen elbiseler bazen büyük ve bol olabilmekteydi. Bu durumun önüne geçebilmek için bütün erlerin yazlık elbise ölçüleri Teşrinsani ve kışlık elbise ölçüleri Mayıs başında alınarak bir cetvel oluşturulmuştur. Elbiseler bu ölçülere göre yedi boy olarak imal edilmesine karar verilmiştir.⁴¹⁸ Deniz subaylarının yanlarında kılıçları bulunurdu. Vazife dışı mahallerde de kılıç takma zorunlulukları vardı.⁴¹⁹ Subayların sivil elbiseler ile resmî yerlerde bulunmaları yasaklanmıştır.⁴²⁰ Bahriyede hizmet veren askeri doktorların da sivil elbise ile gezmeleri aynı kurala göre men edilmiştir.⁴²¹

3.4. Bahriye Askerlerine Sunulan Sağlık Hizmetleri

Osmanlı donanmasına hizmet vermek üzere kurulan ilk hastane, 1827 yılında Kasımpaşa'da şimdiki Sakızağacı Camii'nin bulunduğu sırtta inşa edilmiş ahşap bir binada hizmete girmişti. Hastane bulunduğu yer sebebiyle Sakızağacı Bahriye Hastanesi, Tersâne-i Âmire Hastanesi ve Bahriye Hastanesi adlarıyla tanınmaktaydı. Açılışından kısa bir süre sonra hastane çalışanlarının aylık maaş tutarı 645 kuruştı. (1829) Aynı senenin sonlarında

⁴¹³ DMA, Mülga Bahriye, nr. 732/130.

⁴¹⁴ DMA, Tersâne, nr. 495-C/81-C; Tersâne, nr. 495-C/91-A; Tersâne, nr. 495-C/80-A.; Mektûbî, nr. 977/7.

⁴¹⁵ *1297 Bahriye Kanunnâmesi*, s. 28-29.

⁴¹⁶ DMA, Mülga Bahriye, nr. 1027/218-219.

⁴¹⁷ DMA, Tersâne, nr. 495-C/95-B; Tersâne, nr. 719/12-A; Tersâne, nr. 719/86-A.

⁴¹⁸ DMA, Islahat, nr. 57/19.

⁴¹⁹ DMA, Mektûbî, nr. 288/156; Mektûbî, nr. 306/38.

⁴²⁰ DMA, Mektûbî, nr. 130/23.

⁴²¹ DMA, Şûrâ-yı Bahri, nr. 211/10-A.

Tabip Manol (300 kuruş), Eczacı Antuvan ve Benoit, Tabip Muavini Vasil ve Cerrah Sava'nın bir aylık maaş tutarı 870 kuruşa yükselmişti. Tersâne-i Âmire kışlaları ve Rîştehâne-i Âmire'deki (İplikhane) asker ve subaylar denize uzaklığı yüzünden Sakızağacı Hastanesi'nden yeterince yararlanamıyorlardı. Hastane doktorlarından Dr. Mühlig'in hastaların uygun olmayan koşullarda bulduklarını bildirmesi üzerine hastanenin yeniden düzenlenmesi gündeme gelmişti.⁴²² Hastaneyle tersâne arasındaki mesafenin yanında hastanenin bulunduğu mahallin rutubetli olması nedeniyle hastalara uygulanan tedavilerin faydalı olmadığı görülmekteydi. 1848'de Tersâne-i Âmire civarında kârgir olarak bir bahriye hastanesi yapılması planlanmıştı.⁴²³ 1849 yılı Kasım ayından itibaren hastaları yerleştirmek için Aynalıkavak'ta 250 yatak kapasiteli ahşap bir bina yapımına başlanmış, fakat Dr. Mühlig bu binasında hastane için uygun olmadığını ileri sürmüştü. Tersâne'ye yakın bir bina aranırken Kasımpaşa'da Bahriye Mektebi binası uygun görüldü. Bahriye Mektebi, Heybeliada'daki Bahriye kışlasına nakledildi. (1850) Kasımpaşa'daki okul binasına da Sakızağacı'ndaki hastane taşındı.⁴²⁴

Bahriye Hastanesi'nde yararlılıkları görülen cerrahlara nişan verilir. Bu durumunda bahriyede verilen sağlık hizmetlerinde teşvik edici etkisi olduğu açıktır.⁴²⁵ Ayrıca tabiplerin rütbelerinde terfi almaları da bir diğer motive edici noktaydı.⁴²⁶ Tersâne-i Âmire Hastanesi hekimlerinden Apostolidis, cerrahi aletler yaptığı için Mecidi Nişanı (5. Rütbe) ile taltif edildi. Birkaç yıl sonra Kaptan Muhtar Bey'in konağı hastaneye ilave edildi. (1866) 1882'den itibaren hastane hizmetlerinde ihtisaslaşma başlayınca göz, cerrahi, deri, frengi hastalıkları emrâz-ı mütenevvia kapsamından çıkarıldı. 1885 yılından sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'yi bitirip donanma hizmetine girmek isteyenler sınava alınıp içlerinden başarılı olanlar hastaneye kabul edildiler. Hastanede iki yıl staj gören bu hekimler bahriye teşkilâtına tayin edildi. 1892'de 600 yataklı hastanede; göz, tifüs ve benzeri hastalıklar, frengi, uyuz ve çiçek-kızamık gibi döküntülü hastalara ayrılmış beş servisi bulunuyordu. Hastanede çeşitli protezler imal ediliyordu. Bacak protezine ihtiyacı olan hasta bir kadına hastanede imal edilen bir bacak takıldı. (1895) Deniz hizmetlerinde kullanılmak üzere eczacı ve cerrah muavini yetiştirilmesi amacıyla hastane bünyesinde bir Eczacı ve Tımarcı Sıbyan Mektebi açıldı. (1897)⁴²⁷ İstanbul dışında da donanmada görev yapanlara hizmet veren hastaneler yer almaktaydı. Girit, Basra ve Preveze'de bahriye hastaneleri

⁴²² Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul 2010, s. 176.

⁴²³ BOA, İ.MVL, nr. 119/2940.

⁴²⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 176.

⁴²⁵ BOA, İ.DH, nr. 1212/94914; İ.DH, nr. 550/38294.

⁴²⁶ BOA, İ.DH, nr. 761/62045; İ.DH, nr. 645/44829.

⁴²⁷ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 176-177.

faaliyet gösterdiği gibi Gemlik, İzmit, İznik, Rusçuk, Tulci, Vidin ve Süveyş tersânelerinde de çalışanları tedavi eden hastaneler yer almaktaydı.⁴²⁸

Sağlık hizmetinin askerlere sunulmasında hastanelerin varlığı kadar nitelikli hekim ihtiyacı da önemli bir yerde durmaktaydı. Sultan Abdülaziz döneminde askerlerin sağlık ve sıhhatleri için daha fazla tabibe ihtiyaç duyulduğunun farkında olunmuş, bu yüzden doktor sayısını ve kalitesini arttırıcı tedbirler alınmıştır. Tıbbiye öğrencilerinin sayısı her geçen sene arttırılmıştır. Nitekim 1875 yılı Haziran ayı itibariyle Tıbbiye’de 302 öğrenci eğitime devam etmiştir. Üstelik devletin imkanları ile Tıbbiye’de yetiştirilmiş ve askerlikte görev almış doktor ve eczacıların askerîyeden istifaları kabul edilmemiştir. Ayrıca çeşitli nedenlerle görevden uzaklaştırılmış askerî doktorların affedilmesi yoluna gidilmiştir. Örneğin Karadağ meselesi sırasında uygunsuz sözlerde bulunup askerîyeden ihrac edilmiş olan Kâimmakâm Râli Bey, rütbesi iade edilmemek üzere Kasım 1867’de iki bin kuruş maaş ile yeniden orduda istihdam edilmiştir.⁴²⁹

Donanmayla ilgili kanunlarda sağlık konusuna baktığımızda Bahriye Nizamnâmesi’nde (1849) adı geçen meseleye yer verildiğini görmekteyiz. Askerin sıhhatli bir şekilde mesleğini sürdürebilmesi ordunun düzeni için oldukça mühim bir durumdur. Mezkûr nizamnâmede buna binaen çeşitli maddeler yer almaktadır. Nizamnâmenin 38. maddesinde, donanmada nöbetten çıkan miralay ve kaymakam vardiyalı olarak devamlı deniz hastanesini dolaşp durumu bağlı olduğu üst rütbeli subaya iletmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Bir sonraki maddede ise, donanma Beşiktaş ve tersâne önünde bulunduğu zaman görevli doktorlar, her sabah gemilerin nöbetçi subayları ile mevcut olan askeri muayene edeceği ifade edilmektedir.

Sağlık hizmetleri ile ilgili nizamnâmenin bir diğer maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: Haliç’te dinlenmek için sancak çeken gemi personelinden hastalanan askerler, bahriye kışlasındaki nöbetçi doktor tarafından muayene edilecektir. Deniz askerleri iyileşmeden hastaneden çıkarılmayacaktır. Hastalar iyileşene kadar bahriye kışlasındaki misafirhanede bir kaç gün kalacaklardır. Hastaneye gönderilen hasta erler, gerek gemilerden gerek kışla ve karakollardan olsun hamal arkasında taşınmayıp hastaneye ait arabalar ile gönderilecektir. Hastaneye gönderilen askerlerin elbise, para ve diğer eşyaları burada alıkonulmadan kışlaya geri gönderilecektir. Bu gibi eşyayı muhafaza etmek miralay veya bu makamda bulunan kişinin sorumluluğunda olacağından, emanet eşyaya mahsus özel bir yer tahsis edilip görevli bir subay tayin olunacaktır. Hastaneden taburcu olan askerler kışladan gemilere teslim edileceği zaman emanet olarak deftere kaydedilmiş olan eşyalar kendilerine geri verilecektir.

---

⁴²⁸ Ünal, *a.g.t.*, s. 145.

⁴²⁹ Ünal, *a.g.t.*, s. 154-155.

Hastanede vefat eden askerlerin askeri elbiselerinden başka satılan eşya ve malzemelerinin bedelini gösterir belge, hastanın mensup olduğu gemi, alay, tabur veya bölük subayı tarafından onaylanıp bahriye yoklamasına ve nöbet jurnaline kaydedildikten sonra pusûladaki tutar devlet hazine teslim olunarak karşılığında senet alınacaktır.

Bahriye askerlerine hizmet veren hastanenin ihtiyaçlarının en iyi şekilde karşılanması gerektiği nizamnâme açıkça belirtilmiştir. Hastanenin ihtiyacı olan ilaç ve diğer malzemenin temin edilmesi için hastane memuru ile baş tabip tarafından tanzim edilen dilekçe, Kaptan Paşa'ya ve Ferik'e takdim olunduktan sonra Bahriye Meclisi'ne havale edilip gereği yapılacaktır.⁴³⁰

Hastaneden sorumlu olan memur olan kişi (Baş tabib veya II.Tabib) her sabah görevli bulunan doktor, cerrah ve eczacılarla koğuşları dolaşarak hastaları sırasıyla muayene edip bunlarla ilgili tedbirleri alacaktır. Hastaneden sorumlu olan memur hastaların yemeğinin zamanında verilmesine, koğuşların sıcaklığına, hasta bakıcıların hastaların yanından ayrılmayıp onlarla ilgilenmesine iyileşerek taburcu olup gemiye gideceklerin hava müsait olmadıkça gönderilmemesine dikkat edilecek. Hastaneye gelenlerin elbiseleri değiştirilip temiz elbise giydirilecek ve nöbetçi doktora muayene ettirildikten sonra temiz koğuşlara yatırılacaktır. Bütün bu hususlara görevli memur ile hastanedeki doktor, cerrah ve diğer memurlar da riayet edecekler. Ayrıca hastanede nöbetçi olarak bir veya iki adet doktor, bir cerrah, bir eczacı ile bir imam bulundurulmasına sorumlu olan memurlar özen göstereceklerdir. Seyirdeki gemilerde hastalanan erlerin acilen elbiseleri değiştirilip hastane olarak kullanılan özel mahalde tedavisi yapılacak, burada hastalar için kullanılan yiyecek ve giyeceklerin temiz olmasına gemi komutanları dikkat edeceklerdir.⁴³¹

1297 (1879/80) Bahriye Kanunnâmesi'nde de sağlık konusuna değinilmiştir. Gerek müstakil olsun gerekse de muvakkat olsun limanlarda olan hastanelerde bahriye kaptanlarından biri müdür bulunduğu halde kumandan olan kişi maiyetinde olan kaptanları sıkça zikrolunan hastanelere gönderecekti. Kaptanlar hastanede doktorları, hastaların durumunu, yemekleri teftiş ederek lazım gelen lâiyhayı kumandana takdim edeceklerdi. Ayrıca kumandan da hastaneleri gerekli durumlarda kontrol edecekti.⁴³²

Deniz erleri arasında tifüs, tifo, nezle gibi hastalıklar görülebiliyordu. Böyle durumlarda çeşitli tedbir alınmasına özen gösterilirdi. Böylece hastalığın daha fazla askeri etkilemesinin önüne geçilirdi.⁴³³ 1893 tarihinde İstanbul'da yaşanan kolera salgınının bahriye askerlerini de

⁴³⁰ *Bahriye Nizamnâmesi(1849)*, s. 13-14.

⁴³¹ *Bahriye Nizamnâmesi(1849)*, s. 14.

⁴³² *1297 Bahriye Kanunnâmesi*, s. 36.

⁴³³ DMA, Tersâne, nr. 495-C/99-C; Mektubî, nr. 597/94.

etkilediği görülmektedir. Genel olarak hastalığın şehirde etkili olduğu sürece baktığımızda, 18 Eylül 1893’de resmen ilan edilen kolera salgını, 15 Mart-6 Nisan 1894 tarihlerinde günde bir-iki vaka ve ölüme kadar geriledi. Salgın 26 Nisan 1894’de sona erdi. Şehremaneti’ndeki Hıfzısıhha-i Umûmiye Komisyonu’nun hazırladığı istatistiğe göre bu salgında belediyelerin açtığı geçici kolera hastanelerine kabul edilen toplam 2.683 koleralı hastanın 1.537’si ölmüş 1.146’sı da iyileşmişti. Hastanelere ulaşmadan ölenler bu istatistiğin dışındadır.⁴³⁴ Bahsedilen hastalıklar yanında ham, çürük yiyecekler yiyerek rahatsızlanan deniz erleri olmaktadır.⁴³⁵ Bahriye askerleri izin ya da hava değişimi için memleketlerine gittiklerinde hastalıkları halinde mahalli redif kumandanlıkları tarafından yaşadıkları rahatsızlık vesikalandırılırdı.⁴³⁶

Bahriye Hastahanesi’ne alınacak cerrahların seçiminde titizlik gösterilirdi. Doktorların işinin ehli kişiler olmasına dikkat edilirdi.⁴³⁷ Herhangi bir devletin tıp mekteplerinde tahsil görerek diploma almış olanlardan Devlet-i Âlîyye’nin ordularında hizmet etmek isteyenler Darü’ş-şura-yı Askerî Sıhhiye Dairesi’ne müracaat edebiliyorlardı.⁴³⁸

Bahriye Hastahanesi’nde ilaçların yer aldığı ecza bölümü yer almaktaydı. Hasta olan askerlerin ihtiyaç duyduğu ilaçlar burada muhafaza edilirdi. Bahriye askeri olup görev esnasında hasta olanlar için gerekli olan tıbbi malzeme buradan temin edilirdi.⁴³⁹

Sağlık hizmeti sadece hastanede verilmiyordu. Donanmadaki vapurlarda da cerrah bulunmaktaydı.⁴⁴⁰ Sağlık hizmetleri konusunda istenilmeyen durumlar da yaşanabiliyordu. 1855 tarihinde Teşrifîye kalyonu tabibi Filib gemide yer alan neferlerden uskorpit (iskorbüt)⁴⁴¹ hastalığına yakalanan iki kişinin ameliyatları sırasında ayaklarını sakatlamıştır. Adı geçen kalyonun cerrahı Ali Efendi’nin meslekî bilgisindeki noksanlıklardan dolayı da bahriye askerlerinden zarar görenler olmuştur.⁴⁴² Harp gemileri zabitanı ya da neferatından olan bir kişinin vefat etmesi halinde durum kumandana bildirilecekti. Vefat eden askerin eşyaları ve akçeleri için bir kıta defter tanzim edilip neferin eşya ve akçeleri ile beraber bahriye nezaretine irsal olunacaktı. Askerin vefat nedeninin araştırılması gerektiğinde geminin bulunduğu mahaldeki karantina memuruna müracaat edilecekti. İhtiyaç duyulan keşif ve tahkik yapıldıktan sonra netice kumandan tarafından bahriye nezaretine iletilecekti.⁴⁴³

⁴³⁴ DMA, Tersâne, nr. 564/73-A; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 81.

⁴³⁵ DMA, Tersâne, nr. 495-C/80-C.

⁴³⁶ DMA, Mektûbî, nr. 741/34.

⁴³⁷ BOA, İ.DH, nr. 363/24022; İ.DH, nr. 391/25854.

⁴³⁸ *Takvim-i Vekayi*, nr. 1403, 20 Cumadelaire 1288.

⁴³⁹ BOA, İ.DH, nr. 413/27367; İ.DH, nr. 413/27367; İ.DH, nr. 572/39833.

⁴⁴⁰ BOA, İ.DH, nr. 420/27767.

⁴⁴¹ İskorbüt(uskorpit), C vitamini eksikliğine bağlı olarak gelişen diş etlerinde kanama, anemi, halsizlik, kol, bacak ve eklemlerde ağrılarla belirgin hastalıktır. Uzun sefer yapan denizcilerde görülen hastalıktır. (sea scurvy) (Utkan Kocatürk, *Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1986, s. 681.)

⁴⁴² DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 24/4-A; Şûrâ-yı Bahrî, nr. 20/265-A.

⁴⁴³ *1297 Bahriye Kanunnâmesi*, s. 92.

Bahriye Kanunnâmesi'nde üzerinde durulan bir başka sağlık meselesi de karantina uygulamasıydı. Bulaşıcı bir hastalığın olduğu gemi Osmanlı limanlarında bulunuyorsa karantina memurları tarafından kontrol altına alınacaktı. Karantinada bulunan bir gemiden başka bir gemiye hiçbir şey naklolunmayacaktı. Hastalığın bulunduğu gemiden hiç kimse bir başka gemideki kişilerle bir araya gelmeyecekti. Karantina altına alınmış bir gemiden diğerine karantina memurları tarafından ruhsatname verilmedikçe geçilmeyecekti. Böyle gemilere gardiyan olarak tayin olanlar adı geçen ruhsatnameyi ilgili deftere kayıt ve tahrir etmedikçe eşya nakledilmeyecekti. Ruhsatsız olarak hastalık bulaşmış bir gemiyi terk edenler zabtiyeler tarafından yakalanacaklar ve sekiz ay müddetle hapsolünacaklardı. Karantina uygulamasına donanmada görev yapan kumandan, süvariler ve bütün zabitler de uymak zorundaydı. Bunun aksi olarak hareket edenler cezalandırılacaklardı.⁴⁴⁴

3.5. Osmanlı Bahriyesinde Tekaüdlük

Osmanlı modernleşme çabalarında, genellikle ordunun öncü bir rol oynaması, birçok yeniliğin ordu kurumlarında başlanması rastlantıdan ibaret değildir. Bu, devletin askerî kimliğinin gücünden ve asırlara uzanan derinliğinden kaynaklanmaktadır. Bunun içindir ki, Tanzimat'tan sonra devlet hizmetinde çalışanların emeklilik ve sosyal güvenlikleriyle ilgili ilk yasal düzenlemelerinde yine ordu kurumlarında gerçekleştiği ve bu düzenlemenin daha sonra devletin diğer kurumlarına da uyarlandığı gözlemlenmektedir.⁴⁴⁵

Tanzimat devrinde askerlerin emeklilik işlemleriyle ilgili çalışmalar Yeniçeri Ocağı'nın lağvı ve yeni ordunun kuruluşu sonrasında yapıldı. Son devir devlet adamlarından Ahmed Cevad Paşa *Tarih-i Askerî-i Osmanî* adlı eserinde askerlerin emeklilik işlemlerinin barış ve savaş zamanlarında ayrı ayrı olarak düzenlendiğini şu şekilde özetler : “*Barış zamanı askerîyede hizmet edenlerden ihtiyarlayan ve hasta olanlar aldıkları maaşın yarısı karşılığında emekli edilirler. Savaşta yaralanıp iş göremez hale gelenler maaşlarının 1/3'ünü veyahud yarısı ve istihkakına göre daha fazlada alabilirler. Aylıklı neferlerden barış zamanı ihtiyar ve hasta olduğundan emekliye sevk edilenlere aylığının tümüyle, savaş esnasında yaralanıp tedavisi sonrası iş göremez halde olduğu tesbit edilirse yarısı ve istihkaki derecesine göre emekli maaşı alırlar. Bu kişilere maaş bağlanabilmesi için Serasker ve Harbiye Nazırı'nın birlikte takdim edecekleri arzlar önce hekimbaşına havale edilir ve*

⁴⁴⁴ 1297 Bahriye Kanunnâmesi, s. 105-108.

⁴⁴⁵ Abdullah Martal, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Tekaüdlük”, *Eskiçağdan Modern Çağa Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, İstanbul 2008, s. 423.

yapılan muayene sonrasında iş göremez olduğu tasdik edildikten sonra sadrazam divanından onay alınır ve daha sonra emekliye sevki gerçekleşirdi.”⁴⁴⁶

“Oturmak” anlamındaki kuûd kökünden türeyen tekaüd “bir işle ilgilenmemek, o işi istememek” demektir. “Emeklilik” anlamına daha sonra kazanmıştır. Tekaut kelimesi, Osmanlı bürokrasisinde devletten maaş alan veya maaş karşılığı farklı tahsisatı bulunan görevlilerin hizmet yapamayacak duruma gelmesini ifade eden bir terim anlamı kazanmıştır. Tekaut olan kimseye mütekaid denir.⁴⁴⁷ “Tekaudiyye”; yaşlılık, malûllük gibi nedenlerle devlet hizmetinden ayrılan yönetici ve memurlara devletçe bağlanan maaş anlamına geliyordu. Kapıkulu ocaklarından ihtiyarlık ya da sakatlık gibi nedenlerle ayrılanlara da tekaüdiyye verilirdi. Osmanlılarda erken tarihlerden itibaren emeklilikle ilgili çeşitli uygulamalar göze çarpar. Emeklilik konusunda maliye defterlerindeki kayıtlar oldukça önemlidir. 1831-1847 yıllarına ait “mütekaidin maaş defteri”nde, birinci alay subay ve erlerinden tekaüde sevk edilenlerin isimleri ve bağlanan maaş miktarları yer almaktadır. 1863-1875 yıllarını kapsayan “mütekaidin ile eytam ve eramilin maaş defteri” mülkiye, askeriye ve ilmiye sınıflarına mensup emekli, dul ve yetimlerin isimlerini bağlanan maaş miktarını ve bağlanış tarihlerini içermektedir. Bu kaynaklar yanında 1866’da kurulan “Askerî Tekaud Sandığı”, askerî sınıfın emekliliğini düzenleyen ve üyelerinin güvenliği güvence altına almaya çalışan bir yapıdaydı.⁴⁴⁸ 25 Kasım 1869’da, emekli deniz subaylarının yetimlerine bağlanacak maaşlara ilişkin nizamnâme yayımlandı. “*Ümera ve zabitan-ı bahriyyenin mütekaidini eytamına tahsis kılınacak maaşlara ve buna karşılık tutulacak mebâliğin idare-i mahsûsasına dair nizamnâmedir*” başlığını taşıyan bu düzenleme iki kısımda toplanmış 18 maddeden oluşuyordu. İlk yedi maddede maaşların hangi hallerde ve ne miktarda bağlanacağı yer alıyordu. Diğer maddelerde ise bu maaşların ne şekilde karşılanacağı belirtiliyordu. (Başçavuştan üst rütbedekilerin maaşından %2 kesinti yapmak sûretiyle) Bunu izleyen tarihlerde “askerî tekaüd sandığı” örnek alınarak, “amele tekaüd sandığı” (1875) ve memur tekaüd sandıkları kurulması yolunda düzenlemeler yapıldı.⁴⁴⁹

1879’da tersâneleri kapsayan emekli, dul ve yetim maaşlarının ödenebilmesi için tersâne çalışanlarının maaşlarından yapılan %2’lik kesintinin %5’e çıkarılması kararlaştırıldı.⁴⁵⁰ 1880’de, memurlar için Umum Tekaud Sandığı kuruldu. 22 Nisan 1883’de,

⁴⁴⁶ Yunus Özger, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlerine Dair Yapılan Düzenlemeler ve 1881 Tarihli Tekaut Kanunnâmesi’nin Tahlili”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 30, Konya 2011, s. 207-208.

⁴⁴⁷ Mehmet İpşirli, “Tekaut”, *DİA*, cilt 40, s. 340.

⁴⁴⁸ Abdullah Martal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler”, *Kebikeç Dergisi*, sayı 9, Ankara 2000, s. 36-39.

⁴⁴⁹ Martal, *a.g.m.*, s. 425-426.

⁴⁵⁰ Martal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Emeklilik*, s. 41.

Umum Tekaüd Sandığı'ndan faydalanamayan eski memurlar ve onların dul ve yetimlerine bağlanacak maaşlar hakkında düzenlemeler yapıldı.⁴⁵¹

12 Şubat 1884 tarihinde Askerî Tekaüd Kanunu lâyihası üzerinde değişikliğe gidildi. Bu tarihten bir yıl sonraya ait Meclis-i Vükela mazbatalarında emekli, dul ve yetimlere bunların yanında diğer hak sahiplerine maaşlarının zamanında ödenemediğinden söz edilerek bu konuda vilayetlerden hazine hissesine isabet eden miktarın bir an önce gönderilmesi isteniyordu. 8 Mart 1886 tarihli iki ayrı nizamnâmede, müşirden mülâzım-ı saniye (mareşalden teğmene) kadar, eceliyle ya da şehit olarak ölen erkân ve zabıtânın dul ve yetimlerine bağlanacak maaşlarla, küçük rütbeli subay ve erlere emeklilik hakkı kazandıran hastalık ve sakatlıklarda bağlanacak maaşlar gösterilmektedir. “ *Müşirden mülâzım-ı saniye kadar erkan ve ümera ve zabıtân-ı askerîyeden irtihâl-i dâr-ı beka edenlerin terk eyleyecekleri eytam ve eramile ita olunacak maaşların sûret-i tahsisine dair nizamnâme sûretidir* “ başlıklı birinci nizamnâme 8 maddeden oluşmaktadır. Birinci maddeye göre, dul ve maaşları iki dereceye ayrılmıştı. Savaşta şehit olan veya görevi sırasında yaralanma, bulaşıcı hastalık gibi bir nedenle ölen, komutan, subay ve askerî personelin dul ve yetimlerine birinci dereceden, eceliyle ölenlerin dul ve yetimlerine ise ikinci dereceden maaş bağlanacaktı. İkinci maddede; üst rütbeli komutanların ailesine bağlanacak maaşlar gösterilmiştir. Buna göre 3 ve daha fazla çocuğu olanlardan rütbesi müşir olanlar şehid olması halinde ailelerine 6829 kuruş eceliyle ölmesi halinde 4552 kuruştı. Bu ferik rütbesinde olanlarda şehid olması halinde 3069 kuruş eceliyle ölmesi halinde 2046 kuruştı. Mirliya rütbesinde olan kişi için şehid olması durumunda 2048 eceliyle vefat etmesi halinde 1365 kuruştı. Görüldüğü gibi şehid aylıkları diğerlerine göre %50 fazlaydı. Eğer vefat edenin bir çocuğu varsa bu maaşın 500 kuruşu tam ve bunun üstünün yarısı, iki çocuğu varsa, 500 kuruşu tam ve bunun üstünün yarısı 3/4'ü bağlanacaktı. Üçüncü maddede, alt rütbedekilerin ailelerine bağlanacak maaşlar yer almaktadır. Rütbesi binbaşı olan biri şehid olması halinde ailesine 628 kuruş eceliyle vefat etmesi halinde 419 kuruş, alay emini olan bir asker şehid olması halinde 525 kuruş, eceliyle ölmesi halinde 350 kuruş maaş ailesine bağlanacaktı. Tabur imamı olan birinin şehid olması halinde ailesine 174 kuruş eceliyle vefat etmesi durumunda 116 kuruş maaş bağlanacaktı. Bu durum piyade ve topçu mülâzım-ı evvel rütbesinde olanlar için şehid olmaları halinde 138 kuruş, eceliyle vefat etmeleri durumunda ailelerine bağlanacak maaş 92 kuruştı. Bir sonraki maddeye göre, yetim maaşını hak edenlerin bir veya birden fazla karısı varsa hepsi bir yetim hükmünde olacağı gibi anne ve ninelerinin her iki de bir yetim hükmündeydi. Kendilerine isabet eden hisse aralarında eşit

⁴⁵¹ Martal, *a.g.m.*, s. 426.

olarak paylaştırılacaktı. Ölenlerin yetimi olmayıp yalnız karısı veya annesi ya da ninesi bulunursa, bunlar birer yetim hükmünde maaşa hak kazanacaktı. Boşanmış eşlere ve ölenin diğer akrabalarına maaş bağlanamazdı. Beşinci maddeye göre, verilecek maaşlar erkek yetimlere 20 yaşına kadar, kız ve dul yetimlere ve karılarına ve kimsesiz annelerine evlenmelerine kadar verilecekti. Ancak yetimlerden iki gözü kör, kötürüm veya aklî dengesi bozuk olanlarla, herhangi bir iş yapamaz derecede sakatlığı tibben sabit olanlara ömür boyu kaydıyla maaş bağlanacaktı.⁴⁵²

Altıncı maddede, ordu mensubu olan kocasından dul maaşı alan kadına babasının ölümünden dolayı ayrıca maaş bağlanamazdı. Ancak babasından bağlanacak maaş daha fazlaysa, iki maaş arasındaki fark kocasından kalan maaşa eklenecekti. Yedinci maddeye göre, ordu personelinden emekliyen ölenlerin ailelerine de bu hükümlere göre maaş bağlanacaktı. Sekizinci ve son maddede, bu maaşlar 29 Aralık 1885 tarihli iradeye bağlı olarak hazineden ödeneceği dile getirilmiştir. 24 Mart 1886 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasıyla, Bahriye ve Tophane Tekaüd Sandıklarının “Umûm Tekaüd Sandığı” adı altında birleştirilmesi kararlaştırıldı.⁴⁵³ Aynı yıl vilayetlere gönderilen bir genelgeyle memur maaşlarından %5 kesilerek taşradaki emekli, dul ve yetimlerin de maaşa bağlanması sağlandı.⁴⁵⁴

Bahriye askerinin tekaütlüğü meselesinde kural ve kaidelere uygun hareket edilmesine özen gösterilmiştir. Bahriye Hastanesi’nde tedavi görüp de artık eski durumuna gelemeyecek askerlerin malûliyet dereceleri Mekteb-i Tıbbiye tarafından tesbit edilirdi. Ardından bu neferler emekliye ayrılırlardı.⁴⁵⁵ 14 Kasım 1881 (9 Teşrin-sani 1297) tarihli Asakîr-i Berriye Tekaüd Kanunnâmesi’ne göre emeklilik hizmet süresinin hesaplanmasında kişinin askerlik vazifesine başladığı tarih başlangıç olarak kabul edilir. Ancak gönüllü olarak 18 yaşında askerî hizmete kabul edilmiş olanlar bulunduğu, onların 18 yaşından evvelki askerlik vazifeleri emeklilik müddeti hesabına dahil edilmez. Bahriyeden kara kuvvetlerine geçiş yapmış olan askerlerin emeklilik süreleri bu kanuna göre hesaplanırdı. Ancak deniz kuvvetlerinde geçen süreleri de hesap edilerek süreye ilave edilirdi.⁴⁵⁶ Donanma neferlerine emekli olmalarının ardından maaşları verilirdi. Bunun yanı sıra askerler emekliye ayrıldıktan sonra her sene tekaütlük yoklamaları yapılırdı. Bahriye askerleri için emeklilik yoklamaları her sene Mart ayında gerçekleşmekteydi.⁴⁵⁷ Emekliye ayrılanların ihtiyaç duyulması halinde

⁴⁵² Martal, *a.g.m.*, s. 426-428.

⁴⁵³ Martal, *a.g.m.*, s. 428.

⁴⁵⁴ Martal, Osmanlı İmparatorluğu’nda Emeklilik, s. 41.

⁴⁵⁵ BOA, İ.DH, nr. 312/20020.

⁴⁵⁶ Özger, *a.g.m.*, s. 217.

⁴⁵⁷ BOA, İ.MVL, nr. 329/14109; DMA, Şûrâ-yı Bahrî, nr. 224/62-A.

yine uygun bir göreve verildikleri de görülmektedir. Tersâne mutemetlik hizmetlerinde mütেকaid askerlerin tercih edilmesi buna güzel bir örnektir.⁴⁵⁸

Bahriye askerlerinden vefat edenlerin dul kalan eşlerine⁴⁵⁹ ve çocuklarına da maaş tahsis edilirdi. Bunun yanında ailenin ihtiyaç duyacağı kadar ekmek verilmesi de uygulamalar arasındaydı. Böylece neferin ailesinin mağdur durumu düşmemesi sağlanırdı. 1855'te donanmada görev yapan Emin Efendi'nin vefatı üzerine yetim kalan çocuğuna tersâne hazinesinden aylık 25 kuruş maaş ve günlük iki adet ekmek verilmesine karar verilmiştir.⁴⁶⁰ Bir başka örnekte yüzbaşı olarak donanmada görev yapan Hasan isimli şahsın vefatının ardından beş çocuğu yetim kalmıştır. Bunlara h.1278 (1861) senesi Haziran ayı başından 20 yaşlarına gelinceye kadar devlet tarafından her birine aylık yüzer kuruştan toplam beşyüz kuruş maaş tahsis edilmiştir. Zikredilen yaş tamamlandıktan sonra bu maaş kesilirdi.⁴⁶¹ Bahriye askeri imamlarından Bilal vefat ettiğinde 2 yaşındaki oğlu Şükrü ile kızı Hadice'ye emsâl ve nizâmına tevfikeyen 85'er kuruş maaş bağlanmıştır.⁴⁶² Bunların yanı sıra Tanzimat'ın ilanını sonrasındaki süreçte Bahriye Tekaüt Sandığı'nın lağv edilmesiyle birlikte emekli, yetim ve dul maaşlarının Askerî Tekaüt Sandığı'na devredilmiştir.⁴⁶³

Genel mânâda üzerinde durduğumuz dönemde Avrupa bahriyesinde görev alan zabıtların sosyal ve iktisadî durumları değerlendirildiğinde Osmanlı bahriyesinde görev yapan bahriye zabıtlarına göre durumlarının daha iyi olduğu görülmektedir. Örneğin Fransa'da zabıtlar hiçbir zaman iki seneden fazla aynı vazifede tutulmamışlardır. Vazife dönüşü üç ay tam maaş ile istirahat hakkı tanınır bu müddet zarfında savaş zamanı hariç hiçbir şekilde yeni bir göreve tayin edilmemişlerdir. Hizmetleri maaş zammı verilerek taltif edilmiştir. Bir yabancı memlekette iken karadan geri dönmeleri emir olduğunda takdir edilen harcırahtan başka yabancı topraklarda buldukları müddetçe yevmiye olarak 1 lira almışlardır. Her zabıt maaş ve tayinden iki şilin altın peni softa masrafı almıştır. Ayrıca bir lira daha hazine tarafından ilaveten ödenmiştir. Her sene zabitanın donanmaya donanmaya dair bir lâyiha yazıp takdim etme mecburiyeti getirilmiştir. Bu vesile ile her zabıtın görüş ve düşüncelerinden haberdar olunmuştur. Kısaca özetlenmeye çalışılan bu durum dolayısıyla ki ülkede askerlik görevini üstlenenlerin mesleklerine olan ilgisini her zaman için arttırmıştır.⁴⁶⁴

⁴⁵⁸ BOA, İ.DH, nr. 178/9679.

⁴⁵⁹ DMA, Mektûbî, nr. 68/95.

⁴⁶⁰ BOA, İ.DH, nr. 317/20521; İ.DH, nr. 327/21319; İ.DH, nr. 541/37616.

⁴⁶¹ DMA, Islahat, nr. 1/11-A.

⁴⁶² Beydilli, a.g.e., s. 59.

⁴⁶³ DMA, Islahat, nr. 129/84.

⁴⁶⁴ Batmaz, a.g.t., s. 104-105.

SONUÇ

Bir devlet için askerî güç olmazsa olmaz niteliktedir. Çünkü varlığını sürdürebilmesi için en temel şartların başında ordunun kuvvetli olması gelmektedir. Ordu içerisinde hava kuvvetlerinin önem kazanmaya başladığı XX. yüzyıla kadar askerî yapı iki temel sac ayağından oluşuyordu. Bunlar, kara ve deniz gücüydü.

Genelde zihinlerde bir kara devleti imajıyla yer alan Osmanlı Devleti için deniz gücü vazgeçilemez bir durumdaydı. Oldukça geniş bir toprağa hâkim olan ve varlığını 600 yıldan fazla bir süre devam ettiren bir devlet mekanizmasının denizleri göz ardı etmesi elbette düşünülemezdi. Karalardaki kalıcı hâkimiyetin denizlere muktedir olmaktan geçtiği düşüncesi Osmanlı'yı yönetenlerin zihinlerinde en önde gelen konulardandı. Bunu Fatih Sultan Mehmed'in, Yavuz Sultan Selim'in, Kanûnî Sultan Süleyman 'ın ilerleyen süreçte III. Selim'in, II. Mahmud'un, Sultan Abdülaziz'in, II. Abdülhamid'in bahriye gücüne yönelik politikalarında net bir şekilde görmekteyiz. Özellikle XIX. yüzyıl bağlamında Osmanlı denizlerdeki etkinliğini göz önünde bulundurduğumuzda adı geçen yüzyılın hemen öncesindeki 1770 Çeşme ve daha sonra yaşanan 1827 Navarin yenilgileri Osmanlıların dikkatlerini daha fazla donanmaya çevirmeleri gerektiğini göstermekteydi. Tanzimat öncesindeki Kaptan-ı Derya Cezâyirli Gazi Hasan Paşa'nın gayretleri, Bahriye Mektebi'nin açılması, III. Selim'in bahriye alanında yaptığı düzenlemeler özellikle 1804 Bahriye Kanunnâmesi ile tersâne ve donanmanın ıslahı çabaları, II. Mahmud'un bahriye sahasına gösterdiği ehemmiyet bütün bu sıraladıklarımızın hepsi Osmanlı'nın denizlerdeki askerî kuvvetini yeniden kazanmasını amaçlayan etkinliklerdi.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı onu takip devir beraberinde birçok alanda düzenlemeleri getirdi. Askerî alanda da doğal olarak bir dönüşüm yaşandı. Geçmişte uzun savaş yıllarının zorunlu kıldığı askerlik mükellefiyetinin vaktinin fazlalığı özellikle Müslümanların günlük yaşamını olumsuz yönde etkiliyordu. Kişilerin ordu hizmetinde çalıştığı yıllar kendi aslı işlerinden uzak kalmalarına neden oluyordu. Bu durum pek tabîi olarak devletin ekonomisine olumsuz yansiyordu. Bir diğer noktada da gayrimüslim tebaanın askerlik meselesi yer almaktaydı. Uzun yıllar cizye ödeyerek askerlikten muaf bir şekilde yaşamlarını sürdürüp kendi günlük işlerinin başında olan bu kişilerin uzun bir vakti kapsayan askerlik hizmetine pek de sıcak bakmamaları yadırganacak bir davranış değildi. Şunu da unutmamak gerekir ki, Osmanlıların denizlerle tanıştığı ilk dönemlerden XIX. yüzyıl başlarına kadar gayrimüslimler Osmanlı askerî gücü içerisinde çeşitli vazifelerde bulunmuşlardı 1835'de gayrimüslimlerin donanmada muvazzaf asker olarak görevlendirilmelerine karar verildi. Gerekli alım işleri başlatıldı ve devam eden yıllarda ara ara gayrimüslimlerden donanmaya asker celbleri

gerçekleşti. Fakat istenilen seviyede olmadı. Bunda geçmiş alışkanlıkların önemli bir rolü vardı. Tanzimat döneminin her konuda yaptığı eşitlik vurgu askerlik alanını da içine almaktaydı. Ancak teoride olanı pratiğe dönüştürmek kolay değildi.

Genel anlamda Tanzimat düşüncesinin askerliğe yaklaşımı bu sorumluluğun kişinin boynunun borcu olduğu şeklindeydi. Daha açık bir ifadeyle askerlik konusundaki geçmişteki toplumsal mükellefiyet anlayışı yerini bireysel sorumluluğa bırakmaya başlamıştır. Askerliğe karşı ferdî mükellefiyet anlayışının Tanzimat döneminle beraber kendini ortaya koymasının yanında dikkat çeken bir başka mesele daha vardı. Bu da askere alım işlemlerinin belli kanunlara bağlanması durumuydu. Ayrıca askerlik hizmetinde ömür boyu anlayışı yerine yıl sınırlamasının getirilmesi mercek altına alınan diğer bir meseleydi. Üzerinde durulan bu konular hakkında ilk gelişme Eylül 1843'te yaşandı. Zikredilen tarihte alınan kararlara göre, muvazzaf askerlik süresi beş yıla sınırlandırılmıştı. Muvazzaflığın ardından rediflik aşaması başlayacaktı. Bu aşama yedi yıl sürecek ve her yıl birer ay eğitim görecektlerdi. Her senenin Mart ayında ordunun beşte biri oranında terhis işlemi gerçekleşecek kur'a ile yenileri celp edilecekti. 1846 tarihinde ise kur'a kanunu çıkarılmıştır. Askerlik işlemlerinin nasıl yapılacağı, hizmet süresinin ne kadar olduğu, gönüllü ve bedelli askerlik, muafiyet gibi bir çok konu adı geçen kanunda yer almıştır. Ancak gayrimüslimlerin askerlik sorumluluklarıyla alakalı herhangi bir ibareyi kur'a kanununda yer almamaktadır. Müslümanlar açısından kanuna baktığımızda gerekli şartlara sahip kişiler askerliklerini bedel vererek yapabileceklerdi. Ancak buradaki bedel şahıstı. Askerlik çağına gelmiş kişilerden ticaret, zanaat ya da mühim bir işle uğraşanlar kanunda belirtilen şartları yerine getirmeleri sûretiyle kendi yerlerine başka birini gönderebileceklerdi. (Bedel-i şahsî, vekil) Bu hak daha sonra Hristiyanlara da verildi. Bu uygulamayla ilgili dikkat çeken bir başka nokta Tersâne-i Âmire ve Kal'a-i Hakani'ye bağlı sancaklardaki Müslümanların bedel-i şahsî uygulamasından faydalanamıyor olmasıydı. Bunda kara ordusuna göre donanmanın daha dar bir sahadan asker alımı gerçekleştirmesi, bahriye neferi olacak şahısların kıyı ahâlîsinden olması, deniz koşullarına dayanıklı kişilerin olmasına dikkat edilmesi gibi nedenler sayılabilir.

Tanzimat dönemi içerisinde askerlik konusunda yaşanan mühim gelişmelerden bir diğeri yüzyıllardır gayrimüslimlerden alınan dinî karakterli bir vergi olan cizyenin 1855'te kaldırılmasıdır. Cizyenin ilgası durumu devrin eşitlik vurgusuna uygun bir gelişme gibi görünmektedir. Ancak yüzyıllardır cizye ile askerlikten muaf olan gayrimüslim tebaanın tamamını orduya hizmet konusunda ikna etmek kolay bir iş değildi. Doğal olarak cizye işin özünde ismen kaldırılrsa da bedel-i askerî olarak varlığını Osmanlı'nın son dönemlerine kadar sürdürmeye devam edecektir. Tanzimat Fermanı ve özellikle gayrimüslimlerle ilgili

uygulamaları içeren Islahat Fermanı eşitlik vurgusu yapsa da bu fikri askerlik alanında hayata geçirmek oldukça meşakkatli bir işti.

1846 Kur'a Kanunu'nun ardından 1870 yılında yeni bir askere alım kanunu çıkarıldı. Adı geçen kanun askerlikle alakalı birçok konuya açıklık getirmekteydi. Kanunun kapasadığı meseleler şuanlardı: Askerlikten istisnayı gerektiren durumlar, firar, kur'anın yapılış şekli, kur'adan sonraki işlemler, gönüllü askerlik şartları, askerlik konusunda bedel verecek kişiler şartları. Kanunda askerlik hizmeti süreleri 1869 askerî düzenlemelerinde üzerinde durulduğu gibi nizâmiye, redif ve müstahfaz olarak üçe ayrılmıştı. Askerlik yaşı 20-25 arasındaydı. Bu yasa da 1886 tarihinde yürürlüğe giren askere alım kanuna kadar yürürlükte kalmıştır. Yeni kanunda askere alımla alakalı genel konuları, askerlikten istisna şartlarını, firar meselesini kur'a ve muayene işlemlerini, gönüllü askerliği, bedelli askerliğin koşullarını kapsamaktaydı. Adı geçen askere alım kanunları ordunun hem kara hem de deniz kuvvetleri kısımlarını ilgilendirmekteydi. Ancak donanmaya askere alımlarda farklı bir durum mevcutsa bu askere alım kanunlarının ilgili maddelerinde belirtilmiştir. Askere alım kanunlarının yürürlükte kaldığı süreçte yapılan düzenlemelerin bahriye askerliği konusunda çeşitli yansımaları olmuştur. Tanzimat öncesinde donanmada hizmet süresi belli bir kaideye bağlanmış değildi. 1849 senesiyle birlikte donanmada muvazzaf askerlik süresi 10 yıl rediflik süresi 5 yıl olarak belirlenmiştir. Buna göre bahriye askerlerinin toplam askerlik süresi 15 yıldır. 1850 senesi ile beraber ilk defa 10 senelik hizmet süresini dolduran bahriye askerlerine tezkere verilmiştir. 1851'de ise muvazaflık süresi 10 yıldan 8 yıla indirilmiştir. Bunun yanında her yıl 3000 neferin kur'a ile bahriye hizmetine alınması kararlaştırılmıştır. 1865 senesinde ise muvazaflık süresi 8 seneden 6 seneye indirilmiştir. 5 sene olan rediflik süresi bir sene ilave ile 6 seneye çıkarılmıştır. Görev sürelerini tamamlayanlardan tezkere bırakmak isteyenler olursa bu durum olumlu karşılanmıştır. Kanun gereğince her yıl onda bir oranında askerin ihracı sağlanarak yerlerine gereken sayıda nefer donanmaya alınır. Donanma bünyesine katılacak askerlerin kıyı ahâlîsinden olmasına ehemmiyet verilmiştir. Trabzon, Canik, Gümüşhane, Ordu bahriye için asker alınan sahil mahallerindendi. Deniz hizmeti için alınacak neferlerin kara ordusuna ayrılan askerlere nazaran daha küçük yaşta olmaları durumu söz konusuydu. Bahriyede görev yapacak neferin yetişmesinin karaya göre daha fazla vakit alması bu durumda temel etkendi. Nefer alımında göz önünde bulundurulacak şartlardan biri de donanmaya alınacak kişinin deniz koşullarına uyum sağlayabilecek fiziki yeterlilikte olması durumuydu. Kıyı ahâlîsi iç kesimlerde yaşayanlara göre bu konuda daha elverişlilerdi. Zaman zaman ihtiyaç dahilinde donanmaya kıyıya uzak mahallerden alınan kişilerin içinde buldukları koşullara uyum sağlayamayarak hastalandıkları görülmüştür. Bu da donanmaya dahil edilen kişilerden

beklenen verimin alınamamasına neden olmuştur. Konuyla ilgili arşiv belgelerinde bahriye kuvveti için alınacak neferatın kıyı halkından olması gerektiğinin vurgusu yapılmıştır. Ayrıca kıyı ahâlisi iç kısımda yaşayanlara göre bahriye işlerinde daha fazla yeterli bilgi sahip olmaları da bir başka önemli noktaydı.

Askerlik hizmetinden kurtulabilmek için istenilmeyen durumlar da yaşanabiliyordu. Donanmaya dahil olma mükellefiyetinden muaf olabilmek için din ve mezhep değiştirme teşebbüsünde bulunan kişilere rastlanmıştır. Askerlikten kaçmak için başvuru alan bir başka yol da taşra bölgelerinde bazı kimselerin çocuklarını ölmüş olarak gösterme çabalarıdır. Bunlar yanında askerlik yaşına gelip isimlerine kur'a isabet eden kişilerden kimileri muinli ve mücerred olmasına rağmen kendilerini muinsiz göstererek askerlikten ihraclarını talep eden mazbatalarını mensup oldukları ordu merkezlerine gönderebiliyorlardı. Asılsız beyanda bulunanlar cezaî yaptırımlarla karşılaşıyorlardı.

Tanzimat döneminde bahriye alanında 1867'de mühim bir değişiklik yaşanmıştır. Buna göre zikredilen tarihte Kaptan-ı Deryalık kaldırılmış yerine Bahriye Nezareti kurulmuştur. Dönemin Bahriye Nazırı Hakkı Paşa, yeni teşkilâta Kaptanlık makamı ve Bahriye Nezareti'nin görevlerini içeren bir nizamnâme hazırlayarak Mart 1867'de sadarete göndermiştir. Bu nizamnâme aynı ay içerisinde Sultan Abdülaziz tarafından onaylanmıştır. Adı geçen nizamnâmeye göre bahriye askerlerinin sayısı ve bunların arttırılması konusunda Bahriye Nezareti ve Kaptanlık makamı uyum içerisinde olacaklardı. Tersâne ve donanmayla ilgili işlerin yürütülmesinde Bahriye Nezareti çatısında bahriye, idare ve kumanda meclisleri yer almaktaydı. Bunlardan kumanda meclisi, donanmanın uygun mahallere gerektiğinde sevk edilmesi, ümera ve subayların tayin, nizamlarından sorumluydu.

Osmanlı bahriye askerleri kadrosuna baktığımızda seferî olarak gemilerde vazife yapan ve hazerî olarak da Tersâne-i Âmire'de bulunmak üzere iki kısımdan ibaret olduğunu görmekteyiz. 1880 tarihi itibarıyla bahriyede görev yapan neferatın görev sürelerini göz önünde bulundurduğumuzda gemilerde topçuluk, ateşçilik ve güvertede çeşitli görevlerde bulunan askerler 5 sene nizâmiye, 3 sene ihtiyat, 4 sene rediflik toplam 12 senelik askerlik hizmetiyle mükelleftiler. Asâkir-i nizâmiye-i tersâne efradı üç sene muvazzaf, üç sene ihtiyat sınıflarında hizmet ettikten sonra altı sene rediflik yaparlardı. Daha sonra sekiz sene müstahfaz sınıfında bulunurlardı. Bu askerlerin yaşadıkları zorluklardan dolayı redif müddetleri olan altı senenin iki senesinde indirime gidilmiş, müstahfazlık sınıfında altı senenin külliyyen affi kararı alınmıştır. Bunun yanı sıra bir askerın çeşitli nedenlerle muvazzaflık süresindeki istihdam süresi aşmışsa bu vakit ihtiyat sınıfındaki hizmetine, ihtiyatta bulunması gereken süre varolan süreyi geçmişse, bu zaman da rediflik sınıfındaki

hizmetinden sayılacaktı. Genel anlamda bahriye askerlerinin görev süreleri muvazzaflık, ihtiyatlık, rediflik toplam 12 seneydi. Bahriye askerleri hangi sınıfta kaç sene istihdam olunmuş ise kendilerine verilecek tezkerede bunlar yazacaktı. Ayrıca kara ordusunda görev yapan askerlerle bahriyede görev yapanların görev sürelerinin uygun düşmesi de gözden geçirilen bir başka konuydu.

Tanzimat döneminde donanmanın gelişimi konusunda yabancı uzmanlardan da faydalanılmıştır. Henry Woods, Hobart Paşa, Starke, Klause von Hofe, Bucknam bahriyede görev yapan isimlerdi.

Donanmanın askerî yapısının içerisinde Bahriye Mektebi'nin de varlığı unutulmaması gereken bir gerçektir. Sultan Abdülaziz döneminde mektebin eğitim programında düzenlemelere gidilmiştir. Bahriye Mektebi'nde yetişen öğrenciler sadece teorik değil, pratik olarak da denizcilik eğitimi alıyorlardı. Talebeler Osmanlı'nın hâkim olduğu denizlerde talime çıkarılırlardı. Ayrıca bilgilerini daha da arttırabilmesi ve tecrübelerinin çoğalması için öğrencilerden yurtdışına gönderilenler de olmuştur. II. Abdülhamid döneminde de Bahriye Mektebi'ne önem verilmiştir. Bu döneme kadar Bahriye sınıfı öğrencisinin eğitim müddeti dört seneydi. Bunun iki senesi okulda iki senesi ise talim sefinesinde geçmekteydi. Fakat bahriyeye ait malûmatların en iyi şekilde öğrenilebilmesi için iki senenin yeterli gelmediği düşüncesi üzerine üç sene müddetle öğrencinin mektepte bulunması dördüncü sene ise sınavla talim gemisine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca daha evvelden olduğu gibi iki sene daha bu gemide eğitim aldıktan sonra mühendis-i evvel rütbesiyle donanmaya gönderilip bir yıllık eğitim sonunda mülâzım olmaları yoluna gidilmiştir.

II. Abdülhamid döneminde 1886 Askere Alım Kanunu çıkarılmıştır. Buna göre önceden olduğu gibi askerlik mükellefiyeti 20 yaşından itibaren başlayacaktı. Belirtilen yaşa gelen her Müslüman erkek askerlik yükümlülüğü içine girmiş olacaktı. Bahriye sefinelerinde armacılık, topçuluk, ateşçilik, güverte görevlerde bulunanlar ile bahriye sanayi alaylarındaki neferatın nizamiye süresi 8 yıl, rediflik süresi 4 yıl olmak üzere toplam 12 yıldır. Bu askerler müstahfazlık sınıfından muaf tutulacaklardı. Yine aynı askere alım kanununda, her bir ordu bölgesindeki Kal'a-i Hakaniye için gereken topçu erlerinin kendi bölgelerinden temin edilmesi dile getirilmiştir. Bunun yanında Akdeniz ve Karadeniz boğazlarıyla Ege adalarındaki kaleler ve Tophâne-i Âmire ihtiyat alayı için de özellikle birinci ve ikinci ordu dairelerinden er temin edilmesi istenmiştir. Ayrıca boğazlar için ayrılacak erlerin güçlü, kuvvetli olmalarına dikkat edilmeliydi. Sanayi alaylarının er ihtiyacı 1, 2, 3, 4, 5, 6. ordu bölgelerinden temin edilecekti. Donanma için gereken erlerin kıyı bölgelerin alınması hususu askere alım kanununda belirtilmiştir. Sahil ahâlîsinden donanma için toplanan erlerin fazla

olması durumunda ihtiyacın üzerinde olan erler karaya kuvvetleri hizmetine alınacaktı. 1886 Askere Alma Kanunu'ndan önceki ilgili kanunlarda bedel-i şahsî ve bedel-i nakdî uygulamaları yerini tamamen bedel-i nakdî uygulamasına bırakmıştır. Kanunun yürürlüğe girdiği yıl donanma üç bin üç yüz bahriye neferine ihtiyaç duymaktaydı. Alınacak askerlerin deniz koşullarına uygun şekilde kuvvetli olmaları göz önünde bulundurulması gereken bir koşuldu. Her askere alım kanunun uygulandığı süreçte olduğu gibi bu kanunun döneminde de istenilenmeyen çeşitli durumlar yaşanmıştı. Sağlık muayenelerinin yüz yüze değil de gıyaben yapıldığı mahallere rastlanmıştır. Sivil ve askerî memurlardan bazılarının yolsuzlukları tespit edilmiştir. Sahte redif varakası olan kişilere yasal işlem başlatılması emredilmiştir.

Askere alım kanunları orduya dahil edilecek neferatın nasıl bir usûlle alındığı sorusuna cevap verirken bahriyeyle alakalı kanunlarda özellikle askere alım sonrasındaki uygulamalara açıklık getirmektedir. Tanzimat döneminde bahriye alanında kanunî anlamında iki önemli düzenleme yürürlüğe girmiştir. Bunlar 1849 Bahriye Nizamnâmesi ve 1297 (1879/80) Bahriye Kanunnâmesidir. Adı geçen kanunların donanmayı ilgilendiren birçok konuyu ihtiva ettiği görülmektedir. Ele alınan meselelerin en önemlilerinden biri talim konusuydu. Donanmanın durumuna dair kaptan tarafından bir kıta jurnal tutulup bunun bir nüshası her üç ayda bir kere donanma kumandanı vasıtasıyla Bahriye Nezareti'ne sunulması gerektiği ilgili kanunnâmede belirtilmiştir. Bu donanmada yapılanların nezaretçe takibi açısından önem arz eden bir durumdu. Bahriye Nizamnâmesi'nde ise her altı ayda bir kere gülle ile nişan talimi, üç ayda bir defa güllersiz kurşunsuz, ateşli top ve tüfek ile onbeş günde bir defa ağızlık talimi icra ettirileceği belirtilmekteydi. Ayrıca kılıç ve yelken eğitimi, filikalarda kürek, gemilerde işaret eğitimi yapılacağı bilgileri nizamnâmede yer almaktaydı. Bahriye Kanunnâmesi'nde de kumandanların buldukları mahallerdeki filoya top talimi icra ettirmeleri gerektiğinin altı çizilmiştir. Bahriye askerlerinin talimlerle yeteneklerinin geliştirilmesi bir diğer temel noktaydı. Talimlerin disiplin içerisinde yapılmasına dikkat edilirdi. Bahriye Kanunnâmesi'nde her üç ayda bir top talimi yapılmasının gerekliliği ile ilgili madde yer almıştır. Osmanlı'da talimlerin kanunlarda belirtildiği şekilde yapılmasına ehemmiyet verilmiştir. Yapılan talimlerle neferlere harp esnasında nasıl hareket etmeleri gerektiği öğretilmiştir. Askere talim yaptıracak subayların eğitime de özen gösterilmeye çalışılmıştır. Yurtdışına eğitim maksadıyla gönderilen subaylar olmuştur. Askerî talimler dışında okuma-yazma bilmeyen bahriye neferatına subaylar tarafından eğitim verilirdi. Bunun yanı sıra bahriye askerleri imamlar aracılığıyla din eğitimi de alırlardı.

Bahriye kanunlarında ele alınan bir diğer mesele ordu içinde disiplinin sağlanmasıydı. Bahriye Nizamnâmesi'nde askerlerden suç işleyenler olursa, subayları tarafından divân-ı

harbe verilecekleri ve işlenen suçun derecesine göre cezalandırılacakları belirtilmiştir. Herhangi bir erin suç olduğu subayı tarafından meydana çıkarıldıktan sonra kanunen cezası verilecekti. Suçu sabit olanlar gemideki görevliler tarafından eziyet ve rencide edilmeyeceklerdi. Askerî Ceza Kanunu'nun erlere en iyi şekilde öğretilmesi üzerinde durulan bir konuydu. İslah edilemeyen, disiplini bozan erlerden Yemen'e, Fizan'a sürülenler olmuştur. Bunun yanında askerler resmî selamlamalarda ya da normal zamanlarda tersânede laubali hareketlerde bulunanlar uyarılırdı. Askerin elinde sigara ve tesbihle gezmesi uygun görülmezdi. Ceza gerektiren durumlardan biri de firar meselesidir. Bu konu bahriye nizamnâmesinde ve kanunnâmesinde işlenmiştir. Bahriye Kanunnâmesi'nde gemiden biri firar ettiğinde durum derhal kumandana veya kıdemli zabitana bildirilecekti. Gerekli durumlarda firar durumu Bahriye Nezareti'ne iletilecekti. Ayrıca iki aydan fazla firar edenlerin rütbeleri kaldırılırdı. 1897 senesinde askerî ceza kanuna göre suç işlemiş askere uygulanan darp cezasının kaldırılarak yerine hapis cezası koulması kararlaştırılmıştır. Bahriyede suçlara verilen cezalar yanında kandil, bayram, padişahın doğum günü vesileleriyle af da çıkartılmıştır. Yararlılığı görülenlere nişan ve madalya verilmiştir.

Bahriye askerinin giyim-kuşamı donanmayla ilgili kanunlarda ele alınan diğer bir konuydu. Neferatın elbiselerinin düzenli olması askerî disiplin için oldukça mühimdi. Bahriyede görevli subay ve erlere lazım olan kışlık, yazlık elbiselerin ve ayakkabıların Bahriye Meclisi'nin örneğine göre imal ettirilmesi bahriye nizamnâmesinde belirtilmiştir. Bahriye Kanunnâmesi'nde de donanma içerisinde bulunan zabitan, neferat, tüfenkendaz efradının giyeceklerinin çıkarılacak irade-i seniyye dahilinde Bahriye Nezareti'nin vereceği karara göre olacağı vurgulanmıştır. Tanzimat dönemi boyunca bahriye kıyafetlerinde çeşitli değişiklikler olmuştur. Bunun yanında askerın kurallara uygun giyinmelerine özen gösterilmiştir. Elbiselerle ilgili kaidelere aykırı giyinenler uyarılmıştır.

Sağlık hizmetleri de orduyu oluşturan insan unsurunun verimli kullanılabilmesi için vazgeçilmez bir konumdadır. Osmanlı'da çeşitli rahatsızlıkları olan bahriye askerlerini iyileştirebilmek için hem hastaneler aracılığıyla hem de gemilerde cerrahlarla askerlere bu alanda imkânlar sunulmuştur. Askerlerin tedavilerinin düzgün bir şekilde yapılması, sağlıklarına kavuşmadan hastaneden çıkarılmamalarının gerekliliği, yapılan tedavilerin teftiş edilmesi ehemmiyet gösterilen noktalardı. Donanma neferatı arasında tifüs, tifo, nezle iskorbüt gibi çeşitli hastalıklar görülebiliyordu. Özellikle bulaşıcı rahatsızlıklar etkili bir önlem olan karantina uygulamasına Bahriye Kanunnâmesi'nde işlenen konular içerisinde yer verilmiştir.

Tekaüdlük, hayat içerisinde bir işe emek veren her kişi için olduğu gibi bahriye askeri açısından da önem arz eden konuydu. Askerlik hizmetinin ardından donanmada görev yapanların hayatlarını nasıl idâme ettirecekleri konusunda tekaüdlük koşulları üzerinde durulması gereken bir meseleydi. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra dönemde çeşitli yıllarda tekaüdlük üzerine düzenlemeler yapılmış, kanunlar çıkarılmıştır. Donanmaya hizmet veren askerler açısından konuya yaklaştığımızda, 1869'da emekli deniz subaylarının yetimlerine bağlanacak maaşlara ilişkin nizamnâme yayımlanmıştır. Genel mânâ da Osmanlı Devleti'nde orduya hizmeti geçen neferatın emeklilik işlemleriyle alakalı Askerî Tekaüd Kanunu bulunmaktaydı. Bahriye askerinin tekaüdlüğü meselesinde kural ve kaidelere uygun şekilde hareket edilmesine özen gösterilmiştir. Bahriye Hastanesi'nde tedavi görüp artık eski durumuna gelemeyecek durumda olan askerlerin malûliyet dereceleri Mekteb-i Tıbbiye tarafından tespit edilirdi. Ardından neferler emekliye ayrılırlardı. Donanmada görev yapan neferlere emekliliklerinin ardından maaş verilirdi. Emekliye ayrılanların ihtiyaç duyulması halinde uygun bir göreve verildikleri görülmekteydi. Bahriye askerlerinden vefat edenlerin dul kalan eşlerine ve çocuklarına da belirlenen miktarlarda maaş tahsis edilirdi.

Netice olarak, Osmanlı bahriye teşkilâtı geniş bir organizasyonu içinde barındırmaktaydı. 600 yıldan fazla bir süre dünya üzerinde geniş bir coğrafyaya hâkim olmuş ve milyonlarca nüfusu içerisinde barındıran bir devlet için bundan farklı bir durum düşünülemezdi. Kuralların layıkınca uygulanmasına gayret gösterilmesi Osmanlı devlet mekanizmasının uzun müddetli olmasının en açık göstergesidir. Bu anlayış asker alım kanunları, celp sonrasındaki uygulamalar ve bahriye sahasında yapılan kanunî düzenlemelerin yaşama geçirilmesi için de geçerliydi. Her kanunun teoriden pratiğe geçişinde yaşanan arzu edilmeyen durumlar Tanzimat döneminde de görülmüştür. Ancak bu askere alım kanunlarının hedeflerinin büsbütün hükümsüz kalmasına neden olmamıştır. Donanmaya asker alımlarının belli bir disiplin içerisinde yürütülmesi sağlanmıştır. Bahriye neferatının, askerlik hizmet müddetinin belli bir sene ile sınırlandırılması cihetine gidilmiştir. Çağın gereklerine uygun olarak askerlerin eğitilmesinde çaba sarf edilmiştir. Neferatın talimi dışında giyim-kuşam, sağlık, tekaüdlük gibi meselelerde düzenlemeler yapılmıştır. Dönemin eşitlik vurgusuna uygun olarak gayrimüslimlerin askerlik meselesi ve donanmada istihdamları üzerinde durulmuştur. Bütün bu gelişmeler Tanzimat'ın beraberinde getirdiği bir çok konudaki düşünsel dönüşümün bahriye askerliği sahasındaki yansımalarıdır.

KAYNAKÇA

I.ARŞİV KAYNAKLARI

A.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ⁴⁶⁵

1.Hatt-ı Hümâyûnlar

-Hatt-ı Hümâyûn (HAT)

2.Cevdet

-Cevdet Askeriye (C.AS)

-Cevdet Bahriye (C.BH)

3.Dahiliye Nezareti

-Dahiliye Nezareti Mektubî Evrakı (DH.MKT)

4.İrade

-İrade Dahiliye (İ.DH)

-İrade Hariciye (İ.HR)

-İrade Hususi (İ.HUS)

-İrade Meclis-i Mahsûs (İ.MMS)

-İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM)

-İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

5.Kanunnâme-i Askerî

6.Sadaret

-Sadaret Amedî Kalemî Evrakı (A.AMD)

-Sadaret Mektubî Kalemî Evrakı (A.MKT)

B.Deniz Müzesi Arşivi (DMA)

1.Divan-ı Harp

2.Erkan-ı Harbiye

3.Mektubî

4.Şûrâ-yı Bahrî

5.Muhakemat ve Hukuk Müşavirliği

6.Mülga Bahriye

7.Tersâne

8.Komodorluk

9.Islahat

---

⁴⁶⁵ Kullanılan belgelerin numaraları metinde belirtilmiş olduğu için burada tekrar yazılmamıştır.

II.KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

- Akyıldız, Ali, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, İstanbul 2009
- Aydın, Mahir, “Cezâyirli Gazi Hasan Paşa”, *DİA*, cilt 7, s. 501-503.
- Aydın, Yusuf Alperen, *Osmanlı Denizciliği (1700-1770)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007
- Aydın, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askere Alma Kanunları(1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994
- 1297 Bahriye Kanunnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, kayıt nr.364, yer nr. B/262
- Bahriye Nizamnâmesi*, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1265
- Bahriye Nizamnâmesi (1849)*, çev. Sabahattin Öksüz, yay. haz. Coşkun Güngen, Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi, Ankara 1996
- Batmaz, Şakir, *II. Abdülhamid Devri Osmanlı Donanması*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2002
- Batmaz, Şakir, “Osmanlı Devleti'nde Donanma ve Tersâne İdaresi (XIX. Yüzyıl ve Sonrası)”, *Türk Denizcilik Tarihi(XVIII. Yüzyıl başından XX. Yüzyıla kadar)*, cilt 2, ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2009, s. 219-235.
- Batmaz, Şakir, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010
- Blağa, Rafael, *İran Halkları El Kitabı*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul 1997
- Beydilli, Kemal, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001
- Beydilli, Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane: Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1995
- Beydilli, Kemal, “Alemdar Mustafa Paşa”, *DİA*, cilt 2, s. 364-365.
- Beydilli, Kemal, “Osmanlılar”, *DİA*, cilt 33, s. 496-497.
- Birişik, Abdülhamit, “Mahmud Paşa”, *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999
- Bolat, Cahide, *Redif Askeri Teşkilâtı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2000
- Bostan, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006
- Bostan, İdris, *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yayıncılık, İstanbul 2007
- Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992

- Bostan, İdris, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nin Deniz Politikası”, *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s. 185-204.
- Bostan, İdris, “Osmanlıların Denizlere Açılma Sürecinde Gelibolu”, *Avrupa’ya İlk Adım Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 2001, s. 47-61.
- Bostan, İdris, “Kanunî, Barbaros ve Akdeniz’de Değişen Güç Dengeleri”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı 34, Ankara 2005, s. 170-180.
- Bostan, İdris, “Tersânede Büyük Havuz İnşası, 1794-1880”, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 221-246.
- Bostan, İdris, “Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü 1789-1819”, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 207-220.
- Bostan, İdris, “Derya Beyi”, *DİA*, cilt 9, s. 200-201.
- Bostan, İdris, “Gemi”, *DİA*, cilt 14, s. 8-15.
- Bostan, İdris, “Kapudan Paşa”, *DİA*, cilt 24, s. 354-355.
- Bostan, İdris, “Mezemorta Hüseyin Paşa”, *DİA*, cilt 29, s. 524-526.
- Bostan, İdris, “Riyale”, *DİA*, cilt 35, s. 141-142.
- Bozkurt, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu(1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989
- Bozkurt, Nebi, “Bahriye”, *DİA*, cilt 4, s. 495-501.
- Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev.Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, cilt 2, İstanbul 1990
- Cevdet Paşa, *Tezâkir*, neşr. Cevdet Baysun, cilt 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986
- Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1965
- Collas, Bernard Camille, *1864’te Türkiye Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapütülasyonların Tam Metni*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2005
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitapevi, Ankara 2008
- Çadırcı, Musa, “Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 804-811.
- Çetintaş, Mehmet Burak, *1453’ten 1928’e Kadar İstanbul’a Gömülmüş Türk Denizcilerinin Mezartaşları*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2009
- Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2005

- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, cilt 11, Çağ Yayınları, İstanbul 1993
- Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Hava, Deniz Kuvvetleri 1792-1918*, ed.Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2013
- Düstur-ı Askerî*, Mektebî Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matbaası, 1287
- Düstûr*, 1.Tertîb, cilt 1, Matbaa-yı Âmire, 1289
- Düstûr*, 1.Tertîb, cilt 5, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937
- Düstûr*, 2.Tertîb, cilt 1, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet 1329
- Düzcü, Levent, "Denizci Bir Sultan: Abdülaziz'in Denizciliğe Olan İlgisi", *Türk Denizcilik Tarihi Bildiriler Uluslar arası Piri Reis ve Denizcilik Sempozyumu(26-29 Eylül 2013)*, cilt 4, Ankara 2014, s. 53-70.
- Engelhardt, E., *Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaninin Tarih-i Islahatı(1826-1882)*, İstanbul 1328
- Eren, Ahmet Cevat, *Selim III'ün Biyografisi*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1964
- Gencer, Ali İhsan, *Bahriyede Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu(1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001
- Gencer, Ali İhsan, "Bahriye", *DİA*, cilt 4, s. 501-509.
- Gencer, Ali İhsan, "Bahriye Nezareti", *DİA*, cilt 4, s. 511-512.
- Giakoumis, Konstantinos, "Osmanlıların Otranto ve Apulia Seferleri", *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 373-382.
- Göksu, Erkan, "Ana Hatlarıyla Abdülaziz Dönemi Osmanlı Bahriyesi ve Ceride-i Askeriyelere Göre 1864 Yılı Denizcilik Faaliyetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 822-829.
- Göyünç, Nejat, "Küçük Hüseyin Paşa", *DİA*, cilt 19, s. 6-8.
- Gülen, Nejat, *Şanlı Bahriye(Türk Bahriyesinin İkiyüz Yıllık Tarihçesi 1777-1973)*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2001
- Gülsoy, Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010
- Gülsoy, Ufuk, "Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askerî(1855-1909)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 37, İstanbul 2002, s. 93-118.
- Gülsoy, Ufuk, "Islahat Fermanı", *DİA*, cilt 19, s. 185-190.
- Halil Nuri, Târîh, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr: 5996.
- Heinzelmann, Tobias, *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008

- II. Abdülhamid Devri Son Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa ve Hatıratı, yay. haz. Osman Öndeş, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2013
- Işın, Bülent İ., *Osmanlı Bahriyesi Kronolojisi(1299-1922)*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2004
- İlgürel, Mücteba, “Çaka Bey”, *DİA*, cilt 8, s. 186-188.
- İnalçık, Halil, Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1300-1600)*, ed. Halil İnalçık, Donald Quaert, çev. Halil Berktaş, cilt 1, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000
- İnalçık, Halil, “Fatih ve Ege Denizi”, *Türk Denizcilik Tarihi*, Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, Ankara 2002, s. 91-98.
- İnalçık, Halil, “Akdeniz ve Türkler”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı 34, Ankara 2005, s. 133-169.
- İnalçık, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, *Bellekten*, cilt 28, sayı 112, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1964, s. 603-622.
- İpşirli, Mehmet, “Bilâd-ı Selâse”, *DİA*, cilt 6, s. 151-152.
- İpşirli, Mehmet, “Tekâüt”, *DİA*, cilt 40, s. 340-341.
- Kaçar, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çabaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu(1808'e kadar)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, sayı 2, İstanbul 1998, s. 69-137.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't Türk*, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu, cilt 1, Ankara 2006
- Kesik, Muharrem, *At Üstünde Selçuklular*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011
- Koç, Yunus, “Nüfus”, *DİA*, cilt 33, s. 294-299.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Sultan Alparslan ve Zamanı*, Türk Tarih Kurumu, cilt 3, Ankara 1992
- Küçük, Cevdet, “Abdülaziz”, *DİA*, cilt 1, s. 179-185.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, İstanbul 1982, s. 127-157.
- Langessiepen, Bernd, Güleriyüz, Ahmet, 1828-1923 Osmanlı Donanması, çev. Renan Mengü, James Cooper, Denizler Kitabevi, İstanbul 2000
- Levy, Avigdor, “Osmanlı Uleması ve Sultan II. Mahmud'un Askerî Islahatı”, *Modern Çağda Ulema*, çev. Osman Bayraktar, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 33-39.
- Lewis Bernard, *Yeni Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007

- Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, cilt 6, İstanbul 1302
- Honigmann, Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970
- Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, cilt I-II, İstanbul 1325
- Mahan, Alfred Thayer, *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi (1660-1783)*, çev. Ahmet Tuncer Büyükonat, Griffin Yayınları, İstanbul 2011
- Martal, Abdullah, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Tekaüdlük", *Eski Çağ'dan Modern Çağ'a Ordular, Kitabevi Yayınları*, İstanbul 2008, s. 423-432.
- Martal, Abdullah, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler", *Kebikeç Dergisi*, sayı 9, Ankara 2000, s. 35-42.
- Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000
- Merçil, Erdoğan, "Selçuklular Döneminde Türk Denizcilik Faaliyetleri", *Türk Denizcilik Tarihi*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, cilt 1, Ankara 2009, s. 21-29.
- Merçil, Erdoğan, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007
- Mutlu, Şamil, "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışına Dair Yeni Bazı Tespitler", *Eski Çağ'dan Modern Çağ'a Ordular, Oluşum, Teşkilât ve İşlev*, ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2008, s. 411-422.
- Osmanlı Devleti Tarihi*, cilt 1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Gazetecilik, İstanbul 1999
- Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri: Gemiler, Efsaneler, Denizler*, yay. haz. Ekrem Işın, çev. Melis Seyhun, Angela Roome Yazıcı, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul 2009
- Öden, Zerrin Günal, *Karasi Beyliği*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999
- Örenç, Ali Fuat, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006
- Özger, Yunus, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlerine Dair Yapılan Düzenlemeler ve 1881 Tarihli Tekaüt Kanunnâmesi'nin Tahlili", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 30, Konya 2011, s. 201-237
- Özcan, Abdülkadir, "Âsakir-i Mansûre-i Muhammediyye", *DİA*, cilt 3, s. 457-458.
- Özcan, Abdülkadir, "Eşkinci", *DİA*, cilt 11, s. 469-471 .
- Özcan, Abdülkadir, "Eşkinci Ocağı", *DİA*, cilt 11, s. 471.
- Özcan, Abdülkadir, "Redif", *DİA*, cilt 34, s. 524-526.
- Özcan, Besim, "Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri(Nizâm-ı Cedid)", *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, , Ankara 2002, s. 671-683.

- Özbaran, Salih, “XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 25, İstanbul 1971, s. 51-72.
- Özcan, Abdülkadir, “Sekban-ı Cedid”, *DİA*, cilt 36, s. 328-329.
- Öztürk, Yücel, *Osmanlı Hâkimiyetinde Keefe (1475-1600)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009
- Panzac, Daniel, “Yelkenli Gemilerin Altın Çağında Osmanlı Donanmasına İnsangücünün Sağlanması(1660-1850)”, *Devletin Silahlanması Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik(1775-1925)*, der. Eric Jan Zürcher, çev. M.Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 45-64.
- Parker, Geoffrey, *Askerî Devrim Batı’nın Yükselişinde Askerî Yenilikler(1500-1800)*, çev. Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul 2006
- Safvet, *Filasalar*, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1329
- Sayacı, Kenan, *Deniz Harp Okulu Tarihçesi*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Tarihsiz
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları(Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006
- Shaw, Stanford J., *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III(1789-1807)*, Harvard University Press, Cambridge 1971
- Shaw, Stanford J., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 609-628.
- Slade, Adolphus, *Türkiye Seyahatnamesi*, çev. Ali Rıza Seyfioğlu, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1945
- Soydemir, Selman, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri(18 ve 19. Yüzyıllar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007
- Tengüz, Hüsnü, *Osmanlı Bahriyesi’nin Mazisi*, haz. İskender Pala, çev. Evren Yiğit, İDO Kültür Yayınları, İstanbul 2008
- Terzi, Mustafa Zeki, “Ordu”, *DİA*, cilt 33, s. 357-362.
- Tunalı, Ayten Can, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma(1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971
- Turan, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, Metis Yayınları, İstanbul 1990
- Turan, Şerafettin, “Barbaros Hayreddin Paşa”, *DİA*, cilt 5, s. 65-67.

- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, cilt 3, kısım 5, Ankara 1978
- Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları, Acemi ve Yeniçeri Ocağı*, cilt 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 1942
- Ünal, Uğur, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu(1861-1876)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006
- Vatin, Nicolas, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*, çev. Tülin Altınova, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2004
- Yeşil, Fatih, "Nizâm-ı cedîd Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790-1807)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 52, İstanbul 2011, s. 27-85.
- Yıldırım, Nuran, *İstanbul'un Sağlık Tarihi: Sağlık Teşkilâtı Salgınlar Bulaşıcı Hastalıklar ve Mücadele Korumucu Sağlık Kurumları Hastaneler Tıp Eğitimi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul 2010
- Yıldız, Gültekin, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum(1826-1839)*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2009
- Yıldız, Mehmet, "1856 Islahat Fermanı'na Giden Yolda Meşruiyet Arayışları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 7, İstanbul 2002, s. 75-114.
- Yurdakul, İlhami, "Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılmasında Yeni Yöntem: Kur'a Sistemi(1839-1914)", *Eski Çağ'dan Modern Çağ'a Ordular*, ed. Feridun Emecen, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2008, s. 433-442.
- Zorlu, Tuncay, *Osmanlı ve Modernleşme: III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014
- Zorlu, Tuncay, *Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, Tauris Academic Studies, London 2008

Zorlu, Tuncay, “III. Selim ve Osmanlı Deniz Gücü’nün Modernleşmesi”, *Türk Denizcilik Tarihi(XVIII. Yüzyıl başından XX. Yüzyıla kadar)*, cilt 2, ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2009, s. 65-73.

Zorlu, Tuncay, “Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu ve Abdülaziz Döneminde Osmanlı Denizciliği”, *Türk Denizcilik Tarihi(XVIII. Yüzyıl başından XX. Yüzyıla kadar)*, cilt 2, ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2009, s. 147-157.

Zürcher, Erik Jan, “Teoride ve Pratikte Zorunlu Askerlik Sistemi(1844-1918)”, *Devletin Silahlanması Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, der. Erik Jan Zürcher, çev. M.Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 87-104.

III.GAZETE

Takvim-i Vekayi⁴⁶⁶

IV.SÖZLÜKLER

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2003

Gürçay, Lütfi, *Gemici Dili*, Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 1962

Kamûs-ı Bahrî Deniz Sözlüğü, der. Süleyman Nutkî, haz. Mustafa Pultar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011

Kocatürk, Utkan, *Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü*, Sevinç Yayınları, Ankara 1986

Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005

---

⁴⁶⁶ Kullanılan gazetelerin numaraları metinde belirtilmiş olduğu için burada tekrar yazılmamıştır.

EKLER

مرجعاً تقیم قنانه نظریه ترتیب جدیدی مقصود از این بیک نفر اسلام و بیک بشیر نفر دعا بایانک صورتی کلامی در لایحه در

بالمجد عا کر خاصه و مقصوده و غیره شاهانک ساینه کویا حضرت ملوکانه در هر دو اسباب وفاء و اساینه کویا صحاک اولمغه و معاصر باه
و تعیینات و لوازمات سانه لری سوبه و تنظیم قلم مقصد اولینی و کلا ریه ذات معدت ایات جناب خدا قنانه کینک عام عباد مقصد سیزده اولی
و هم و اشفاق شاهان لری وقت باجر عنایات سابقه ملوکانه عوطف و مرحمت لاهقه ملوکانه اولی و دره است بونظر انک سرت استمداری
سانه عشره به ورود لری کوننه اعتباراً بسبب سینه موصرا و دره سینه رفوع منقضه اولی و اعاده اریله مبادله قلمنی و فقط اهل اسلام
اوند زنده بعضی لری سرت مذکوره طرفه شمع قد و نیزه ایرو به عودت طلبنده اولی و لایحه او مقول لری و قنانه سانه ساعده بویک

سالف الذکر بیک بشیر نفر دعا یا سفرها بونزه خشیات دولت علیه ده استخلم اولی و لایحه اولی و لایحه دعا یا سانه و لایحه لری حضرت
بعض کونر ساعده انک اجزی شایع علی شاه حضرت ملوکانه دره بونظره نیاز نفرت مسعوده سرت استمداریه جزیه مطایبه و لغای
و همه ترتیب لریه ایکی و اولی و لری دعا یا دره تار کله اصول تعین و حمایت دعا یا قلمنی و بوندرک معاصر و ماهیه و تعیینات و البوی
عینی موظف عا کر به مثلاً اعطا و بیع اولی و لایحه کلامی دره اجزی مکنده بونظره قلمنی هیئت و قیافه کونر لری بویک بویک
و دوشیه برقیه و برجه النکام

نفرت رسو ترتیب اولی و لایحه کلام دعا یا سانه بایزه اناده اولینی او دره دوم ملکنه عبادت و نفرت رسو انک اولی و لایحه دریا الیه الفی
اوند دره ترتیبی اقتضای حاله بایک مستثنی تعریف و شارقه اولی و لایحه ورشه خانه عمه ده ستم نفرت استی ملکنه اندره بوندرک
دوم ملکنه ترتیبی تقید زده اندرک دمی سرت بایک دفعه باعث اولی و لایحه بناز نفرت رسو انک دوم ملکنه اولی و لایحه ترتیبی و شاید
بعضی کلمه مطایبه و لایحه دوم دعا یا سانه بونظره لایحه لری اولی و لایحه مقصود نظر انک استی و قول انک ملکنه بالاکمال نسبی جاز و لایحه
ایروکنده خصوصاً مشروط انک اولی و لایحه اجزی مقتضای نزد عا لیده ترتیب و سخات بیو لایحه تقیم اولی و لایحه اولی و لایحه دره و عا دره
اولی و مقتضای صحکنه اولی و لایحه افاده سانه ابتدا قلم

HAT. 1265/49 004 - A

1)Kapdan Paşa'nın istediği bin İslâm ve bin beş yüz Hıristiyan bahriye askerinin sûret-i istidamlarına dair. (BOA, HAT, nr. 1265/49004-A)

Merbûten takdim kılınan takrirden tertîb ve celbi mikdar olunan bin nefer İslâm ve bin beş yüz nefer reâyânın sûret-i istihdamlarına dair lâyahadır.

Bi'l-cümle asâkir-i hassa ve mansûre ve bahriye-i şâhânenin sâye-i şevket-vâye-i hazret-i mülûkânede her türlü esbâb-ı refah ve asayişleri istihsâl olunmakda ve maaş ve mahiyye ve tayinat ve levâzımât-ı sâireleri tesviye ve tanzim kılınmakda olduğu der-kâr ise de zât-ı ma'delet ayât-ı cenâb-ı hilâfet-penâhinin âmme-i ibâd hakkında mebzûl olan rahm u eşfâk-ı şâhâneleri iktizâsınca inâyât-ı sâbika-i mülûkâneye avâtîf ve merhamet-i lâhika-i mülkdârî olmak üzere işbu neferâtın müddet-i istihdamları tersâne-i âmireye vürûdları gündün itibaren beş seneye münhasır olarak müddet-i merkûme münkaziye olarak iadeleriyle mübadele kılınması ve nukat-ı ehl-i İslâm olanlarından bazıları müddet-i mezkûre zarfında terfi'-yi kadr ve rütbe edibde avdet talebinde olmazlar ise o makulelerin tevkiflerine müsaade buyurulması salifü'z-zikr bin beş yüz nefer reâyâ-yı sefine-i hümayûna hizmet-i devlet-i âliyyede istihdam olunacak olmaları cihetle reâyâ-yı saireden imtiyazları ve haklarında bazı gûne müsaadatın icrası şân-ı meâli nişân-ı hazreti mülûkânenen bulunacağına binaen neferât-ı mersûmeden müddet-i istihdamlarında cizye mütâbele olunmaması ve hîn-i tertîblerinde ikili ve üçlü olan reâyâdan tedârikiyle usûl-i ta'dîl ve himâyeye riâyet kılınması ve bunların maaş ve mahiye ve tayinat ve elbiseleri aynı muvazzaf asâkir-i bahriye misillü ita ve tesviye olunacağından mahallerinden ihracı mevsiminde buldukları heyet ve kıyafetle gönderilerek bu vesile ile cânib-i vilayetten bir akçe ve bir habbe alınmaması.

Neferât-ı mersûme tertîb olunacak mahaller reâyâsı beyandan ifâde olduğu üzere Rum milletinden ibaret ve neferat-ı mersumenin oldukça derya ile ülfeti olanlardan tertîb-i iktizâ-yı halden idüğü müstagni-yi tarif ve işaret olunduğu ve riştehâne-i âmirede müstahdem neferât Ermeni milletinden alınarak bunların Rum milletinden tertîbi takdirinde onların dahi sızıldılarının def'ine bâis olacağına binaen neferât-ı mersûmenin Rum milletinden olmak üzere tertîbi ve şayed bazı mahalde matlûba vâfi Rum reâyâsı bulunmaz ise lüzûmu olacak küsûr-u neferâtın Ermeni ve Katolik milletlerinden bi'l-ikmâl tesrîci caiz ve lâ bâis idüğünden hususât-ı meşrûhanın ol vechle icra-yı iktizâsı nezd-i âlîde tensib ve istihsan buyurulur ise terkîm olunacak evâmir-i şerifeye derc ve ilave olunmak muktezâ-yı maslahatdan olunduğu ifadesine ibtidâr kılındı. (BOA, HAT, nr. 1265/49004-A)

عساکر بلیغه بحریه به تخصیص فنون فضالده اهل اسلام اولدق ترتیبی تصوراتی نظرانک مقدارین سیدن قدر

قضاة الایام قضاة الفیض قضاة صاراوک قضاة کولالار قضاة امامی قضاة بارطیم قضاة شکرک
قضاة اشفات قضاة شیوخ قضاة الزوره وکزه قضاة انبه بیک قضاة شوش الیک قضاة حیدر وراکلا کورک قضاة ان وکیوی وروی
جمعا یکین بیس

قضاة کلیدی وخرناهی اجه اباد ویاپوری قضاة شارکون قضاة انوز قضاة کتانیب قضاة اوشه قضاة افه مک
قضاة ایصاله قضاة معلق قضاة انبه مک قضاة کفر صغی قضاة مک قضاة اوردو قضاة کمر اوردو قضاة انازند
جمعا یکین بیس

نفر هریدیه شاهانه اخلدالمقن اوزده جایک وطرزونه خاقانی وندوزون ایشایی عمل قضاوی ایله غیره کانه بعضی کمال ناسب نذر عا با ادرق کلاک ترتیبی تصوراتی نظرانک مقدار
لوا طرزونه ویا یک واصل قضاة کبک قضاة عیالیه قضاة بخاری قضاة ایشاک قضاة انزه قضاة اوردو قضاة اوردو قضاة اوردو
قضاة ایشاک واکتاک قضاة اموز قضاة مزه قضاة امالی قضاة ایشاک قضاة ایشاک قضاة ایشاک قضاة ایشاک قضاة ایشاک
جمعا یکین بیس

HAT. 1265/49004-B

2)Kapdan-ı Derya Ahmed Fevzi Paşa'nın istediği iki beş yüz nefer bahriye askerinin hangi kazalardan ne miktarda talep edileceği hakkında. (BOA, HAT, nr. 1265/49004-B)

Asâkir-i redife-yi bahriyeye tahsis kılınan kazalardan ahâlî-yi İslâm olarak tertîbi tasavvur olunan neferâtın mikdarını mübeyyin defterdir.

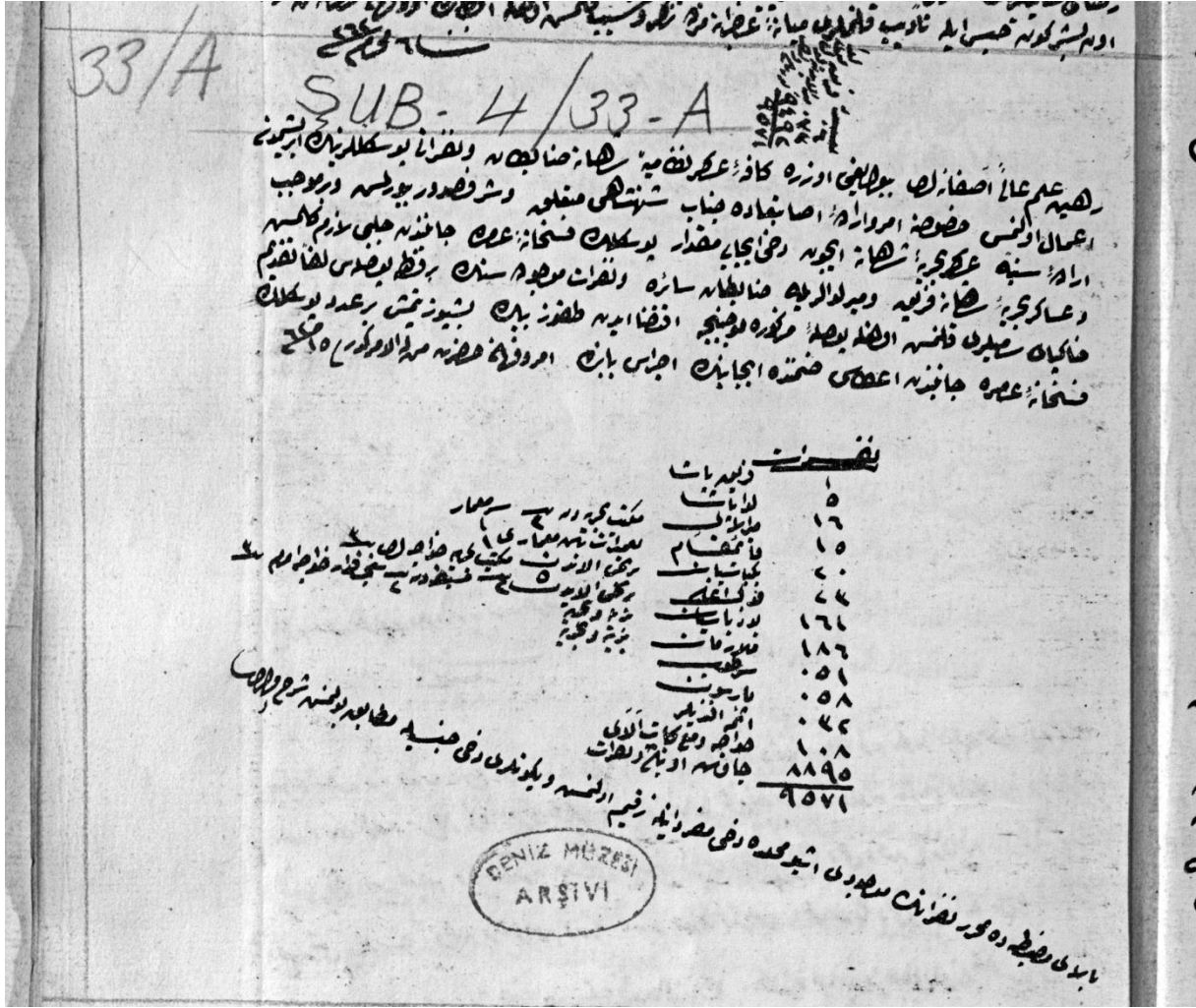
Kaza-yı Bendekli Neferen 35	Kaza-yı Bartın Neferen 50	Kaza-yı Amasra Neferen 40	Kaza-yı Gölpazarı Neferen 5	Kaza-yı Hisarönü Neferen 5	Kaza-yı Akçaşehir Neferen 10	Kaza-yı Alaylı Neferen 20
Kaza-yı Abana ve Güneyli ve Saray 75	Kaza-yı Cide der- iskele-yi Gideros 25	Kaza-yı Hoşalay Neferen 40	Kaza-yı İnebolu Neferen 20	Kaza-yı Ayandon ve Gerze Neferen 30	Kaza-yı Sinob Neferen 125	Kaza-yı İstefan Neferen 20
Cem'an yekûn neferen 500						

Kaza-yı Efrecik Neferen 30	Kaza-yı Evreşe Neferen 10	Kaza-yı Keşan gayri ez-asâkir topcu Neferen 15	Kaza-yı İnöz Neferen 5	Kaza-yı Şarköy Neferen 25	Kaza-yı Gelibolu ve ma' Nahiye-i Eceabad ve Maydos Neferen 75
Kaza-yı Makri Neferen 10		Kaza-yı Tekfurdağı Neferen 60	Kaza-yı İncik Neferen 10	Kaza-yı Malkara Neferen 20	Kaza-yı İpsala Neferen 10
Kaza-yı Ayazmend Neferen 50			Kaza-yı Kemer Edremid Neferen 30	Kaza-yı Edremid Neferen 50	Cezire-yi Midillü Neferen 100
Cem'an yekûn neferen 500					

Sefine-yi hümayûn-u şâhânedede istihdam olunmak üzere Canik ve Trabzon sancakları ve Hüdavendigâr sancağı sahil kazaları ile Bahr-i Sefidde kâin bazı bazı mahâll-i münasibden reâyâ olunarak kezalik tertîbi tasvir kılınan neferâtın mikdarıdır.

Kaza-yı Erdek ve Kapudağı Neferen 40	Kaza-yı Bandırma Neferen 35	Kaza-yı Edincik Neferen 40	Kaza-yı Mihaliç Neferen 50	Kaza-yı Mudanya Neferen 40	Kaza-yı Gemlik Neferen 50	Sevahil-i liva-yı Trabzon ve Canik Neferen 1000
Cezire-i Bozcaada Neferen 35		Cezire-i Limni Neferen 40	Cezire-i İmrallı Neferen 25	Cezire-i Marmara Neferen 30	Cezire-i İmroz Neferen 25	Kaza-yı Paşalimanı ve Ekinlik Neferen 40
Cem'an yekûn neferen 1500						Cezire-i Midilli Neferen 50

(BOA, HAT, nr. 1265/49004-B)

3)Deniz subay ve erlerine ibrişim fes püskülü verilmesi ve o tarihteki deniz subay ve er mevcudu. (DMA, Şûrâ-i Bahrî, nr. 4/33-A)

Rehin-i ilm-i âlî-yi asafâneleri buyrulduğı üzere kaffe-i asâkir-i nizâmiye-i şâhâne zabitan ve neferâtı püsküllerinin ibrişimden i'mâl olunması hususuna emr ü irade-i sâbıkada cenâb-ı şehinşahi müteallik ve şerefsûdûr buyrulmuş ve ber muceb-i irade-i seniyye-i asâkir-i bahriye-i şâhâne için dahi icabı miktar püskülün feshâne-i âmire cânibinden celbi لازم gelmiş ve asâkir-i bahriye-i şâhâne ferik ve mirlivalarıyla zabitan-ı saire ve neferât-ı mevcudesinin bir kıta pusûlası leffen takdim-i hakpâ-yı samileri kılınmış olmakla pusûla-yı mezkûre mücebince iktizâ eden dokuz bin beş yüz yetmiş bir aded püskülün feshâne-i âmire cânibinden i'tası zımında icabının icrası babında emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir. Fi 15 Muharrem sene 62

		Neferât
	Ferik Paşa	1
	Liva Paşa	5
Mekteb-i Bahriye'den 2 Nefer Sermimar	Miralay	16
Tamirat Başmimarı 1 Nefer	Kaymakam	15
Birinci alaydan 5 Mekteb-i Bahriye Hocaları 3 Nefer	Binbaşıyan	20
Birinci alaydan 2 Nefer Zabtiyeden 2 nefer Sancaktar Hoca İmam 3 Nefer	Kolağası	23
Berriye ve Bahriye	Yüzbaşıyan	161
Berriye ve Bahriye	Mülâzımân	186
	Sertop	051
	Porsun	058
	Eimme Efendiler	032
	Hoca ve maa' Kâtib-i Alay	108
	Çavuş, Onbaşı, Neferât	8895
		9571

Bâlâ-yı mazbatada muharrer neferâtın mevcudu işbu mahalde dahi müfredâtıyla terkîm olunmuş ve yekûnları dahi cinsiyle mutabık bulunmuş şerh verildi.

(DMA, Şûrâ-i Bahrî, nr. 4/33-A)

4)Deniz askeri muvazzaf hizmetinin sekiz yıldan altı yıla indirilmesi. (DMA, Mektûbî, nr. 66/63)

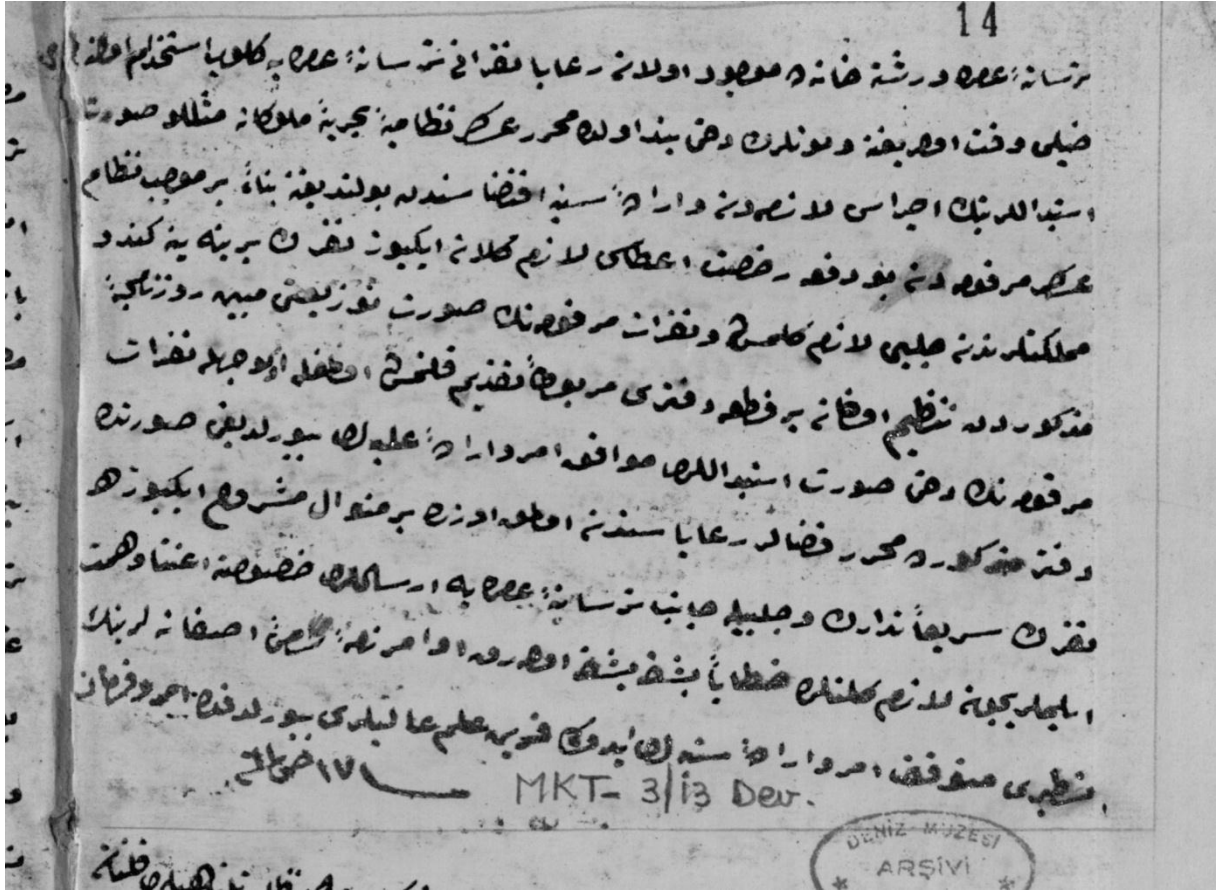
Bağdad valiliğine ve bi't-tasarruf sair mahallere

Muvaffakiyet-i celile-i cenâb-ı padişâhiye ilâve-i cemile olmak üzere asâkir-i bahriye-yi şâhânenin müddet-i nizâmiyelerinden olan sekiz senenin bazı şeraite mevzu mevcûde-i mühimme ile altı seneye tenzili ve rediflik müddetleri olan beş senenin dahi altı seneye iblağı hususuna emr ü ferman-ı keramet-unvan hazret-i şehriyâri müteallik ve şerefsüdü buyrulmuş ve ber mantûk-ı irade-i seniyye asâkir-i merkûmeden ikmal-i müddet edenlerin icab eden tezkereleri i'tâ ile sâye-i mekarimvâye-i cenâb-ı mülûkanede müreffeh'ül-bâl memleketlerine i'zam ve isbâl kılınmış olub işbu lütf u inayet cenâb-ı velînimet-i asâkir-i merkûme haklarında pek büyük nimet olacağı gibi daire-i bahriyye ahâlîsi dahi bu yüzden mutayyeb olarak hidemat-ı mefruzay-ı milliyeyi icrada bir kat daha herkesi teşvik ve terğib ideceği aşikâr olmasıyla teşekkürân i'lân-ı keyfiyyete ibtidâr ve bahriyye meclisinin tebliği vechle ol babda nizamnâmenin nüshası leffen tisyâr olunmuş olmağla oraca dahi icâb-ı halin icrasına himem-i âliye-i asâfâneleri sezâvar buyrulamak bâbında.

Fi 14 receb 282

(DMA, Mektûbî, nr. 66/33)

-Celp ve terhis talimatının devamı (DMA, Mektûbî, nr. 3/14)

Malûm-u alî-yi vekâletpenahileri buyurulduğu üzere geçen sene ittifak-ı ârâ ile asâkir-i nizamiye-i bahriye-i şâhâne hakkında karargir olan nizam-ı müstahsin mücebince beher sene mart duhûlünün münâvebe-i vechle a'şarı mikdarına ruhsat verilerek yerlerine neferât-ı cedide celbi iktizâ-yı irâde-i seniyyeden olduğuna ve el-halet'ül hâzihi altmış bir senesi martı dahi takarrüb eylediğine binaen asâkir-i merkûmenin atmış bir senesi martında a'şarı olmak üzere bin neferine ruhsat verilerek yerlerine tersâne-i âmireye serian eyalât ve elviye ve cezâyir-i malûmeden ol mikdar asâkir-i cedide tertîbi ve üçer mah müddetle li-ecli's-sıla elli sekiz senesinde memleketlerine gönderilen neferâtın gayrı ez vürûd bakaya kalanların celbi hususu devletlü kapudan paşa hazretlerinin mukaddemce savb-ı abidaneme bi'l-vürûd merbûten takdim-i hak-pâ-yı âlî-yi asâfanelerine kılınan iki kıta tahriratlarında beyan ve iş'ar olunmuş ve altmış bir senesi martında ruhsat i'tası icab eden marû'z-zikr bin neferin yerlerine olmak üzere ol miktar neferin celb ve istihsali zımında eyalât-ı mülhaka ve cezâyir-i malûme nüfus defteri ceride muhasebesinden bi'l-ihraç darû's-şûra-yı askerî kuyuduyla tatbik olundukda eğerce tevâfuk eylemiş ise de meclis-i muvakkat kararı icabınca eyâlet-i merkûmeden Tokat Karahisar-ı Şarkî sancağı Anadolu ordu-yu hümâyûnu dairesi dahilinde

bulduğuna ve cezâyirde bulunan zükur dahi derunlarında olan filo ve tabyaların neferâtına tahsis kılınmak mülâzım gelecek gibi gönderdiğine mebni şimdilik cezâyir-i merkûmenin tersâne-yi âmireye rabt-ı keyfiyeti tasdik olunamayacağından bu maddenin dahi kala' nizamnâmesinin icrasından sonra icabına bakılmak iktizâ-yı halden olduğu darü's-şûra-yı mezkûrdan tensib ve ifade olunmuş ve bu takrib Rumeli tarafında bulunan bazı kazalar ile Anadolu'da kâin Kastamonu ve Viranşehir ve Kocaeli sancaklarının vesair kazalar ve kal'ası olmayan cezaiyelerin bu defa icra olunan tahrir-i cedidde tebeyyün iden ve Trabzon ve Canik ve Gönve sancaklarıyla Ordu kazalarında tahrir-i atikden berü mukayyed olan nüfûs-i mevcûde-i İslâmiyesinden hüsn ü ihtiyar ve sabilikden olan ve asâkir-i nizâmiye-i şâhânenin ve zabtiye hidemâtında bulunanlar ile kıbtî taifeleri bi't-tenzil ma'adasından olarak bermuceb-i nizâm beher yiğide on nefer hesabıyla bin kırk beş nefer tertîb ve sûret-i mukâsemesini mübeyyin kalyonlar rûz-nâmçesinden tanzim ettirilen bir kıt'a defter batzkere-i çâkeri taraf-ı hazret-i seraskeriye takdim kılınmış ve defter-i mezbûrede darü's-şûra-yı askerîye havalesiyle defter-i mezkûrda muharrer eyalet ve elviye ve kaza ve cezâyirde tersâne-i âmireye merbût olması cihetle asâkir-i nizâmiye-i şâhânenin bu sene-yi mübareke de icra olunacak istibdalleri sırada asâkir-i bahriye-yi şâhânenin dahi mahall-i merkûmeden nizâmı vechle icra-yı istibdalleri münasib ve muhasenatı mucib olacağı darü's-şûra-yı askerîden ifade ve ol vechle tesviyesi nezd-i âlilerinde dahi münâsib-i mütalaa' olunduğu serasker-i müşarûnileyh hazretleri canibinden beyan ve inba buyrulması ve defter-i mezbur ile salifü'l-beyan elli sekiz senesinde sılalarına gidüb henüz avdet etmemiş olan altı yüz doksan yedi neferin ruznamçe-i mezkûr kuyudâtından ihraç ettirilen diğere bir kıt'a müfredat defteri merbûten takdim kılınmış olmakla nezd-i alî-yi vekâletpenahilerinde dahi rehin-i tasvib buyrulduğu takdir de neferât-ı merkûmenin bir yerlü yerinden sür'at tedarik ve celbiyle canib-i tersâne-i âmireye irsalleri zımnında zikr olunan elviye ve kazaların vali ve mutasarrıf ve kaymakamlarına hitaben başka ve marrü'l-beyan sılalarında bulunan altı yüz doksan yedi neferin dahi tersâne-i âmire tarafından gönderilecek künye pusûlalarıyla mahalerinde bi't-taharri buldurularak sür'at-i esballeri için mezkûr müfredat ve defteri mucibince iktizâ iden mahallere başka bend-i sâni öte tarafa tahrir olunmuştur.

Tersâne-i âmire ve riştehânedede mevcut olan reâyâ neferâtı tersâne-i âmireye gelüb istihdam olan hayli vakit olduğuna ve bunların dahi bend-i evvelde muharrer asâkir-i nizâmiye-i bahriye-yi mülûkane misillü sûret istibdallerinin icrası lazımeden ve irâde-i seniyye iktizâsından bulunduğuna binaen bermuceb-i nizâm asâkir-i merkûmeden bu def'a ruhsat i'tâsı lazım gelen iki yüz neferin yerine yine kendü memleketlerinden celb-i lazım gelmiş ve

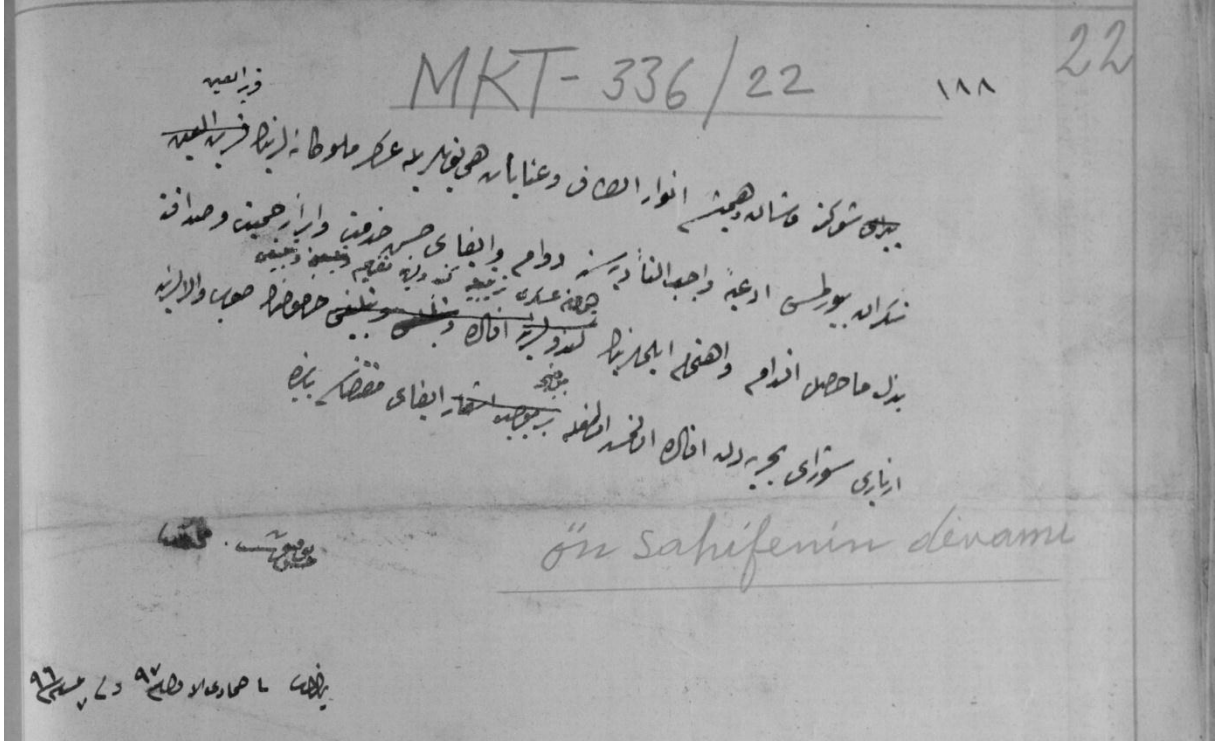

neferât-ı merkûmenin sûret-i tevzi'ini mübeyyin ruznamçe-i mezkûreden tanzim olunan bir kıta defteri merbûtan takdim kılınmış olmağla o vechile neferât-ı merkûmundan dahi sûret-i istibdalleri muvafık emir ve irâde-i âlfîyeleri buyrulduğı sûretten defter-i mezkûrede muharrer kazalar reâyâsından olmak üzere ber-minvâl-i meşrûh iki yüz neferin serian tedarik ve celbiyle cânib-i Tersâne-i Âmireye irsalleri husûsuna itina ve himmet eylemeleri için lâzım gelenlere hitaben başka başka olarak evâmirnâme-i sâmi-yi asafânelerinin tastîri mütevakkıf emr û irâde-i seniyyeler idüğü karîn-i ilm-i âlfîleri buyuruldukda emr û fermân. Fi 17 Safer sene 61

(DMA, Mektûbî, nr. 3/13-14)

-Bahriyede askerlik müddeti konulu belgenin devamı (DMA, Mektûbî, nr. 336/22)

Liman ve kışla kumandanlıklarına buyuruldu ve bi'l-cümle kumandan ve komodorlar ile münferiden mevâki'-yi malûmede bulunan sefine-i şâhâne süvarilerine ve tersâne memurlarına muharrerat

Asâkir-i bahriye-yi cenâb-ı mülûkânenin sefinelerde armacılık ve topçuluk ve ateşçilik ve güverte üzerinde sair hidemât-ı mütenevvia' ile mükellef ve meşmûl olacakları cihetle bunların dikkat-i hazırada asâkir-i berriyeye tatbiken taklil mikdarı mümkün olamayacağı gibi bir geminin limandan hurucu anda her nerede bulunması bir nev'i seferberlik halinde olacağı tabii olmasıyla işbu hidemât-ı müteaddide ve müteassireden başka beş sene muvazzaf ve üç sene ihtiyat ki cem'ân hidemât-ı nizamiyeleri sekiz sene olacağından ve asâkir-i berriyenin ise hem hizmetleri bunlar dahi hafif ve hemde maa-ihityât müddet-i nizâmiyeleri altı sene idüğünden asâkir-i bahriyenin sebk idecek hidemât-ı şekliyyelerine ve bulunacakları iki sene ziyade müddete mukâbil rediflik müddeti olan altı seneden iki senesinin afvıyla beş sene nizâmiye ve üç sene ihtiyat ve dört sene rediflik ki cem'ân on iki sene hidemât-ı askerîyye ile mükellef olmaları ve fakat bunların tüfenkçi taburlarının asâkir-i berriye taburlarından asla farkı olmadığından onların müddet ve hizmetleri hakkında olunacak muâmelenin aynıyle asâkir-i berriyeye tevfiq edilmesi hususlarına irâde-i merâhimâde hazreti padişâhi müteallik

ve şerefsûdûr buyurulmuşdur asâkir-i nizâmiye-yi tersâne efrâdının ber-minvâl-i muharrer üç sene muvazzaf ve üç sene ihtiyat sınıflarında ifâ-yı hizmet etdikten ve altı sene rediflik eyledikten sonra sekiz sene dahi müstahfız sınıfında bulunmaları nizâm-ı iktizâsından bulunmuş olduğu halde cenâb-ı halik bahr ve berr taht-ı âlî-yi baht-ı hükümdarânelerinde pâyidar ve muttasıf buyurmak velinimet bi-minnetimiz padişah askerperver efendimiz hazretlerinin mahza cünûd-u mutava'at-ı nuhur bahriyelerin haklarında derkâr ve nev be nev enva-i asar ve delâil-i meşhûd-u dîde-yi iftihar olan hüsn-ü teveccüh bî-'adıl-i şehriyâriyelerine i'lan cümle olmak üzere asâkir-i bahriyenin muvazzaflık sınıfında bulunacak iki sene ziyade müddete ve hidemât-ı muayenelerinin müteaddid ve müteassir bulunmasına mükâfât olmak üzere bunların rediflik müddetleri olan altı seneden iki senesinin tenzili ve müstahfazlık müddeti bulunan altı senenin külliyyen afvı hususlarına erzânı müsâade-yi hikmet ifâde-yi hazretî hilâfetpenâhileri hakkâ ki efrâd-ı cünûd-u bahriye hakkında başka bir lütf-u celîl bi-misil bulunmuşdur mâmâfih efrâd-ı bahriyenin herkangi sınıfında bulunur ise bulunsun devletin devletin gavail-i dahiliyye ve hariciyyesi ilcâatıyla veyahûd saîr sûretle bir hâl-i mücbir hayluletiyle müddet-i muayyenelerinden ziyâde hizmet-i askerîyede tevkif ve istihdam olunacakları derkâr olub fakat muvazzaflıkda hizmeti sebkât idenlerin tecavüz iden müddetlerinin ihtiyatlık müddet-i muayyenesinden ve ihtiyatlık sınıfında muayyen olan müddetden ziyâde istihdam olunanların fazla müddetleri dahi rediflik hizmetinden muhtevinin icrası yani asâkir-i bahriyenin muvazzaflık ve ihtiyat ve rediflik hizmetleriyle ber-mûceb irâde-yi seniyye on iki sene mükellef olmaları ve kangi sınıfta ne kadar müddet istihdam olunmuş ise yedlerine verilecek tezâkirde şerh ve izah idilmesi mukarrer bulunmuş olduğundan işbu lütf-u 'atıfet-i celile-yi hazreti pâdişahînin bi'l-cümle efrâd-ı bahriye-yi şâhâneye i'lân ve tebşiriyle subh ve mesa evrad-ı müzhilât padişâhım çok yaşa duâ-yı icâbet intimasına terdifen mihr-i münir-i asûman hilâfet olan vücûd-ı âlem-sûd-ı hazreti şehinşâhinin ile'l-ebed erike-pira-yı şevket ü şân ve hamîşe envâr-ı eltâf ve inâyât-ı hümayûnlarıyla asâkir-i mülükânelerinin karîbü'l-ayn şükrân buyurulması ed'iyeye-i vâcibü't-tedfyesine devam ve ifâ-yı hüsn-i hizmet ve ibrâz-ı hamiyet ve sadakat bezl-i mâhasal ikdâm ve ihtimâm eylemelerinin divân-ı askerî tertîbiyle kendülerine tefhim ve tebliği husunun savb-ı vâlâlarına izbârı şûra-yı bahriyeden ifade olunmuş olmağla mucîbince ifâ-yı muktezâsı bâbında yazıldı. Fi Cemaziyelevvel sene 97 ve fi 7 Nisan sene 96

(DMA, Mektûbî, nr. 336/22)

104-103
 103
 MKT-118/103
 به طرفه دانه عذر
 نفرات و مرتبه بحریه در سوره انصاریه اخذ بحریه صادره در زمان سوره دانه بحریه تحفید ایام
 دانه مکرره دانه همدمند سوره ایچردن برین برک کا ملا دونه برین دفع مانه
 ترقیه و صلوات دونه برین دانه ایچردن برین دانه ایچردن برین دانه ایچردن برین
 طریقه دفع براده عتوب ایچردن برین دانه ایچردن برین دانه ایچردن برین
 برین ترانه مجلس اعصاب برادی عتوب ایچردن برین دانه ایچردن برین
 سوره ایچردن برین دانه ایچردن برین دانه ایچردن برین
 دانه ایچردن برین دانه ایچردن برین دانه ایچردن برین
 بیچاره رده مملکتیه اعان ایچردن برین دانه ایچردن برین
 درایع براده سوره ایچردن برین دانه ایچردن برین
 ایچردن برین دانه ایچردن برین
 اصل
 ۷۸

7)Denize ayrılacak olan erlerin kıyı halkından olması. (DMA, Mektûbî, nr. 118/103)

Neferât-ı mertebe-i bahriyyenin sevâhil ahâlîsinden ahzı için mahallerin mahrûsa-i şâhâne sevâhilinde daire-i bahriyyeye tahsisiyle el-yevm daire-i mezkûre dahilinde olan mahallerden sevahilden içerde bulunan yerlerin kamilen devair-i beriyeye nakli maddesinin tedkik ve mütala'a ve iktizâsının beyan u ifadesi zımnında bâb-ı vâlâ-yı seraskerîlerinde teşekkül iden komisyon Tersâne-i Âmire tarafına dahi miralay izzetlü ismail bey tayin kılınmışdı mumaileyhin memuriyet-i mahsusa ile Trieste canibine i'zamı cihetiyle yerine tersâne meclis a'zalarından miralay izzetlü edhem bey bi't-tayin i'zam olunmuş olup daire-i bahriyyenin sevahilden içerde bulunan mahaller ahâlîsinden bâ-kur'a ahz olunan neferatın umur-ı bahriyyece malûmat-ı sabıkaları olmadığından talim ve taallümlerinde zaman geçdiği gibi ekserisi bahriyye hastahanesinde vakit geçirip az müddet içinde çürüğe çıkarılarak memleketlerine iade edilmekte bulunduğundan işbu uygunsuzluğun seri'an indifa'ı zımnında komisyon-ı mezkûr kararının mevki-i icraya vaz'ı hususuna müsaade-i âliye-i miralayları

174/A x
نکته
SUB-9/174/A

طبرستان و غیره از طرف فرقه شریعت اسامی فرقه اصحاب انجمنه اولاده نظرند بعضاری بک و بعضاری چند توقف یافته ه
و بک اعطایه شد مدتی ملازمه او جماعه اولیانی لغیبات سیدم ضریح اولاده همه مذکور مراد بک اولاد بقیه بویچ نوم اولاد
اولاد و بک و بعضاری کسانک اسانک مجاور انجمنه اولیانی توقف یافته اولاد بویچ قید اولاد بقیه بویچ نوم اولاد
فانومه لازم کله صلی و سلمینه فرقه شریعت اصحابه این نظرند بعضاری سائر قضایه بولند بقیه بویچ اولاد بویچ
کوندر قضا میریزد و طبقه مشورتیه انجمنه ماسک و اعطایه و فرقه کله کله ابرک بیانه بویچ اولاد بویچ اولاد بویچ
لوا: نوبت فرقه مشوری و قضا و سلمینه بک بنک لربنک صعبان خدیو بیارنه بالکورد بکله اعطایه بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
و واقعا سلاک عکریه ارضایه نظرند کس تک او جماعه مردونه کله بک اعطایه ساعه اولاد بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
نقد ضامنک بکری سکریمی بنده محمد بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
کله بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
اسانک ایدر بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
و شرف بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
صنف بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
عکریه مجاور انجمنه اولاد بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
دخولنده کله فاج ای صکک بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
کله بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
و عیال امینه فرقه اصحابه ابرک قضا: اخرم بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
طبرستان ابلی واقعه بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ
نورک سنه متبرک اطار و نسای لازم کله صلی و سلمینه بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ بویچ

8) Bedel-i nakdî müddetinin üç ay olduğu (DMA, Şûrâ-i Bahrî, nr. 9/174-A)

Tezkere

Trabzon sancağı icra olunan kur'a-yı şeriyede esâmisine kur'a isabet etmiş olan neferât dan ba'zıları bedel verecekleri cihetle tevkif kılınmakta ve bedel i'tâsının müddeti nihâyet üç mâh olduğu tâlimât-ı seniyyede münderic olarak müddet-i mezkûre mürûr etmekte olduğundan bu bâbda ne vecihle hareket olunmak ve bedel verecek kesânın esnânı tecavüz eylemiş olması

nizâmı iktizâsından olub bu makûleler dahi redif kaydolunacağından ne sûretle muâmele kılınmak lâzım geleceği ve isimlerine kur'a-yı şer'iyye isabet eden neferâtın bazıları sair kazalarda bulduklarından bunlar matlûb olundukta derhâl bulunub gönderilmesi kaza müdürlerinin vazife memurlarından iken müsamaha ve i'râz vukua gelmekte idüğü beyânıyla bu babda evamir-nâme-i samiye tastiri icab eylediği liva-i mezbur kur'a memuru refetlü Reşid bey bendelerinin savb-ı âlî-yi hidivilerine bi'l-vürûd mücelli i'ta buyurulan bir kıta arızasında inha ve istizân olunmuş ve vakıa silk-i askeriye idhal olunan kimesnenin üç mah mururına değin bedel i'tasına müsaade olunarak ba'dehû kabul olunmaması fikrası kur'a nizamnâmesinin yirmi sekizinci bendinde muharrer bulunmuş ise de muahharan bedel itasına müddet-i tayininden sarf-ı nazarla silk-i askerîde bulunan bir adamın her ne vakit ticâret vesair başluca bir maslahâtı zuhur edibde şerâitine tevfikân bedel tedarik ve itasıyla kendüsünün asâkir-i redifeye tahrir olunmasını istid'a ider ise müsade olunması dâr-ı şûra-yı askerîde ve meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliyyede bi't-tensib irâde-i seniyye-i hazret-i padişahi dahi ol merkezde müteallik ve şerefsüdûr buyurularak mucebince iktizâsı icra kılınmakda bulunmuş ve bedel olacak adam-ı mukaddem-i asâkir-i muvazzafaya duhul ile hidmet-i mu'ayyenesini itmâm iderek sınıf-ı redife nakl olunmuş olan adamlardan olmayub fakat isimlerine kur'a isâbet etmeyerek yahud yalnızlık cihetiyle sarf olarak esnân-ı askerîyeye tecavüz etmiş oldukları cihetle redif tahrir olunmuş olan neferandan olur ise kabul haiz olmak kur'a kanunnâme-i hümayûnunun yirmi sekizinci bendinin dördüncü şartında tastir ve tasrih olunmuş olmağla bundan böyle ismine kur'a isâbet ederek asker yazılan neferâtın silk-i askerîye duhûlünden her kaç ay sonra bir maslahatı zuhur iderek şeraitine tevfikân bedel vermesini istida' eylediği halde kabul kılınmış ve bu cânibde dahi her nüfus bedel-i tedarik ve i'tâ iderler ise kabul olunacağından kur'ası çıkubda bedel vermesini murad iderek ol tarafda bulamayanların kendülerinden bu tarafa irsal olunması ve verilecek bedelin dahi şerait-i mukteziyesi kanunnâme-i hümayûn-ı mezkûre bi'l-müraca'a icra kılınması babında mir-i muma ileyh bendelerine ve gıyâben ismine kur'a isabet ederek kaza-i aharda bulunan neferât derhâl buldurularak bu canibe irsaline müsara'at olunması husûsunun Trabzon eyaleti dahilinde bulunan sancaklar kaimmakamlarıyla kazalar müdirlerine taraflarından inha ve iş'ar olunmak üzere Trabzon valisi devletlü paşa hazretlerine tahrirat-ı seniyye-i müşirâneleri istar ve tisyarı lazım geleceği muhât-ı ilm-i âlîleri buyruldukda ol babda emr ü ferman hazreti men lehül-emrindir. Fi 21 Safer 1266 (DMA, Şûrâ-i Bahrî, nr. 9/174-A)

SUB. 4/322-A

علاوه بر این شاهانه سلطنت امانه نجات قومه عینه لازمه در همه قبیله طایفه تخلص ایچ بجهت
 جهت برنده اودنه در همه قبیله اولنج و عاکر مرقه دده اتای استیلاک تخلص بزمه جفاریک
 اودنه درها خدمه ایچک فرانس ایچ بوجوت بران اغری اولدینیه جیه استیلاک اوجاسنه
 تکرارین ترک ایچک بوزنه بیه برهنه دره استقامه بوزنه صداریه تک استبانده
 ماعه اولدی خوله کف عالیک دونو بن حضرتک لافدرنه عمره و اعاد اولدیرنه
 کیفیت محاسن والا و جلی عن عمومیت باشتیب مفاهه و شرفه در بورجه اولدیه سنیه
 جیه مایک مویشی اقلیمی در دست اول بولج و بطوریه و ضاقت مرقه مدرسه
 و هلاک اولدی کورج ایچ تود عیال خدمه ایزنه بیارنه مستقی اولدین اولدیه اولدیه
 تقیه عینه شاهانه کسبه موقوف و برون نه دخی رده تک مدتی اولوب جهمس
 اودنه ایچ سنه بان اولدینیه ماعه سلک رده قیودارهای اولدیه تقیه موقوفه مایک اولدیه
 مملکت جانبک اقامه ایچ جکازنه اصل خدمه عکری بوزنه برهنه دیک اولدیه تقیه
 جیه ایچ اودنه دره سلک موقوف بزمه جفته تکلیف دره استیکه تکلیف سی
 برغوب برهنه دخی خدمه عکری بوزنه اوزج ارزوی و طه مانع اولدیه تک برقمه بکن
 رغبت ایچک اولدیه قومه جیه ایچ برضال کر از وقت تخلص اولدین اولدینیه
 اودنه سفه هجری شاهانه استقام اولدیرنه قومه جیه اولدیه تکلیف و وقت و معلوم
 ایچ تقیه ایچقا بزمه دوستای هجری مایک از تقیه محنت عکری سامانم
 اولدین رهجه نیم بده اولدینیه عکری مرقه شو جهمس دهانک مجب سوده
 و هلاک اولدیه اوزج برجه صوت معلوم اولدیرنه جیه استیلاک تخلص بزمه جفاریک
 دخی خدمه ایچ سنه ایچ نه استیلا اوزج اولدیرنه استیک ایچ نه تخلص برغیب
 برهنه دهان خدمه ایچک دا بزمه حالک اخراج قلمه و اولدیه هر تقیه تکلیف دره عکری بزمه جفاریک
 برهنه استیلا اوزج هر قفس نه افراج استیلا تخلص ایچ صفا و فقط
 استیلا تقیه ایچ سنه غیر وقت مجب سینه تقیه افراج لازم کلیم حالک
 تخلص ترک ایچ بزمه جفاریک استیک وقت و نه استیلا قر تقیه قلمه و نه سلک
 عکری استقام اولدیه اوزج اولدیرنه کر برهنه تخلص برغیب هر قفس نه استیلا تقیه
 اولدیه اولدیه تخلص برافیق نه تک ایچک بر قلم مایک بزمه امورین سوره ایچک اوزج
 مملکت کله رخصه استیک حالک تقیه تقیه جهمس و بزمه صدارت اولدیه اکل دره
 ایچ تقیه هر قفس نه استیلا جیفق استیلا جیفق جیفق اکلایک کدونه امینه
 کامه کلیم کدو حواهد برهنه ایچک و بزمه دهانک خدمه ایچک مجب اولدی مایک نظر
 جا کوزنه اولدیه بزمه تود عیال دا بزمه دخی رهجه تیب و احتمال بر دین حالک ایچک
 تخلص ماعه ایچ نه ایچ سربای بزمه اوزج بر قلم تقیه عالیک تقیه لازم
 کلیم کلیم رهجه علم عالیک بر دین ایچک امر و قلمه تقیه امر الا مرکز

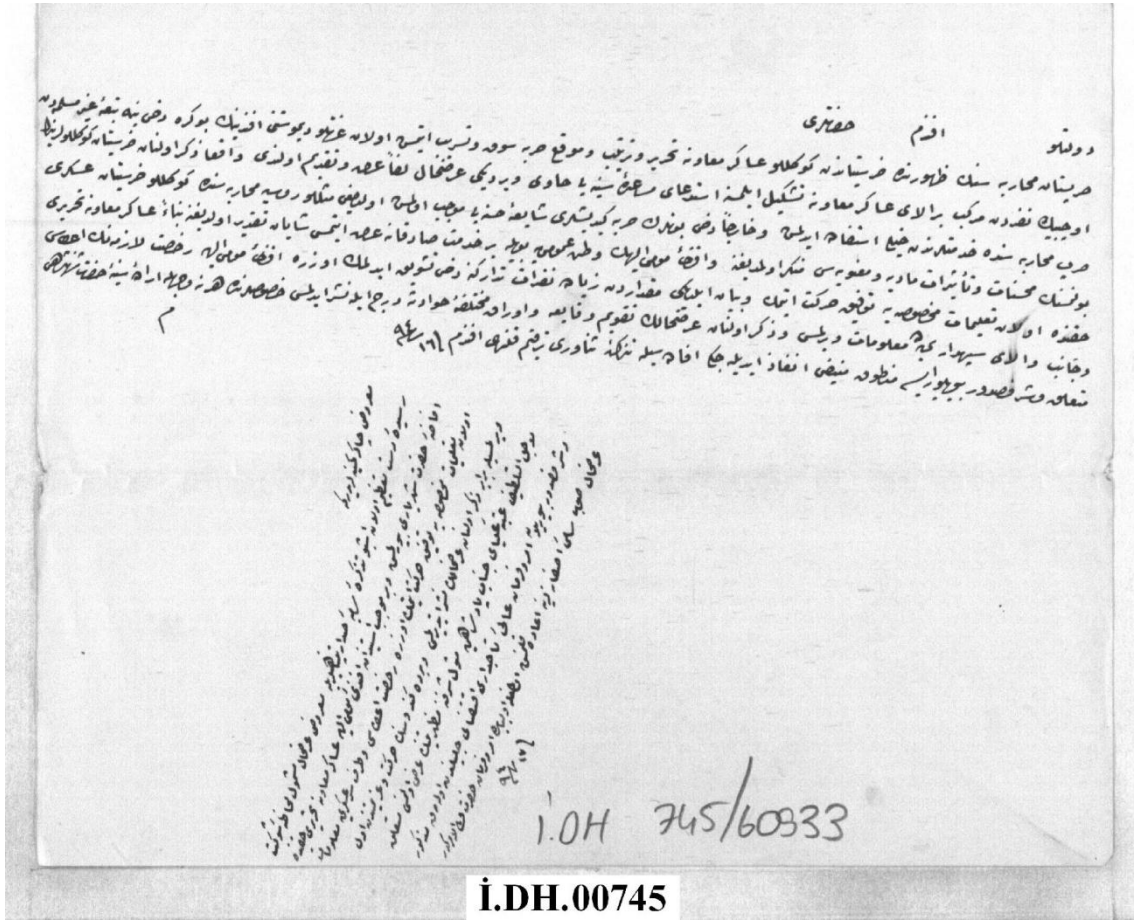
9)Deniz erlerinin hizmet müddetinin değiştirilmesi ve tezkere terk edenler (DMA, Şûrâ-i Bahrî, nr.4/322-A)

İstibdâl-i askerî hakkında mazbata

Asâkir-i bahriye-yi şâhâne silkine alınan neferât fûnûn-ı bahriye-i lâzimeyi müddet-i kalîle zarfında tahsîl edemeyeceği cihetle bunlara on sene müddet ta'yin olunmuş ve asâkir-i merkumeden esnâ-yı istibdâlde tezkeresini bırakacakların on sene daha hizmet eylemeleri kararlaştırılmış ise de bu sûret biraz ağırca olduğundan bahriye istibdalının icrasında tezkerelerini terk edenlerin bundan böyle beş sene müddet istihdamıyla bu müddetde sılalarına gitmek isteyenlere müsaade olunması hususu selef-i alileri devletlü paşa hazretleri taraflarından arz u işar olunarak keyfiyet meclis-i vâlâ ve meclis-i âlî-yi umumide bit'-tensib müteallik ve şerefsûdûr buyurulan irâde-i seniyye cenâb-ı mulûkâne mûcibince iktizâsı derdest-i icra bulunmuş ve bu sûretde vak'a neferat-ı merkûmeye medâr-ı şevk ve hâhiş olması memûl görünmüş ise de nezd-i âlî-yi hidivânelerine beyandan müstagni olduğu üzere asâkir-i nizamiye-i bahriye-i şâhânenin beş sene muvazzaf ve yedi sene dahi rediflik müddetleri olub cümlesi on iki seneye baliğ olduğundan maada silk-i redif kayd u idhali olunan neferat muvazzaf misillü olmayub memleketleri canibinde ikamet edeceklerinden asl-ı azimet-i askeride bulunmaları beş sene demek olub neferat-ı bahriye ise on sene müddet silk-i muvazafda bulunacağından tekâmîl-i müddet eylediğinden sonra kendi isteğiyle tezkeresini bırakub beş sene dahi hizmet-i askeride bulunmak üzere arzu-yı vatan mâni' olarak tezkere bırakmağa pekde rağbet etmeleri memul olmayub kanun-u bahriye ise ber-minvâl-i muharrer ez vakitte tahsil olunur şey olduğundan on sene sefîne-i hümâyûn-u şâhânedede istihdam olunarak fûnun-u bahriyeye oldukça kesb-i vukûf ve malûmât eylemiş neferatın ele çıkarılmayarak donanma-yı hümâyûn-u mülûkânede tedkikleri muhassenat-ı adideli müstelzim olacağı rehîn-i nebe-i berâhin olduğuna mebni asâkir-i merkumeye şu hususda daha ziyade mûcib-i şevk ve hâhiş olmak üzere bir hüsn-i sûret-i mütalaa olundukta hîn-i istibdalde tezkeresini bırakacaklar bir sene dahi hizmet idüb sene-yi atide yine istibdal idhal olunarak istek iderse yine tezkeresini bırakub bir sene dahi hizmet etmek dayanmadığı halde ihrac kılınmak velhasıl her bir nefer tekâmîl-i müddet-i askeriye eyledikten sonra beher sene istibdale idhal olunub her kangî sene ihracını isterse tezkeresini alub çıkmak ve fakat istibdâl nizamının icrasından gayrı vakitte muayyen sebebe mebnî nizâmen ihrâcî lâzım gelmediği hâlde tezkeresini terk ettiği için çıkarılmayub istediği vakitte vakt-i istidale kadar tevkif kılınmak ve yine silk-i askeride istihdam olunmak arzusu olanlar ber-vech-i muharrer beher sene tezkeresini bırakub her kaç sene ister ise istihdam olunmak ve ol-vecihle tezkeresini bıraktığı senenin içinde bir kaç mah ba'zı umurunu tesviye eylemek üzere memleketine gitmeye ruhsat istediği halde nizâmiye tevfişkân ruhsat verilmek

sûretleri ol-vechle ikmâl-i müddet iden neferât herkanı senenin istibdâlinde çıkmasını ister ise çıkarılacağını anlayub kendüsüne emniyet-i kâmile gelerek kendü hâhişleriyle beş altı ve belki daha ziyâde hizmet etmelerini mucib olması menbâdır hâtır-ı çâkerânemiz olmağla birer sûret-i nezd-i âli-i dâverânelerinde dahi rehin-i tensîb ve istihsan buyurulduğı halde ol bâbda tahsîl-i musâade-yi isabet-ade-i cenâb-ı şehriyâri buyurulmak üzere bir kıt'a takrîr-i âlileri tastîri lâzım geleceğı rehin-i ilm-i âlileri buyuruldukda ol babda emr-ü ferman hazreti men-lehû'l-emrindir. Fi 24 Muharrem, sene 265

10) Hristiyanlardan gönüllü asâkir-i muavene tahririne ruhsat itası (BOA, İ.DH, nr. 745/60933)

Devletlü efendim hazretleri

Sırbistan muharebesinin zühurunda hristiyan gönüllü asâkir-i mua'vene-i tahrir ve tertîb ve mevâki'-yi harbe sevk ve tasrib etmiş olan izzetlü Dimosteni efendinin bu kere dahi yine tebâ-yı gayrimüslimden üç bin neferden mürekkeb bir alay-ı asâkir-i mua'vene teşkil eylesine istida'-yı müsa'ade-i seniyye havi verdiği arz u hâl leffen arz u takdim olundu ve îfâ-yı zikr olunan hristiyan gönüllülerinin Sırp muharebesinde hizmetlerinden hayli istifade edilmiş ve haricen dahi bunların harbe gidişleri şaiyâ-yı haseneye müceb olmuş olacağı misillü Rusya muharebesinde gönüllü hristiyan askeri bulunmasının muhsinât ve te'sirât-ı maddiye ve maneviyesi münker olmadığına ve iktizâ-yı mümaileyhin vatan-ı umumiye böyle bir hizmet-i sadıkane arz etmesi şâyân-ı takdir olduğuna tebâ-yı asâkir-i muâvene tahriri hakkında olan ta'limât-ı hususiye tevfik-i hareket etmek ve beyân eylediği mikdardan ziyade neferât tedarikine dahi teşvik edilmek üzere efendi-yi mümaileyhe ruhsât-ı lâzımenin i'tâsı ve cânib-i vâlâ-yı sipahdâriyede ma'lûmat verilmesi ve zikr olunan arzuhalin takdim ve

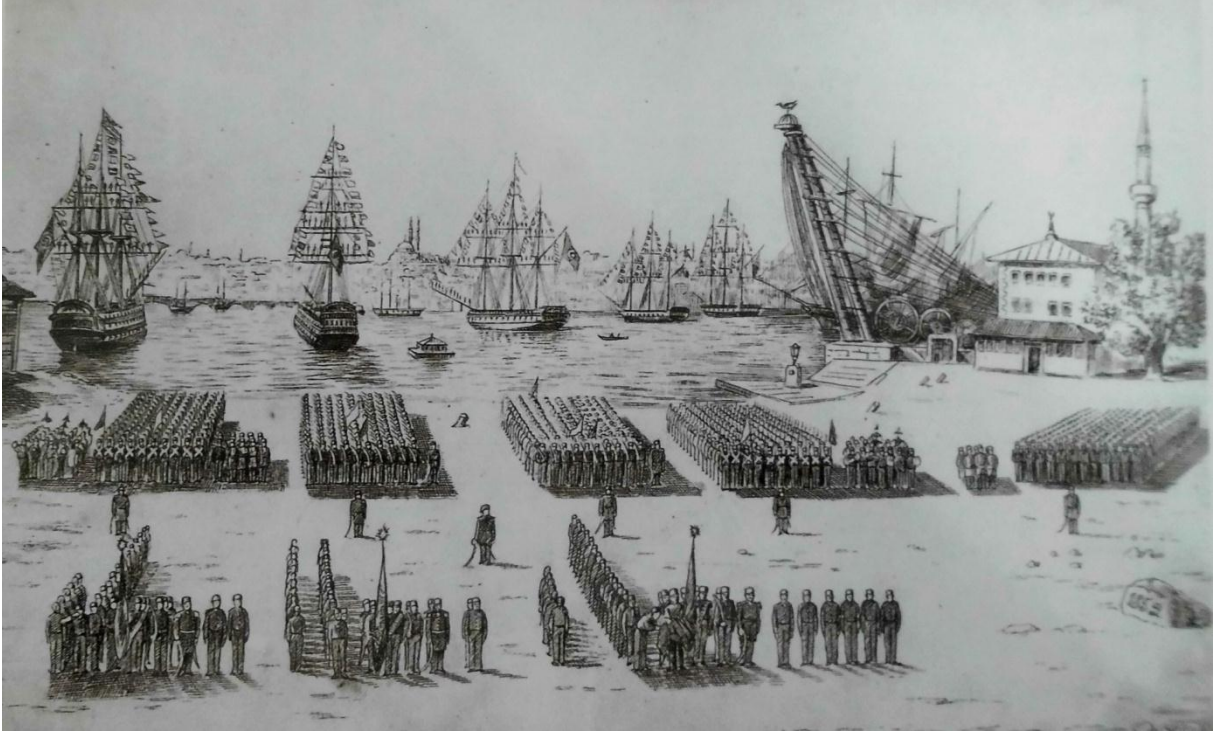
evrâk-ı muhtelif-e-yi hâvâdis derc ile neşr edilmesi hususlarında her ne cihetle irâde-i seniyye-i hazret-i şehînşahi müteallik ve şerefsûdûr buyulur ise mantuk-u münîfi infâz edileceği ifâdesiyle tezkere-i senâveri terkîm kılındı efendim. Fi 16 Rebî'ü'l-âhir sene 94

Marûz-ı çâkeri keminelidir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkere-yi sâmiye-yi sadaretpenahîlerle marûz-u arzuhâl meşmûl-ü muhâtaba-yı şevket ifâzâ-yı hazret-i şehriyâri buyurulmuş ve ber-mûceb-i istizân efendi-yi mümaileyh asâkir-i mua'vene tahriri hakkında olan ta'limât-ı mahsûsaya tevfiik-i hareket etmek üzere ruhsat i'tâsı ve taraf-ı seraskeriye ma'lûmat verilmesiyle beraber zikr olunan arzuhalin neşr etdirilmesi ve birde kendüsünün hareket ve azimetinden evvel li-ecli't taltif atabe-i ûlya-yı cenâb-ı padişahîye müsûl-ü şerifine mazhariyetinin arz olunması müteallik ve şerefsûdûr buyurulan emr ü ferman âlî-yi tacdari iktizâ-yı celilinden olarak mezkûr arzuhâl savb-ı sami-yi asafânelerine iade kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazretiveleliyü'l-emrindir.

Fi 17 Rebî'ü'l-âhir sene 94

(BOA, İ.DH, nr. 745/60933)

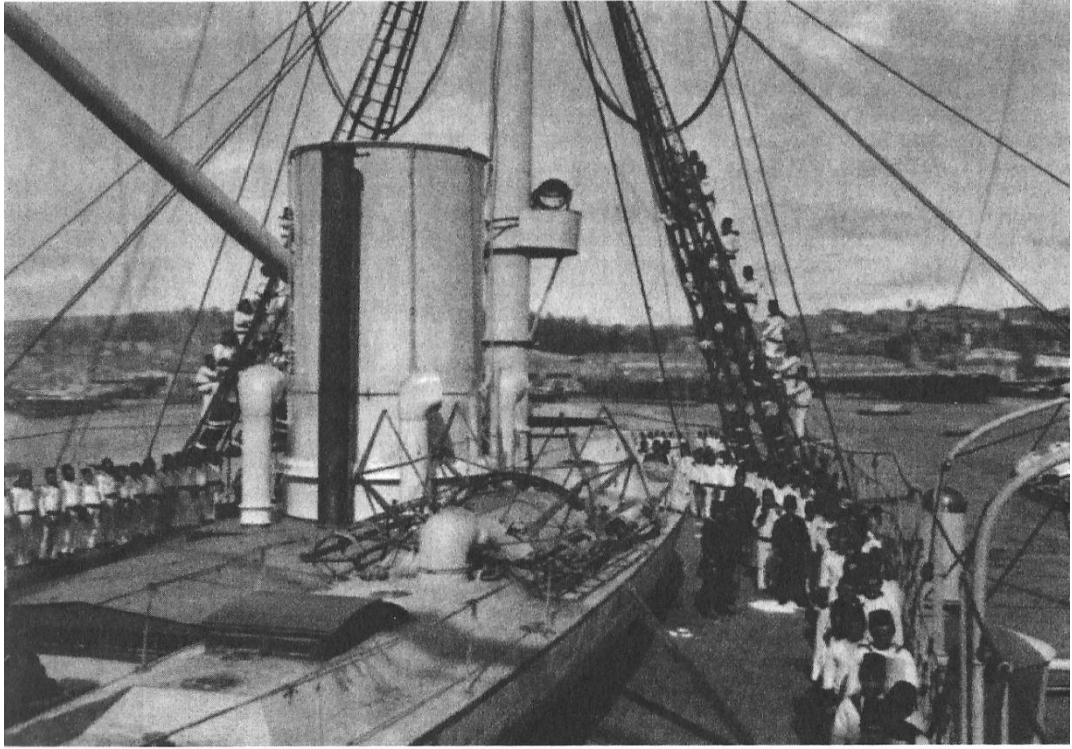
11) 1267'de bahriye, ilk istibdal olan bahriye askerlerinin tezkire alışı. Bahriye Müzesi'nde mevcut ve o zamana kadar yapılmış resimden iktibas edilmiştir. (Hüsnu Tengüz, *Osmanlı Bahriyesinin Mazisi*, haz. İskender Pala, İstanbul 2008, s.67)

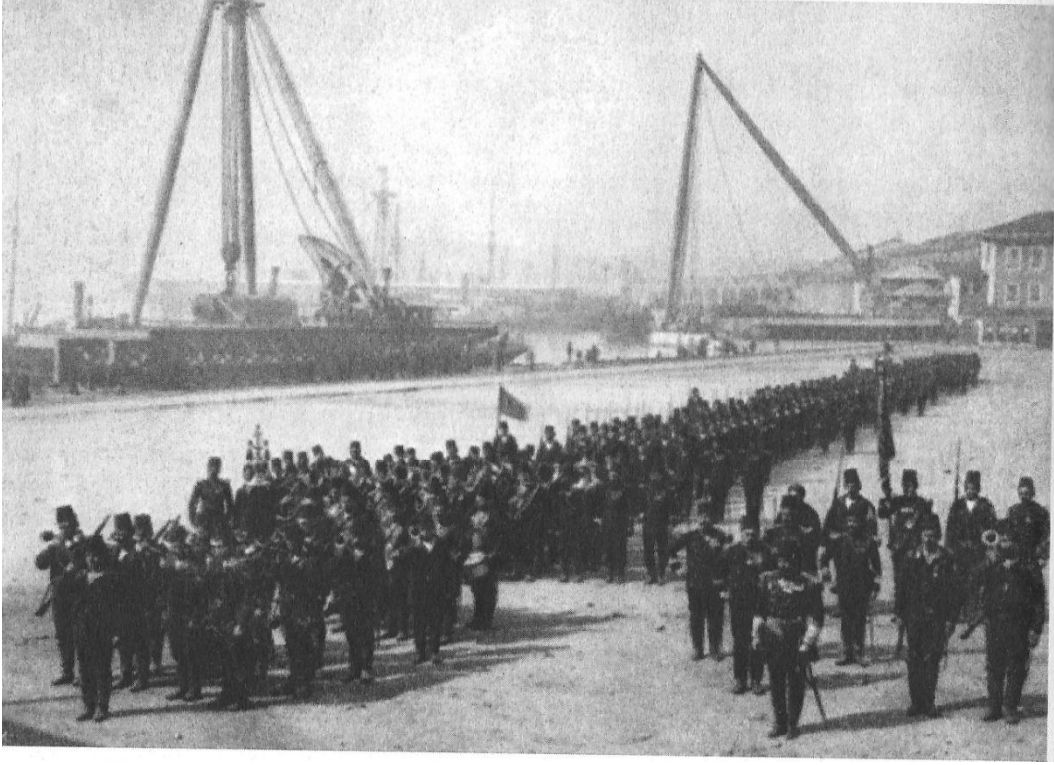
12) Eğitim halindeki mürettebat (Yıldız Albümü)

13) Zırhlı Osmaniye Fırkateyni Hümâyûnu Efrâdı (Yıldız Albümü)

14) Zırhlı Osmaniye Fırkateyn-i Hümâyûnu (Yıldız Albümü)

15) Bahriye Silahendaz Taburu (Yıldız Albümü)

16) Çakmaklı Tabanca (Piştov tipi) XIX. Yüzyıl (*Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri: Gemiler, Efsaneler, Denizler*, yay. haz. Ekrem Işın, çev. Melis Seyhun, Angela Roome Yazıcı, İstanbul 2009, s. 189.)

17) Ders Çalışan Talebeler-1948-Feyhaman Duran (1142) (*Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri*, s. 128.)

18) Mesudiye Gemisinde Top Talimi-Feyhaman Duran (1143) (*Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri*, s. 129.)

18) 1-Silâhendaz neferi 2-Bahriye Zabiti 3-Silâhendaz zâbiti 4-Gemici Neferi 5-Sanayi Neferi Bahriyemizin ilk kıyafet-i askeriyyesi Navarin hadisesinden ve yeniçerilerin ilgasından sonra.

(Tengüz, *a.g.e.*, s. 71.)

19) 313 Yunan Harbi'nde Donanma-yı Osmanî Na'rada Yatarken/Bahriye Kıyafetleri

(Tengüz, *a.g.e.*, s. 99)

20) Sultan Abdülaziz Dönemi Bahriye Neferatından (Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*)

21) Sultan Abdülaziz Dönemi Bahriye Üçanbarlı Süvarisi (Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*)

22) Sultan Abdülmejid Dönemi Bahriye Neferi (Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*)

23) Nişân-ı Osmanî (<http://www.denizmuzeleri.tsk.tr/idmk/sayfalar2.asp?KID=332>)

24) Mecidî Nişanı (<http://www.denizmuzeleri.tsk.tr/idmk/sayfalar2.asp?KID=332>)

25) 4.Dereceden Sultan Abdülaziz Nişân-ı Osmanî
(<http://www.denizmuzeleri.tsk.tr/idmk/sayfalar2.asp?KID=332>)

26) Hamidiye Kruvazörü'nde şehid olan bahriyeliler için yapılan anıtın kitabesi (M.Burak Çetintaş, *1453'ten 1928'e Kadar İstanbul'a Gömülmüş Türk Denizcilerinin Mezar Taşları*, Ankara 2009, s. 412.)

Hamidiye kruvazör-i hümayûnunda şehid olan efrâd-ı bahriyyenin esâmileri

Ordulu Selim oğlu Ömer

Antalyalı Osman oğlu Ali

Hayfalı Hüseyin oğlu Abdurrahman

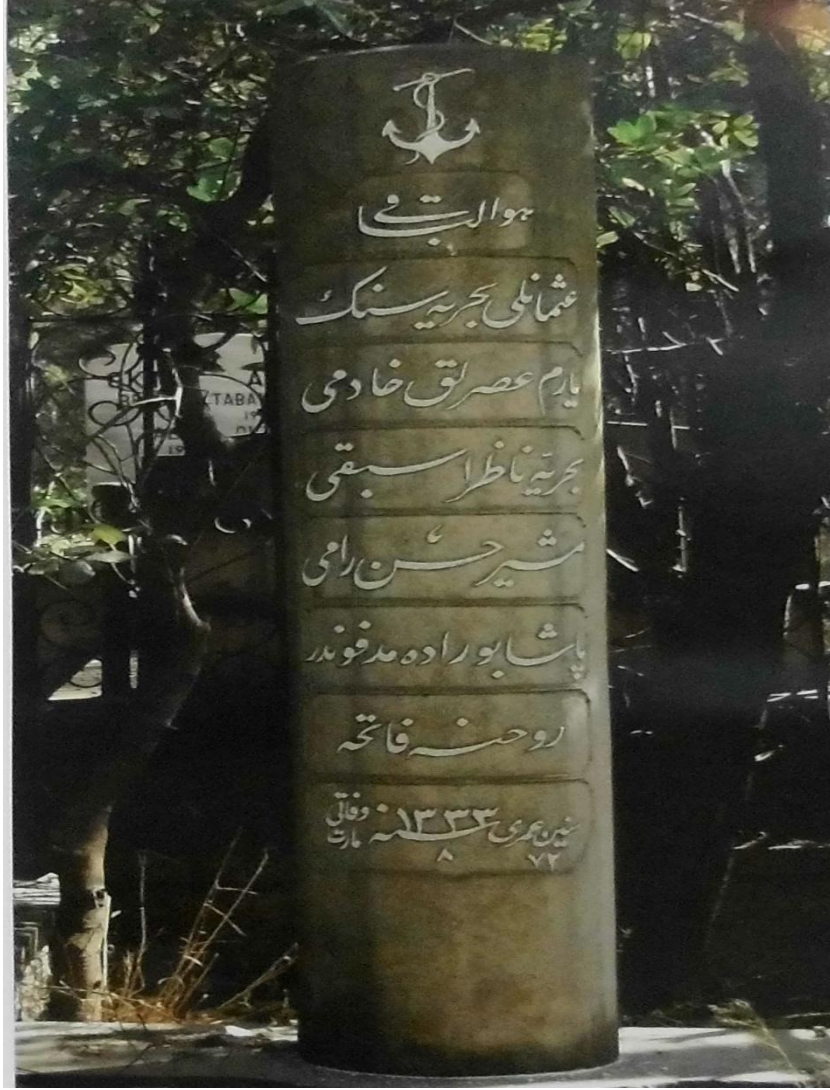
Rizeli Mehmed'in oğlu Receb

Ordulu Abdülaziz'in oğlu Fehmi

Erdekli Hakkı oğlu Hasan

Vakfikebirli Ahmed'in oğlu Bekir

Ordulu İbiş'in oğlu Tevfik

27) Bahriye Nâzır-ı Müşir Hasan Râmi Paşa (Çetintaş, *a.g.e.*, s. 422.)

Hüve'l-bâkî

Osmanlı bahriyyesinin

Yarım asırlık hadimi

Bahriyye nâzır-ı esbakı

Müşir Hasan Râmi

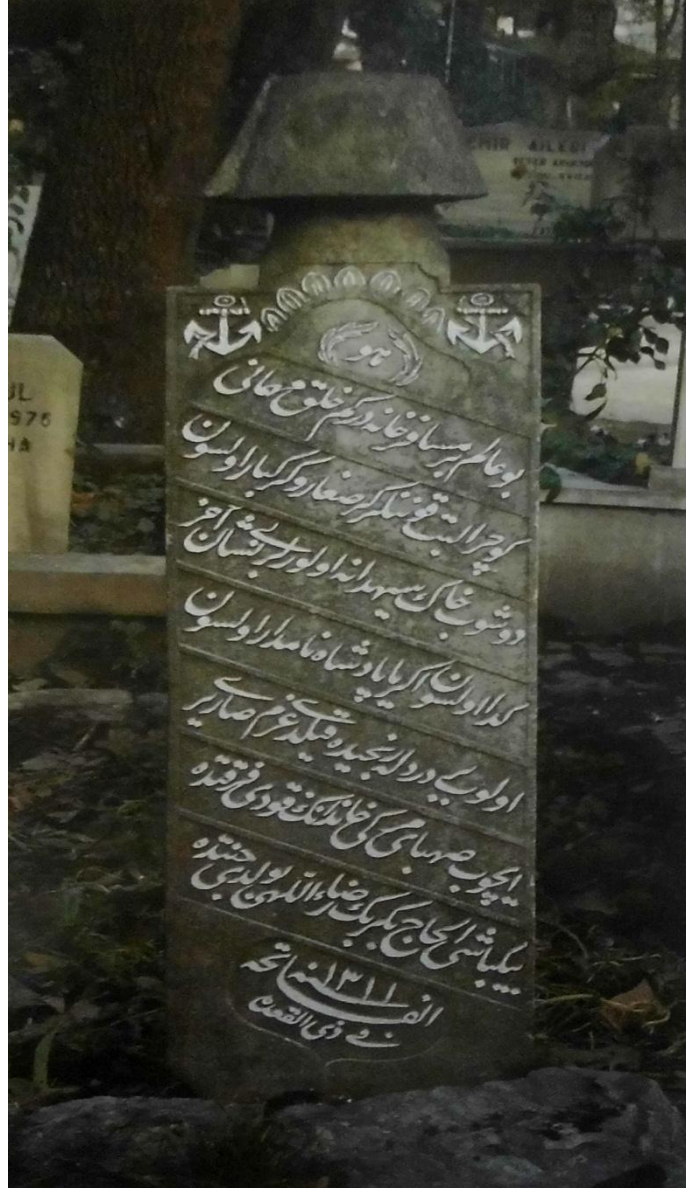
Paşa burada medfundur.

Rûhuna fâtiha

Sene 1333

Vefâtı 8 Mart

Sinn-i ömrü 72

28) Bahriyeli Binbaşı Bekir Bey (Çetintaş, a.g.e, s. 370.)

Hû

Bu âlem bir misafirhânedir kim halk-i mihmânı
Göçer elbet konanlar ger sagâr ü ger kebâr olsun
Düşüb hâk-i siyeh-dâne olurlar bî-nişân âhir
Gedâ olsun eğer yâ pâdişah-ı nâmdâr olsun
Olub bir derdle rencîde kıldı azm sarıyeri
İçüb sâhbâ-yı mürgi hânedânın ko(y)du firkatde
Binbaşı El-hac Bekir Bey rızaen'lillâhı buldu cennetde.

El-fâtiha.

Sene 1311

Fî Zilkâde

29) BAHİRİYE TERİMLERİ

Armador: Sefainin armasına ait hususatı yapan bir şube-i sanat efradına ve memurlarına denir. (*Kamûs-ı Bahrî*, s. 15.)

Aylakçı: Donanmanın daimi maaşlı askeri olmayıp gemilerin denize çıkacakları zaman altı ay için toplanan ücretli bir sınıftı. (*Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 484.)

Başarda: Kürekle hareket eden donanma gemilerinin içinde kadırgadan sonra en önemlisi olan başarda, üst düzey deniz komutanlarının kullandığı savaş gemisidir. (*Bostan, Osmanlılar ve Deniz*, s. 107.)

Çekdiri: Osmanlı donanmasında kürekle yürüyüp yelkeni yardımcı olarak kullanan bütün gemilere verilen isimdir. En küçüğünden en büyüğüne 19 cinstir. (*Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lûgatı*, s. 72.)

Filika: Küçük ve güvertesiz merakıdır ki ya kürekle veyahut yelkenle seyir ve hareket eder. (*Kamûs-ı Bahrî*, s. 95.)

Filo: Bir kumandanın taht-ı kumandasında bulunan donanmanın cümlesine veyahut bundan tefrik olunan bir mahalle memur olan bir kısım-ı müfrezine denir. (*Kamûs-ı Bahrî*, s. 96.)

Firkateyn: Kalyondan küçük, tek ambarlı ve üç direkli, yelkenli savaş gemisidir. Hem güvertesinde, hem de ambarında top bulunuyordu. Osmanlı bahriyesinde 1846'da dokuz firkateyn, 1854-1855'te Kırım Harbi sırasında donanmada on bir firkateyn bulunuyordu. (*Bostan, a.g.e.*, s. 163-165.)

Gabyar: Gemi serenleriyle yelkenlere bakan ve yelkenleri açarak armaları muhafaza ile intizamını muhafaza eden gemicilere denilirdi. (*Uzunçarşılı, a.g.e.*, s. 487.) Osmanlı donanmasında gabyarlık hizmeti 1768-1774 Türk-Rus Harbi sırasında ihdas olmuştur. Bu hizmeti daha evvel gemilerde bulunan rüesa-yı sütun adlı reisler görürlerdi. Gabyarlar umumiyetle Natika Adası ile Suluca ve Mora'daki Çamlıca bölgelerinin Türk, Rum ve Ermeni halkından ücretle toplanırdı. Bunlardan Müslüman olmayanlara marinar da denirdi. (*Sertoğlu, a.g.e.*, s. 116-117.)

Göke/Köke: Kürekli ve yelkenli çekdiri sınıfı bir savaş gemisi olup Kâtib Çelebi'ye göre altı mavna, üstü kalyondu. (*Bostan, a.g.e.*, s. 139.)

Kadırga: Gayet uzun ve dar, kısmen su seviyesinde denecek kadar alçak ve hareketleri pek seri gemilerdir. Limanlara giriş-çıkışta ve düşman gemisine saldırı esnasında kürekle, denize açıldıktan sonra ve hava rüzgârlyken yelkenle hareket ederdi. (*Bostan, a.g.e.*, s. 117.)

Kalyon: Üç direkli yelkenli savaş gemisidir. (*Bostan, a.g.e.*, s. 142.)

Kapudane: 1682 yılından sonra yayılmış bir tabir olup Kaptan Paşa'dan sonra gelen ve mîrî kalyonların baş kaptanı olan kişidir. Kapudane, bugünkü Oramiral derecesine eşitti. Bindiği gemi Kapudane-i Hümayûn diye anılırdı. (Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 175-176.)

Karantina: İtalyanca (quarantina)dan, illet-i sâriye olan veya olması melhuz bulunan mahallerden gelen gemileri muayyen bir müddet hariçle ihtilat ettirmeksizin tevkif eylemektir. (*Kamûs-ı Bahrî*, s. 149.)

Kıç: Geminin geriki nihayetidir. (*Kamûs-ı Bahrî*, s. 158.)

Kırlangıç: İnce donanma gemilerinden olup firkateden küçük bir savaş gemisidir. Daha çok haberleşme ve karakol hizmeti görmüştür. (Bostan, *a.g.e.*, s. 136.)

Mavna: Baştardadan daha geniş ve yüksek, ancak daha kısa yirmi altı oturaklı ekseriya iki bazen üç direkli ve iki katlı olarak inşa edilen çekdiri türü bir savaş gemisidir. (Bostan, *a.g.e.*, s. 124.)

Levend: XVII. Yüzyılda Osmanlı donanmasında deniz piyadesi olarak vazife yapan levendler gemilerde muharib sınıfı teşkil ediyorlardı. (Bostan, *a.g.e.*, s. 98.)

Liman Reisi: Bir adı da Liman Kaptanı idi. Patrona ve Riyâle derecesinde olup donanma ile seferde bulunmuş kaptanlar arasından seçilirdi. Limanda yatan gemilerin korunmasından sorumluydu. Bir adları da Mandacı olan ve gemilerde nöbet bekleyen tersâne muhafızları bu kişinin emrindeydi. Aynı zamanda gemilerin demirbaş kayıtlarını tutardı. Mandacılar limandaki gemilerin gerektiğinde kızaklara çekilmesi ile de görevli idiler. Bunun için 500-600 kadar manda hazır bulunurdu. (Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 200.)

Marnel: İtalyanca (marinero)dan sanayi-i mellahiyeye vâkıf ve mücerrip tayfadır. (*Kamûs-ı Bahrî*, s. 192.)

Müsâdeme: Seyir halinde bulunan bir geminin herhangi bir sebeple diğer bir gemiye çatmasıdır. Bunun müsebbibi men-i müsademe nizamnamesi ahkâmına tevfikân icra kılınan mahkemesiyle tebeyyün ederdi. (*Kamûs-ı Bahrî*, s. 209.)

Patrone: Osmanlı bahriyesinde 1682 senesinden itibaren kullanılmış olan bir tabir olup bugünkü Koramiral karşılığıdır. Derecesi Kapudane'den sonra Riyâle'den öncedir. Kendisi mîrî kalyonların ikinci kaptanı olup Beylerbeyi bazen Sannakbeyi rütbesinde olurdu. Gemisine Patrone-i Hümayûn denilirdi. (Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 278.)

Riyâle: Osmanlı donanmasında 1682 yılından itibaren kullanılmaya başlanmış olan bir tabirdir. Bugünkü Tümamiral rütbesinin karşılığı olup bunun sahibi mîrî kalyonların üçüncü kaptanıydı. Kendisinden evvel ise Patrone ve Kapudâne vardı. Riyâlenin bindiği gemi Riyâle-i Hümayûn adı anılırdı. (Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 284.)

Sudagabo: Gemilerdeki topçu efradıdır. (Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 489-490.)

Şalope: Şalope veya çalope, küçük yelkenli ve ambarsız gemilerdendi. (Bostan, *a.g.e.*, s. 169.)

Şehtiye: Kısaca şitye de denilen ve yalnız yelkenle hareket eden iki direkli bir gemidir. (Bostan, *a.g.e.*, s. 170.)

Tırhandil: Başı kıçı bir ve gagalı olup iki direkli ve Latin yelkenli ve civadiralı flok ile mürettep olup iktizasında kürekle sevk ve tahrik olunur. (*Kamûs-ı Bahrî*, s. 288-289.)